

GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE d'AUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christusregering verkeert slechts de nieuwe mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

BOEK 6

Hervorming in Engeland

BOEK 7. Blz 115

Engeland maakt zich los van Rome te midden van de beroeringen des volks en de gebreken van de koning.

**AMSTERDAM,
B. H. BLANKENBURG JR.
1869.**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

VOORREDE.

Belangrijke tijdvakken van de Hervorming in Engeland, Zwitserland, Frankrijk, Duitsland en Italië worden in dit deel geschetst. Gelijk de titel van zijn werk aanduidt, heeft de schrijver zich voorgesteld de geschiedenis van de Hervorming in Europa te schrijven. Sommigen, zijn door de laatste woorden van die titel in een verkeerde waan gebracht, hebben gemeend dat hij een levensbeschrijving van Calvijn in het licht gaf; dat was evenwel zijn bedoeling niet. Die grote man behoort in deze geschiedenis de hem toekomende plaats in te nemen, maar hoe belangrijk ook het leven van een man en vooral van een uitnemend knecht Gods moge zijn, de geschiedenis van Gods kerk zelf in de onderscheidene landen van de christenheid heeft in onze ogen een nog levendiger en hoger belang.

Deo soli gloria. Omnia hominum idola pereant!
(Gode alleen de eer. Alle menselijke afgoden vergaan!)

Het vijfde deel van zijn Geschiedenis van de Hervorming in de zestiende eeuw ten jare 1853 uitgegeven schetste de schrijver de eerste beginselen van de Hervorming in Engeland. Hij neemt dat onderwerp weer op, dáár waar hij gebleven was, namelijk na de val en de dood van Wolsey. De volgende bladen werden zelfs onmiddellijk na de verschijning van het vijfde deel, dus vóór dertien jaren, geschreven. Sins werden ze herzien en uitgebreid.

Ht belangrijkste feit van dit tijdvak in Engeland is de daad waardoor de Engelse Kerk haar onafhankelijkheid heroverde. Een bijzondere omstandigheid ging er mee gepaard. Terwijl Hendrik VIII zijn volk vermaande van de pauselijke overheersing, wierp hij zichzelf tot hoofd van de Kerk op. Daaruit is gevolgd dat onder alle Protestantse landen in Engeland de Kerk en de Staat het nauwst verenigd zijn.

Later zagen de wetgevers van de Anglicaanse kerk in welk een gevaar die vereniging in zich had en verklaarden die ten gevolge, in het zeven en dertigste van de godsdienstartikelen (of the Civil Magistrate), "dat zij, door aan zijn Majesteit, de koning, het opperbestuur toe te kennen, de vorst niet de bediening des Goddelijken Woords gaven."

Dit betekende niet dat de koning niet van de kansel mocht preken; niemand dacht daaraan; maar dat de burgerlijke macht zich niet zou mengen in het bepalen van de leerstukken des Goddelijken Woords.

Ongelukkig is die voorzorg onvoldoende geweest. Niet lang geleden is er een kwestie over de leer ontstaan naar aanleiding van de *Essays and Reviews*, te Oxford uitgegeven; de zaak werd in hoger beroep voor een van de eerste staatslichamen gebracht, en dit heeft uitspraak gedaan over belangrijke leerstukken. De geheime Raad heeft beslist dat de ontkenning van de volle ingeving van de H. Schriften, van de plaatsbekleding van Christus voor de zondaar in de offerande des kruises en van de onherroepelijke gevolgen van het laatste oordeel niet in strijd is met de geloofsbelijdenis van de Engelse Kerk.

Bij het vernemen van die uitspraak hebben de rationalisten gejuicht; maar uit alle doelen van Groot Brittannië zijn een ontzaglijk aantal protesten ingekomen. Met allen eerbied voor de personen en de bedoelingen van de leden in die Raad, vragen wij toch of dit besluit niet afwijkt van de grondbeginselen van de Anglicaanse Kerk; meer nog, of het (indien wij ons niet vergissen) geen schending is van de Grondwet van het rijk, daar toch de godsdienstartikelen daarin vervat zijn. Die handeling is te gewaagder, daar ze geschied is ondanks de tegenkanting van de twee voornaamste geestelijke

leidsmannen van de Kerk, de aartsbisschop van Canterbury, primate van Engeland, en de aartsbisschop van York, beiden leden van de Raad. Het protest van die twee mannen had men toch wel in aanmerking moeten nemen. Daar de schrijver geroepen is om in dit deel het historische feit, waaruit het kwaad voortgekomen is, te verhalen, meent hij eerbiedig, maar vrijmoedig het kwaad zelf te moeten aantonen. Hij doet het met des te meer vrijheid, daar hij in dit opzicht homogeen meent te zijn met de meeste vrome bisschoppen, leraars en leden van de Engelse Kerk, wie hij sinds lang oprechten eerbied en genegenheid toedraagt.

Doch laat ons niet vrezen. De onheilen van de Kerk moeten ons niet verhinderen te erkennen dat het Evangelisch christendom in geen enkel tijdvak meer verbreid was dan in onze dagen. Wij weten dat de christenen van Groot Brittannië niet alleen de banier des geloofs zullen vasthouden, maar ook hun pogingen zullen verdubbelen tot het winnen van de zielen voor het Evangelie rondom zich en tot in de verst verwijderde streken. En als het er eens op aan kwam te kiezen, tussen het loslaten van de band van de burgerlijke macht, en het opofferen van de heilige leerstukken van Gods Woord, dan zou er, naar onze gedachte althans, geen leraar of leek in het Evangelisch Engeland gevonden worden, die een ogenblik besluiteloos zou blijven betreffende de gedragslijn die hij te volgen had.

Meer dan ooit te voren heeft Engeland thans nodig de Vaders van de Hervorming in hun geschriften te bestuderen. Er zijn in deze tijd mannen door vreemde inbeeldingen verleid, die, zo men niet op zijn hoede was, de heerlijke zegewagen van de Christelijke waarheid zouden doen omstorten, en hem of in de afgrond van een bijgelovig Katholicisme of in de steile diepten des ongeloofs zouden doen neer ploffen. Aan de een kant worden schoolse leerstelsels, bij voorbeeld de transsubstantiatie, stoutweg in sommige Protestantse kerken geleerd; men ziet de monnikenorden, de kerkgebruiken van het pausdom, de waskaarsen, de priesterkleding van de veertiende eeuw en alle veinzerijen van de middeleeuwen weer te voorschijn komen. Aan de andere kant valt een rationalisme, dat zich nog inhoudt, maar er niet minder gevaarlijk om is, de ingeving van de Schriften, de verzoening en andere grondwaarheden aan. Wij nemen de vrijheid om allen, wie de ere Gods, het heil van de Kerk en de voorspoed van hun vaderland ter harte gaan, dringend te bezweren, dat ze de kostbaren schat van het Woord Gods in zijn zuiverheid bewaren, en van de Hervormingsmannen te leren om met de een hand dwaze afdwalingen, een drukkend en verlagend juk, en met de andere de holle theorieën van een ongelovige wijsbegeerte te verwerpen.

Een uitstekend schrijver, de heer Froude, heeft in 1858 een belangrijk werk in het licht gegeven, waarin hij de geschiedenis van Engeland na de val van Wolsey behandelt. Het is ons een genoegen de voortreffelijkheid van die arbeid te erkennen. Maar wij delen niet in het gevoelen van de heer Froude over het karakter van Hendrik VIII. Al geloven wij ook, dat hij, als koning, grote diensten aan Engeland heeft bewezen, wij zijn niet genegen, bij de beschouwing van zijn privaat karakter, die vorst te houden voor een voorbeeld en zijn slachtoffers voor schuldigen. Zo verschillen wij ook van die geleerden geschiedschrijver over enige bijzondere punten, welke gedeeltelijk in de noten aangewezen zijn. Maar allen moeten met lof getuigen van het gebruik dat de heer Froude heeft gemaakt van de oorspronkelijke stukken die hij in handen heeft gehad, van het talent waarmee hij de geschiedenis geschreven heeft; wij hebben ons zeer verblijd bij het opmerken van het gunstige oogpunt, waaruit hij, in dit laatste geschrift, de Hervorming beschouwt.

Na over Engeland gesproken te hebben, komt de schrijver op de geschiedenis van Genève terug, en wellicht zal men weer de opmerking maken dat hij daaraan een uitbreiding en ontwikkeling heeft gegeven, groter dan aan een algemene geschiedenis van de Hervorming past.

De schrijver erkent dat er in die aanmerking iets waars is gelegen. Toch zou hij kunnen zeggen, dat volgens de beginselen, welke de kenmerken van het schone bepalen, meermalen datgene, wat op het meest beperkte toneel voorvalt, het grootste belang inboezemt. Hij zou er kunnen bijvoegen dat het bijzonder karakter van de Genève'se Hervorming, waar zowel de staatkundige vrijheid als het Evangelisch riool zegevierde, voor onze tijd een bijzondere belangrijkheid heeft. Hij zou kunnen herinneren dat, zo hij ook al teveel gesproken heeft over Genève, hij die stad kent en bemint; dat, zo ieder het natuurlijk vindt dat een plantenkenner zich in de eerste plaats op de beschrijving van planten van de hem omringende luchtstreek toelegt, al beschouwt hij ook de gewassen van het heelal, het aan een burger van Genève niet ten kwade mag geduid worden, wanneer hij de bloemen doet kennen, welke de oevers waar hij woont hebben gesierd en wier geur zich in de wijde wereld heeft verspreid. Doch, de schrijver herhaalt het: hij legt de vinger op de mond en neemt de berisping aan.

Wij zijn voortgegaan in dit gedeelte van onze arbeid de meest geloofwaardige handschriften van de zestiende eeuw te raadplegen, onder welke in de eerste plaats *de registers van de Genève'se Staatsraad moeten geteld worden*.

Onder de nieuwe bronnen, welke wij opgespoord hebben, vermelden wij een manuscript van groot gewicht, dat zich in de Archieven van Bern bevindt, en door de heer Staatskanselier van Stürler ter onzer beschikking is gesteld. Dat folio boekdeel van vierhonderd dertig bladzijden bevat de processen verbaal van de zittingen van het inquisitiehof te Lyon, dat Baudichon De la Maison-Neuve wegens ketterij veroordeelde.

Om niet te uitvoerig te worden hebben wij verscheiden belangrijke inlichtingen in dat document vervat moeten weglaten; zelfs zouden wij een nog groter aantal onvermeld gelaten hebben, indien wij niet opgemerkt hadden dat de feiten van dit rechtsgeding nog in geen enkel historisch werk voorkwamen en sinds meer dan drie eeuwen in de Berner archieven berustten. *De la Maison-Neuve was onder de leken het opperhoofd van de Genève'se Hervorming*, de kapitein van de Luthersens, gelijk de getuigen in hun verklaringen hem meermalen noemen. Het aandeel dat hij heeft gehad in de Hervorming van Genève is nooit genoegzaam gewaardeerd. Ongetwijfeld heeft het overdrevene in zijn hoedanigheden, vooral in zijn geestkracht, hem wel eens te ver gevoerd; maar zijn lust tot de waarheid, zijn onbedwingbare moed, zijn onvermoeide werkzaamheid maken van hem een van de meest uitkomende karakters van de Reformatie. De naam van De la Maison-Neuve bestaat te Genève niet meer; maar een groot aantal van de oudste en aanzienlijkste geslachten stammen van hem af, hetzij in rechte lijn, of in de zijlinie.

Een ander manuscript heeft ons in staat gesteld kennis te maken met het voorname doel van het gezantschap, dat bij Frans I op de loslating van Baudichon De la Maison-Neuve aandrong. Het hoofd van dat gezantschap was Rudolf van Diesbach; de heer Ferdinand van Diesbach, te Bern, heeft de vriendelijkheid gehad de geschreven archieven van zijn familie ter onzer beschikking te stellen; de bijzonderheden waarmee ze ons hebben bekend gemaakt schijnen ons geen hogen dank te moeten geven van

van de koning mildheid.

Het plan van Frans I en Melanchton, hetwelk meegedeeld wordt in dat gedeelte van het werk, dat over Frankrijk en Duitsland handelt, en de belangrijke brieven, tot dus ver in onze taal niet bekend, die zich daarbij bevinden, schijnen ons de aandacht van verlichte en ernstige mannen waardig.

De heer Gabarel heeft sommige plaatsen uit dit msc. aangehaald, welke op Genève betrekking hebben.

Een vriend van de schrijver, de heer Charles Eynard, heeft hem starrómomen meegedeeld van de familie De la Maison-Neuve, op welke, behalve een groot getal Genèvefse namen, ook die van enige vreemde geslachten gevonden worden, zoals Constant de Rebecquo in Nederland, De Gasparin, Staël en andere notabele huizen in Frankrijk, welke, door Necker van Baudichon de la MaisonNeuve afstammen.

Wij besluiten met Italië. Wij zouden graag in dit deel melding gemaakt hebben van de reis van Calvijn naar Ferrara, en zijn aankomst te Genève; maar de grote ruimte aan andere landen afgestaan heeft ons niet vergund de Genèvefse Hervorming tot die tijd toe te brengen. Twee uitstekende mannen, wier talenten en ijver wij vereren, de heren Albert Rilliet, te Genève en Jules Bonnet te Parijs hebben met elkaar een verschil gehad over Calvijns reis naar gene zijde van de Alpen. De brochure van de heer Rilliet over twee duistere punten uit Calvijns leven is afzonderlijk uitgegeven, en het antwoord van de heer Bonnet getiteld Calvijn in Italië is verschenen in de *Revue Chrétienne*, 1864, bl. 461, en in het *Bulletin De la Société de l'Histoire du Protestantisme Francais*, 1864, bl. 183.

De heer Rilliet ontkent het bezoek van Calvijn aan de stad Aoste en de heer Bonnet bevestigt het. Er ontbreken ongelukkig enige gegevens om een klein aantal nevenzaken tot beslissing te brengen; maar het eigenlijke punt, de reis van Calvijn naar Aoste, schijnt niet in twijfel te kunnen worden getrokken, en wanneer wij aan dat tijdvak uit het leven des Hervormers zullen gekomen zijn, zullen wij de, naar onze mening, onbetwistbare bewijzen aangeven, welke ieder onpartijdige moeten overtuigen.

Alvorens het verblijf van Calvijn te Ferrara, te verhalen moest de schrijver de beweging schetsen, welke sinds de aanvang van de Hervorming in Italië had plaats gehad. Door de uitgebreidheid van zijn taak tot beknoptheid gedrongen, wilde hij zich eerst niet bezig houden met die landen waar de Hervorming ten laatste geheel is onderdrukt, zoals Italië en Spanje. Maar toen hij het werk dat toenmaals bij die volken geschiedde, van naderbij bestudeerde, heeft hij het zo schoon gevonden, dat hij niet heeft kunnen besluiten het met stilzwijgen voorbij te gaan.

Onder de oudste uitgaven van dat tijdvak, waarvan hij gebruik heeft gemaakt, wil hij bijzonder melding maken van een exemplaar van de werken van Aonio Paleario (1552), dat onlangs door de markies Crési van Napels afgestaan is aan de bibliotheek van de Evangelische Theologische school te Genève.

In dat deel ontbreken enige bladen, van bladzijde 311 tot bladzijde 344, en beneden bladz. 310 zijn de volgende woorden met de pen bijgeschreven: *Quce desunt pagellce sublatce fuerunt de mandato Rev. Vicarii Neap.*

De schrijver vond zich hierdoor zeer teleurgesteld, daar hij juist de bladzijden, welke de inquisiteur uitgescheurd had, wilde lezen. Gelukkig heeft hij die gevonden in een Nederlandse uitgave aan de heer prof. André Cherbuliez toebehorende.

Wij zouden van deze kwestie geen melding hebben gemaakt, indien wij er niet in betrokken waren geweest bij gelegenheid van de datum van Calvijns vertrek naar Italië. Een komma; welke op bl. 252 van ons derde deel staat, schijnt aan te duiden dat Calvijns den. u Augustus vertrok. Dit toeken van zinscheiding stond in ons handschrift niet en de zin is nu onaannemelijk. De heer Rilliet zelf, na deze datum gezien te hebben, vraagt of men die niet "aan een onbescheiden komma moet toeschrijven welke aanwezigheid de schrijver ontgaan is." Overigens geloven wij met de heer Rilliet, dat Calvijns reis naar Italië later plaats had dan men gewoonlijk denkt; maar wij gronden deze op een geheel andere grond dan de zijne.

Enige hebben gemeend dat de staatkundige vrijheid een te grote plaats besloeg in de eerste delen dezer geschiedenis; wij meenden juist voor het tijdvak waarin wij schrijven een nuttig werk gedaan te hebben, door aan te tonen hoe te Genève de burgerlijke vrijheid met de Evangelische Hervorming samenliep. Er bestaan in de wereld geleerde mannen met een edel karakter, maar die ongelovig zijn; ons dunkt dat ze in dwaling verkeren omtrent de oorzaken die hen van het christendom scheiden, ze zelf inzien dat de schuld ligt aan de Kerk wier hoofd te Rome woont, en die vijandig is aan de rechten van de volkeren. Menigeen onder hen heeft gezegd, dat de godsdienst versterkt en vereeuwigd kon worden, indien ze met de vrijheid verbonden was. Maar is ze dan niet in Zwitserland, in Engeland, in de Verenigde Staten met de vrijheid verbonden? Waarom zou men niet overal, en bijzonder in Frankrijk, gelijk in de door ons genoemde landen, opmerken dat de godsdienst, welke de rechten van God eerbiedigt, één is met de staatkunde, welke de rechten van de volken eerbiedigt? Het Evangelie wenst niet de rondgaande brief van Pius IX tot bondgenoot, wel de vrijheid. Het Evangelie heeft vrijheid nodig en de vrijheid heeft het Evangelie nodig. De volken, welke slechts één van die beide voor het leven onmisbare elementen bezitten, verkeren in ziekelijke toestand; de volken, welke beide missen, zijn dood.

"De grootste ongerijmdheid die men zich denken kan," heeft een van de uitstekende wijsgeren, een van de edele mannen van onze tijd, de heer Jouffroy, gezegd, "zou zijn te menen dat met dit leven alles gedaan ware. Ik ken geen grotere in welk vak van wetenschap of kennis ook." Zou er evenwel goeie andere ongerijmdheid bestaan, wel waardig naast deze gesteld te worden? Die zelfde wijsgeer zegt dat, wat betreft onze toestand na dit leven, "de wetenschap en de wijsbegeerte, na twee duizend jaren, tot geen enkel algemeen aangenomen resultaat zijn gekomen."

Bij gevolg zijn wij zo vrij, naast de ongerijmdheid, door de heer Jouffroy aangegeven, met volkomen verzekerdheid een andere te plaatsen, als de tweede "der grootste ongerijmdheden die men zich denken kan", namelijk deze om, na die twee duizend jaren onvruchtbare arbeid, te geloven dat er een andere weg dan het christendom is om het onzichtbare en eeuwige leven te kennen en te bezitten. Het hoofdfeit van de kerkelijke en wereldgeschiedenis: *God geopenbaard in het vlees*, is de hemelse straal, welke ons dat leven openbaart en meedeelt. Wij weten wel dat een storm van ongeloof veel edele zielen op onvruchtbare vlakten heeft geworpen; zielen die naar iets beters haken en voor wie Christus de poorten van de eeuwigheid heeft geopend; maar wij hopen dat die val voor een tijd slechts zal zijn, en dat velen, van boven verlicht, de blikken zullen afwenden van de woestijn, die hen omgeeft, die naar de hemel zullen richten en uitroepen: *Ik zal opstaan en tot mijn Vader gaan!*

Gelijk Jouffroy gezegd heeft, men moet het onderzoek weer opvatten; maar hij voegt er bij: "vooraf moet men de verborgen kwaal erkennen" welke tot dus ver alle

pogingen krachteloos heeft gemaakt. verborgen kwaal bestaat hierin, dat men de zaak alleen uit het verstandelijk en theoretisch oogpunt heeft beschouwd, terwijl het volstrekt nodig is haar aan te vatten bij het praktisch oogpunt, en er een persoonlijk feit van te maken. De zaak is niet alleen een zaak van het verstand, maar ook van het geweten, de wil, het hart en het leven. De verborgen kwaal is, dat men niet erkent in ons het kwade dat ons van God scheidt, en buiten ons de Heiland die ons tot Hem voert. De koninklijke weg om het onzichtbare en eeuwige leven te kennen en te bezitten, is de kennis en het bezit van die Zoon des mensen, van die Zoon Gods, die met een heilig gezag heeft betuigd: *Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand komt tot de Vader dan door Mij.*

LA GRAVELINE, EAUX-VIVES, GENÈVE, Maart 1866.

MERLE D'AUBIGNÉ

AANTEKENING VAN de VERTALER.

In de Nederlandse uitgave van dit werk zal het niet ongepast zijn aan te tonen, door welke filiatie de betrekking van de familie Constant de Rebecque tot B. De la Maison-Neuve is ontstaan.

De kleindochter van 13. De Ia Maison-Neuve huwde met Marin Gallatin. De dochter van de overachter kleinzoon van deze huwde met Marc Samuel Francois Constant de Rebecque. De zoon van deze laatste, Jean Victor Constant de Rebecque, met zoveel roem bekend in de geschiedenis van Z. M. Willem II, wie hij als militair gouverneur in Spanje en later als generaal in de Belgischen opstand ter zijde was, is in 1850 overleden. Behalve een dochter, liet hij drie zonen na: Theodore Guillaume Thierry Victor, laatstelijk

adjutant van Z. M. Willem III; Charles Theodore Jean, gewezen Secretaris bij de Raad van State en Willem baron Constant de Rebecque, laatstelijk kapitein luitenant bij de Marine. Door het kinderloos overlijden van de eerst en laatstgenoemde zijn de tweede met diens zoon Jan Daniël Cornelis Carel Willem de enige overgebleven leden van die familie, welke van De la Maison-Neuve afstammen.

INHOUD.

ZESDE BOEK.

Engeland begint zich los te maken van het pausdom.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE NATIE EN HAAR VERSCHILLENDE PARTIJEN.

(In het najaar van 1529.)

Onderscheidene godsdienstige richtingen. Evangelische Hervorming en wettelijke Hervorming. Vorming van een machtig Protestantisme. Verkiezing van een nieuwe parlement. Ongerustheid van de klericalen. De drie partijen. Het genootschap van de Christelijke broeders. Algemene beweging te Londen. Gastmalen en gesprekken van de lords en afgevaardigden. Beweging onder het volk

TWEEDE HOOFDSTUK.

HET PARLEMENT EN zijn GRIEVEN.

(November 1529.)

Aandrang door de Hervorming aan de vrijheid gegeven. Het Huis van de Gemeenten geeft zijn grieven te kennen. Afpersingen, beneficiën, feesten, inkerkeringen. Het Lagerhuis verdedigt de Evangelischen. Ontroering van de bisschoppen. Hun antwoord. Hun handelwijze betreffende de Hervorming

DERDE HOOFDSTUK.

HERVORMINGEN. (Het einde van 1529.)

Misbruiken aangetoond en hersteld. De geestelijkheid Hervormd om niet zelf Hervormd te worden. Fisher beschuldigt het Huis van de Gemeenten, dat hem aanklaagt. Uitvlucht van de bisschoppen, hardheid van het Huis van de Gemeenten. Afschaffing van de veel beneficiën. Het onvoldoende van die verbeteringen. Vreugde van het volk. Droefheid van de geestelijkheid

VIERDE HOOFDSTUK.

DE VADER VAN ANNA BOLEYN VOOR de KEIZER EN de PAUS.

(In de winter van 1530.)

De drijfveren van Hendrik VIII. Congres te Bologna. Hendrik zendt er een gezantschap heen. Cranmer wordt aan dat gezantschap toegevoegd. Verlegenheid en schrik van de paus. De Engelsen door Clemens ten gehore ontvangen. De voet des pausen. Bedreigingen. Wiltshire door Karel ontvangen en berispt. Ontevredenheid van de Engelsen. Wiltshire vertrekt. Cranmer blijft.

VIJFDE HOOFDSTUK.

STRIJD TE CAMBRIDGE EN TE OXFORD OVER DE ECHTSCHEIDING.

(In de winter van 1530.)

De partijen te Cambridge. Een verwarde vergadering. Gemor tegen. De Evangelischen. De vergadering verklaart zich vóór de koning. Eer aan de Schrift bewezen. Gestrenge brief van de koning aan Oxford. Verzet van de jonge leden van de hogeschool. Toorn van de koning. Brief van de koning aan Oxford. Stemming van Oxford ten gunste van de echtscheiding. Evangelische moed van de kapelaan Latimer. De koning en de kanselier van Cambridge

ZESDE HOOFDSTUK.

HENDRIK VIII WORDT IN FRANKRIJK EN ITALIË DOOR DE KATHOLIEKEN PREZEN, EN IN DUITSLAND DOOR DE PROTESTANTEN GELAAKT. (Januari tot September 1530.)

De Sorbonne beraadslaagt over de echtscheiding. De Franse hogescholen rechtvaardigen de echtscheiding. De Italiaanse hogescholen insgelijks. De Protestanten veroordelen de echtscheiding. Gevoelen van Luther. Cranmer te Rome. De grote schrijven aan de paus. De paus stelt voor dat de koning twee vrouwen hebbe. Proclamatie van Hendrik tegen de bullen van de paus.

op een veld tussen Vaughan en Tyndale. Tyndale wantrouwt de geestelijkheid. Verontwaardiging van de koning. Tyndale bewogen door het koninklijk medelijden. De koning wil Fryth voor zich winnen. Eerst geloof, dan de kerk. Hendrik dreigt de Evangelischen met de oorlog

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE MARTELAREN. LATIMER AAN HET HOF.

(Zelfde tijdvak.)

Latimer door het hof in verzoeking gebracht; door de studie versterkt. Christelijke zelfstandigheid. Latimer wil de koning bekeren. Hij verlangt voor de kerk de armoede, het kruis en de Bijbel. Hij vraagt de koning zijn eigen ziel te behouden. Prediking van Latimer. Geen vermenging van de twee machten. Stoutmoedigheid van Latimer in de zedenleer. De priesters werkklagen hem bij de koning. Edel karakter van de Hervormers

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE KONING LAAT ALLERWEGE TYNDALE OPZOEKEN.

(Januari tot Mei 1531.)

De klimop en de boom, praktijken van Pausdom. Vaughan zoekt Tyndale op. Vaughan zoekt de onzichtbaren Tyndale op. Vanghun door een onbekende geroepen. Samenkomst op een veld. Tyndale wantrouwt de geestelijkheid. De koning wil Fryth voor zich winnen. Hendrik dreigt de Evangelischen met een oorlog.

NEGENDE HOOFDSTUK.

DE KONING VAN ENGELAND ALS HOOFD VAN DE KERK ERKEND.

(Januari tot Maart 1531.)

De, heerschappij des pausen nadelig voor de Staat. De gehele geestelijkheid schuldig verklaard. Genoodzaakt om de koninklijke oppermacht te erkennen. Angst van de geestelijkheid. Ze onderhandelt. Ze onderwerpt zich. Debatten in de bijeenkomst van York. Gevaren van de koninklijken voorrang

TIENDE HOOFDSTUK.

SCHEIDING TUSSEN KONING EN KONINGIN.

(Maart tot Juni 1531.)

De kwestie van de echtscheiding brengt de natie in beroering. Vergiftiging. Reginald Pole. Verbittering van Pole, gunstbewijzen van de koning. Openhartigheid van Pole en toorn van Hendrik. Onderwerp u aan de paus. De koningin verlaat het paleis

ELFDE HOOFDSTUK.

DE PRELATEN BEROVEN DE PRIESTERS EN VERVOLGEN DE

PROTESTANTEN. (September 1531 tot 1532.)

Stokesley wil de lagere geestelijkheid doen betalen. Oproer van de priesters. Redevoering van de bisschop. Een veldslag. Om de geestelijkheid te verzoenen levert Hendrik haar de Evangelischen uit.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

DE MARTELAREN. 1531

De berouwhebbende Bilney predikt op het land. Zijn vijanden en zijn vrienden, Itthiey in de gevangenis gezet ontmoet daar Petit. Twist en proces. Veroordeling van Bilney. Het laatste bezoek van zijn vrienden. Hij wordt naar de maaiplaats geleid. Zijn laatste woorden. Zijn dood. Gevangenschap en marteldood van Bayfield. Tewkesbury aan de boom van de waarheid gebonden. Zijn dood en die van de overige martelaren.

DE RTIENDE HOOFDSTUK.

OE KONING BEROOFT PAUS EN GEESTELIJKHEID.

(Maart, April en Mei 1532.)

Karakter van Cromwell. De geestelijkheid buigt zich onder de koning, Twee eden die elkaar weerspreken. Beweging onder de priesters. Th. More neemt zijn ontslag. De twee kwalen van de koninklijke Hervorming.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

DE VRIJHEID VAN ONDERZOEK EN DE VRIJHEID VAN PREDIKING IN DE ZESTIENDE EEUW. (1532.)

Het gevaar bij een bloeiende natie. Lambert en het vrije onderzoek. Beginselen van Luther. De beelden of het Woord Gods. De vrijheid van prediking. St. Paulus door de bisschop verbrand. Latimer walgt van het hof. Meer dieven dan herders. Een de Quichotte van het Katholicisme. Latimer te Londen voor de rechtbank gedaagd. Zijn standvastigheid, Men wil hem verrassen. Zijn weigeringen. Uitvlucht van de prelaten. Zijn instemming met Luther redt hem

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

HENDRIK VIII TREFT DE AANHANGERS VAN de PAUS EN DIE van de HERVORMING. (1532.)

De Franoiskanen preken tegen de koning. Hendrik met Achab vergeleken. Oproer in de kapel. Christelijke vergaderingen te Londen. Bainham door More vervolgd. Men eist van hem af te zweren. De nootlottige kus en de zielsangst van Bainham. Het treurspel des gewetens. Een bezoek in een gevangenis. Het bed van rozen. Een vervolger die zich ophangt. Uitwerksel van de martelingen. De was Gods kerk.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

DE nieuwe PRIMAAT VAN ENGELAND. (Februari 1532 tot Maart 1533.)

Wie de primaat Warham zal vervangen. Osiander en Cranmer te Neurenberg. De dwaling van Osiander. Vrede van Neurenberg. Huwelijk van Cranmer. Cranmer naar Londen teruggeroepen. Hij weigert er heen te gaan. Datum van het huwelijk tussen Anna en Hendrik, Cranmer keert naar Londen terug. Strijd tussen de koning en Cranmer. De paus heeft geen gezag meer in Engeland. Het aanstellen van bisschoppen buiten de paus om. Eerste protest van Cranmer. Tweede protest. Derde protest. Elke zwakheid is schuld. De was leer betreffende het bisschopsambt. Roeping van de Hervormers.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

KONINGIN CATHARINA VERLAAT de TROON, EN KONINGIN ANNA BEKLIMT DIEN. (November 1532 tot Juli 1533.)

Gevaarlijke reis van de paus. Zijn bemoeiingen in de zaak van de echtscheiding. Het huwelijk van de koning met Anna wordt ruchtbaar. Frankrijk en Engeland breken met elkaar. Dreigende breve. De paus stikt. Het parlement maakt Engeland vrij. Brief van Cranmer aan de koning. Verbetering door de koning geëist. De koning verklaart zich duidelijk. Het kerkelijk hof wordt samengesteld. Standvastigheid van Catharina. Haar huwelijk wordt nietig verklaard. Koningin. Anna aan het volk voorgesteld. De koningin trekt door de Mimi. De gevoelens van de nieuwe koningin. Catharina en Anna. Bedreigingen van de paus en de koning.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

EEN HERVORMER IN DE GEVANGENIS. (Augustus 1532 tot Mei 1533.)

Edel karakter van Fryth. Hij komt in Engeland terug. Het vagevuur. Homerus redt Fryth. Het avondmaal van Christus. Fryth reist Engeland door. Brief van Tyndale aan Fryth. More laat Fryth vervolgen. Bitterheid van More. More en Fryth. Fryth in de gevangenis. Hij stelt de Bouldard op. Rijkdom van Fryth in de kerker. Bezoek van Fryth aan Petit. Een oorzaak en een gevolg

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

EEN HERVORMER DIE IN PLAATS VAN ZIJN LEVEN TE REDDEN HET LIEVER WIL VERLIEZEN. (Mei tot Juli 1533.)

Fryth voor een koninklijke commissie gedaagd. Tyndale aan Fryth. Cranmer tracht hem te redden. Hij vraagt dit aan Fitz William. Poging tot verzoening. Fryth blijft standvastig. Een voorzegging over het Avondmaal. De edelman en de portier zijn het eens om Fryth te redden. Hoe men het wil aanleggen. Fryth wil niet gered zijn. Fryth voor het bisschoppelijk hof. Ondervraagd over de wezenlijke tegenwoordigheid. Cranmer kan hem niet redden. Veroordeling van Fryth. Zijn straf oefening. Invloed van zijn schriften. Welke boeken men moet lezen

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

ENGELAND SCHEIDT ZICH STEEDS MEER AF VAN HET PAUSDOM. (1533.)

Indruk door het huwelijk met Anna te weeg gebracht. Afgezonderden van Hendrik. De Protestanten verstoten hem. Geboorte van Elizabeth. Een nieuwe ster. Engelse gezanten te Marseille. Bonner en Gardiner. De oorlogsverklaring wordt gereed gemaakt. Ontroering des pausen. Beroep van Hendrik op een algemene kerkvergadering. Toorn des pausen. Frans I en Clemens worden het eens. Men vernedert zich en kust de paus. Een aanval van drift. Proclamatie van de koning tegen de paus. Wat vernedert en wat verhoogt.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

HET PARLEMENT SCHAFT IN ENGELAND DE PAUSELIJKE OVERWELDINGEN AF. (Januari tot Maart 1531.)

Hendrik wil de christenheid van Rome scheiden. Het volk en niet de koning wil het Protestantisme. De paus zoekt tevergeefs Hendrik te winnen. Th. Cromwell gaat voort. De gemeenten zijn tegen het gezag des pausen. Afschaffing van Rome's

afpersingen. Het parlement verklaart het geloof van de schriften te behouden. Hetgeen te Rome plaats had. Veroordeling van de koning. Angst van de paus. Een grote vergunning.

**GESCHIEDENIS van de HERVORMING IN EUROPA,
TEN TIJDE VAN CALVIJN.**

ZESDE BOEK.

**ENGELAND BEGINT ZICH LOS TE MAKEN VAN HET PAUSDOM.
EERSTE HOOFDSTUK.**

**De natie en haar verschillende partijen.
(In het najaar van 1529.)**

In het tijdvak, dat wij wenschen te behandelen, begint Engeland zich van de paus te scheiden en zijn kerk te Hervormen. De val van Wolsey maakt in dat land de verdeling van de oude en nieuwere tijden uit.

De gemeente ontwikkelde er zich meer en meer. De kinderen der armen ontvingen er enig onderwijs; de hogescholen waren zeer gezocht bij de hogere standen, en de koning was misschien de geleerdste vorst van de christenheid. In dezelfde mate daalde de invloed van de geestelijkheid. Ze was verzwakt en verdorven zelfs door haar zegepralen, en toen het licht van die eeuw de Engelsen deed ontwaken en hun eindelijk de ogen opende, werden ze met walging de luids, de onwetendheid en de ongebondenheid van de priesters gewaar.

Terwijl Frankrijk, door Rome geveleid, die het zijn oudste dochter noemde, bij het Hervormen van de leer, toch de band met het paus wilde bewaren, begeerde het Angelsaksische geslacht, na-ijverig

Zijn vrijheden, een nationale en onafhankelijke Kerk te vormen, maar echter getrouw bleef aan de leerstellingen van het katholicisme. Henrik VIII is de uitdrukking van die strekking, welke niet met hem verdwenen, en waarvan men in onze dagen lichtelijk enige sporen zou kunnen vinden.

Andere elementen, geschikt om een betere Hervorming te bewerken, bevonden zich toen in Engeland. De Heilige Schrift, vertaald, bestudeerd, versierd, gepredikt sinds de veertiende eeuw door Wiclef, en zijn volgelingen, werd in de zestiende door de uitgave van het N. Testament van Erasmus, en door de overzettingen van Tyndale en Coverdale, het machtige werktuig van een wezenlijk Evangelische opwekking en verwekte de Hervorming naar de Schrift.

Die eerste ontwikkelingen komen niet van Calvijn voort, die in die tijd nog te jong was maar van zijn broeders en voorlopers Tyndale, Fryth, Latimer en de overige Evangelisten onder de regering van Hendrik VIII, welke door hetzelfde woord waren gevormd als de Hervormer van Genève. Later hadden zijn schone werken, de brieven door hem gericht aan de koning Eduard VI, aan de regent, aan de primaat, aan Sir W. Cecil en andere meer, een onbetwist baren invloed op de Hervorming van dit land. Men vindt daarin bewijzen van de achting, welke de verstandigste mannen van het rijk toen toedroegen aan de eenvoudigen, hartelijken en krachtigen man, die in Frankrijk door niet Protestantse stemmen is verklaard "de grootste christen van zijn eeuw" te zijn.

Een godsdienstige Hervorming kan van tweërlei aard zijn: inwendig of Evangelisch, uitwendig of wettisch. In Engeland was de Evangelische Hervorming begonnen te Cambridge en te Oxford, bijna ter zelfher tijd als in Dnitschland. De wettische Hervorming zou zich weldra openbaren te Westminster en te Whitehall. Studenten, herders, leken bezielde met de adem van boven hadden de eerste ingewijd; Hendrik

VIII en zijn parlement zouden, op een vaak ruw wijze, de tweede invoeren. Met de geestelijke Hervorming is Engeland begonnen, maar voor de andere waren er redenen. Velen, wiep de Hervorming van Duitsland bekoort, tonen soms minder ingenomenheid voor die van Engeland. Men zegt: de bewerker is een koning en wel een koning door zijn hartstochten geregeerd. Wij hebben het Schriftuurlijk gedeelte van die grote verandering op de voorgrond geplaatst; maar wij erkennen dat liet in de zestiende eeuw, voor haar inworteling bij het volk, nodig was, dat, naar de woorden des profeten"; de koningen haar voedsterheren en de vorstinnen haar zoogvrouwen waren." (Jes. 49: 23.) Moesten verschillende Hervormingen plaats grijpen, wilde God, naast de Duitse innigheid, de Zwitserse eenvoudigheid en meerdere schakeringen, een protestantisme stichten, dat met een sterke hand en een uitgebreide arm was begaafd; moest er een natie bestaan, welke met grote gemakkelijheid en grote macht, het Evangelie tot aan de einden van de wereld zou brengen, dan waren er bijzondere krachten nodig om dat zware werktuig te vormen, en de edelen des volks, de gemeenten, de lords, ja de koning zelf moesten ieder hun deel daaraan bijdragen.

In Frankrijk was niets dergelijks te zien; de vorsten en de parlementen stelden zich vijandig tegenover de Hervorming; en van daar voornamelijk het verschil tussen die twee grote natiën; want Frankrijk bezat in Calvijn een Hervormer veel sterker dan een dergenen, welke Engeland had. Doch, men vergete het niet, wij spreken van de zestiende eeuw. Na die tijd is het grote werk voortgezet; belangrijke bewegingen hebben plaats gegrepen in de christenheid; steeds moeten burgerlijke en kerkelijke toestanden meer onderscheiden, steeds meer onafhankelijk van elkaar bestaan; en graag zeggen wij het Pascal na: "Hoe heerlijk is de staat van de Kerk, wanneer ze nog alleen door God wordt gesteund!"

Twee tegenovergestelde elementen, het Hervormend liberalisme van het volk en de bijna onbepaalde macht van de koning verenigden zich in Engeland voor het tot stand brengen van de wettische Hervorming. Meermalen ziet men op dat merkwaardig eiland die beide na-ijverige krachten samengaan; het vrijheidsbeginsel van de natie enige overwinningen behalen; de dwingelandij des vorsten weer andere veroveren; dan weer koning en volk eensgezind om elkaar zekere concessies te doen.

Te midden van die bewegingen staat de kleine Evangelische kudde, welke in al die zaken geen stem had, maar die godvruchtig de schat bewaarde haar toevertrouwd, het Woord van God, de waarheid, de vrijheid, de Christelijke deugd. Uit al die elementen ontstond de Anglicaansche kerk. Welk een vreemde kerk! heeft men vaak gezegd. Ze is vreemd, inderdaad, want geen andere beantwoordt zo onvolkomen, wat de theorie betreft, aan het ideaal van de Kerk, en in geen andere vervullen de leden met meer kracht en grootheid de bedoelingen, waarvoor Christus zijn koninkrijk heeft gesticht.

Nauwelijks had Hendrik VIII geweigerd naar Rome te gaan om zijn zaak te bepleiten, of hij beval de verkiezing van een parlement (25 September 1529). De haat, welke het volk Wolsey toedroeg, had hem dit verhinderd, maar de kracht van de omstandigheden dwong de koning er toe. Op het ogenblik dat hij zich ging scheidde van de paus, gevoelde hij behoefte om een steun te vinden in het volk. Geen land kan tegenover Rome een daad van onafhankelijkheid doen, zonder dat de vrijheid er iets bij wint. Toen het Woord in Engeland was verleend aan de Heilige Schrift tot redding van de godsdienstsaken, was het natuurlijk dat het aan het volk en zijn vertegenwoordigers verleend werd tot regeling van de staatszaken. Alles kwam in het rijk in beweging, en verschillende partijen ontstonden er.

De pauselijke partij verschrikte. Fisher, bisschop van Rochester, reeds zeer ontrust, verbleekte toen hij zag dat de leken geroepen werden om hun mening over de

godsdienstige toestand te openbaren. De gemoederen werden bewogen in de paleizen van de bisschoppen, de pastorijen van de priesters en de cellen van de monniken. De aanhangers van Rome bezochten elkaar en spraken over hetgeen hun stond te doen, gingen weer uit elkaar zonder iets anders dan nederlagen te voorzien en te dromen. Du Rellay, toenmaals bisschop van Bayonne en later van Parijs, afgezant van de koning van Frankrijk te Londen, en die ooggetuige was van die gehele beweging, schreef aan Montmoreney: "Ik geloof wel dat de priesters grote verschrikkingen zullen gevoelen bij dit parlement." De eierzuchtige geesten begonnen te begrijpen, dat het klerikale karakter, tot zover hun zo voordelig bij hun bevordering in de staatkundige loopbaan, voortaan een hinderpaal voor hen zijn zou. "Helaas!" riep een van hun uit, "we zullen onze pijn in de brandnetels moeten werpen."

Nochtans waren de geestelijken besloten aan Rome getrouw te blijven, en ze vatten langzamerhand weer moed, toen zich een prelaat aan hun hoofd stelde. De bisschop van Rochester, Fisher, geleerd, verstandig, stoutmoedig, een weinig dweepziek, had toch oprechte overwegingen, en was besloten alles op te offeren voor de handhaving van het katholicisme in Engeland. Ofschoon ontevreden met de weg, waarin zijn doorluchtige leerling, koning Hendrik, getreden was, wanhoopte hij evenwel niet aan de toekomst en paste oprecht toe op het pausdom het woord van de Heiland, dat "de poorten van de hel zijn Gemeente niet zouden overweldigen."

Een daad nog onlangs door de koning verricht gaf nieuwe hoop aan Fisher; Thomas More namelijk was tot kanselier benoemd. De bisschop van Rochester betreurde het enigszins, dat de koning die post niet aan een geestelijke gegeven had, gelijk de gewoonte was; maar hij bedacht dat een leek, geheel aan de Kerk verknocht, zoals dit met de nieuwe kanselier liet geval was, wellicht in die zonderlinge tijden hem van meer nut kon wezen dan een priester. Zou het pausdom wel iets hebben te vrezen met een Fisher in de Kerk en een More in de Staat, More, heviger pausgezinde dan Wolsey, in spijt van zijn gematigde Utopie? Geheel de Roomse partij, schaarde zich om die beide personen, en bereidde zich ten strijde met hen tegen de Hervorming.

Tegenover die kerkelijke partij stond de staatkundige partij, in wier ogen de wil van de koning de hoogste regel was. De hertog van Norfolk, president van de Raad, de hertog van Suffolk, vicepresident, sir William Fitz William, lord Amiral en ze die met hen gingen, stonden vijandig tegenover de overheersing van de geestelijkheid, niet uit liefde voor de was godsdienst, maar omdat ze meenden, dat de voorrechten van de Staat bedreigd werden door de eierzucht van de priesters, of wel omdat het hun, bij het najagen voor zichzelf van eerbewijzingen en macht, hinderde steeds onverzadelijke priesters op hun weg te ontmoeten.

Tussen die beide partijen, stond toen een derde op, door de bisschoppen en de grote alleen met blikken van verachting verwaardigd, maar aan wie de zege moest verblijven. In steden en dorpen van Engeland, en vooral te Londen, zag men eenvoudige mannen, met een nieuwe leven bezielde; arme handwerkslieden, wevers, boekbinders, winkeliers, schilders, die in het Woord Gods hadden geloofd en daaruit de zedelijke vrijheid hadden leren kennen. Des daags werkten ze in hun onderscheidene roepingen; maar des avonds begaven ze zich in alle stilte naar een nauw straat, traden een plein binnen, en kwamen in een opperkamer, waar reeds andere vergaderd waren; ze lazen de Heilige Schrift en baden samen. Soms zelfs merkte men hen op in de Straat, als ze in de loop van de dag aan enige goedgezinde burgers sommige boeken brachten, welke door wijlen de kardinaal streng verboden waren. Verenigd onder de naam van "Vereniging van de Christelijke broeders," hadden ze te Londen een hoofdvereniging, en alom Evangelisten, welke de Heilige

Schriften verspreidden en op eenvoudige wijze haar onderwijzingen verklaarden; enige priesters uit stad en land behoorden tot de hunnen.

Deze Christelijke broederschap oefende op het volk een krachtige werking uit, en begon de geestelijke en levendmakende beginselen des Evangelies in de plaats te stellen van de wettische en theocratische denkbeelden van het pausdom. Die vrome mannen verlangden een zedelijke weergeboorte, nodigden hun toehoorders uit om door het geloof in de Zaligmaker in innige betrekking met God te treden, zonder tot de bemiddeling van de geestelijkheid de toevlucht te nemen; en zij die naar hen hoorden, verrukt te horen spreken van waarheid, van genade, van zedelijkheid, van vrijheid, van het Woord Gods, namen die leringen aan. Alzo begon een nieuwe tijdperk. Men heeft beweerd dat de Hervorming Engeland was binnengedrongen door een achterdeur, maar het was wel de was deur, welke die Evangelisten openden, die, zelfs ver dat ze met Rome brak, de leer van Christus predikten.

Tevergeefs spreekt men altijd van de hartstochten van Hendrik VIII, van de kuiperijen van zijn hovelingen, van de vertoningen cipier afgezanten, van de bekwaamheid van zijn ministers, van de in inschikkelijkheid van zijn geestelijkheid, van de veranderingen in zijn paleis; wij zelf zullen er van spreken; maar boven dat alles, was er iets anders en beters, de dorst die zich op dat eiland openbaarde naar het Woord van God en de inwendige omkering welke plaats had in de overtuigingen van een groot getal van zijn bewoners. Dat norit I bewerkte een krachtige omwenteling in de Britse maatschappij.

Gedurende de tijd, welke verliep tussen de koninklijke ordinantie en de samenroeping van het parlement, vertoonden zich in Engeland de meest tegenstrijdige gevoelens. Alom werd gesproken over tegenwoordige en aanstaande gebeurtenissen, en er was een algemeen voorgevoel dat men grote verwisselingen te achten had. De leden van het parlement die in de hoofdstad kwamen, verenigden zich om dezelfde tafel om samen de kwesties van de dag te bespreken. De grote heren gaven prachtige gastmalen, waarbij men sprak over de misbruiken van de Kerk, over de aanstaande zitting van parlement, en over al hetgeen daaruit kon voortvloeien. Een van de gasten verhaalde treffende voorbeelden van de gierigheid van de priester, een ander herinnerde moedwillig aan het vreemde voorrecht dat hen vergunde ongehinderd zonden te bedrijven, die ze streng bestrafden in anderen. "Er zijn zelfs te Londen," zeiden men, "slechte huizen tot gebruik voor de priesters, monniken en kanunniken." "En men wil ons dwingen zulke mannen voor onze leidlieden op de weg des hemels te nemen!". De bisschop Du Bellay, afgezant van Frankrijk, een geleerd man, en die zelfs, ofschoon bisschop, Rabelais in hoedanigheid van secretaris aan zijn persoon verbonden had, werd menigmaal uitgenodigd op de feesten door de grote gevegen, luisterde aandachtig toe, en kon zich niet genoeg verbazen over de vrolijke, soms zeer scherpe gesprekken, welke door de gasten over de priesters en hun ongebondenheden gevoerd werden.

Eens riep een stem uit: "Daar Wolsey gevallen is, moet men onmiddellijk de toestand van de Kerk en van haar dienaren regelen: wij zullen al hun goederen in bezit nemen!" Du Bellay, te huis gekomen, vergat niet die zaken aan Montmorency te schrijven. "In van de daad," voegde hij er bij "ik behoef die vreemde woorden niet in cijferschrift te stellen, want die edele lords schreeuwen ze aan de open tafel uit. Ik geloof dat ze mooie wonderen zullen uitrichten."

De voornaamste afgevaardigden van de gemeenten hadden, onderling ernstiger vergaderingen. Ze zeiden tot elkaar dat men genoeg gesproken had, dat men nu moest

handelen. Ze noemden de misbruiken op wier opheffing men moest verlangen, en maakten de aanvragen om Hervorming. gereed, welke ze de koning wilden aanbieden. Welhaast daalde die beweging uit de kring van de grote tot die des volks, een kring, steeds belangrijk, en bijzonder als er sprake is van een maatschappelijke omwenteling. Kleine kooplieden fabrikanten, spraken krachtiger nog dan de lords. Ja, ze deden meer dan spreken. Toen eens een afgezondene van de bisschop van Londen de winkel van een kramer in de wijk St. Bride binnengetreden was, en op zijn tafel een dagvaarding had gelegd tot het voldoen van de een of andere kerkelijke afzetterij, greep de verontwaardigde koopman naar zijn el; de deurwaarder trok daarop de degen, doch, hetzij uit vrees, hetzij uit een beschuldigend geweten, vluchtte hij heen. De winkelier liep hem na, viel hem aan op de straat, en sloeg hem dood. De winkeliers van Londen hadden nog niet allen een goed begrip van het vertegenwoordigend stelsel; zonder. De redevoeringen van de afgevaardigden af te wachten, maakten ze gebruik van hun stokken.

De koning toonde zich verdraagzaam tegenover die opgewondenheid daar ze zijn plannen in de hand werkte. Wel zocht men hem te overtuigen van liet gevaarlijke om aan de hartstochten des volks de vrijen loop te laten; hoe de Engelsen, die met een vast karakter ook een grote lichaamskracht paren, wel wat ver konden gaan in hun zucht naar Hervormingen, indien de vorst hun de teugel vierde. Maar Hendrik VIII, begaafd met een krachtige wil, meende dat het hem gemakkelijk zou vallen om die volksbeweging tegen te houden indien hem dit lustte. Was het voor Jupiter niet voldoende de wenkbrauwen te fronsen om de gebeden Olympus te doen sidderen?

TWEEDE HOOFDSTUK, Het Parlement en zijn grieven. (November 1529.)

In de morgen van de derde November kleedde zich Hendrik VIII, toen verblijf houdende in het paleis van Bridewell, in zijn prachtig gewaad, zo als het toenmaals gebruikelijk was bij de grote plechtigheden, en steeg met de heergin van zijn gevolg in de galaboot, welke hem moest voeren naar de kerk van Black Friars, waar de leden van het parlement verenigd waren. Na daar de mis van de Heilige Geest te hebben aangehoord, begaven de koning, de lords en de gemeenten zich naar Westminster; toen de koning zich op de troon geplaatst had, ontwikkelde Thomas More, zijn nieuwe kanselier, de redenen van de samenroeping. Thomas Audley, gevolmachtigde van het hertogdom Lancaster, werd tot Speaker (redenaar) benoemd, welke naam thans aan de Voorzitter van het Lagerhuis gegeven wordt.

Het Parlement vergenoegde zich in het algemeen met toe te stemmen in de voorstellen van de regering. Wel is waar bestond sinds lang het grote charter; maar dat was tot zover niet veel meer geweest dan een dode letter. De Hervorming gaf er leven aan. "Christus brengt ons van de dienstbaarheid tot de vrijheid door middel van het Evangelie," zei Calvijn. Deze vrijmaking, in haar wezen geestelijk, strekte zich spoedig uit tot ander terrein, en deed in de christenheid een streven naar vrijheid ontstaan. Zelfs in Engeland was een drijfveer noodzakelijk. Ongetwijfeld bestond, onder de huizen Plantagenet en Tudor de grondwettige machine, maar ze werkte niet anders dan in de richting, welke door de machtige hand van de meester aangewezen werd. Zonder de Hervorming, had Engeland lang kunnen slapen.

In het Parlement van 1529 liet zich de prikkel, door de godsdienstige waarheid aan de

sluimerende vrijheden des volks ingedrukt, veer de eerste maal gevoelen. De verkozen afgevaardigden deelden in de levendige vooroordelen van het volk, en namen zitting in het parlement, met het vaste besluit om de nodige Hervormingen te brengen in de aangelegenheden van de Staat en van de Kerk. En werkelijk reeds de eerste dag brandmerkten verscheiden leden de misbruiken die kerkelijke overheersing, en stelden voor de koning de begeerten van zijn volk kenbaar te maken.

De gemeenten (het Lagerhuis) hadden zelf aan het werk kunnen gaan, gewaagde ondernemingen beginnen, en aldus aan de Hervorming een karakter van gewelddadigheid kunnen geven; welke onrust in de Staat zou verwekt hebben; maar ze wilden liever de koning smeken de nodige maatregelen te nemen tot het verwezenlijken van de wensen van de natie; een verzoekschrift in eerbiedige, maar duidelijke en sterke bewoordingen, werd bij stemming aangenomen.

De Hervorming was in Engeland, gelijk in Zwitserland en Duitsland, begonnen met *persoonlijke bekerings*. Eerst wordt de mens Hervormd; maar dan moet ook de maatschappij hetzelfde ondergaan, en de maatregelen, welke ter bereiking van dat doel nodig waren, konden in de zestiende eeuw niet genomen worden zonder deelneming van de overheid. Hier was dus een volk, dat vrijmoedig en edel zijn grieven en wensen aan zijn vorst te." kennen gaf.

Op een van de eerste dagen van de zitting begaven zich de Voorzitter en enige hem toegevoegde leden naar liet paleis. "Sire," zeiden zij, "onlangs hebben er in uw rijk velerlei misverstand en wanordelijkheden plaats gegrepen, en het staat, te vrezen dat die zaken dagelijks erger worden, en de vrede uwer onderdanen beroeren zullen. Ziehier de redenen er van."

Deze inleiding kon niet nalaten de belangstelling van de koning op te wekken. De redenaar van de gemeenten begon dus vrijmoedig de lange lijst van Englands klachten te ontvouwen. "Sire," zei hij, "de prelaten van uw koninkrijk en hun geestelijken geven in hun oproeping bevelen, waarvoor ze noch uw toestemming, noch die van uw Parlement vragen.

Daarenboven zijn een groot aantal uwer onderdanen, en vooral de armste, elke dag verplicht voor de bisschoppen of hun commissarissen te verschijnen, op de aanklachten van lichtvaardige personen, en worden, om de nietigste redenen, uitgebannen en tot de onverdragelijkste lasten veroordeeld. De bisschoppen machtige de priesters om aanzienlijke sommen van uw dienaren af te zetten, en in geval van weigering hun de sacramenten te onthouden.

Uw prelaten delen dagelijks beneficiën uit aan zekere jonge lieden, die ze laten doorgaan voor hun neven, en die wegens hun leeftijd, onbekwaam zijn hun roeping waar te nemen; tot grote schade voor de arme zielen, die verloren gaan uit gebrek aan onderricht; maar tot groot voordeel voor die prelaten, welke de opbrengst van die kerkelijke posten in de zak steken.

Men viert in uw koninkrijk een groot aantal feesten, welke uw onderdanen aanleiding geven om zich over te geven aan lediggang, aan ijdele spelen, aan verfoeilijke en afgrijpselijke zonden! Wij bidden Uw Majesteit hun getal te verminderen.

De bisschoppen laten sommige Uwer onderdanen in de gevangenis zetten, zonder dat deze bekend zijn, noch met de oorzaak van hun gevangenneming, noch met de namen van hun beschuldigers."

Tot zover had het huis van de gemeenten zich bepaald tot kwestieën, die reeds meermalen behandeld waren; men aarzelde het punt van ketterij te aanvaarden voor de verdediger van het Roomse geloof. Maar in de vergadering waren Evangelische

mannen aanwezig, die getuigen waren geweest van het lijden van de Hervormden. Op gevaar af dus van de koning te ontstemmen, nam de Voorzitter stoutweg de verdediging van de gewaande ketters op zich.

"Hoe toch handelt men te hun opzichte?" zei hij? De bisschoppen richtten enige slimme vragen tot hen over de diepste geheimen van ons geloof, en laten op die wijze eenvoudige mensen, keken zonder Godgeleerde kennis in de strik vallen. Ze doen hen misslagen belijden, welke die ongelukkigen nimmer begaan hebben; ze veroordelen de onschuld, of indien de beschuldigten ontkennen, vinden de bisschoppelijke commissarissen wel middelen, om lasterlijke getuigen voor te brengen en leveren het slachtoffer over aan de wereldlijken arm."

De Voorzitter bepaalde zich niet bij het aanwijzen van de kwaal. Hij ging aldus voort: "Sire, Uw Majesteit alleen is in staat in zulke ongeregelheden te voorzien. Doe het, Sire, en gij zult aldus niet alleen in ons een wonderlijke genegenheid opwekken, maar gij zult ook de meest koninklijke daad en de liefderijkste handeling doen, waarvan ooit een vorst het voorbeeld heeft gegeven."

De koning hoorde deze rede aan met die waardigheid die hem eigen was, maar toch met een zekere welwillendheid. Hij erkende in de daad van de Kamer billijke wensen, en die een steun kon de geven aan de godsdienstige onafhankelijkheid, waarnaar hij streefde. Evenwel wilde hij niet openlijk partij trekken voor de ketterij, en koos daarom alleen de schreeuwendste misbruiken uit, met het verzoek aan zijn trouw gemeenten daarvoor zelf de herstelling voor te stellen. Daarop zond hij het smeekschrift aan de bisschoppen, niet de vraag om te antwoorden op de tegen hen ingebrachte bezwaren; hij voegde er bij, dat voortaan zijn toestemming vereist zou zijn om aan hun besluiten kracht van wet te geven.

Die koninklijke mededeling was als een bliksemslag voor de prelaten. Hoe! de bisschoppen, de opvolgers van de apostelen, beschuldigd door de vertegenwoordigers van de natie, en door de koning uitnodigt om zich te rechtvaardigen als misdadigers. Vergaten dan de gemeenten van Engeland te bedenken, wat een priester is? Die trotse geestelijken dachten slechts aan de onuitwisbare deugden, welke de wijding hun, naar hun gevoelen, had meegedeeld, en sloten de ogen voor de ondeugden van hun feilbare mensheid; men kan zich dus hun ontroering, hun verlegenheid, hun gramschap voorstellen. De Hervorming, die het vasteland was rondgegaan, stond voor de deuren van Engeland; de koning klopte krachtig aan de hunne aan. Wat was er te doen? Ze wisten het niet. Ze vergaderde, lazen en herlazen de memorie van de gemeenten; de bisschoppen van Canterbury, van Londen, van Lincoln, van St. Asaphus, van Rochester bedilden en weerlegden haar: Graag hadden tij ze in de vlam geworpen, en dat ware, meenden zij, het beste antwoord; maar de koning wachtte. De aartsbisschop van Canterbury ontving last, hem in te lichten.

Deze behoorde niet tot de meest dweepzieke partij; hij was een voorzichtig man, en nauwelijks had de begeerte naar Hervorming zich in Engeland geopenbaard, of hij haastte zich, in zijn ongerustheid en vrees, aan zijn schapen enige voldoening te geven door het verbeteren van misbruiken, reeds dertig jaren lang door hem goedgekeurd. Maar hij was een priester, een Rooms priester; hij vertegenwoordigde een onbuigzame hiërarchie.

Door het algemeen geklag van zijn ambtgenoten versterkt, besloot hij tot het uitspreken van het beruchte *non possumus*, dat echter in Engeland minder kracht had dan te Rome.

Sire," zei hij, "uw gemeenten verwijten ons een liefdeloos gedrag ten opzichte uwer

onderdanen. Wel ver daarvan, beminnen wij ze met een hartelijke toegenegenheid, en wij hebben ons bepaald tot het uitbannen van hen, welke door het verpestend vergif van de ketterij waren besmet. Hen te dulden, zou in lijnrechte tegenspraak zijn met de woorden van Christus: Ik breng u niet de vrede, maar het zwaard.

"Uw gemeenten beklagen zich dat wij wetten maken welke strijden tegen de statuten van liet rijk. Het smart ons evenzeer als hen. Uw Majesteit moge dan, niet toestemming van zijn volk, zijn wetten in overeenstemming brengen met de onzen, opdat er tussen en ons de volkomenste verstandhouding besta."

Uw gemeenten beschuldigen ons van het gevangen nemen van personen van ketterij verdacht, zonder hen eerst overtuigd te hebben. Is het zo kwaad afvallige monniken, ongebonden priesters, schelmachtige kooplieden, ledig lopende en zedeloze landlopers te straffen? Voeg daarbij, zo gij wilt, enige eenvoudige en onwetende zielen door hen verleid.

Uw gemeenten beklagen zich er over, dat twee getuigen, al zijn ze eerloos, voldoende zijn om de goeden naam, het fortuin, het leven uwer onderdanen op te offeren. Ongetwijfeld is het in het algemeen waar, dat een rechter het zedelijk karakter van de getuigen behoort te waarden; maar als liet ketterij betreft, is zulks niet nodig; het is genoeg dat de beschuldiging waarschijnlijk zij. Dat is een algemene wet in de christenheid, welke nooit kwaad gedaan heeft.

Uw gemeenten leggen ons ten laste het wegschenken van kerkelijke posten aan onze neven en zelfs aan kinderen, die nog niet spreken kunnen, en de opbrengst van die beneficiën te beuren gedurende de minderjarigheid van die jongens. Welk kwaad steekt daarin, als wij het gebruiken voor hun opvoeding en hun onderhoud, of in het algemeen voor de instandhouding van de dienst Gods?"

Wat de ongebonden levenswijze der priesters betrof, de prelaten merkten hierop aan dat zulks door de wetten van de Kerk werd verboden, en er bij gevolg op dit punt niets te zeggen viel.

De bisschoppen maakten ten slotte gebruik van de gelegenheid om aanvallender wijze te werk te gaan. "Sire, zeiden zij, onderdruk de ketterij; wij vragen het u ootmoedig, op onze knieën, met alle kracht."

Zo luidde in Engeland liet pleidooi van het Rooms Katholicisme. Die verdediging was reeds genoeg geweest om het te veroordelen.

DERDE HOOFDSTUK.

Hervormingen.

(Het einde van 1529.)

Dit antwoord van de Kerkvoogden, uitgelegd in de koninklijke residentie, in het huis van de Gemeenten, in de samenkomsten van de burgers, in de straten van Londen en in de dorpen, veroorzaakte een levendige verontwaardiging. "Hoe nu! zei men, beschuldigen de bisschoppen de vroomste en ijverigste christenen van Engeland, gelijk Bilney, Fryth, Tyndale en Latimer, van die lediggang, die ongeregeldheden, waarvan hun monniken en priesters voortdurend het voorbeeld geven. Tevergeefs hebben de gemeenten hun grieven duidelijk te kennen gegeven, de bisschoppen antwoorden op klaarblijkelijke feiten met schoolse drogredenen. Men valt hun praktijk aan en ze verschansen zich achter hun theorieën; alsof de blaam die men hun oplegt niet juist betrof de tegenspraak van hun leven met hun wetten. "De schuld ligt niet aan de Kerk, zeggen zij. Maar wij beschuldigen ook alleen haar dienaren!"

Het parlement nam in zijn verontwaardiging stoutmoedig de bijl op, tastte de boom

aan en velde zijn verdroogde en verrotte nikken neer. Slag op slag verschenen besluiten die de geestelijkheid verbitterden. Maar het volk verblijdden. Toen er gesproken werd over de rechten, die in het geval van erfenis geheven werden, hing een van de afgevaardigden een roerend tafereel op van de gierigheid en hardvochtigheid van de priesters. "Zij zijn van alle medelijden ontbloot," zei hij. "Al hebben ongelukkige wezen slechts een enkele magere koe geërfd van hun vader, dan slaan de priesters hun hand aan Int dier, liever dan een onwettige winst te derven." een rilling ging door de vergadering; ze verbood aan de geestelijkheid voort win iets meer te eisen van de armen in gevallen van erflating.

"Dit is nog niet alles," zei een ander; "de geestelijken kopen aanzienlijke landerijen op, en de armen worden gedwongen voor al wat ze kopen buitensporige prijzen te betalen. Ze zijn alles behalve predikers van het Woord Gods en herders van de zielen. Ze kopen en verkopen wol, laken en andere koopwaren. Ze richten looierijen op, houden brouwerijen en bierslijterijen. Hoe zouden zij, bij zoveel hanteringen, tijd vinden voor hun geestelijke plichten?"

Dien ten gevolge werden het bezit van grote eigendommen, de beroepen van koopman, looier, brouwer, enz. " de geestelijken verboden. Tevens werd het bezit van veel beneficiën (menig onwetende priester had er tien á twaalf) hun ontzegd, en het bewonen derzelve verplichtend gemaakt. Vervolgens werd door het Lagerhuis van Engeland vastgesteld, dat wie aanvrage zou doen om dispensatie van verblijfhouding (al werd die aanvrage ook aan de paus gedaan), met een aanzienlijke boete zou gestraft worden.

De geestelijkheid begreep eindelijk dat ze genoodzaakt was tot Hervormen; ze verbood de priesters "winkels en kroegen te houden, met dobbelen en andere hazardspelen zich bezig te houden, steden en dorpen door te trekken met jacht honden aan de riem en roofvogels op de vuist, onwelvoeglijke schouwspelen bij te wonen, de nacht op verdachte plaatsen door te brengen." De verontruste kerkvergadering sprak straffen uit tegen die wanordelijkheden, verdubbelde die voor overspel en verdrievoudigde ze voor bloedschande. De leken begrepen niet hoe het mogelijk was dat de Kerk zo lang met het nemen van die besluiten gewacht had, of dan die ergerlijke zaken eerst misdadig waren geworden omdat de gemeenten ze veroordeelden?

Doch de bisschoppen, welke de, lagere geestelijkheid Hervormden, waren niet van zins hun eigen voorrechten af te staan. Toen eens in het Hogerhuis een Bill werd voorgelezen, betreffende de testamenten, die de winsten van de Kerkvoogden zou besnoeien, fronsten de aartsbisschop van Canterbury en de andere bisschoppen de wenkbrauwen, morden, sloegen onrustige blikken om zich heen. Ze riepen dat de Gemeenten kettters en scheurmakers waren; het scheelde weinig of sommigen noemden hen goddelozen en godloochenaars. Alom verlangden de welgezinden, dat de zedelijkheid opnieuw met de godsdienst verenigd zou worden, en de vroomheid niet meer alleen zou bestaan in sommige uiterlijke plechtigheden, maar in een geopend geweten, . Een levend geloof en een heilig leven. De bisschoppen, die niet inzagen dat een werk Gods toen ter tijde in de wereld gewrocht werd, besloten tot elke prijs de ouden stand van zaken te handhaven.

Hun pogingen hadden wel enige kans van slagen, want de Kamer van de pairs was in de aard behoudend. De bisschop van Rochester, een oprecht man, maar met een bekrompen verstand, maakte gebruik van de eerbied, die men zijn leeftijd en zijn karakter toedroeg, om zich op te werpen tot verdediger van de Kerk.

"Milords," zei hij, "deze besluiten hebben geen ander doel dan de verwoesting van de Kerk; en indien de Kerk valt, vergaat al de glorie van het rijk met haar. Laat ons bedenken wat er met de Bohemen plaats had. Onze Gemeenten zeggen evenals zij: Weg met de Kerk! Van waar dat geroep? Uitsluitend uit gebrek aan geloof. Milords, redt het land, redt de Kerk!"

Deze rede vervulde de gemeenten met verontwaardiging; sommige leden meenden dat de bisschop hun de naam van christenen ontzei.

De kamer vaardigde dertig van haar voornaamste leden af tot de koning. "Sire," zo sprak de President, men tast de eer van uw Majesteit aan, als men voor het Hogerhuis lasteringen uitspreekt tegen hen, welke Uw volk heeft verkozen. Men beschuldigt hen geen geloof te bezitten, dat is of ze niet beter zijn dan Saracenen, Turken en Heidenen. Uwe Majesteit gelieve de kerkvoogd voor zich te roepen, die uw Lagerhuis heeft beledigd."

De Koning antwoordde de Voorzitter welwillend; hij riep onmiddellijk een van zijn staatsdienaren, liet de Aartsbisschop van Canterbury, de bisschop van Rochester en zes andere prelaten verzoeken tot hem te komen.

Deze verschenen zeer bezorgd over hetgeen de vorst hun te zeg ge, had. Ze wisten, dat Hendrik gelijk al de leden van het huis Plantagenet, niet duldde dat zijn geestelijkheid hem weerstond. Toen dus de koning hun het beklag van de gemeenten had meegedeeld, idioot hun het gemoed vol en ze verloren de moed. Ze zochten alleen naar middelen om de toorn des vorsten te ontkomen, en Midler, de eerbiedwaardigste onder hen, gebruik makende van een leugen, beweerde dat hij, door te spreken van gebrek aan geloof, het nog niet had gehad op de gemeenten van Engeland, maar alleen op ik Bohemers; de overige prelaten haastten zich die onaannemelijke uitlegging te bevestigen. Dit was een groter misslag dan de misslag. Die onwaardige uitvlucht was dan ook voor de klerikale partij een nederlaag, waarvan ze zich nimmer meer herstelde. De koning besloot de verontschuldiging aan te nemen, maar liet later de bisschoppen gevoelen hoe weinig achting hij hun toedroeg. Wat het Lagerhuis betreft, het gaf luide zijn verachting te kennen voor die uitvlucht van de bisschoppen.

Toch bleef hun nog een flauwe schemering van hoop over. Enige comités half uit lords en afgevaardigden samengesteld, onderzochten de voorstellen van de gemeenten. De lords, voornamelijk de geestelijke partij verwierpen de Hervormingen en beriepen zich op het gebruik.

"Het gebruikt riep een rechtsgeleerde van Graysinn spottend uit, het is een gebruik bij de dieven om de voorbijgangers te Shooters Hill te beroven; derhalve is die gewoonte wettig en behoort zorgvuldig gehandhaafd te worden." Dit woord verbitterde de prelaten ten hoogste. "Hoe, zeiden zij, men vergelijkt, onze handelingen bij diefstallen?"

Maar de rechtsgeleerde trachtte, in zijn antwoord aan de aartsbisschop van Canterbury, hem zeer ernstig te betogen, dat de afzetterijen van de geestelijkheid, in zake van testamenten en begrafenissen, klaarblijkelijk schurkerijen waren. De wereldlijke lords schikten zich langzamerhand naar de mening van de gemeenten.

Te midden van al die debatten, verloor de koning zijn belangen niet uit het oog. Zes jaren te voren, had hij bij zijn onderdanen een lering aangegaan; hij meende dat het parlement wel gerechtigd was hem van zijn schuld te ontheffen. De leden, welke het meest tot het beginsel van de Hervorming, neigden, verzetten zich tegen die aanvraag; bijzonder John Petit, een vriend Van Bilney en Tyndale, zei in het parlement: "Ik geef de koning alles wat ik hem geleend heb; maar wat andere hem geleend hebben kan ik hem niet geven." Hendrik gaf het echter niet op en verkreeg ten slotte de gevraagde

acte.

De koning, voldaan over het Lagerhuis, toonde dit al spoedig. Twee wetsontwerpen ondervonden van de zijde van de lords een onverbrekelijken tegenstand: namelijk die, welke over de afschaffing wanmeerdere benificiën en het kerkelijk domicilie handelden. Die beide gebruiken waren zo voordelig en gemakkelijk " dat de geestelijkheid niet besluiten kon ze los te laten. Toen Hendrik VIII zag, dat de twee Huizen het niet eens konden worden, besloot hij de knoop door te hakken. Acht pairs en acht afgevaardigden van de gemeenten verenigden zich op een namiddag op zijn verlangen in de "sterrenkamer." Het debat was levendig; maar toen de wereldlijke lords, die leden waren van die samenkomst, zich schaarden aan de zijde van het Lagerhuis, werden de bisschoppen genoodzaakt toe te geven. De volgende dag werden de beide wetsontwerpen aangenomen in het Hogerhuis, en kregen de koninklijke bekrachtiging. Na die overwinning (omtrent het midden van December) verdaagde de koning het parlement. De reeds verkregen Hervormingen waren belangrijk; toch was het met de Hervorming. verscheiden misbruiken waren afgeschaft, maar de kering bleef dezelfde; de macht van de geestelijkheid was onderdrukt, maar het gezag van Christus werd niet erkend; de dorre takken van de boom waren afgesneden, maar een loot, die geschikt was om geurige vruchten te dragen, was niet op de wilden stam ingeënt. was liet daarbij gebleven, men zou wellicht een Kerk hebben verkregen met minder stuitende zeden, maar niet met een reine leer en een nieuwe leven. De Hervorming nu stelde zich niet tevreden met welvoegelijker vormen, ze verlangde een tweede schepping.

Nochtans had het parlement een grote schrede gedaan tot de omwenteling, welke de Kerk zou veranderen. Een nieuwe macht had haar plaats in de wereld ingenomen: de leken hadden gezegevierd op de geestelijkheid. Ongetwijfeld moesten de eerlijke Rooms en hun goedkeuring schenken aan de wetten door het parlement van 1529 gemaakt; maar ze waren niettemin een verovering van de Hervorming. Ze toch had die nieuwe geestkracht bij de leken verwekt, die stoute stappen in het parlement bewerkte, een nooit gekende vlucht aan de vrijheden des volks gegeven. Groot was de vreugde in het gehele koninkrijk; en terwijl de koning zich naar Greenwich begaf, en daar de Kersfeesten vierde met weelderige feestmalen, concerten, danspartijen en maskeraden, werden de afgevaardigden van de gemeenten in de steden, vlekken en dorpen van Engeland ontvangen met openbare huldebetoningen. In de ogen des volks schenen de leden van het parlement soldaten, die een schitterende overwinning hadden behaald. Alleen de bisschoppen in Engeland waren neergeslagen en verbitterd, en bij het terugkeren naar hun woningen, konden ze de angst, die de gevaarvolle toestand van de Kerk hun bezorgde, onmogelijk verbergen. De priesters, de eerste slachtoffers op het altaar van de nieuwere tijden geofferd, bogen het hoofd. Maar waar de kerkelijke partij sombere dagen voorzag, begroetten de leken met verheuging de roemrijke eeuw van de vrijheden des volks en de grootheid van Engeland. De vrienden van de Hervorming gingen nog verder; ze geloofden dat het Evangelie in de wereld een volkomen verandering zou daarstellen en verwachtten, naar het zeggen van Tyndale, de wederverschijning van de gouden eeuw.

VIERDE HOOFDSTUK.

**De vader van Anna Boleyn voor de keizer en de paus.
(In de winter van 1530.)**

Tot het verwezenlijken van zo roemvolle verwachtingen moest Groot-Brittannië van het juk van de Roomse overheersing bevrijd worden; dit was het doel dat enige edelmoedige mannen zich toen voorstellen; maar zou de koning daartoe de hand lenen?

Hendrik VIII verenigde met lichaamskracht een sterke wil, die beide eigenschappen stonden op zijn mannelijk gelaat te lezen.

Levendig, werkzaam, vurig, hevig, wellustig, ongeduldig, wat hij was, dat was hij geheel. Eerst was hij volkomen verenigd met de Roomse kerk; hij ging barvoets ten pelgrimstocht, schreef tegen Luther en vleide de paus. Maar weldra wilde hij niets meer van Rome weten, zonder evenwel de Hervorming genegen te zijn; daar hij hoogst zelfzuchtig was, wilde hij van niets buiten zich weten. Moge ook de pauselijke overheersing hem tegenstaan, de Evangelische vrijheid hinderde hem te zeer. Hij verkoos meester te blijven in zijn gebied, alleen meester, meester van allen. Ook buiten de echtscheiding, zou wellicht Hendrik zich van Rome losgemaakt hebben. Liever dan enige tegenspraak te verduren, zou die grilzieke man vrienden en vijanden, bisschoppen en Evangelisten, staatsministers en gustedingen zelfs zijn vrouwen ter dood brengen. Dit was de vorst die in de eeuw van de Hervorming koning van Engeland was.

De geschiedschrijver zou echter onbillijk zijn door te beweren dat alleen de hartstocht hem bestuurde in zijn daden. De kwestie der troonsopvolging had een eeuw lang het rijk met beroerten én bloebaden vervuld. De koning kon dat niet vergeten. Zou men de twisten der Twee Rozen na zijn dood weer zien aanvangen die wellicht de val van de oude monarchie zou ten gevolge hebben? Indien Maria een prinses met een zwakke gezondheid, kwam te overlijden, dan konden Schotland Frankrijk, de partij van de Witte Roos, de hertog van Suffol wiens vrouw een zuster was van Hendrik VIII, het land in eindeloze oorlogen medeslepen. En al werd het leven van Maria gespaard, dan konden toch haar rechten op de kroon worden betwist, daar nooit te voren een vrouw de troon had bezeten. Op die rij van denkbeelden volgde een andere in de geest van Hendrik VIII. Hij deed oprecht de vraag tot zichzelf, of het huwelijk met de vrouw zijns broeders wettig was. Reeds voor het sluiten waren er twijfelingen daaromtrent bij hem gerezen. Maar zelfs zijn verdedigers, zo hij die heeft, moeten het erkennen, een omstandigheid bracht er toen veel aan toe aan die bedenkingen een ongewone kracht bij te zetten; de hartstocht dreef de vorst tot het verbreken van een heiligen band; hij beminde een andere vrouw dan zijn eigene.

Roomse schrijvers verbeelden zich dat die schuldige beweegreden de enige was; ze vergissen zich; de beide eerste hielden ontwijfelbaar de geest van Hendrik VIII bezig. En wat het parlement en het volk betreft, de genegenheid van de koning voor Anna van Boleyn ging hun zeer weinig aan; de belangen van de Staat deden hun voornamelijk de echtscheiding rechtvaardig en noodzakelijk beschouwen.

Er werd toen te Boulogne een congres gehouden met grote pracht. De 5 November was Karel V uit Spanje gekomen en had zijn intocht in de stad gedaan, omgeven door een prachtig hof, gevolgd door twintig duizend soldaten, op het prachtigst uitgedost, en schitterende van bevalligheid en majesteit. De paus wachtte hem voor de kerk van San-Petronio, op een troon gezeten en de driedubbele kroon op het hoofd. De keizer, meester van Italië, dat door zijn krijgslieden tot een ware woestijn was gemaakt, knielde voor de Opperpriester, weleer zijn gevangene. De vereniging van die twee monarchen, vijanden van Hendrik VIII scheen de koning van Engeland en de grote zaak te moeten vernietigen.

Kort te voren evenwel was een afgezant van Karel V te Whitehall ontvangen, namelijk meester Eustatius Chappuis, die reeds te Genève een zending volbracht had. Hij kwam hulp vragen tegen de Turken. Hendrik greep de bal in de vlucht; hij verbeeldde zich dat het ogenblik gunstig was, dat het goed was aan het hoofd van het keizerrijk en aan het hoofd van de Kerk een gezantschap te zenden.

Hij riep tot zich de graaf van Wiltshire, de vader van Anna Boleyn, Eduard Lee, later aartsbisschop van York, Stokesley, later bisschop van Londen en nog andere. Hij zei hun, dat de keizer zijn hulp inriep, gelastte hen zich naar Italië te begeven, aan Karel V de gewichtige redenen bloot te leggen, die hem drongen tot een scheiding met zijn tante. "Blijft hij volharden in zijn tegenstand ten opzichte van de echtscheiding," ging Hendrik VIII voort, "doet hem dan bedreigingen, maar in bedekte termen. Zijn de bedreigingen nutteloos, zegt, hem dan ronduit, dat ik, in overeenstemming met mijn vrienden, al het mogelijke zal doen om mijn ontrust geweten te bevredigen."

Met meer kalmte voegde hij er bij: "Ik ben besloten God te vrezen meer dan de mens, en een geheel vertrouwen te stellen in de hulp van de Heiland."

Was Hendrik VIII oprecht, als hij aldus sprak? Niemand kan twifelen aan zijn zinnelijkheid, zijn schools Katholicisme, zijn wrede geweldenarijen; moet men ook geloven aan zijn huichelarij? Ongetwijfeld misleidde hij zich, en vergiste zich omtrent de toestand van zijn ziel.

Aan de bezending werd een voornaam lid toegevoegd. Eens toen de koning zich met die zaak bezig hield, verscheen Thomas Cranmer aan de deur van zijn kabinet, met een manuscript in de hand. Cranmer had een scherp verstand, een warm hart, wellicht een te zwak karakter, maar uitgebreide kundigheden; met de Heilige Schrift ingenomen, zocht hij daarin alleen de waarheid. Hij had Hendrik VIII het nieuwe gezichtspunt geopend. "Het komt er maar op aan," had hij tot hem gezegd, "te weten wat Gods Woord leert in het geval waarover sprake is." "Toon mij dat aan," had de koning uitgeroepen. Cranmer bracht hem zijn werk. Hij toonde daarin aan, dat het Woord van God boven alle menselijke gezag staat, en het huwelijk met de weduwe van een broer verbiedt. De koning hield deze bladen in de hand, las ze, herlas ze, was over de uitnemendheid er van opgetogen. Een lichtstraal ging in hem op. "Maakt gij u sterk voor de bisschop van Rome de stelling, in deze verhandeling ingesloten, te verdedigen?" zei hij. Cranmer was wel beschroomd, maar vast van overtuiging en zijn vorst getrouw.

"Ja" antwoordde hij, met Gods genade en op last van Uw Majesteit."

"Waarlij" riep de koning uit, verrukt van vreugde, dan zal ik u zenden."

In Januari 1530 vertrok Cranmer met de overige afgezanten. Terwijl het gezantschap van Hendrik VIII langzaam voortreisde, trachtte Karel V de Paus voor zich te winnen, daar hij meer dan ooit tegen de echtscheiding gekant was. Clemens VII, een verstandig man, begaafd met een zekere welwillendheid, maar in de grond listig, lafhartig en leugenachtig, zocht de machtige keizer met fraaie woorden te paaien. Toen hij vernam, dat de koning van Engeland aan hem een gezantschap toezond, gaf hij zich aan de levende smart over. Wat te doen? Naar welke zijde zich te wenden?

De keizer te verbitteren was te gevaarlijk. Engeland en Rome te scheiden; o, welk een verlies. Tussen Karel V en Hendrik VIII geperst was de opperpriester ten einde raad; hij stapte onder veel gebaren zijn kamer rond; daarop eensklaps stilstaande, liet hij zich

in een armstoel neervallen en weende bitter. Niets gelukte hem; het scheen hem toe, alsof iemand hem betoverd had. Wat behoefde de koning van Engeland hem ook een

gezantschap af te vaardigen? Heeft Clemens dan niet door de bisschop van Tarbes aan Hendrik laten zeggen: "Ik mag het lijden, dat het huwelijk plaats vinde, mits liet geschiede zonder mijn gezag." Tevergeefs! Al wenste de paus ook in dezen, dat men zich niet om het pauselijk gezag bekreunde, de vorst wilde het erkennen; hij was groter pausgezinde dan de paus zelf.

Tot overmaat van ramp, begon Karel V bij de opperpriester sterker aan te dringen, die, voor die aandrang bezwijkende, de 7 Maart een brief liet opstellen, waarin hij aan Hendrik VIII gelastte Catharina met liefde te ontvangen en haar in alles met een hartelijke genegenheid te behandelen." Maar nauwelijks was het bevelschrift geschreven, of men kondigde de komst van het Engels gezantschap aan; de verschrikte paus stak terstond het document weer in zijn portefeuille, met het vaste voornemen het niet openbaar te maken.

Zodra de Engelse afgezanten te Bologne waren aangekomen, kwamen de gezanten van Frankrijk hun opwachting bij hen ma ken. De heer de Gramont, bisschop van Tarbes, was uiterst beleefd, bijzonder jegens de graaf van Wiltshire. "Ik heb de heer de Rochefort veel eer bewezen," zo schreef hij de 28e Maart aan zijn koning, "ik ben hem tegemoet gegaan, heb hem meermalen in zijn woning bezocht; hem feestelijk onthaald, hem mijn diensten met aandrang aangeboden en hem gezegd, dat mij zulks door u bevolen was zo deed Clemens VII niet; de komst van de graaf van Wiltshire en zijn ambtgenoten was voor hem een reden van verschrikking. Toch moest hij wel besluiten hen te ontvangen; dag en uur werden dus bepaald voor de audiëntie.

Hendrik VIII verlangde, dat zijn gezantschap een grote pracht ten toon spreidde; daarom maakten die heren ook grote verteringen. Wiltshire trad het eerst de gehoorzaal binnen. Als vader van Anna Boleyn was hij door de koning uitgekozen, daar niemand in Engeland meer belang had in liet welslagen van zijn plannen dan hij, maar Hendrik had zich ditmaal vergist; juist het persoonlijk belang dat de graaf in de echtscheiding had, maakte hem verachtelijk in de ogen van Karel V en, Clemens VII. De paus zat in zijn priesterlijk gewaad op zijn troon, omgeven door zijn kardinalen. De afgezanten naderde, deden de gebruikelijke eerbewijzingen en bleven voor hem staan. De opperpriester, zijn goedwilligheid willende betonen aan de afgezanten van de Verdediger des geloofs, bood naar het gebruik zijn pantoffel aan, en gaf die met een beminnelijk gelaat te kussen aan die fiere Engelsen. Terstond begon de tegenstand. De graaf bleef onbewegelijk staan en weigerde de pantoffel van Zijn Heiligheid te kussen. Dit was nog niet alles; een fraaie, grote patrijshond, met lange, fijne haren, door Wiltshire uit Engeland medegebracht, was hem naar het pauselijk paleis gevolgd.

Toen de bisschop van Rome de voet uitstak, deed de hond wat al zijns gelijken in zulk een geval zouden gedaan hebben; hij sprong er op aan en beet de paus in de grote teen; Clemens trok plotseling de voet terug. Het verheven grenst na aan het belachelijke; de afgezanten, wier lachlust opgewekt was, hieven de arm op en verborgen het gelaat achter hun lange en rijk gestikte mouwen.

"Die hond was een protestant," zei een eerwaardige pater.

"Wat hij is," zei een Engelsman, "hij heeft ons getoond dat de voet eens pausen eerder door een van die gebeten, dan door een Christenmens gekust moet worden."

De paus, van zijn ontsteltenis bekomen, maakte zich gereed om te luisteren, en de graaf, ook weer ernstig wordende, legde de opperpriester uit, dat de Heilige Schrift verbood dat een man de vrouw zijns broeders huwt, en Hendrik VIII ten gevolge verlangde dat zijn verbintenis met Catharina van Arragon als onwettig zou verbroken worden.

Toen Clemens betuigde in dat gevoelen niet te delen, liet de afgezant op een slimme

wijze doorschemeren, dat het wel eens kon gebeuren, dat de koning zich van Rome onafhankelijk verklaarde en de Britse Kerk onder leiding van een patriarch stelde.

"Dat voorbeeld," voegde de afgezant erbij, "zal ongetwijfeld door de overige rijken van de christenheid worden gevolgd."

De paus, door die woorden ontrust, beloofde de zaak niet voor Rome's rechtbank te trekken, mits de koning er van afzag Engeland te Hervormen. Daarop, een uiterst beleefde houding aannemende, stelde hij de gezant voor hem bij Karel V te introduceren. Daar mee werd aan Wiltshire gelegenheid gegeven tot het ontvangen van een niet malse bejegening. De graaf begreep zulks wel; maar daar zijn lust medebracht met de keizer te spreken, nam hij het aanbod aan.

De vader van Anna Boleyn begaf zich dus ter audiëntie bij de Neef van Catharina van Arragon. Als vertegenwoordigers van de twee vrouwen, welker strijdige belangen Europa in beroering brachten, konden die beide mannen elkaar niet ontmoeten, zonder dat dit een schok veroorzaakte. Wel is waar meende Wiltshire dat Karels belang medebracht om Hendrik VIII van Frans I los te maken, en die hoogst bedaarde en staatkundige vorst zeker niet de grootste belangen van zijn regering zou opofferen aan een zaak van gevoel; maar hij bedroog zich. De keizer ontving de afgezant met een kalme en koele houding, zonder een welwillende betuiging. Wiltshire begon op een wel overlegde wijze te spreken over de zaak van de Turken; daarop met een gelukkige overgang tot de toestand van het koninkrijk Engeland komende, toonde hij aan hoe de belangen van de Staat de echtscheiding noodzakelijk maakten.

Hier viel Karel hem in de rede. "Heer graaf," zei hij tot hem, "gij zijt in deze zaak niet bevoegd, gij zijt een van de partijen, laat dus het woord aan uw ambtgenoten."

Wiltshire antwoordde op een koele, eerbiedige toon: "Sire, ik spreek hier niet als vader, maar als dienaar van mijn meester, en ik ben gelast u mee te deden, dat zijn geweten zich verzet tegen een band, met Gods wet in strijd."

Daarop bood hij Karel de onmiddellijke teruggave van Catharina's huwelijksgift aan. - De keizer antwoordde droog weg, dat hij zijn tante in haar goed recht zou steunen, en toen de afgezant eensklaps de rug toekerende, weigerde hij hem verder te woord te staan.

Karel V, die in zijn leven steeds een geslepen staatsman was, stelde dus bij deze gelegenheid de zaak des rechts boven de belangen van zijn eerzucht. Wellicht. Zal hij een gewichtige bondgenoot verliezen; om het even. Vóór alles zal hij een onwaardig behandelde vrouw beschermen. Men gevoelt bij deze omstandigheid meer sympathie voor Karel dan voor Hendrik. De verontwaardigde keizer verliet Bologne reeds de 22 of 24 Februari.

Wiltshire begaf zich naar zijn vriend, de heer de Gramont, en na te hebben verhaald hoe hij behandeld was geworden, gaf hij zijn verlangen te kennen, dat de koningen van Frankrijk en Engeland door de nauwste banden zouden verenigd zijn. Hij voegde er bij, dat Hendrik Clemens niet als scheidsrechter kon nemen, daar deze zelf verklaard had in de Wet van God slechts een onwetende te zijn. "Engeland," zo sprak hij, "zal drie of vier maanden zich stil houden. In de balzaal gezeten, zal het de dansers beschouwen; en daarop het een of ander besluit nemen, naar dat ze goed of slecht zullen dansen." Deze gedragslijn is in de staatkunde meer dan eens gevolgd.

Gramont was wel geneigd om met Hendrik VIII gemene zaak te maken tegen de keizer; maar hij kon, evenmin als zijn meester, er toe besluiten de paus te verloochenen. Hij trachtte Clemens VII over te halen zich bij de twee koningen te voegen en Karel V aan zichzelf over te laten. Anders, zo dreigde hij op zijn beurt, zal Engeland zich van de Roomse Kerk afscheiden. Men stelde zich daardoor bloot

westelijk Europa te verliezen; de ge. Schokte. paus antwoordde dan ook: "Ik zal doen wat gij verlangt." Hij hield echter een slag om de elleboog; de stappen, met veel gerucht door de paus gedaan, zouden volstrekt niets beslissen

Clemens ontving de gezant van Hendrik VIII andermaal ten Amore. Wiltshire had zich voorzien van het boek waarin Cranmer bewees, dat de paus niemand van de gehoorzaamheid aan Gods wetten kan ontslaan, en hij stelde het de paus ter hand. Deze nam het, liep het door, en zijn trekken bewezen dat een gevangenis niet onaangenamer voor hem zou geweest zijn dan dit onbeschaamd werk. Wiltshire zag spoedig in dat voor hem in Italië niets te verrichten was. Karel V, in de regel zo bedaard, had vóór zijn vertrek de bitterste taal gesproken. Zijn kanselier telde op zegevierende toon de gezant van Engeland al de Italiaanse en Franse Godgeleerden op, welke de wensen van de koning verwierpen. De paus scheen hem een ledeman toe, wie de keizer naar zijn wil liet bewegen, terwijl de kardinalen slechts één gedachte hadden, namelijk de macht van Rome op te voeren. Wiltshire, verdrietig en ontmoedigd, vertrok naar Frankrijk en Engeland met de meesten van zijn ambtgenoten.

Alleen Cranmer bleef. Afgezonden om Clemens VII te betogen, dat de Heilige Schrift boven Roomse priesters stond, en over de onderhavige kwestie uitspraak deed in een tegenovergestelde zin als de paus, had hij hem meermalen om een gehoor verzocht, ten einde zich van zijn last te kwijten. De listige paus had geantwoord dat hij hem te Rome zou horen, menende hem aldus *ad calendas graecas* uit te stellen. Maar hij vergiste zich; de Engelse geleerde, vast losloten zijn plicht te doen, weigerde naar Londen te vertrekken met de overigen van het gezantschap en begaf zich naar de bisschopsstad van het Katholicisme.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Strijd te Cambridge en te Oxford over de echtscheiding. (In de winter van 1530.)

Terwijl Hendrik VIII gezanten naar Italië zond om de toestemming van de paus te verkrijgen, wilde hij, dat de universiteiten van de christenheid de verklaring aflegden, dat de kwestie van de echtscheiding tot het Goddelijk recht behoorde, en de paus daarin niets te zeggen had. Volgens hem had de algemeens uitspraak van de Kerk, en niet de idem van een enkelen hierover te beslissen.

Het eerst beproefde hij Cambridge te bewerken; en omdat hij daartoe een bekwaam man nodig had, wendde hij zich tot de oud- secretaris van Wolsey, Steven Gardiner, een verstandig, ijverig, geestelijke en goed Katholiek. Een enkele zaak beheerste zijn Katholicisme, namelijk de begeerte om de gunst van de koning te winnen; hij zocht in zijn eerezucht evenals de kardinaal tot het toppunt van grootheid te geraken. De grootaalmoezenier Eduard Fox werd hem door Hendrik toegevoegd.

Te Cambridge aangekomen, in de tweede helft van Februari, 's zaterdags te 12 uur, hadden de koninklijke gevolmachtigden reeds diezelfde avond een samenspreking met de vicekanselier, de een stem overschreeuwde de andere, en de verwarring werd zeer groot.

Daar de vicekanselier een einde wilde maken aan die wanorde, begeerde hij, dat de zaak verzonden zou worden aan een comité, welke beslissing zou beschouwd worden als die van de gehele universiteit Uitdrukkende, hetgeen aangenomen werd. En daar het hem steeds duidelijker werd, dat de koningspartij alleen door de hulp van de

Evangelische zou kunnen overwinnen, stelde hij als leden van de commissie enige van haar hoofden voor, de doctoren Salcot, Reys, Crome, Shaxton, Latimer. Op het horen van die namen ontstond in de vergadering een uitbarsting van gewin. Vooral Salcot, de abt van St. Benet, stond de doctoren van de Roomse partij zeer tegen.

"Wij protesteren," riepen ze uit, "tegen de toelating in het comité van allen, die het boek van Cranmer hebben goedgekeurd, en dus te voren hun stem hebben bepaald." Gardiner antwoordde hierop: "Als een vraag in het gehele rijk behandeld wordt, dan is er geen geleerde, die niet aan zijn vrienden zegt wat hij er van denkt." De gehele namiddag ging voorbij in levendige kibbelarijen. De vice kanselier, een einde daaraan willende maken, zeide: "Heren, het is laat, ik verzoek ieder uwer zijn plaats te nemen, en zijn mening te openbaren door een geheime stemming." Tevergeefs; niemand begaf zich naar zijn plaats; de wanorde, de verwijtingen en het geschreeuw gingen door. Het werd avond; de vicekanselier verdaagde de vergadering, en de geleerde heergin gingen uiteen, allen zeer bewogen, maar in zeer verschillende zin. Terwijl de politieke partij niets anders voor ogen had dan het huwelijk van de koning, begrepen de Evangelischen en pausgezinden, dat de wezenlijke kwestie hierop neer kwam: wat zal in Engeland heersen? De Hervorming of het pausdom?

Toen de volgende dag de lijst van de commissieleden in stemming werd gebracht, bleek het, dat de vergadering in twee gelijke doelen gescheiden was. Om de meerderheid te hebben, zocht Gardiner sommige van zijn tegenstanders te verwijderen. De zaal doorgaande, begon hij te fluisteren met de minst beslisten; door de een vrees, de milderen hoop te geven, haalde hij enige over om te vertrekken.

Voor de derde maal werd toen het voorstel in stemming gebracht en ging door. Gardiner zegevierde. Te huis gekomen, zond hij de lijst aan de koning; zestien van de afgevaardigden, voor wier namen een . Stond, waren gunstig gestemd voor zijn Majesteit. "Wat de twaalf andere betreft," schreef Gardiner, wij hopen de meesten door goede middelen te winnen." De commissie vergaderde en hield zich bezig met de koninklijke aanvraag. De leden onderzochten zorgvuldig de teksten uit de Heilige Schrift, de verklaringen van de uitleggers en gaven hun advies. Toen daarop de openbare redetwist aanving, was Gardiner niet zonder vrees; er konden bekwame aanvallers en onhandige verdedigers gevonden worden; hij begon mannen te zoeken, die in staat waren van de koning zaak goed te steunen; en wat opmerkelijk was, hij het de meest gevierde doctoren ter zijde en verbond aan de verdediging, waarmee Fox en hij voornamelijk belast moesten zijn, twee Evangelische doctoren, Salcot, abt van St. Benet en dr. Reys. Hij wilde voor zijn collega en voor hem het staatkundig gedeelte van de kwestie voorbehouden; doch, hoe ijverig Katholiek ook, toch wenste hij dat de Schriftuurlijke bewijzen op de voorgrond zouden gesteld worden. De debatten werden gevoerd met veel kennis van zaken, en de zegepraal verbleef aan de kampioenen van de koning.

Den 9 Maart, na de vesper, vergaderde de doctoren, professoren en meesters in de vrije kunsten in de kamer van het prioraat; de vicekanselier nam het woord en zeide: "Het is ons gebleken op de meest stellige wijze, als het meest in overeenkomst met de Heilige Schrift, en met de gevoelens van de uitleggers, dat het volgens Goddelijk en natuurlijk recht verboden is, dat een broeder de vrouw zijns broeders, die kinderloos overleden is, tot vrouw neme." Zo was dus de Heilige Schrift feitelijk, ze het dan niet uitdrukkelijk, door de universiteit van Cambridge verklaard voor de hoogste en enige regel van de christenen, en de daarmee strijdige uitspraken van Rome beschouwd als niet geldend. Het Woord Gods was gewroken voor de langdurige versmading, die het verduurd had, en na beneden het woord des pausen gesteld te zijn geweest, was het in

zijn wettigen rang hersteld. Hierin had Cambridge gelijk.

Nu moest Oxford worden aangevallen. De tegenstand was daar sterker en de pausgelinde partij vleide zich met de zegepraal. De bisschop van Lincoln Longland, kanselier van de universiteit, werd door Hendrik VIII belast die grote zaak te behandelen; hem werd dr. Bell, en later de groot aalmoezenier, Ed. Fox, toegevoegd. Hendrik, ongerust over de resultaten van de onderhandeling, en tot elke prijs een gunstige beslissing verlangende, stelde Longland een brief ter hand voor de universiteit, in welke in elke regel het despotisme doorschemerde, "Wij verstaan en bevelen," zei hij, "u niet aan slechte gedachten te vergapen, maar te bedenken dat wij uw opperheer zijn. Indien gij u overeenkomstig uw plicht gedraagt, zult gij ervaren dat wij voor u en uw hogeschool een welwillend meester zijn, en gij zult een voorspoedige weg opgaan maar zo gij de regels van de Goddelijke wijsheid veronachtzaamt, dan zullen wij uw ontaard gedrag zo krachtig vergelden, dat gij er niet over op uw gemak zult zijn. Indien gij weldoet, wij zullen u verhogen; zo gij kwaad doet, zullen wij u verwerpen. Wij twijfelen dus niet of uw besluit zal ons veel genoeg geven."

Deze koninklijke boodschap veroorzaakte een grote beweging in Oxford. Sommigen bogen slaafs het hoofd, want de koning sprak met de roede in de hand. Andere verklaarden overtuigd te zijn door de staatkundige redenen en zeiden dat Hendrik VIII noodwendig een onbetwistbare erfgenaam moest hebben. Nog andere eindelijk waren overtuigd dat de Heilige Schrift voor de zaak van de koning pleitte. Alle mannen van leeftijd en wetenschap, en tevens alle bekwame en eierzuchtige personen verklaarden zich ten gunste van de echtscheiding. Evenwel werd al spoedig een geduchte tegenstand openbaar.

De jongsten onder de geleerden ontstaken in geestdrift voor Catharina, de Kerk en de paus. Hun theologische opleiding was onvolkomen; ze waren niet in staat de diepte van de kwestie te peilen, maar ze oordeelden naar het hart. Te zien dat een Katholieke vrouw verdrukt en Rome veracht werd, deed hun toorn ontbranden, en waar de ouderen beweerden dat hun zienswijze de verstandigste was, geloofden de jongeren dat de hunne de edelste was; waar men echter kiezen moet tussen het nuttige en het edelmoedige, behaalt ongelukkiglijk het nuttige doorgaans de zege. Toch waren de jongere doctoren geenszins geneigd toe te geven. Ze zeiden (en hierin hadden ze geen ongelijk) dat godsdienst en zedenleer niet mochten opgeofferd worden aan staatkundige redenen of aan vorstelijke hartstocht. En daar ze het spook van de Hervorming verborgen zagen achter het spook van de echtscheiding, beschouwden ze zich geroepen de Kerk en de Staat te redden. "Helaas!" zeiden de bisschop van Lincoln en dr. Bell, de afgevaardigden van de koning tot elkaar, "wij verkeren in gedurige twijfel, en kunnen niet te weten komen met enige zekerheid hoedanig de uitslag dezer zaak zal zijn.

Met de hoofden van de collegiën kwamen ze overeen dat men, tot voorbereiding van de universiteit, drie openbare twistredenen op plechtige wijze in de theologische scholen zou houden. Aldus wilden ze tijd winnen. "Die discussies zijn een zeer fatsoenlijk middel," zeiden zij, "om de menigte te vermaken tot dat wij zeker zijn van de toestemming van de meerderheid." De twistredenen hadden plaats, en de jongere meesters, die elke dag onder elkaar afspraken wat te doen of te zeggen, namen aan de discussie deel met al de levendigheid hun h l er gevoelens.

Toen de tijding van die vurige debatten tot de kennis van Hendrik VIII kwam, ontvlamde zijn toorn, en ze die hem omringden vuurden nog zijn verontwaardiging

aan. "Een groot deel van de jeugd aan onze universiteit toont door een oproerige geest bezielde te zijn," zei de koning, "en openbaart vijandige manieren." In plaats van hem te bedaren, stookten de hovelingen zijn verbolgenheid te neer aan. Ze verhaalden hem hoe die jonge lieden iedere dag, zonder; "iels te bekommeren om hun verplichting jegens hun goede opperheer, zonder zich te willen onderwerpen aan de deugdzaamsten en geleerdsten onder de leden van de hogeschool, met elkaar vergaderde, beraadslaagden, en zich tegen de wensen van zijn Majesteit verzetten. "Hoe is het mogelijk," riep de koning uit, "dat personen van zo oppervlakkige kennis, zich als rechters durven stellen tegenover zulke beroemde doctoren, en hun dekens durven dwarsbomen. "In zijn verontwaardiging schreef Hendrik aan de hoofden van de collegiën: Non est bonusra irritare crabones, d. i. het is niet verstandig wespen te verbitteren. Deze bedreiging vuurde de jongeren nog meer aan. Waren enige ook al in hun schik met dat woord wespen; andere waren er door geërgerd. Als het warm weer is, vervolgt de wesp (hier de koning) zwakkere insecten, maar het geraas dat hij onder het vliegen maakt waarschuwt hen en de kleinen ontkomen hem. Hendrik kon zijn spijt niet verbergen; hij vreesde dat de kleine vliegen sterker zouden zijn dan de grote. Hij was onrustig in zijn kasteel te Windsor, en die onbeschaamde oppositie van Oxford het hem geen rust, waar hij ook ging, op het terras in het uitgestrekte park, en zelfs niet in de koninklijke kapel. "Wat," zei hij, "die universiteit durft zich weerbarstiger betonnen dan alle andere, binnen en buitenlandse." Cambridge had het recht van de koning erkend en Oxford weigerde het te doen.

Hendrik, een einde aan de zaak willende maken, ontbood de groot aalmoezenier Ed. Fox naar Windsor, en belastte hem te Oxford dezelfde overwinningen te behalen, welke hij te Cambridge gewonnen had. Vervolgens dicteerde hij zijn secretaris een brief aan de weerbarstigen. "Wat!" zei de d'Espoot, "gij weigert het inwilligen onzer begeerten, zonder eerbied voor onze koninklijke waardigheid en met voorbijzien van al onze gunstbewijzen. Dult niet dat de stemmen van enkele personen zonder verstand de boventoon voeren op die van de wijzen. Verzoent door uw ijver de dwalingen van het verledene.

Gegeven onder ons zegel op het kasteel van Windsor."

Fox werd met het overbrengen van deze brief belast.

De groot aalmoezenier en de bisschop van Lincoln riepen direct de jongere doctoren van Oxford samen, en verklaarden dat een langduriger weerstand hun ondergang zou kunnen medeslepen. Maar de jeugd aan de universiteit wilde niet dulden dat men haar geweld aandeed. Nauwelijks had Lincoln geëindigd, of verscheiden meesters in de kunsten begonnen zich sterk te beklagen; sommigen zelfs spraken zeer ondeugend. Zonder zich door dit verzet te laten ophouden, beval de bisschop, dat men tot de stemming overging; zeven en twintig van de aanwezigen verklaarden zich in de zin van de koning en twee en twintig tegen. De koninklijke commissarissen waren nog niet voldaan; ze vergaderde al de faculteiten en nodigden de tegenwoordige leden uit de een na de ander hun advies te geven. Deze maatregel maakte verscheiden bang; acht of tien slechts bezaten moed genoeg om hun tegenstand ronduit te kennen te geven. Door dit resultaat aangemoedigd, beval de bisschop dat men tot de eindstemming overging langs de weg van geheime stemming. Dit bemoedigde weer velen van hen, die niet hadden durven spreken, en terwijl zeven en dertig stemmen zich vóór de echtscheiding uitspraken, stemden vijf en twintig tegen. Niettemin hadden de beide kerkvoogden de meerderheid; ze stelden onmiddellijk het besluit op in naam van de universiteit en zonden het de koning; daarna vierde de bisschop, zeer

verheugd over die uitslag, een plechtige mis van de Heilige Geest. Toch had men zich in deze zaak weinig om de Heilige Geest bekommerd. Enige hadden de vorst, andere de paus gehoorzaamd, en zo wij hen, die aan Christus gehoorzaamden, willen vinden, moeten wij die elders zoeken.

De hogeschool van Cambridge was de eerste, die aan Hendrik VIII haar onderwerping deed toekomen. Zondag vóór Pasen kwam de vicekanselier, Buckmaster, in de morgenstond te Windsor. Het hof bevond zich in de kapel onder het gehoor van Latimer, die onlangs tot kapelaan van de koning was verkozen. De vicekanselier trad binnen bij het midden van de dienst en hoorde een gedeelte van de rede. Latimer was een geheel ander man dan de slaafse hovelingen van Hendrik VIII. Hij ontzag zich ook niet degene van zijn ambtgenoten aan te vallen, welke hun plicht verzuimden.

Bij een andere gelegenheid zei hij: "De predikers moesten het zwaard des Woords stoutmoedig hanteren, maar ze doen niets dan vleien; ook zal God hun tot vergelding Zijn vloek op hun hoofd doen neerkomen. De prediker moet vermanen en berispen, zonder enig mens te vrezen, al stelde hij zich bloot aan het verlies zijns levens." Vooral was Latimer stoutmoedig, als hij handelde over de dwalingen van Rome, welke Hendrik VIII in de Anglikaanse kerk wilde behouden. "Ongerechte lieden," zei hij, "verzoekers van God zeggen: Wij zijn gedoopt, dus zijn wij behouden.

Ach! ge (loopt te zijn en de geboden Gods niet te bewaren, is erger dan Turken te zijn! De weergeboorte komt van het Woord Gods; door dat Woord te geloven worden wij van nieuws geboren!" zo sprak een van de vaders van de Engelse Hervorming; zodanig is de was leer van de Kerk van Engeland; de tegenovergestelde leer is slechts een overblijfsel van het pausdom.

Op het ogenblik toen de menigte de kapel verliet, sprak de vicekanselier de secretaris (Gasdiner) en de prevoost aan, en deelde hun het doel van zijn zending mede; de koning het weten dat hij de deputatie na de avonddienst zou ontvangen. Een zekere ophef aan adhesie van de hogescholen wensende te geven, gaf Hendrik VIII bevel, dat het ganse hof in de gehoorzaal samen kwam. De kanselier overhandigde zijn brief aan de vorst, die er zeer voldaan was. "Ik dank u, Mijnheer de vicekanselier," zei hij, "ik roem zeer de wijze, waarop gij deze zaak geleid hebt. Ik behoud mij voor uw universiteit bewijzen mijner tevredenheid te geven." "Gij hebt de preek van Latimer gehoord," voegde hij er bij; hij roemde die zeer en ging daarop heen. De hertog van Norfolk, de vicekanselier naderende, berichtte hem, dat de koning hem de volgende dag wenste te spreken.

Die dag wachtte Dr. Buckmaster, getrouw aan de uitnodiging, de gansen morgen, maar de koning was van mening veranderd en het de gezant van Cambridge weten, dat hij kon vertrekken als hij wilde. Maar nauwelijks was die boodschap gebracht, of de koning trad binnen. Een denkbeeld, dat hem Vervulde, had hem daartoe bewogen; hij wilde met deze dokter spreken over het beginsel, dat door Cranmer op de voorgrond gesteld was. Hendrik hield Buckmaster van één tot zes ure op, op allerlei wijze herhalende: "Kan de paus dispensatie verlenen als het Goddelijk recht gesproken heeft?" Hij het zelfs de vicekanselier zijn ongenoegen blijken, omdat dit punt te Cambridge niet uitgemaakt was. Eindelijk verliet hij de galerij, en als om de hevigheid van zijn verwijten te verzachten, betoonde hij bij het heengaan zeer veel beleefdheden aan de doctor, die zich gereed maakte tot zijn afreis.

ZESDE HOOFDSTUK.

Hendrik VIII wordt in Frankrijk en Italië door de Katholieken geprezen, en in Duitsland door de Protestanten gelaakt. (Januari tot September 1530.)

Het was de koning niet genoeg de goedkeuring van Engeland te hebben gevraagd; hij beriep zich op het algemene onderricht van de Kerk, welke naar zijn gevoelen, door de universiteiten en niet door de paus werd vertegenwoordigd. Het beginsel van persoonlijke overtuiging, dat zo sterk sprak bij Tyndale, Fryth en Latimer, vond geen plaats in de officiële Hervorming, welke van de vorst uitging. Om te weten wat de Schrift zegt, zendt Hendrik VIII afgezanten naar Parijs, Bologne, Padua en Wittenberg; hij zou zelfs naar het Oosten gegaan zijn, indien zulke reizen toen gemakkelijker waren geweest. Dat valse Katholicisme, dat tot uitlegger des Bijbels verdwaalde kerken en scholen nam, waar men de overlevering, de vormelijkheid, het priestergezag overdreef, was een mismaakt pausdom. Gelukkig zou de hogere stem van Gods woord in Engeland die noodlottige strekking overwinnen.

In het volle vertrouwen op de vriendschap van de koning van Frankrijk, wendde Hendrik VIII zich allereerst tot de universiteit van Parijs, maar een Spaans priester, zo onwetend als dweepziek, zeggen de Engelse schrijvers, doctor Pieter Garray, nam vurig de partij van Catharina van Arragon op; door de onstuimige Beda geholpen, verkreeg hij een verklaring, met de wensen van Hendrik VIII in strijd.

Op het vernemen van die tijding ontbood die verschrikte vorst de gezant van Frankrijk, du Bellay, bij zich, gaf hem voor Frans I een kostbare diamanten leliekelk, ter waarde van 10.000 ponden sterling, daarbij schuldbewijzen van 100.000 pond, welke Frans aan Hendrik voor oorlogskosten moest betalen, en voegde daarbij een gift van 400.000 kronen voor de loskoping van de kinderen van Frankrijk. Frans "aan zulke krachtige bewijsredenen geen weerstand kunnende bieden, gelastte du Bellay om bij de Parijse faculteit aan te dringen op de grote gewetensbezwaren van Hendrik." Daarop gaat de Sorbonne aan het beraadslagen, verschillende geleerden beweren dat men de eer van de paus te na komt, als men meent dat hij enige troost kon weigeren aan het bezwaarde geweten eens christens. Staande die beraadslagingen, tekent de Secretaris de namen en stemmen op, en schrijft die in zijn boek. Een driftige pausgezinde, bemerkende dat de meerderheid tegen de Roomse mening zal zijn, staat op, valt op de Secretaris aan, rukt hem de rol uit de handen en verscheurt die. Daarop verlaten allen hun plaatsen, er ontstaat een "groot en wanordelijk geraas." Ieder schreeuwt, ieder tracht zijn gevoelen te doen zegevieren, maar daar niemand zich kon doen horen bij dat algemene gejoel, verlaten de doctoren in grote woede ijlings de zaal. "Beda deed als een bezetene," zegt du Bellay.

Intussen wandelden de afgezanten van de Engelsen koning in een naburige gaanderij op en neer, in afwachting van de uitslag. Het geraas lokt hen, ze lopen toe, en bij het zien van het vreemde schouwspel dat die Godgeleerden vertoonden, en "op het horen van de redenen die ze onder elkaar hielden," gingen ze vertoornd heen. Du Bellay, wiep de goede verstandhouding van de beide landen zeer ter harte ging, bezwoer Frans I een einde te maken aan "die onbeschoffheden". De president van het Parijs "parlement het die ten gevolge Beda voor zich komen, verklaarde hem dat het iemand van zijn soort het paste zich met de vorstelijke zaken te bemoeien en dat hij onmiddellijk zijn verzet moest opgeven, daar hij anders gestraft zou worden op een wijze die hij niet ligt zou vergeten. De Sorbonne maakte zich de les, aan yen van haar invloedrijkste leden gegeven, ten nutte, en sprak de 2 Juli, met een grote meerderheid,

haar oordeel uit ten gunste van de echtscheiding. De universiteiten van Orleans, Angers en Bourges hadden zulks reeds gedaan, en die van Toulouse volgde kort daarop. Derhalve had Hendrik VIII Engeland en Frankrijk voor zich gewonnen.

Doch dit was hem niet genoeg. Ook Italië had hij nodig. Hij overstroemde dat schiereiland met zijn agenten, met bevel van de bisschoppen en de universiteiten de verklaring te verkrijgen, welke door de paus was geweigerd. Een machtig en rijk d'Espoot faalt het nooit aan mensen, die alles doen om zijn plannen te ondersteunen.

Toen was na Parijs de universiteit van Bologne, in de Kerkelijke Staat, de belangrijkste in het Katholicisme. Een monnik bezat daar een grote vermaardheid. Baptiste Pallavicini, uit een adellijk geslacht en een welsprekend redenaar, was een van die onafhankelijke geesten, zoals die meermalen in Italië gevonden worden. De Engelse gezanten wendden zich tot hem: Hij verklaarde zich, evenals zijn ambtgenoten, bereid om de onwettigheid van het huwelijk van Hendrik VIII te bewijzen; en toen Stokesley sprak van schadeloosstelling, antwoordden zij: "Nee, hetgeen wij om niet hebben ontvangen, geven wij om niet." De gezonden van Hendrik VIII waren buiten zichzelf van vreugde; de universiteit des pausen verklaarde zich tegen de paus! Vooral zij, die onder hen enige overhelling tot de Hervorming gevoelden, waren er van verrukt.

De 10 Juni vertoonde zich de welbespraakte monnik bij de afgezanten niet het oordeel van de faculteit, dat alles te boven ging wat ze zich verbeeld hadden; het huwelijk van Hendrik VIII werd verklaard: "verschrikkelijk, verfoeilijk, verachtelijk, schandelijk voor een christen en zelfs voor een ongelovige, verboden door Goddelijk en menselijk recht, op straffe van geduchte wraak De Heilige Vader, die echter nagenoeg alles vermag," voegde deze universiteit er zeer naïf bij, "heeft het recht niet zulk een verbintenis toe te staan." De hogescholen van Padua en Ferrara haastten zich hun stem te voegen bij die van Bologne en verklaarden het huwelijk niet de weduwe eens broeders "van onwaarde, verfoeilijk, heiligschennend, afschuwelijk"

Hendrik was overwinnaar op de gehele lijn. Hij had voor zich die algemene toestemming, welke, volgens beroemde doctoren, het wezen zelf van het Katholicisme uitmaakt. Crooke, een van de gezonden van Hendrik VIII, een vermaard Grieks geleerde, die zijn zending met onvermoeibare ijver vervulde, riep uit dat de rechtvaardige zaak van de koning goedgekeurd was door alle Italiaanse geleerden

Te midden van die overeenstemming van de Katholieke christenheid, was er een uitzondering, aan welke niemand had gedacht. Die echtscheiding, welke volgens de oppervlakkige redeneringen van een zekere mening, de oorzaak is geweest van de Hervorming in Engeland, vond tegenstand bij de vaders en kinderen van de Hervorming. De gezanten van Hendrik VIII waren er over versteld. Crooke schreef aan de koning: "Mijn getrouwheid verplicht mij Uw Hoogheid te verwittigen, dat alle Lutheranen in deze zaak geheel tegen Uw Hoogheid zijn, en dat zij, zonder reden, alle macht en arglistigheid die ze bezitten, in het werk gesteld hebben om er zich tegen te stellen, zowel te Venetië."

Te Padua als te Ferrara, waar ze niet weinig in getal zijn." Toen de Zwitserse en Duitse Hervormers geroepen werden om over dat punt uitspraak te doen, drukten Luther, Oecolampadius, Zwinglius, Bucer, Grynens, zelfs Calvijn, zich allen in dezelfde zin uit. Luther zeide: "Voorzeker heeft de koning gezondigd door de vrouw zijns broeders te huwen; die zonde behoort tot het verledene; dat derhalve het berouw haar uitwisse, gelijk het al onze begane zonden moet uitwissen. Maar het huwelijk worde niet ontbonden; laat zulk een grote zonde, welke tot de toekomst behoort, niet begaan worden. Hoeveel huwelijken zijn er niet in de wereld, waar de zonde is

doorgedrongen, en die men toch niet behoort te ontbinden! De man zal zijn vrouw niet verlaten, en die twee zullen tot één vlees zijn. Deze wet staat boven de andere, en geldt dus boven de mindere."

De gezamenlijke mening van de Lutherse doctoren was overeenkomstig met het zo juiste en Christelijke gevoelen, door Luther uitgedrukt. Wij zeggen dus nog eenmaal, de gebeurtenis welke, volgens Katholieke schrijvers de oorzaak was van de godsdienstomwenteling in Engeland, werd door de Rooms en goedgekeurd en door de Evangelischen veroordeeld. Deze wisten overigens zeer goed dat de Hervorming moest ontstaan niet uit een echtscheiding of huwelijk, niet uit diplomatische onderhandelingen en besluiten van hogescholen, maar uit de kracht van het Woord Gods en de vrije overtuiging van de christenen.

Terwijl deze dingen voorvielen, bevond Cranmer zich te Rome, en begeerde van de paus de redetwist, welke deze hem beloofd had bij gelegenheid van hun samenkomst te Bologne. Clemens VII was nooit van meerling geweest hem dit toe te staan; hij had gemeend dat hij, eenmaal weer te huis zijnde, lichtelijk die belofte zou kunnen ontwijken en daarmee hield hij zich toen bezig. Onder de middelen, die de pausen soms hadden aangewend in hun geschillen met de koningen, was een van de meest gewone het winnen dergenen die voor die vorsten optraden; dit werd dan ook het eerst door Clemens in beoefening gebracht; hij benoemde Cranmer tot grootaalmoezenier voor al de Staten van de koning van Engeland, sommigen zelfs beweren voor de gehele Katholieke Kerk. Het was niet veel meer dan een titel, en "de paus verzocht aldus de maag van Cranmer," zegt een geschiedschrijver, "terwijl hij hem het vooruitzicht gaf op een prachtiger feestmaal in geval hij enige eetlust zou betonen voor de hogepriesterlijke gunstbewijzen." Maar Cranmer werd door zuiverder beweegredenen gedreven; en zonder de titel te weigeren, welke de paus hem gaf, daar hij in last had hem voor de zaak des konings te winnen, en hij zoodoende aan zijn zending nadeel zou toegebracht hebben, maakte hij er evenwel geen gebruik van, en toonde slechts des te meer ijver voor de vervulling van zijn taak.

De zending was niet geslaagd; men maakte zich in Engeland ongerust. Enige onder de beste vrienden des pausen konden zijn verblinding niet begrijpen. De beide aartsbisschoppen, de hertogen van Norfolk en Suffolk, de markiezen van Dorset en Exeter, dertien graven, vier bisschoppen, vijf en twintig baronnen, twee en twintig abten en elf leden van het Lagerhuis besloten zich tot Clemens VII te wenden. In hun verzoekschrift zeiden ze onder meer "Zeer heilige Vader! de koning die ons hoofd en de ziel van het gehele rijk is, heeft alleen het pausdom beschermd tegen machtige volken; en hoe vreemd! hij is de enige die bij hetzelfde geen bescherming vindt. Een zee van rampen bedreigt dit rijk. Een zondvloed is op handen. Als gij, onze vader, ons wezen laat, zullen wij elders genezing moeten zoeken. Een zieke geneest zichzelf zo goed hij kan, en dikwijls door een andere kwaal te bekomen dan die waaraan hij lijdt. Wij smeken Uw Heiligheid zich niet alleen te noemen Stadhouder van Christus, maar het door de daden te tonen."

Clemens won tijd; hij wachtte twee en een halve maand met het antwoord, de zaak wikkende en wegende en ze in zijn geest bedenkende en overdenkende. De grote moeilijkheid bestond in het verzoenen van de wil van Hendrik VIII met die van Karel V; de eerste wilde een andere vrouw, de laatste verlangde dat hij de eerste behield. Er bestond maar één middel om die beide vorsten te gelijk te voldoen, namelijk dat de Engelse koning zowel de oude als de nieuwe vrouw had. Reeds Wolsey was op dat denkbeeld gekomen. Meer dan twee jaren te voren had de paus zulks aan Da Casale

ingefluisterd. "Laat hem nog een tweede vrouw huwen!" had hij gezegd onder het spreken over die vorst. Clemens VII kwam er toen op terug; na Da Casale heimelijk te hebben ontboden, zei hij hem: "Wij hebben er dit op bedacht: wij vergunnen aan zijn Majesteit twee vrouwen te hebben." De onfeilbare opperpriester stelde een koning de veelwijverij voor. Da Casale was nog meer verbaasd dan hij geweest was bij de eerste meedeling van Clemens. "Heilige Vader," antwoordde hij de paus, "ik twijfel er aan of zulk een middel zijn Majesteit zal bevredigen; want ze verlangt boven alles dat het geweten ontlast worde."

Deze schandelijke voorslag had geen gevolg; de koning, vast rekenende op zijn grote en zijn volk, snelde voorwaarts in de weg van de onafhankelijkheid. De dag, volgende op die waarop de paus hem voorstelde twee vrouwen te nemen, het Hendrik in zijn rijk een vermetele afkondiging bekend maken, inhoudende " dat allen die een bul des pausen zouden vragen of medebrengen in strijd met het koninklijk prerogatief, met gevangenisstraf en lichamelijke kastijding naar het welbehagen van zijn Majesteit zouden gestraft worden." Clemens antwoordde in zijn ontsteltenis aan de notabelen: "Wij begeren evenzeer als gij dat de koning mannelijke kinderen krije; maar helaas! wij zijn geen God om hem zonen te kunnen geven!" Men begon bij al die uitvluchten en ontwijkingen van het pausdom zich benauwd te gevoelen; men verlangde naar versche licht; sommigen spraken hun mening reeds uit dat men, bij langer weigering daarvan, de boeien moest verbreken en de deuren verbrijzelen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Latimer aan het hof.

(Zelfde tijdvak.)

Toen de koning zag dat hij de inwilliging van zijn wens niet kon verkrijgen bij de paus, keerde hij zich opnieuw tot de Evangelischen in zijn rijk. In de reien van de Hervorming bevonden zich verstandige, vrome, vrijmoedige en welsprekende mannen, die het vertrouwen van een gedeelte des volks bezaten: waarom zou de vorst niet trachten hen voor zich te winnen? Ze getuigen tegen het gezag van de paus welnu; hij zal hen daarvan verlossen; maar op één voorwaarde evenwel, namelijk dat zij, bij het verwerpen van des opperpriesters gezag, het. Zijn zouden erkennen. was het plan van Hendrik VIII gelukt, dan zou de Engelse Kerk een Césaropapistisch (gelijk men die elders ziet) geworden zijn, op de grond van de Britten gevestigd; maar in Engeland zou het Woord Gods en niet de koning in de plaats van de paus treden.

Latimer was de eerste van de Evangelische doctoren, welke Hendrik trachtte te winnen. Gelijk wij gezien hebben, had hij hem opgenomen onder het getal zijner hofkapelanen. "Wacht u wel de koning tegen te spreken," zei een hoveling, die zijn vrijmoedigheid duchtte, tot hem, op het oogenblik dat hij aan het hof kwam, "spreek gelijk hij spreekt, en wel ver van hem te willen leiden, tracht hem liever te volgen." "God beware mij!" antwoordde Latimer.

"Hoe! altijd zeggen wat de koning zegt? Nee; ik zal spreken wat mijn geweten beveelt Evenwel, ik weet dat voorzichtigheid nodig is

Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo, d. i.: de regendroppel maakt een gat in de steen, niet door geweld, maar door voortdurend er op te vallen."

Dit gesprek was voor de kapelaan niet verloren; hij zette zich ernstig aan de arbeid, te midden van de drukte van het hof: Hij bestudeerde de Heilige Schriften en de Kerkvaders, en verkondigde vrijmoedig de waarheid van de kansel; maar hij kwam niet in afzonderlijk gesprek met de koning, voor wie hij een zekere vrees gevoelde.

Toch verontrustte hem de gedachte, dat hij met Hendrik niet sprak over de toestand van zijn ziel. Toen de kapelaan op een dag van de maand November in zijn studeervertrek zat, met een boekdeel van Augustinus vóór zich, las hij daar de volgende woorden: "Hij, die uit vrees voor enige wereldlijke macht, de waarheid achterhoudt, haalt de toorn van God op de hals, want hij vreest de mensen meer dan, God."

Op een andere dag in Chrysostomus lezende, werd hij door dit woord getroffen: "Niet hij alleen doet verraad aan de Waarheid, die openbaar een leugen onderwijst, maar ook hij die, haar kennende, haar niet vrijelijk belijdt."

Die twee uitspraken werden diep in zijn ziel gegrift. "Zij beroerden mij," zei hij, ze verschrikten mij en troffen mij zwaar in het geweten. Hij zal open baren, hetgeen God hem in de Heilige Schrift geleerd heeft. Zijn rondborstigheid zal hem het leven kunnen kosten (men verloor het lichtelijk ten tijde van Hendrik VIII); maar om het even! "Ik zal mij blootstellen aan de doodstraf" zei hij, "liever dan de waarheid te verkrachten!"

Latimer werd overtuigd, dat de kerkelijke wet, die eeuwen lang het wezen van de godsdienst had uitgemaakt, wijken moest voor het Evangelisch geloof; dat de vorm plaats moest maken voor het leven. Men was gewoon de leden van de Kerk (Zo het heette door de doop weergeboren) ter lering te zien gaan, bevestigd te worden, de eredienst bij te wonen, aan de communie deel te nemen, alles zonder een wezenlijke persoonlijke verandering; om dan ten slotte allen samen in de doodsakker te rusten. Doch, volgens Latimer, moest de Kerk beginnen met de bekering van haar leden. Om de tempel Gods op te richten, waren levende stenen nodig. De Christelijke persoonlijkheid, waartegen Rome zich uit een theocratisch oogpunt verhief, zou in de Christelijke maatschappij worden hersteld.

De edele Latimer nam het besluit de koning te doen inzien, dat de Hervorming moet beginnen bij zichzelf. Dit was niet gering. Hendrik, met verscheiden kundigheden begaafd, een vlug verstand, maar gebiedend, hartstochtelijk, opbruisend, hoofdig,

kende niet vaak een andere regel dan de neigingen van zijn krachtige natuur; en ofschoon gereed om zich van de paus af te scheiden, verfoeide hij elke nieuwigheid in de leer. Latimer het zich door die hinderpalen niet afschrikken en besloot die moeilijke stelling ridder

lijk aan te vallen.

"Sire," zo schreef hij aan Hendrik, "ik ben verplicht mij van mijn ambt te kwijten. Liever gelasterd te worden, liever goed, eer en vrijheid te verliezen, liever verbannen, gemarteld, wat zeg ik, liever gedood te worden en in de ogen van de mensen met schande overladen, dan door Jezus Christus te worden verloochend, omdat ik zelf hem verloochend zou hebben. Ik moet dus de last volbrengen, die de Schrift mij oplegt. Ik weet het, Sire, tussen u en mij bestaat er evenveel afstand als van God tot de mens, want gij zijt de vertegenwoordiger van de Allerhoogste op aarde. Gelieve echter mijn woorden geduldig aap te horen. Gij zijt een sterfelijk mens, Sire; gij draagt de bedorven natuur van Adam in u om, en de verdiensten van Christus zijn voor u even onontbeerlijk als voor de minsten Uwer onderdanen."

Bij Latimer bestond en te recht de vrees, dat men, onder Hendriks patronaat, een Kerk zou zien geboren worden, welke rijkdommen, macht en weelde zou najagen. "Sire," zei hij, "het leven onzes Heilands is een leven in armoede geweest. Welk een verachte plaats was die, waar de maagd Maria, die arme vrouw, hem ter wereld gebracht heeft! En wat het leven van Christus in de aanvang was, dat is het tot de einde toe gebleven.

En waarom? Opdat zijn discipelen hem zouden navolgen. Zijn dienaren moeten verstaan dat het hun niet past de schatten van de aarde te zoeken. En evenwel kent Uw Majesteit alle listen die de geestelijkheid te baat neemt om die overtollige rijkdommen te verkrijgen, welke uw laatste parlement hem ontzegd heeft."

Latimer wenste de koning goed te doen verstaan wie de was christenen zijn. "Sire," zei hij, "onze Heiland verklaart Zijn discipelen dat ze voor koningen zullen gesteld worden. Heeft er dus ergens vervolging plaats, dan geschiedt dit omdat Gods Woord daar getrouw gepredikt wordt, en zo rust en wereldse genoegens elders heersen, dan blijkt het daaruit dat de waarheid er niet woont."

Latimer verlangt datgene wat Engeland de was rijkdommen kan geven. "Sire," zegt hij, "gij hebt in uw laatste bekendmaking beloofd, dat wij de Heilige Schrift in het Engels zouden hebben. Dat de boosheid van de wereldse mensen U niet verhindere die vrome belofte te houden. Er zijn kerkvoogden die, onder voorwendsel van oproer en ketterij, tegen de vrijen loop van het Evangelie van Christus gekant zijn. Ze zouden liever duizend zielen naar de hel, dan een enkele naar de hemel zenden."

Latimer had het beroep, dat hij besloten had op het geweten zijns meesters te doen, tot het slot bewaard: "Sire, doe wat God beveelt, en niet wat goed is in uw eigen ogen. Laat de Heere in Uwe Majesteit een waar lid van Zijn Kerk, een getrouw uitdeler van zijn gaven vinden, en niet," voegde hij er bij, terwijl hij een titel, waarop Hendrik VIII zeer trots was, bleek te verachten"; en niet een verdediger des geloofs. Het was geloof moet niet verdedigd worden door des mensen macht, maar uitsluitend door het Woord van God."

O koning! denk aan u zelf; heb erbarming over uw ziel! Bedenk dat de dag nadert waarin gij rekenschap moet geven van Uw ambt en van het bloed dat uw zwaard vergoten heeft. Er is een bede die ik dagelijks breng voor Hem die voor onze zonden heeft geleden, voor Hem die altijd bij Zijn Vader genade inroept voor onze zielen. Die bede, Sire, is, dat gij niet beschaamd wordt in de dag des oordeels, dat uw rekening in orde bevonden worde; en dat uw *quietus est*, uw vrede, verzegeld ze met het bloed onzes Zaligmakers, dat in die dag van de dagen alleen enige waarde voor God zal hebben!"

Zo sprak de moedige kapelaan. Deze brief van Latimer aan Hendrik VIII verdiende wel aangehaald te worden. Het blijkt niet dat de koning er door geschokt werd; hij was een eigenwillig vorst, maar er was soms edelmoedigheid in zijn karakter. Hij ging dus voort Latimer zijn gunst te betonen, maar zonder zijn uitnodiging te beantwoorden.

Latimer predikte vaak aan het hof en in de stad. verscheiden heergin, van oude geslachten volhardden in de middeleeuwse vooroordelen; maar enigen neigden meer of min tot de Hervorming en volgden trouw de prediking van de kapelaan, zo ver verheven boven de gewone preken. Zijn redenaarskunst was begrepen in één voorschrift: "Christus is de Prediker aller predikers. Christus," zo riep hij uit voor zijn adellijk gehoor, "heeft onze zonden op zich genomen, zeker niet om ze te doen, maar om ze te betalen, en hij is gehouden voor de grootste zondaar van de wereld. Indien men mij naar de gevangenis van Newgate bracht," zei hij verder, "voor een schuld van twintig duizend pond, en een mijner vrienden mij ontmoetende uitriep: Ik betaal alles voor hem! dan zou ik vrij zijn. Dat heeft Jezus Christus gedaan."

Toen hij eens predikte voor een koning, die haakte naar de titel van Opperhoofd van de Kerk, verklaarde hij dat het gezag van de Heilige Schrift boven alle machten van de aarde stond. "God is groot, almachtig en eeuwig," zei hij: "en de Schrift die van hem

komt is daarom groot, heilig, almachtig en eeuwig. Noch koning, noch keizer, noch overheid, of hij is gehouden naar haar zich te regelen." Hij wilde volstrekt niet de twee zwaarden in dezelfde hand geven. "God heeft twee zwaarden in deze wereld het tijdelijke berust in de hand van de koningen, tot straf dergenen die kwaad doen, al waren het priesters. Het geestelijke berust in de hand van de dienaren van Gods Woord, tot verbetering en onderwijzing. Vermengt en verwacht die twee machten niet. Geeft Gode uw ziel, uw geloof. De koning uw schatting, uw onderdanigheid. Als dienaars van het Woord Gods, laat ons het geestelijk zwaard voeren, maar zonder te haken naar de eerbewijzen, en als het moet zijn, met trotsering van de dood."

Al die dingen deden het hof verbaasd staan. "Zijt gij van daag ter preek geweest?" zei eens een van zijn toehoorders tot een ijverig hoveling. "Ja," antwoordde deze laatste. "En wat. Denkt gij van de nieuwe kapelaan?" "Wat ik er altijd van gedacht heb, het is een oproerig persoon."

Doch Latimer het zich niet beroeren. Vast in de leer, was hij tevens hoogst praktisch. Hij was een moralist; en hieruit laat het zich begrijpen hoe hij enige tijd aan het hof kon blijven. De lieden van de wereld, die allicht het geduld verliezen als men hun het kruis, de boete, de verandering des harten predikt, kunnen toch niet laten hun goedkeuring te geven aan hen, die op sommige levensregels aandringen.

De koning vond het gemakkelijk een groot aantal paarden te houden in abdijen tot onderstand van de armen gesticht. Eens toen Latimer voor hem predikte, zei hij: "Een vorst moet niet meer zorg hebben voor zijn paarden dan voor de armen. De abdijen zijn ingesteld tot ondersteuning van de behoeftigen, en niet om tot paardenstallen van de koning te dienen." Er ontstond een stilte onder de hoorders; niemand durfde de ogen naar Hendrik VIII opslaan, en velen gaven tekenen van ongenoegen. Nauwelijks was de kapelaan van de kansel gestegen, of een heer van het hof, de grootmeester, naar het schijnt, sprak hem aan, zeggende: "Waarom randt gij de eer van zijn Majesteit aan? De paarden zijn een deel van de eer van de koning en zijns rijks. Tegen hen te spreken, is hetzelfde als tegen zijn Koninklijke Majesteit te spreken."

"Hetgeen de eer van de koning aantast," antwoordde Latimer, "is, dat men de armen verongelijkt." En daarop het hij volgen: Milord, de ware Grootmeester van het koninklijk huis is God, en bedenk wel, dat ook gij Hem rekenschap moet geven."

Aldus trachtte de Hervorming zelfs aan de hoven de heerschappij des gewetens te herstellen. Latimer, die evenals Calvijn, wist, dat "de oren van de vorsten dezer wereld gewoon zijn om geveleid en gestreeld te worden." wapende zich met een onoverwinnelijke standvastigheid.

Het gemompel nam toe. Terwijl de oudere kapelannen de zaken hun gang lieten gaan, zou deze de zedenleer onder de christenen willen herstellen? De Hervormer was gevoelig voor de beschuldigingen die hem werden toegevoegd, want hij had geen hart van staal. De verwijtingen en lasteringen. Schenen hem vaak toe gelijk aan die onstuimige winden, die de landbouwer noodzaken in allerijl naar een bedekte plaats te vluchten. "Heere," zei hij in zijn binnenkamer tot God, "die mensen knijpen en bijten mij." Hij zou wel naar een woestijn hebben willen vluchten. Maar hij bedacht wat men zijn meester gedaan had, en zeide: "Ik troost mij, want Christus zelf werd beschuldigd het volk tegen de keizer op te zetten." De priesters, recht in hun schik dat Latimer de koning bestrafte, besloten daarvan gebruik te maken tot zijn Verderf. Eens bij gelegenheid van een grote receptie, toen de koning door zijn raden en hovelingen omringd was, sloop een priester midden onder de menigte, wierp zich aan de voeten van de monarch en zei tot hem: "Sire, uw nieuwe kapelaan predikt oproerwekkende leringen."

Hendrik VIII zei tot Latimer: "Wat hebt gij te antwoorden?" Op zijn beurt boog de

kapelaan de knie voor de vorst; en zich toen tot zijn beschuldigers kerende, zei hij hun: "Mag ik in een predicatie voor de koning niets zeggen dat de koning betreft?" Zijn vrienden verwachtten in hun angst niet anders dan dat hij zou gevangen genomen worden. "Sire," ging hij voort, "ik geef mij over in uw handen, benoem andere doctoren om in mijn plaats voor Uw Majesteit te preken. Velen zijn er die het meer waardig zijn dan ik. Zo gij het verlangt ben ik bereid hun dienaar te zijn en hen hun boeken achterna te dragen. Maar zo gij verlangt dat ik voortga voor u te preken, dan ze het mij vergund dat zonder vreze te doen. Onze plicht is het onderwijs in te richten en toepasselijk te maken voor onze hoorders."

Steeds hechte Hendrik zeer aan Latimer. Hij gaf hem dus gewonnen zaak, en de kapelaan vertrok terwijl hij een diepe buiging maakte. Toen hij uitging omringden hem zijn vrienden, die dit toneel met de grootste ontroering hadden gadegeslagen, en zeiden met tranen. De ogen tot hem: "Wij waren overtuigd dat gij deze nacht in de Tower zou doorbrengen." De Heer heeft het hart van de koningen in zijn hand," antwoordde Latimer met kalmte.

De Evangelische Hervormers in Engeland handhaafden op edele wijze hun onafhankelijkheid in tegenwoordigheid van een Katholieken en willekeurige koning. Het waren mannen van overtuiging, vrij en sterk, ze bezweken noch voor de verleidingen van het hof, noch voor die van Rome. Nog schitterender voorbeelden zullen wij aantreffen, als een nalatenschap voor hun opvolgers.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De koning laat allerwege Tyndale opzoeken. (Januari tot Mei 1531.)

Hendrik VIII, die wel inzag dat hij zulke karakters als Latimer nodig had, om de paus te weerstaan, zocht nog meer dergelijke mannen voor zich te winnen; hij leerde er een kennen, wiens hoge vlucht hij dadelijk doorzag. Thomas Cromwell had hem een geschrift aangeboden, dat toenmaals gretig in geheel Engeland gelezen werd: de praktijken van de prelaten. Men kon het vinden in de burgerwoningen van Londen, en in die van de boeren van Essex, Suffolk en andere graafschappen. Ook de koning las het met dezelfde lust als zijn onderdanen. Niets boezemde hem meer belang in dan de geschiedenis van de langzame, maar geduchte vorderingen van priesterdom en geestelijke heerszucht. Hij las en herlas in het bijzonder een gelijkenis, waarin de eikenboom de koninklijke en het klimop de pauselijke waardigheid voorstelde. "Het klimop, zo luidt het daar, "komt onmerkbaar op uit de aarde, en kruipt enige tijd over de grond. Vervolgens treft het een grote boom aan; het hecht zich daaraan vast en stijgt in stilte om de stam. Daar het klimop, nog zeer zwak is, zo is het geen last voor de boom; men beweert zelfs dat dit groen tot sieraad strekt aan de takken die het beschermen. Langzamerhand neemt het klimop toe; het wortelt zich in de schors; het stijgt, het komt heel hoog; en dan groot, zwaar en dik geworden, beheerst het de boom geheel en al; het zuigt zijn sap uit en verstikt hem. Dan nodigt het onder zijn takken de uilen en alle andere onreine vogels. Zo is het ook met het pausdom. Het kruipende klimop is Rome's bisschop, in de vier eerste eeuwen zwak en nietig: de boom die het aantreft, is de eerste christenkeizer. De Roomse bisschop nadert het; het kust nederig zijn voeten, en hecht zich aan zijn macht, maar al spoedig verheft het zich in al zijn grootte. De vorst moet zijn hoofd buigen voor de opperpriester, en met één schop werpt de paus de keizerlijke kroon ter aarde."

Hendrik VIII zou graag de hand aan de degen geslagen hebben om de paus voldoening

te vragen voor die belediging. Dat geschrift was van Tyndale. Toen de koning het boek neergelegd had, dacht hij na over het gelezene, en zag in dat de schrijver " over de vervloekte macht des pausen" treffende denkbeelden had, dat hij ook begaafd was met talent en ijver"; en uitmuntende diensten kon bewijzen bij het uitroeien van het pausdom in Engeland.

Nadat Tyndale te Oxford was bekeerd, stelde hij Christus boven alles, verwierp stoutweg het juk van de menselijke overleveringen, en begeerde geen andere gids dan de Heilige Schrift. Vol vurige welsprekendheid en verbeelding, werkzaam en bereid vermoeienis te verduren, stelde hij zich aan alle gevaren bloot om zijn taak te vervullen. Hendrik gaf aan een van zijn agenten, Stefanus Vaughan, toen te Antwerpen, last de Hervormer te zoeken in Brabant, Vlaanderen, aan de oevers van de Rijn, in Holland, overal waar hij zich kon bevinden, hem een vrijgeleide aan te bieden, getekend door zijn koninklijke hand, hem uit te nodigen in Engeland weer te keren en van zijnentwege de fraaiste beloften te doen.

Tyndale over te halen scheen, nog meer van belang dan het winnen van Latimer. Vaughan zocht hem over al te Antwerpen, waar men zei dat hij zich ophield; maar hij vond hem niet. De een beweerde dat hij te Marburg was; een ander te Frankfort; een derde te, Hamburg. Tyndale was steeds, evenals vroeger, de onzichtbare Tyndale. Vaughan besloot, tot meerder zekerheid, hem drie brieven te schrijven, gericht naar die verschillende plaatsen en bezwoer hem, naar Engeland terug te keren. "Ik heb veel hoop," zei de Engelse agent tot, Zijn vrienden, "iets gedaan te hebben dat zijn Majesteit genoeg zal verschaffen."

Inderdaad, Tyndale, de meest schriftuurlijke van de Engelse Hervormers, het onwankelbaarst in het geloof, aan de Hervorming arbeidende met de volle goedkeuring van de vorst, dit zou iets buitengewoons zijn geweest. Maar nauwelijks waren die drie brieven afgezonden, of Vaughan vernam de eerloze straf door Thomas More aan Tyndales broeder opgelegd. Dacht Hendrik door zulke laagheden de Hervormer te lokken? Vaughan schreef in zijn ontroering aan de koning (26 Januari 153D, dat deze gebeurtenis Tyndale zou doen geloven, dat men hem in oenen strik bad willen vangen, en hij zag van zijn nasporingen af.

Drie maanden later (17 April), juist toen Vaughan bezig was een manuscript van Tyndale af te schrijven om het aan Hendrik VIII te zenden (het was het antwoord Op de Dialogue van sir Thomas More), klopte er iemand aan zijn deur. "Iemand die. Zich voor uw vriend uitgeeft," werd hem gezegd, "wenst zeer u te spreken, en nodigt u uit mij te volgen. Wie is die vriend? waar bevindt hij zich? Zei Vaughan. Hij is mij niet bekend, antwoordde de bode; maar kom mee en gij zult hem zelf zien." Vaughan vroeg zich af of het wel voorzichtig was die man naar een onbekende plaats te volgen. Toch besloot hij mee te gaan. De agent van Hendrik VIII en de bode liepen de straten van Antwerpen door, gingen de stad uit en kwamen eindelijk op een afgelegen stuk land, langs hetwelk de Schelde langzaam voortstroomde op een bijna vlakken bodem. Toen hij naderbij kwam, bemerkte Vaughan een man met een edel gelaat, die bij de vijftig jhren oud scheen te zijn. "Herkent gij mij niet," zei hij tot Vaughan. Ik kan mij uw trekken niet te binnen brengen, antwoordde deze.

"Mijn naam, zei de vreemdeling, is Tyndale. Wat, Tyndale riep Vaughan verrukt uit. Welk een gelukkige ontmoeting!"

Tyndale, die dé nieuwe plannen van Hendrik VIII vernomen had, stelde generlei vertrouwen, noch in die vorst, noch in zijn gewaande Hervorming. Zijn eindeloze

onderhandelingen met de paus, zijn wereldsgezindheid, zijner zinnelijkheid, de vervolgingen tegen de Evangelische christenen gericht, en in het bijzonder de schandelijke straf die hij John Tyndale had toebedeeld, al die dingen verontwaardigden hem.

Toen hij echter met de zending, waarmee Vaughan belast was; bekend werd, wilde hij daarvan gebruik maken om de vorst een waarschuwing te geven. "Ik heb enige boeken geschreven," zei hij, "om zijn Majesteit op zijn hoede te doen zijn tegen de trouweloosheid van de priesters, en heb zo doende de gezindheid van een waar onderdaan betoond. Ik hoop dat de koning hun slimme dromerijen zal bestrijden. Uit mijn vaderland gebannen, verduur ik in de verte armoede, ballingschap, eenzaamheid. Honger, dorst, koude, gevaren zonder tal, harde en ontelbare bestrijdingen. Maar ik gevoel de bitterheid van die rampen niet, omdat ik hoop, dat mijn arbeid ter ere Gods zal strekken, zowel als ten dienste van mijn vorst en tot heil van zijn volk."

Stel u gerust, zei Vaughan, uw ballingschap, armoede, strijd, het zal alles ophouden; gij moogt in Engeland terugkeren. Wat doet het er toe, hernam Tyndale, of al mijn ballingschap ophoude daar toch de Bijbel voortdurend verbannen blijft? Vergeet de koning dat God beveelt dat Zijn Woord door de gehele wereld zal verbreid worden? Zo het steeds blijft ontzegd aan van de koning onderdanen, dan is de dood mij liever dan het leven."

Vaughan beschouwde zich niet als overwonnen. De bode, welke op een afstand stond, en niets hoorde, verwonderde zich die twee mannen daar te midden van de eenzame weide, zo lang en op zulk een levendige wijze te zien spreken. "Geef zelf de waarborgen die gij verlangt aan," zei Vaughan; "de koning zal ze u allen toestaan." Ongetwijfeld zou de koning mij een vrijgeleide geven, antwoordde Tyndale, maar de geestelijkheid zou hem overreden dat de beloften aan ketters gedaan niemand binden." De nacht brak aan; de agent van Hendrik VIII kon Tyndale doen volgen en hem vatten. De gedachte kwam bij Vaughan op, maar hij verwierp die. Maar Tyndale gevoelde zich niet meer zo op zijn gemak. "Vaarwel," zei hij, "Spoedig zult gij mij weerzien, of tijding van mij bekomen."

Daarop ging hij heen, en het Antwerpen achter de rug. Vaughan, die weer stadwaarts ging, verwonderde zich dat hij Tyndale in het open veld zag gaan; hij onderstelde dat het een list was, en dacht er opnieuw aan of hij hem niet had moeten vatten om zijn meester te behagen. Maar dat had wel eens kunnen mislukken, meende hij, en overigens was het nu te laat, want Tyndale was uit het oog verdwenen.

Toen Vaughan thuis gekeerd was, haastte hij zich het verhaal van deze vreemde samenkomst naar Londen te zenden. Cromwell begaf zich direct naar het hof en stelde de koning de brief van de gezant met het boek van de Hervormer ter hand.

"Het is wel," zei Hendrik, "zodra ik gelegenheid heb, zal ik dat alles eens lezen." Hij deed het en was verontwaardigd tegen Tyndale. Hij weigerde aan zijn terugroeping te voldoen, vertrouwde niet op zijn woord, durfde hem zelfs de les lezen. In zijn opgewondenheid verscheurde de koning het laatste gedeelte van Vaughans brief, wierp dat in het vuur en zag er geheel van af de Hervormer naar Engeland te doen komen om zich van hem te bedienen tegen de paus, uit vrees dat die flambouw het ganse rijk in brand zou steken. Hij, wilde veeleer hem zien meester te worden en hem te straffen voor zijn vermetelheid.

Hij liet Cromwell ontbieden; voor hem op een tafel lag het ge, schrift van Tyndale, door Vaughan afgeschreven en afgezonden. "Die bladen" zei Hendrik VIII tot zijn minister, terwijl hij hem het handschrift wees, "die bladen zijn het werk van een dromer; er staan niet dan leugens, oproerigheden en laster in. Vaughan betoont veel

te veel genegenheid voor Tyndale. Hij wachtte zich wel hem uit te nodigen in dit koninkrijk te komen. Het is een verkeerde en verharde geest, waaraan niets te verandere is. Ik acht mij zeer gelukkig dat hij buiten Engeland is."

Cromwell ging zeer verdrietig heen. Hij schreef aan Vaughan, maar de koning vond zijn brief te zwak, en Cromwell moest hem verbeteren, opdat de toon een weerklink werd van des vorsten toorn. Als een eierzuchtig man, boog hij onder de gedachten wil zijns meesters; maar het verlies van Tyndale scheen hem onherstelbaar toe. Hoewel hij dan ook aan Vaughan de toorn van de koning deed kennen, voegde hij er bij, dat indien heilzame opmerkingen Tyndale rede deden verstaan, de koning zo zeer geneigd was tot barmhartigheid, dat hij hem ongetwijfeld met blijdschap zou ontmoeten. Vaughan, wiens hart Tyndale gewonnen had, begon opnieuw hem op te zoeken en had een tweede samenkomst met hem. Hij liet hem de brief van Cromwell lezen.

Toen de Hervormer aan de plaats kwam die wij aangehaald hebben over het medelijden van Hendrik VIII, vulden zich zijn ogen met tranen. "O, wat zijn die woorden hartelijk," riep hij uit. Ja, zei Vaughan, ze zijn zo liefelijk. " dat ze het hardste gemoed van de wereld zouden vertederen." Tyndale, bewogen, zocht naar een middel om zijn plicht jegens God zowel als jegens zijn vorst te vervullen. "Indien zijn Majesteit " zei hij, "mocht toestaan dat de Heilige Schrift in al zijn zuiverheid onder zijn volk verspreid werd, gelijk dat geschiedt in de staten des keizers, en in andere Christen landen, dan zou ik mij willen verbinden om niets meer te schrijven; ik zou mij aan zijn voeten werpen, hem mijn lichaam ten offer bieden, en als het moest zijn zelfs marteling en dood ondergaan!"

Doch tussen de monarch en de Hervormer lag een afgrond. De koning zag in de Schrift het zaad van de ketterij en Tyndale verwierp elke Hervorming die men wilde maken, terwijl men de Bijbel verbande. "De ketterij," zei hij, "komt even min uit de Schrift voort, als de duisternis van de zon komt." Tyndale verdween op nieuw, en wij weten zelfs niet waar zijn verblijfplaats was.

De misrekening, welke Englands koning had ondervonden, deed hem de moed niet verliezen. Hij had behoefte aan mannen met talent en ijver begaafd, en bereid om de paus aan te vallen. Cambridge had aan Engeland een geleerde opgeleverd, die men naast en boven Latimer en Tyndale kon plaatsen, namelijk John Fryth. Die man dorstte naar de waarheid. Hij zocht God, en had besloten zich geheel aan de Heere Jezus over te geven. Cromwell zei eens tot de koning: "Hoe jammer, Sire, dat een man, zo uitmuntende als Fryth in letteren en wetenschap, tot de afvalligen behoort!"

Evenals Tyndale had hij Engeland verlaten. Met bewilliging van de koning schreef Cromwell aan Vaughan " zijn Majesteit verlangt zeer naar de verzoening met Fryth, die, gelijk hij vast gelooft, niet zo ver op de slechte weg is als Tyndale. De koning, steeds vol barmhartigheid, is bereid hem in genade aan te nemen; zoek hem met liefde en voorzichtigheid te bewegen." Vaughan begon terstond met zijn nasporingen; het was in Mei 1531; maar de eerste tijding die hij ontving was dat Fryth in Holland getrouwd was, hij, een bedienaar des Evangelies!

"Dat huwelijk," schreef hij aan de koning, "kon wel eens mijn aandrang verhinderen." Maar dat was niet alles; Fryth het stoutweg te Amsterdam het antwoord drukken, dat Tyndale aan Thomas More gegeven had. Hendrik moest dus hem, zowel als zijn vriend, opgeven. Alleen met Latimer slaagde hij, en nog het die kapelaan hem strenge waarheden horen. Het scheen wel dat er een besliste onverenigbaar was tussen de geestelijke en de staatkundige Hervorming; het werk van God wilde zich niet verenigen met het werk van de troon. Christendom en Kerk kunnen twee onderscheidene zaken wezen en zijn het ook vaak. Sommigen en daaronder behoorden

de Hervormers willen het Christendom, het levend Christendom; andere, en daaronder waren Hendrik VIII en zijn kerkvoogden willen de Kerk en haar hiërarchie, en bekomen er zich weinig om of het levend geloof er in te vinden is. Dit is een hoofddwaling; eerst moet de was godsdienst bestaan en dan moet die godsdienst een was godsdienstige samenleving voortbrengen. Tyndale, Fryth en hun vrienden wilden met de godsdienst aanvangen. Hendrik en de zijn met een geestelijke maatschappij, die het geloof vijandig was; derhalve konden de koning en de Hervormers het niet eens worden. Hendrik, diep gekwetst door de vermetelheid van de Evangelischen, zwoer, dat, aangezien ze de vrede niet wilden, ze de oorlog zouden hebben, en wel op een geduchte wijze.

NEGENDE HOOFDSTUK.

De koning van Engeland als hoofd van de Kerk erkend. (Januari tot Maart 1531.)

Hendrik VIII begeerde evenwel grote veranderingen in te voeren in de kerkelijke maatschappij van zijn rijk. Zijn koninklijke macht had van de macht van de geestelijkheid te lijden. Dit was wel is waar het geval met alle monarchieën van de Roomse Kerk; maar Engeland had meer reden van klagen dan andere. Van de drie standen, geestelijkheid, adel en burgerij, was de eerste de vermogendste. De adel was verzwakt door de burgeroorlogen; de gemeenten waren sinds lang zonder gezag en zonder kracht; de kerkvoogden waren dus van zelf op de hoogste trap gekomen; tot op 1529 was een aartsbisschop, een kardinaal, Wolsey, de machtigste man in Engeland geweest, zonder zelfs de koning uit, te sonderen. Hendrik VIII had dit juk gevoeld, en hij wilde zich niet alleen van de overheersing des pausen, maar tevens van de invloed van de prelaten ontdoen. Had hij slechts gemeend zich op de opperbisschop te wreken, dan was het voldoende geweest om de Hervorming te laten werken; als een krachtige wind van de hemel blaast, verbreekt hij de staketsels van de mensen. Maar het ontbrak Hendrik noch aan voorzichtigheid noch aan berekening. Hij dachtte voor zijn rijk een verscheidenheid van leerstellingen, welke er allicht onenigheden kon te weeg brengen. Hij wilde zich ontdoen van de paus en de kerkvoogden, zonder Tyndale of Latimer in de armen te vallen.

Koningen en volken hadden ingezien, dat de heerschappij van het pausdom en zijn gezag over de geestelijkheid een onoverkomelijke hinderpaal waren voor de éénheid van macht in de Staat. Reeds in 1268 had de heilige Lodewijk (IX) verklaard, dat Frankrijk alleen van God afhing, en andere vorsten hadden zijn voorbeeld gevolgd. Hendrik VIII besloot nog meer te doen; hij zal de ketenen verbreken, die de geestelijkheid aan de Roomschen troon verbinden en zal ze aan de nationale troon vasthechten. Englands macht, bevrijd van dat pausdom, dat voor haar een knagende worm geweest is, zal van nu af vrij en krachtig ontwikkelen, en zal het land in de eerste rij van de volken plaatsen. De nieuwigheidszucht van de eeuw was de plannen van Hendrik VIII gunstig; zonder verwijl, moest het stoute plan dat Cromwell in het park van Whitehall voor hem ontwikkeld had, ten uitvoer worden gebracht. Het was voortaan Hendriks enige gedachte, zich als Hoofd van de Kerk te doen erkennen.

Deze gewichtige omwenteling kon niet geschieden door een eenvoudige daad van het koninklijk gezag; vooral in Engeland niet, waar de constitutionele beginselen reeds een onmiskenbare invloed bezaten. De geestelijkheid moest overgehaald worden de Rubicon over te trekken door zich van Rome los te maken. Maar hoe haar daartoe te

krijgen? Dat maakte het voorwerp van de overdenkingen van de bekwamen Thomas Cromwell uit, die steeds meer het vertrouwen van de koning winnende, en de plaats innemende, vroeger door Wolsey bezeten, daarvan een geheel ander gebruik maakte. Gedreven door eerezucht, begaafd met een krachtig karakter, een gezond oordeel, een onwankelbare vastheid, was geen hinderpaal in staat zijn ijver tegen te houden. Hij zocht naar het middel om de koning de geestelijken scepter te kunnen geven, en hij besloot tot het volgende. Het was soms gebeurd, dat Englands koningen opnieuw kracht van uitvoering gaven aan wetten die in verval geraakt waren, en aanzienlijke boeten opleggen aan hen die ze hadden geschonden. Cromwell stelde de koning voor, dat de statuten voor schuldig hielden al wie een waardigheid erkende door de paus in de Kerk van Engeland ingesteld; dat Wolsey door het uitoefenen van de functies van legaat des pausen de rechten van de kroon had aangetast, en daarvoor naar recht gestraft was; maar dat de leden van de geestelijkheid, die de onwettige machtsuitoefening van die gewaande legaat hadden erkend, door dat feit alleen, even schuldig waren geworden als hij.

"Het statuut van het *Proemunire*," zei hij, "veroordeelt hen zowel als hun hoofd." Hendrik, die aandachtig naar hem luisterde, vond dat de bewering van zijn secretaris overeenkomstig was met de letter van de wet, en de gehele geestelijkheid in zijn hand gaf. Hij aarzelde niet, en gaf zijn minister volmacht; op die grond was er in Engeland geen enkele onschuldige; de beide kamers, de raad van de koning, de gehele natie moesten in het geding betrokken worden; Hendrik, vol toegeeflijkheid, wilde zich alleen tot de geestelijkheid bepalen.

Toen de convocatie van Canterbury de 7 Januari 1531 vergaderd was, trad Cromwell binnen, zette zich bedaard onder de bisschoppen neer, stond toen op en kondigde hun aan, dat hun goederen en beneficiën ten voordele van zijn Majesteit zouden verbeurd worden. verklaard, aangezien ze zich onderworpen hadden aan de ongrondwettige macht van de kardinaal. Welk een verschrikkelijke tijding het was een donderslag voor die zelfzuchtige kerkvoogden; ook waren ze verslagen. Eindelijk vatten sommigen een weinig moed en zeiden " Maar de koning zelf had het gezag van de kardinaalgeaat bekrachtigd; wij hebben alleen aan zijn hogen wil gehoorzaamd. Weerstand tegen de instellingen van zijn Majesteit zou ons onfeilbaar in het verderf gestort hebben." "Het kan wel zijn," was het antwoord, "de wet bestond, gij moest de grondwet van Engeland gehoorzaamd hebben, met gevaar zelfs van uw leven." De verschrikte bisschoppen legden aan de voet van de troon een belangrijke som geld, waardoor ze hun misdrijven en hun beneficiën hoopten af te kopen. Maar Hendrik begeerde iets anders; hij nam de schijn aan alsof hij weinig waarde hechtte aan dat geschenk. De bedreiging van Verbeurdverklaring moest de bisschoppen noodzaken tot het betalen van een losprijs van groter waarde.

"Milords," zei Cromwell, "in een verzoekschrift door sommigen uwer vroeger aan de paus gericht, hebt gij de koning uw ziel, uw hoofd genoemd. Welnu, erkent uitdrukkelijk de oppermacht van de koning over de Kerk, en Z. M. Zal in zijn grote goedheid u vergeving schenken."

Welk een eis! De geestelijkheid in wanhoop, hield vergadering, en een beraadslaging van het hoogste belang: werd geopend. "Dat woord in het rekwest aan de paus," zeiden enige, "was maar een manier van spreken, en heeft niet die betekenis, die men er in legt." "Daar de koning te Rome de gordiaanse knoop, niet vermag los te maken," zeiden andere met de gedachte aan de echtscheiding, "wil hij die nu met het zwaard doorhakken. "De wereldlijke macht" riepen de ijverigste aanhangers des pausen uit, "heeft niets te zeggen in kerkelijke zaken. De koning te erkennen als hoofd van de

Kerk is feitelijk het katholieke geloof verwoeste De paus is het hoofd van de Kerk!" De debatten duurden drie dagen, en toen de dienaars van Hendrik VIII het theocratische regeringstelsel van Israël aanvoerden, riep een priester uit: "Tegenover het Oude Testament stellen wij het Nieuwe; volgens het Evangelie is Jezus Christus het Hoofd van de Kerk!" Toen dit de Koning bericht was, zei hij: "Welnu, ik sta toe, dat gij bij de verklaring van de koning als Hoofd van de Kerk er bijvoegt: naast God." Zo waren de aanspraken des pausen slechts te meer vernietigd. "Wij zullen ons aan alles blootstellen," zeiden zij, "liever dan de Rooms en opperbisschop te onttrenen." De bisschoppen van Lincoln en van Exeter werden afgevaardigd om de koning te smeken. Zijn eis te laten varen, maar ze werden niet eenmaal bij hem toegelaten. Hendrik VIII was vastbesloten; de priesters moesten buigen. Het Enige middel om uw vergiffenis te verkrijgen, werd hun gezegd, is om afstand te doen van de pauselijke oppermacht. De bisschoppen deden een nieuwe poging om tegelijk aan de eisen van de koning en die van hun geweten te voldoen. "Als men voor de priesters wijkt," zo zei men aan het hof, dan zijn ze als leeuwen; maar zo men hen weerstaat, worden ze als lammeren. Gij hebt nu lot in uw handen; weigert gij de koning in zijn eis, dan kan de ongenade van Wolsey u leren wat u te wachten staat." De aartsbisschop Warham, die het voorzitterschap bekleedde bij de convocatie, een voorzichtig man, toen reeds bejaard en aan het eind van zijn dagen, zocht naar een vergelijk. De grote bewegingen, die de Kerk beroerden, geheel Europa door, maakten hem ongerust. Vroeger had hij zich bij Hendrik VIII beklagd over de aanmatigheden van Wolsey, en was niet wars van het erkennen van de koninklijke oppermacht. Hij stelde voor een eenvoudige clause te voegen in de akte, welke de koning de door hem gevraagde jurisdictie toekende, namelijk: *Quantum per legem Christi licet, d. i. in zover de wet van Christus het veroorlooft.* "Heilige Moeder Gods!" zei de koning tot zijn ministers, want hij had evenals zijn broeder Frans I de gewoonte dergelijke onwelvoegelijke uitdrukkingen te bezigen; "gij wilt mij daar eens recht beet hebben; Mijn Heren Ik dacht die prelaten eens goed bedrogen te hebben en na eerst u zelf te hebben doen misleiden, zijn ze op het punt mij zelf te vangen Keert tot hen terug en zegt hun, dat ik noch tantum noch quantum begeer. In zo ver de wet van Christus het vergunt! Dat voorbehoud zou doen geloven, dat mijn gezag aan twijfel onderhevig ware."

De ministers van Hendrik VIII namen ditmaal de vrijheid hem te weerspreken; ze stelden hem voor, dat deze bijvoeging een onmiddellijke breuk met de paus zou voorkomen, en men die later kon herroepen. Eindelijk gaf Hendrik toe, en de aartsbisschop bood van de convocatie het stuk met het amendement aan. Het was een plechtig ogenblik voor Engeland. De bisschoppen waren overtuigd, dat Hendrik een schuldige handeling van hen begeerde, waarvan het eind de breuk met Rome zou zijn. Ten tijde van Hildebrand zouden de prelaten nee hebben geantwoord, en bij de leken steun en instemming hebben gevonden. Maar de zaken waren veranderd; het volk begon de langdurige overheersing van de priesters moede te worden. De primate, verlangende deze zaak ten einde te brengen, zei tot zijn ambtgenoten "Erkent de koning als enig beschermer van de Kerk en van de Engelse geestelijkheid, en, voor zo ver de wet van Christus het vergunt, als uw opperhoofd!"

Allen zwegen stil. "Weest zo goed mij uw gevoelens te openbaren," hernam de aartsbisschop. Hetzelfde doffe stilzwijgen. "Wie zwijgt, stemt toe," zei toen de primate. "Wij zwijgen allen," zei een van de leden in de vergadering.

Waren die woorden ingegeven door moed of door lafhartigheid? Waren ze een adhesie of een protest? Wij weten het niet. In deze zaak kan men noch de partij van de koning, noch die van de priesters kiezen. Het menselijk gemoed trekt allicht partij voor hen

die onderdrukt worden; maar hier waren de onderdrukten tevens verdrukkens. De Convocatie gaf toen zijn adhesie aan de mening van de universiteiten over de echtscheiding, én aldus behaalde Hendrik VIII zijn eerste overwinning.

Thans, nu de koning de macht bezat, werd het van de geestelijkheid vergund hem het geld te geven. Ze bood haar honderd duizend pond sterling aan, een verbazend grote som voor die tijd, gelijk staande met bijna vijftien maal dezelfde som in onze dagen. De 22 Maart 1531 toekende de beleefde aartsbisschop het stuk, dat aan Englands geestelijkheid zowel haar schatten als haar eer ontnam.

In de Convocatie van York waren de debatten nog levendiger. "zo gij de koning als opperste hoofd erkent," zei bisschop Tonstal, "dan kan dit alleen zijn wat betreft de wereldlijke heerschappij"

"Wel zeker," antwoordde de minister van Hendrik, "een besluit van de Convocatie zou dus nodig zijn om vast te stellen, dat de koning regeert!" Indien er sprake is van geestelijke. Zaken," antwoordde de bisschop, "dan scheid ik mij van de Convocatie af, om mij niet van de Kerk te scheiden." "Niemand, Milords, betwist u de prediking en bediening van de Sacramenten," antwoordde de koning. "Onderwierp Paulus zich niet aan de rechtbank van de keizer, en de Heiland zelf aan die van Pilatus?" De kerkelijke theorieën van Hendrik VIII hadden ook te York de overhand. Een grote omwenteling was in Engeland geschied, en nieuwe schikkingen zouden haar bevestigen en bestendigen.

Toen de koning verkregen had al wat hij wenste, verwaardigde hij zich in zijn grote lankmoedigheid aan de geestelijkheid de onvergeeflijke belediging te vergeven, dat ze Wolsey als pauselijk legaat had erkend. Die akte van kwijtschelding strekte zich, op aanvraag, van de gemeenten, over geheel Engeland uit.

De natie, die in het begin in deze zaak slechts een acte zagen, waardoor ze van de overweldigde macht van de pausen bevrijd werd, betuigde daarover aan Hendrik zijn dankbaarheid; maar er was een keerzijde aan de medaille. Was ook de paus beroofd, de koning was machtiger. Was de last hem opgedragen niet in strijd met het Evangelie? Zou ze niet aan de Engelse Hervorming een werelds, aristocratisch karakter geven, dat in de Hervormde Kerk de wereld, haar glans en rijkdommen zou invoeren? Als de koninklijke voorkeur de Anglikaanse Kerk begiftigt met de luister van de eredienst, van de klassieke studiën, van de hoge waardigheden, zal ze haar ook niet de weelderigheid, de rijke ambten en de wereldsgezindheid van de prelaten verlenen. Zal men niet het koninklijk gezag uitspraak zien doen over kwesties van leer en voor onverschillig verklaren wat tot de heiligste dogmen behoort? Steeds werden er in Engeland gemoederen gevonden, welke met die gedachten vervuld waren. Ook trachtte men later de macht van de koning te beperken in godsdienstige zaken. In de geloofsartikelen wordt gezegd: "Wij geven onze vorsten noch de bediening van het Goddelijk Woord, noch die van de sacramenten over.

TIENDE HOOFDSTUK. **Scheiding tussen koning en koningin.** **(Maart tot Juni 1531.)**

Toen de koning van zijn geestelijkheid een zo belangrijke concessie verkregen had, wendde hij zich tot zijn parlement om een dienst van een andere aard te vragen en die in zijn ogen nog nodiger was.

De 30 Maart, toen de zitting bijna afgelopen was, begaf de kanselier Thomas More

zich naar het Lagerhuis en deelde daar de beslissing van de onderscheidene universiteiten mee betreffende van de koning huwelijk en des pausen macht. Het huis van de gemeenten beschouwde de zaak eigenlijk uit het staatkundig oogpunt; het begreep niet, dat nu de koning Catharina twintig jaren lang tot vrouw gehad had, hij van haar niet moest scheiden. Een geschiedschrijver zegt: "De akten, die hun voorgelegd werden, deden hen het huwelijk van Hendrik en Catharina verfoeien." De kanselier nodigde alle leden uit om in hun steden en graafschappen het volk duidelijk te maken, dat de koning niet voor zijn genoeg de echtscheiding gevraagd had, maar "om zijn geweten te verlichten en de troonsopvolging te verzekeren." "Licht het volk voor," zei hij, en handhaaft bij de natie de vrede en de gevoelens van eerbied, die ze de vorst verschuldigd zijn."

De koning haastte zich om gebruik te maken van de macht, welke universiteiten, de geestelijkheid en het parlement hem toebedeeld hadden. Terstond na de verdaging van de kamers begaven zich enige lords naar Greenwich, deelden de koningin de besluiten mede, welke haar huwelijk veroordeelden, en bezwoeren haar zich te verlaten op de beslissing van vier prelaten en vier lords. Catharina antwoordde bedroefd, maar vast: "Zegt de koning, dat ik zijn wettige vrouw ben, en dat blijven zal tot dat het hof van Rome anders besloten heeft."

De scheiding, welke ondanks Catharinas weigering met rasse schreden naderde, bracht een grote ontroering onder het volk te weeg, en de parlamentsleden hadden moeite genoeg om de orde te handhaven, waartoe Thomas More hen aangemaand had. De priesters verkondigden van de kansel de ondergang van het Katholicisme en de komst van de Antichrist; de bedelmonniken verspreidden het misnoegen in alle huizen die ze binnentraden; de meest dweepzieken ontzagen zich niet te voorspellen, dat Gods wrake een goddelozen koning weldra van zijn troon zou storten. In de steden en dorpen, in de kastelen en herbergen, werd van niets gesproken dan van de echtscheiding en van de oppermacht door de koning verkregen. De vrouwen op de drempel van haar deuren, de mannen voor de werkplaats samen vergaderd, spraken op min of meer oneerbiedige wijze van het parlement, de bisschoppen, de gevaren voor de Roomse Kerk, en de vooruitzichten van de Hervorming. Als enige personen des avonds om de haard samen kwamen vertelde men elkaar vreemde geschiedenissen. De koning, de koningin, de paus, de duivel, de heiligen, Cromwell, de prelaten waren de onderwerpen van de gesprekken. Het land werd toenmaals afgelopen door benden heidens, die de ontsteltenis nog vergrootten. Men zag hen soms verschijnen in het midden van die levendige gesprekken; akelige gebeurtenissen profiteren, soms zelfs de doden aanroepen om van hen de toekomst te vernemen. De geduchte rampen, die ze voorzeiden, deden de hoorders van schrik verstijven, en hun sombere voorspellingen veroorzaakten wanordelijkheden en zelfs misdaden; een openbare akte sprak dan ook over hen de straf van de verbanning uit.

Een ongelukkig voorval beroerde de verbeelding te meer. Men verhaalde, dat de bisschop van Rochester die prelaat zo geducht voor de Hervormden en zo liefdadig jegens de armen, bijna door zijn kok vergeven was. Zeventien personen waren ongesteld geworden ten gevolge van een maaltijd in het bisschoppelijk paleis; een van de edellieden van de bisschop was er aan bezweken, alsmede een arme vrouw, aan wie men de overblijfselen van het middagmaal gegeven had.

Men merkte met kwaadaardigheid op, dat die bisschop de enige was geweest, die zich ronduit verklaard had tegen de echtscheiding en het kerkelijk gezag van de koning. De laster bereikte zelfs de troon. Toen Hendrik dat alles vernam, besloot hij kort en goed een einde te maken aan die dwaasheden; hij gaf bevel, dat die misdaad beschouwd zou worden als een misdaad van hoog verraad; de ongelukkige kok werd naar Smithfield

gevoerd en gekookt tot dat de dood er op volgde. Dit was een variant op de straf tegen de Evangelischen uitgesproken. Zodanig was de wrede rechtspraak van de zestiende eeuw.

Terwijl de hogescholen, het parlement, de kerkelijke Convocatie, ja de natie Hendrik VIII schenen te steunen, verhief zich een stem tegen de echtscheiding. Het was die van een jongeling, opgevoed in de gemeenzame omgang van de koning, en die stem bewoog Hendrik VIII zeer diep. In Engeland waren enige spruiten van het huis van York overgebleven, en bepaaldelijk een neef van die ongelukkigen Warwick, die door Hendrik VII wreedaardig ter dood was gebracht. Warwick had een zuster nagelaten, Margaretha genaamd, en de koning, die de wroeging, welke het treurig uiteinde van die vorst, "de onschuldigen van de mensen," bij hem te weeg bracht, wilde stillen, had Margaretha uitgehuwelijkt aan een heer van zijn eigen familie, Sir Richard Pole. Ze was als weduwe met drie zoons en twee dochters achtergebleven. De jongste, Reginald, werd een lieveling van Hendrik VIII, die hem bestemde voor de aartsbisschoppelijke zetel van Canterbury. "Uw gunstbewijzen zijn zo groot," zei Pole tot hem. "dat een koning zelfs zijn zonen geen grotere zou kunnen verlenen." Maar Reginald, wie zijn moeder de onthoofding van de ongelukkigen Warwick verhaald had, had daardoor een onoverwinlijke haat opgevat tegen de Tudors. Ofschoon dan ook naar de Evangelische Hervorming geneigd, besloot Pole zich in de armen van de paus te werpen, toen hij zag dat Hendrik diens zijde verliet. Reginald, bekleed met het Roomse purper, zou later onder Maria de bloeddorstige president van de raad en primaat van de Kerk worden. Innemend in zijn voorkomen en manieren, verstandig, oprecht zelfs in zijn godsdienstige gevoelens, was Reginald tevens zelfzuchtig, oplopend en eergierig; de edele natuur werd bij hem verstikt door hoge wensen en dorst naar wraak. Zo ooit de tak, die hij vertegenwoordigde, weer de kroon zou veroveren, dan kon dit slechts geschieden door hulp van de Roomse opperpriesters; derhalve maakte hij van nu af gemene zaak met hen. Met de weldaden van Hendrik VIII overladen, werd hij onophoudelijk vervolgd door de herinnering aan Romes rechten en die van de Witte Roos; en hij verviel, voor de ogen van geheel Europa, tot de laagheid om de vorst, die zijn voornaamste vriend was geweest, met smaad te bedekken.

In het tijdvak, dat wij beschrijven, bewoonde Pole een landgoed, hem door Hendrik geschonken. Op zekere dag ontving hij in dat aangenaam verblijf een meedeling van de hertog van Norfolk. De koning," zo sprak die heer tot hem, "bestemt u voor de hoogste eeraambten in de Anglikaanse Kerk, en biedt u reeds nu de gewichtige zetels van York en Winchester aan, welke door de dood van de kardinaal Wolsey vacant geworden zijn." Tegelijkertijd vroeg de hertog aan Pole hoe hij dacht over de echtscheiding. De broeders van Reginald, in het bijzonder lord Montague, bezwoeren hem te antwoorden in de zin van de gehele Katholiciteit en geen verbittering te verwekken bij een vorst, wiens toorn hen allen in het verderf zou storten. Het bloed van Warwick en de opstand van de koning tegen Rome verbonden Pole om met afschuw de eerbewijzen, door Hendrik VIII aangeboden, af te wijzen; en toch was die vorst zijn weldoener. Hij meende een middelweg gevonden te hebben om zowel zijn geweten als zijn koning te voldoen.

Hij begaf zich naar Whitehall, waar Hendrik hem als vriend ontving. Pole aarzelde in zijn ontroering; hij wilde de koning zijn gedachte openbaren, maar de woorden bestierven op zijn lippen. Eindelijk, aangemoedigd door de vriendelijkheid van de vorst, nam hij een stout besluit en zei op bewogen toon tot hem: "Gij moet u niet

scheiden van de koningin." Hendrik had iets anders verwacht. Vergold men alzo zijn weldaden? Hij geraakte in hevige drift; de toorn fonkelde in zijn blik en hij sloeg de hand aan de degen. Pole vernederde zich, en riep uit: "zo ik enige kennis bezit, aan wie ben ik die anders verschuldigd dan aan Uw Majesteit? Als gij mij hoort, hoort gij alleen uw leerling." De koning werd zichzelf weer meester en zei tot hem: "Ik zal uw mening overwegen en u antwoorden." Pole trok af. "Inderdaad," zei de koning tot een van zijn hovelingen, "hij heeft mij zo toornig gemaakt, dat ik op het punt was hem te doden. Maar er is iets in die man, waarvan ik mij geen rekenschap kan geven, maar dat mij inneemt."

Montague en de andere broeders van Pole bezwoeren hem opnieuw om de hogen post, die de koning hem geven wilde, aan te nemen; maar het stuitte hem tegen de borst aan een Tudor ondergeschikt te zijn. Hij schreef dus een memorie, welke hij de koning overgaf en waarin hij hem smeekte om de beslissing over de echt te geheel aan het hof van Rome over te laten. "Hoe zou ik tegen uw huwelijk met de koningin kunnen getuigen?" zei hij. "Zou ik dan niet Uw Majesteit beschuldigen van meer dan twintig jaren in een onwettige verbintenis geleefd te hebben? Als gij scheidt, Sire, zult gij alle mogendheden tegen u in het harnas jagen, de paus, de keizer; en wat de Fransen betreft. " nooit zullen Engelse harten op hen vertrouwen. Op dit ogenblik staat gij aan de rand van de afgrond. Eén stap verder, en het is met u gedaan. Eén middel van behoud blijft u slechts over. Sire, onderwerp u aan de paus."

Hendrik VIII was ontroerd. De stoutmoedigheid waarmee die jonge lord hem durfde beschuldigen kwetste zijn hoogmoed; evenwel had zijn vriendschap de bovenhand; hij schonk hem vergiffenis. Hij stond Pole toe om volgens zijn verzoek Engeland te verlaten, terwijl hij hem de volle uitbetaling van zijn jaargeld verzekerde.

Het was alsof Pole de laatste band geweest was, die de beide echtgenoten tot elkaar gebracht had. Tot zover was de koning voortgegaan aan de koningin alle oplettendheid te bewijzen; hun onderlinge genegenheid scheen onveranderd; alleenlijk hadden ze afzonderlijke vertrekken. Maar nu besloot Hendrik VIII een belangrijken stap te doen.

De 14 Juli vertoonde zich een nieuwe deputatie in de vertrekken van de koningin, en een van de lords verklaarde haar dat, aangezien haar huwelijk met prins Arthur behoorlijk in orde was geweest, ze geenszins de vrouw van haars echtgenoots broeder kon zijn, Hij verweet haar verder dat zij, in strijd met Englands wetten en de waardigheid van de kroon, zijn Majesteit had gedaagd voor des pausen rechtbank, en verzocht haar een keuze te doen tussen het verblijf op het kasteel Oking, dat van Estamsteed of het klooster van Bisham. Catharina bleef bedaard en antwoordde: "Naar welke plaats ik mij ook begeef, niets kan mij beroven van de mij toekomstige titel. Overal blijf ik de vrouw van zijn Majesteit." Dezelfde dag verliet ze Windsor, begaf zich naar Moor, een prachtig verblijf, door Wolsey met heerlijke tuinen omgeven, daarna naar Estamsteed en eindelijk naar Ampthill. De koning zag haar niet meer; maar alle pausgezinden en ontevredenen verenigden zich om haar; ze trad in briefwisseling niet de soevereinen van Europa en werd het middelpunt van die partij, welke zich tegen de vrijmaking van Engeland verzette.

ELFDE HOOFDSTUK.

**De prelaten beroven de priesters en vervolgen de Protestanten.
(September 1531 tot 1532.)**

Hendrik, die, door met Catharina te breken, reeds daardoor met de paus gebroken had, gevoelde behoefte om zich te meer niet zijn prelaten te verbinden. Daar hij wilde voortgaan in de vestiging van zijn nieuwe waardigheid, had hij bisschoppen en vooral bekwame bisschoppen nodig. Hij benoemde Eduard Lee tot aartsbisschop van York, Stefanus Gardiner tot bisschop van Winchester, en die twee mannen, van ganser ziel de schoolse leerstelsels toegedaan, eerezuchtig en kruipend, waren belast met het inwijden van de nieuwe kerkelijke monarchie van de koning van Engeland. Ofschoon de paus zich gehaast had hun de bullen toe te zenden, verklaarden ze hun ambt alleen en onmiddellijk van de koning te hebben ontvangen; daarop hielden ze zich direct bezig met het tot stand brengen van een vreemdsoortig verbond. Had de koning behoefte aan bisschoppen tegen de paus, de bisschoppen hadden de koning nodig tegen de Hervormers. Dat verbond ontving weldra de doop des bloeds.

Doch, alvorens daartoe te komen, zochten de kerkvoogden naar middelen om de 118.000 pond sterling te verkrijgen, die ze volgens overeenkomst aan de koning moesten betalen. Ieder wilde zijn aandeel zo klein mogelijk maken, en wilde zijn ambtgenoten het zwaarste van de last doen dragen. De bisschoppen besloten die voor het grootste deel op de schouders van de eenvoudige priesters te leggen.

Stokesley, tot bisschop van Londen benoemd, begon de aanval. Daar hij een bekwame, hebzuchtig, hevig man was, en prat op zijn voorrechten, verenigde hij zes à acht priesters bij zich, op wie hij meende te kunnen rekenen, ten einde, met hun medehulp, besluiten te nemen die hij later des te lichter aan hun ambtgenoten kon opleggen. Die geestelijken, met zorg uitgekozen, werden uitgenodigd zich de 1 September 1531 te bevinden in de zaal van het St. Pauls kapittel.

Toen het voornemen van de bisschop ruchtbaar geworden was, veroorzaakte het in de stad een algemeen verontwaardiging. Moesten de verslagenen de boete betalen? Sommige leken zelfs, verblijd over die onderlinge twist van de geestelijkheid, zochten in plaats van het vuur te blussen, het aan te stoken.

Toen de 1 September aangebroken was, bevond de bisschop zich met zijn dienaars in het kapittel, waar de samenkomst met de acht priesters plaats zou hebben; al spoedig vernam hij een ongewoon rumoer om het gebouw; het waren niet zes of acht priesters die verschenen, het waren er zes honderd, vergezeld van een groot aantal burgers en lieden uit de volksklasse. Die gehele menigte bewoog zich voor de domkerk, schreeuwde en eiste met hetzelfde recht als de uitverkorenen in de zaal van het kapittel, te worden toegelaten. Wat was er te doen, zo sprak men in de omgeving van de prelaat; men raadde hem om bij de zeven of acht, welke hij eerst gekozen had, nog andere van de minst opgewonden priesters te vragen. Stokesley schaarde zich bij die mening, in de hoop dat deuren en grendels sterk genoeg zouden zijn om de meerderheid te weerhouden. Hij maakte dus de lijst van de nieuwe te kiezen priesters op, en een van de dienaren, zich onder de opgewonden menigte begevende, riep de naam af van hen die bij de bisschop zouden toegelaten worden. Deze kwamen vooruit, niet zonder moeite; maar in dezelfde tijd deden de uitgeslotenen een krachtige poging om binnen te komen. Allen drongen, stieten elkaar tegen het lijf, worstelden en schreeuwden; het was een was vechtpartij. De bedienden van de bisschop lieten de aangewezenen in allerijl door, en sloten toen eensklaps de deuren. De zege scheen dus aan de bisschop te verblijven, en hij zou juist het woord nemen, toen het geraas vreselijk werd. De priesters, die buiten stonden, verbitterd dat men zonder hen de zaken van hun beurs wilde bepalen, beweerden dat het hun toekwam daarover te beschikken.

Terwijl ze al wat hun voor de hand kwam aangrepen, en door de leken geholpen,

vielen ze op de deuren van het kapittel aan. Het gelukte hun; de deuren weken, en allen, geestelijken en burgers, stoven naar binnen. Tevergeefs wilden de dienstknechten van de bisschop hen tegenhouden; de menigte sloeg hen met de vuist in het aangezicht en wierp hen rechts en links op de grond. Klederen werden gescheurd, aangezichten met zweet bedekt en misvormd; sommigen zelfs ernstig gewond. Die woedende priesters kwamen eindelijk in de zaal, al lopende en schreeuwende; men zou gemeend hebben een troep jacht honden te zien, die een hert naliepen, in plaats van de eerwaarde geestelijkheid van de moederstad van Engeland, welke voor haar kerkvoogd verscheen.

De bisschop, die verstandig was, maakte zich niet boos en zocht liever de mitelingen tot bedaren te krijgen. Toen hij enige stilte verkregen had, zei hij tot hen: "Het verwondert mij, broeders dat gij u zo driftig maakt; gij weet nog niet eens wat ik u te zeggen heb. Hoort mij bedaard aan. Gij weet dat des mensen natuur hier beneden broos is; nu hebben wij, uit gebrek aan wijsheid, wij geestelijken allen ons slecht gedragen tegen de koning, en zo zijn wij allen gevallen onder de straf van het Praemunire, zodat onze goederen, landerijen en huisraad moesten verbeurd verklaard worden ten voordele van de kroon, en wij zelf in de gevangenis gebracht. Maar zijn Majesteit wil, in zijn grote lankmoedigheid, ons vergeven, en in plaats van al onze bezittingen tot zijn eigendom te maken, is hij met de gift van weinig tevreden; ongeveer honderd duizend pond sterling, betaalbaar in vijf jaren. Geeft dus uw toestemming daartoe van uw inkomsten bij te dragen."

Dit was nu juist hetgeen de priesters niet wilden. Ze vonden het vreemd, dat men hun geld vroeg voor een fout die ze niet begaan hadden. "Monseigneur," zei een, "wij hebben nooit tegen het Praemunire overtreden; wij hebben nooit iets te maken gehad met het gezag van de kardinaal. Laat de bisschoppen en abten betalen; ze hebben de misdaad begaan, en. Ze hebben rijke ambten." Een ander zeide: "Monseigneur, twintig nobels per jaar is waarlijk niet veel om te leven, en dat is toch onze enige inkomst. Alles is zo duur, dat de armoede ons noodzaakt nee te zeggen. Daar wij geen vergeving van de koning behoeven, hebben wij ook geen lust om te betalen." Die woorden werden luide toegejuicht. "Nee!" schreeuwde de menigte, die opnieuw luidruchtig begon te worden, "wij zullen niets betalen, niets!" De dienaren van de bisschop werden ook toornig en begonnen te schelden; de priesters betaalden hen met dezelfde munt; de burgers, recht in hun schik hun meesters te zien twisten, stookten de woordenstrijd aan. Al spoedig kwam het van woorden tot daden. De bisschoppelijke deurwaarders, die beproefden om de orde te herstellen, ontvingen vuistslagen en klappen; zelfs de bisschop zag zijn leven in gevaar. Eindelijk ging de menigte uiteen onder een geweldig getier. Stokesley ging zijn aanklacht doen bij de kanselier Thomas More, die, een groot vriend van de prelaten zijnde, vijftien priesters en vijf leken in de gevangenis het werpen. Ongetwijfeld hadden ze zulks verdiend, maar de prelaten, die om hun overvloed te ontzien, aan arme pastoors het nodige wilden ontnemen, waren nog schuldiger.

Dit was dus de eendracht die er bestond tussen de bisschoppen en de priesters van Engeland, in de tijd toen de Hervormers aan zijn deuren verschenen. De kerkvoogden begrepen welk een gevaar hen dreigde door die Evangelische leer, de bron van zoveel licht en leven. Ze wisten dat hun kerkelijk steigerwerk wel eens kon instorten onder de nieuwe adem van het Goddelijk Woord. Niet tevreden met de arme herders, die ze tot vaders hadden behoren te strekken, van hun geringe bezitting te hebben beroofd, besloten ze hun; die ze ketters noemden, niet alleen de beurs, maar ook de vrijheid en het leven te benemen. Zal Hendrik VIII het hun toestaan?

De koning wilde Engeland niet aan de pauselijke heerschappij onttrekken dan met toestemming van de geestelijkheid. Deed hij het op eigen gezag, dan zouden de priesters tegen hem opstaan en hem bij Luther vergelijken. Er zijn drie grote partijen in de Christenheid: de Evangelische, de Katholieke en de Papistische. Hendrik nam zich voor het papisme neer te vellen, maar zonder tot het Evangelie te komen; maar in de Katholieke Kerk wilde hij blijven. Een middel deed zich op om de gunst van de geestelijken te winnen. Al waren ze ook dweepzieke aanhangers van de Kerk, ze hadden toch de paus opgeofferd; ze verbeeldden zich die laaghartige toegevendheid uit te delgen door enige ketters op te offeren. Lodewijk XIV deed later hetzelfde om andere dwalingen te vergoeden. Een provinciale synode te Canterbury vergaderd zijnde, zei tot de koning: "Sire, gij hebt vroeger de Kerk verdedigd met de pen, toen gij nog slechts een eenvoudig lid van haar waart; nu Uw Majesteit er het opperhoofd van is, moet ze haar vijanden verdelgen; dan zullen uw verdiensten allen lof te boven gaan!"

Hendrik VIII, om te bewijzen dat hij geen tweede Luther was, zal dus de discipelen van die ketter aan de priesters overleveren; en deze zullen hen kunnen gevangen zetten, hen verbranden zelfs, mits ze de koning helpen in het vermeesteren van de macht door de paus overweldigd. De bisschoppen begonnen direct de discipelen des Evangelies te vervolgen.

Een zeker testament had in het graafschap Glochester veel gerucht gemaakt. Een edelman, William Tracy, onberispelijk van levenswandel en vol goede werken, even edelmoedig omtrent leken als priesters, was overleden met de bede tot God om zijn ziel te redden door de verdiensten van Jezus Christus;. Maar zonder enig geld na te laten voor het lezen van zielmissen. De primaat van Engeland het zijn beenderen opgraven en verbranden. Maar daarbij bleef het niet; ook levenden moesten verbrand worden.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

De martelaren.

(1531.)

De hofkapelaan had de eerste aanval te verduren; daar de bisschoppen, zegt Latimer zelf, het gevaarlijk vonden zulk een man in de nabijheid van de koning te zien, hadden ze hem graag op gloeiende kolen gezet. Maar hij was in gunst bij Hendrik VIII; de aanval mislukte en de priesters moesten naar mannen omzien die niet zo gezien waren aan het hof.

Thomas Bilney, wiens bekering de stoot gegeven had aan de Hervorming in Engeland, had voor het kruis van St. Paulus boete moeten doen. Maar van toen af was hij door ongehoorde vrees aangegrepen. Zijn val had de gebreken in zijn geloof geopenbaard. Bilney bezat een oprechte en levende godsvrucht, maar zijn oordeel was minder helder dan dat van velen van zijn vrienden; hij had zich niet losgemaakt van enige gewetensbezwaren, welke bij Luther en Calvijn geweken waren voor het oppergezag van Gods Woord. Alleen priesters door bisschoppen gewijd bezaten volgens zijn mening de macht om te binden en. Te ontbinden. Die mengeling van waarheid en dwaling had zijn val ten gevolge gehad. Steeds zijn er van die oprechte, maar onvolkomen opgeklaarde zielen geweest, welke, door de bezwaren van hun geweten verontrust, tussen Rome en het Woord Gods weifelen.

Eindelijk had toch bij Bilney het geloof de overhand bekomen. Zijn vrienden van Cambridge verlatende, had hij zich begeven naar de graafschappen van het Oosten,

om daar de marteldood te ondergaan. Toen hij eens gekomen was in een hermitage in de omstreken van Norwich, waar een vrome kluizenares leefde, brachten zijn woorden haar tot Christus. Daarop begon hij tot grote menigten te preken. Zijn stem weerklonk in die velden; hij stortte tranen over zijn val, en riep uit: "Die leer, welke ik eertijds afgezworen heb, is de waarheid. Gij allen die mij hoort, laat mijn voorbeeld u tot lering zijn."

Aldra begaf hij zich naar de kant van Londen, hield te Ipswich op, en niet meer zich vergenoegende met het preken van het Evangelie, viel hij met grote heftigheid ten aanhore van een verbaasde menigte de dwalingen van Rome aan. Enige monniken hadden zich geschaard onder zijn toehoorders; toen Bilney hen bemerkte, riep hij uit: "Het Lam Gods neemt de zonden van de wereld weg;

de bisschop van Rome durft zeggen dat het geschiedt door de monnikskap van de heilige Franciscus, dan spreekt hij een lastering uit tegen het bloed des Renards." Een van de monniken, John Huggen, nam terstond nota van die woorden. Bilney ging voort: "De heiligen en niet Christus aan te roepen, is het hoofd onder de voeten en de voeten boven het hoofd te plaatsen." De broeder Richard Seman schreef die woorden op. "Er zullen mannen na mij komen," ging Bilney voort, "die u hetzelfde geloof, het was Evangelie van onze Heiland zullen preken, en u zullen verlossen van de dwalingen in welke verleiders u zo lang gehouden hebben." De broeder Julles haastte zich die stoute voorzegging op te tekenen.

Latimer, door 's konings gunst beschermd en door de weelde van de grote omringd, volgde zijn vriend van verre. Hij dacht aan hun wandelingen in het veld in de omstreken van Cambridge, hun hartelijke gesprekken bij het bestijgen van de heuvel, die men later tot hun nagedachtenis " de heuvel van de kettens " noemde, en de bezoeken die ze samen bij armen en gevangenen aflegden. Latimer had nog onlangs Bilney te Cambridge gezien, ten prooi aan zielsangst en lijden; hij had, ofschoon Tevergeefs, getracht hem de vrede weer te geven. "Hij verheugde zich thans dat God hem met zulk een groot geloof begenadigd had, dat hij bereid was zich om Christus wil te laten verbranden."

Steeds nader bij Londen komende, verscheen Bilney omstreeks het midden van Juli te Greenwich. Hij verschaftte zich nieuwe Testamenten, verborg ze zorgvuldig onder zijn klederen, en zich naar een eenvoudig christen, met name Staple begevende, haalde hij ze "uit zijn mouwen " te voorschijn, en verzocht hem ze aan zijn vrienden te bezorgen. Daarop, als het was gedreven door het verlangen naar de marteldood, richtte hij zich opnieuw naar Norwich, wiens bisschop, Richard Nix, een blinde tachtigjarige grijsaard, in de eerste rij van de vervolgers stond. Toen hij aan de eenzame plaats, waar de vrome kluizenares woonde, gekomen was, gaf hij haar het kostbare boek; dit bezoek zou Bilney het leven kosten. Immers de arme kluizenares las dat nieuwe Testament en leende het aan mensen die haar kwamen bezoeken; de bisschop vernam zulks en berichtte het aan Thomas More; deze het Bilney gevangen nemen (zegt een Frans kroniekschrijver), naar Londen voeren en in de Tower opsluiten.

Bilney begon adem te halen; een zware last was hem ontnomen; hij zou de straf ondergaan welke zijn afval verdiend had. In de kamer naast de zijn zat het welsprekend parlamentslid, John Petit, die zijn boeken en aalmoezen in Engeland en tot over de zeeën verspreid had. De ondercipier van de Tower, Filips, een braaf man, berichtte aan de beide gevangenen dat ze slechts door een dun beschot gescheiden waren, hetgeen hun een grote blijdschap was; meermalen nam die man een plank uit de schutting weg, en stond hun toe samen te spreken onder het nuttigen van een sobere maaltijd.

Dat geluk duurde niet lang. Het rechtsgeding van Bilney zou te Norwich gevoerd worden, waar hij gevangen was genomen; de oude bisschop Nix wilde in zijn bisdom een voorbeeld stellen. Een menigte Augustijner, Dominicaner" Franciscaner en Karmelieter monniken stroomden naar de gevangenis van de Evangelist om hem te bekeren. De provinciaal van de Franciscanen, dr. Gall, vergunde dat de gevangene gebruik maakte van de Heilige Schriften, en werd zelf in zijn geloof geschokt; maar de Augustijner Stokes integendeel, een onbuigzame papist, zei tot Bilney: "Indien gij in uw gevoelens sterft, zult gij verloren gaan."

Het proces begon. De monniken van Ipswich legden hun verklaringen af. "Hij heeft gezegd," getuigde William Cade, dat de Joden en Turken sinds lang bekeerd zouden zijn, indien de afgoderij van de christenen hen niet van het Christendom afkerig maakte."

Richard Neale zei: "Ik heb hem horen uitroepen: Weg met uw gouden, zilveren en stenen goden!" Cade hernam: "Hij heeft beweerd dat de priesters de sieraden van de heiligen afnemen en die aan hun vrouwen geven, en wanneer deze ze niet fraai genoeg vinden, die opnieuw aan de beelden hangen."

Ieder kon de uitslag van die treurige procedure voorzien. Een van de vrienden van Bilney beproefde hem te redden. Latimer bracht de zaak op de kansel, en bezwoer de rechters naar rept uitspraak te doen. Ofschoon de naam van Bilney niet genoemd was, begreep ieder wat de mening was. De bisschop van Londen ging zich bij Hendrik beklagen over de vermetelheid van zijn kapelaan, die de verdediging van de ketter tegen zijn bisschop en tegen zijn rechters had opgenomen. "Geen prediker ter wereld," zei Latimer, "had anders kunnen spreken dan ik gedaan heb, al had Bilney nooit bestaan." Ook ditmaal ontkwam de kapelaan het gevaar, dank ze de gunst, welke hij bij de vorst genoot.

Bilney werd veroordeeld en daarna door de priesters afgezet; ten slotte aan de sherif overgegeven, die, vol achting voor zijn deugden, hem vergeving vroeg dat hij zich van zijn ambtsplicht moest kwijten. De voorzichtige bisschop schreef aan de kanselier hem een bevelschrift ter hand te stellen om hem te verbranden. "Verbrand hem maar eerst," antwoordde Thomas More scherp, "en kom dan later bij mij om een brief van mijn hand."

Enige vrienden van Bilney te Cambridge, onder andere Parker, later aartsbisschop van Canterbury, kwamen te Norwich om afscheid van hem te nemen. Het was in de avond; Bilney gebruikte toen zijn laatste maal; op tafel stond een sober voedsel (ale brew); op zijn gelaat las men de vreugde die zijn ziel vervulde. "Ik verwonder mij," zei een van zijn vrienden, "dat gij zo goedsmoeds kunt eten." "Ik volg het voorbeeld van de armen landbewoner," hernam Bilney, "die, in een huis wonende waarvan de muren dreigen in te vallen, het zo lang hij kan ondersteunt." Na die woorden stond hij van tafel op, zette zich bij zijn vrienden neer, terwijl een van hun tot hem zeide: "Morgen zal het vuur u zijn verterende gloed doen gevoelen, maar de Heilige Geest van God bereidt u een eeuwige verkwikking."

Bilney scheen daarop na te denken over hetgeen hem gezegd werd; hij stak de hand uit naar de lamp die op tafel stond te branden, en hield de vinger in de vlam. "Wat doet gij?" riep men uit. "Och niets," antwoordde hij; "ik stel mijn vlees op de proef, ik verbrand slechts mijn vinger, daar toch morgen de vlammen Gods mijn gehele lichaam zullen verbranden." En terwijl hij voortdurend zijn vinger in het licht hield, alsof hij een merkwaardige proef deed, ging hij voort: "Ik gevoel dat het vuur hemep overeenkomstig de wetten van de natuur en door het bevel van God; maar ik weet ook door het Woord des Heeren en de ervaring der martelaren, dat al zullen de vlammen

mij verteren, ik ze niet gevoelen zal. Dit riet (op zijn lichaam wijzende) zal tot as worden verteerd; maar op een korte smart zal een onvergankelijke blijdschap volgen." Hij trok zijn vinger toen terug; het eerste lid was verbrand. Hij voegde er bij: "Wanneer gij door het vuur zult gaan, zult gij niet verbranden, en de vlammen zullen u niet aansteken." Die woorden bleven gegraveerd in de harten van hen die ze vernamen, tot in hun laatste levensuur, zegt een kroniekschrijver.

Buiten de stadspoort, de Bisschopspoort genoemd, bevond zich een lage vallei, met name de kuil van de Lollards (Lollards pit); ze was omgeven door heuvels, welke amfiteatersgewijze opliepen. Des Zaterdag, de 19 Augustus, kwam een bende hellebaardiers Bilney afhalen, die aan de deur van de gevangenis verscheen. Een van zijn vrienden naderde hem, en vermaande hem standvastig te blijven; Bilney antwoordde: "Op het ogenblik dat de matroos zijn schip beklimt, en op een bewogen zee zich begeeft, wordt hij door de winden geslingerd; maar de hoop een veilige haven te bereiken, doet hem het gevaar doorstaan. De overtocht begint voor mij, maar hoe groot de storm ook zij, mijn schip zal spoedig in de haven zijn."

Bilney liep door de straten van Norwich te midden van een grote massa volks; zijn gang was deftig; zijn gelaatstrekken kalm. Men had zijn hoofd geschoren en hem een lekengewaad aangetrokken. Een van zijn vrienden, dr. Warner, vergezelde hem, een ander deelde langs de weg ruime aalmoezen uit. Terwijl de optocht in het Lollards dal afging, werden de omliggende heuvels door de volksmenigte bezet. Op de strafplaats aangekomen, viel Bilney op de knieën, bad, en naar de brandstapel gaande, omvatte hij die met vuur en kuste hem. Daarop de ogen ten hemel slaande, zei hij de apostolische geloofsbelijdenis op; op het ogenblik dat hij de menswording en de kruisiging des Heilands uitsprak, was hij zo zeer aangedaan, dat de toeschouwers zelf er door getroffen werden.

Hij herstelde zich, legde zijn kleed af, besteeg de brandstapel en zei de 143 psalm op, terwijl hij het tweede vers tot drie malen toe herhaalde: "Treed niet in het gericht met uw knecht, want niemand die leeft zal voor uw aangezicht rechtvaardig zijn." Daarop voegde hij er bij: "Ik breide mijn handen uit tot U; mijn ziel is voor u als een dorstig land."

Zich daarop tot de beul wendende; vroeg hij hem: "Zijt gij gereed?" "Ja," antwoordde deze. Bilney ging tegen de paal staan en hield zelf de ketting vast waarmee hij er aan gebonden word. Zijn vriend Werner, met de ogen vol tranen, nam zijn laatste afscheid van hem; Bilney lachte hem vriendelijk toe en zei tot hem: doctor! Pasce gregentuum. Weid uw kudde, opdat, wanneer de meester komt, hij u vinde alzo doende." Verscheiden monniken, die tegen hem getuigd hadden, de ontroering van het volk bemerkende, begonnen te vrezen en zeiden zachtkens tot de martelaar: "Die mensen zullen menen dat wij oorzaak van uw dood zijn, en ze zullen ons Minne aalmoezen onthouden!"

Bilney zei tot het volk: "Goede lieden, wees niet vertoord tegen die mannen om mijnentwil; al waren ze de bewerkers van mijn dood, ze zijn het toch niet."

Bilney wist dat zijn dood door Gods wil plaats had. Het vuur aan de brandstapel ontstoken, smeulde enige ogenblikken, en barstte toen eensklaps los met hevigheid; men hoorde de martelaar herhaalde malen de naam Jezus uitspreken. De vlammen werden door een hevige wind afgekeerd, waardoor de straf verlengd werd; drie malen keerden ze zich van Bilney af; drie malen keerden ze tot hem weer, tot eindelijk, de gehele mijt vuur vattende, zijn dood ten gevolge had.

Na die dood had er een vreemde omwenteling in de gemoederen plaats; men prees

Bilney, en zijn vervolgers zelf verkondigden zijn deugden. "Moeder van Christus!" riep de bisschop van Norwich uit (het was zijn gewone vloek), "ik vrees dat ik Abel heb doen verbranden en Caïn heb laten lopen!"

Latimer was ontroostbaar; bijna twintig jaren later beweende hij nog zijn vriend, en toen hij eens voor de koning Eduard predikte, herinnerde hij dat Bilney altijd goed deed, zelfs aan zijn tegenstanders; hij noemde hem "de gelukzalige martelaar Gods."

Eén doodstraf was niet genoeg voor de vijanden van de Hervorming. Stokesley, Lee, Gardiner en andere priesters en prelaten gevoelden zich schuldig tegenover Rome, dat ze aan hun persoonlijke eerezucht hadden opgeofferd; door de Hervormers op te offeren, meenden ze hun eigen schuld uit te delgen. Ziende hoe hun ontrouw de Roomsse opperpriester een noodlottige afgrond onder hun voeten gegraven had, wilden ze die met lijken aanvullen. De vervolging ging dus voort.

In de onderaardse gewelven van de bisschop van Londen was toen een vrome Evangelist. Hij stond daar overeind; aan hals, middel en voeten met ketens aan de muur geklonken. In de regel stond men de zwaarste gevangenen toe om te zitten, zelfs om op de grond te gaan liggen; maar voor deze zou nimmer zulk een rusten vergund zijn. Het was Richard Bayfield, die zich schuldig gemaakt had aan het overbrengen in Engeland uit het vasteland van een groot aantal nieuwe Testamenten, door Tyndale vertaald. Toen een van zijn gevangenenbewaarders hem de marteldood van Bilney had meegedeeld, riep Bayfield uit: "Ook ik en honderden met mij, zullen sterven om het geloof dat hij beleden heeft." Kort daarna verscheen hij voor het bisschoppelijk hof. "Met welk doel," zei Stokesley tot hem, "hebt gij de dwalingen van Luther, Oecolampadius, de grote ketter en andere van die doemwaardige sekten het land binnengebracht?"

"Om het Evangelie bekend te doen worden," antwoordde Bayfield, "en God te verheerlijken bij dit volk." Die ten gevolge werd hij door de bisschop veroordeeld, daarna ontzet, en eiste deze van de mayor en de shériffs van Londen, "bij de ingewanden van Jezus Christus (durfde hij zeggen) om met Bayfield te doen, volgens de prijselijke gewoonte van het beroemde koninkrijk Engeland. "O priesters," zei de Evangelist, als aangegrepen door de Geest Gods, "het is niet genoeg dat uw eigen leven slecht is, gij verzet er u ook tegen als het leven naar het Evangelie onder het volk verspreid wordt."

De bisschop greep zijn staf en sloeg Bayfield daarmee zo geweldig op de borst, dat deze achterover viel en bezwijmde. Langzamerhand kwam hij weer bij en zeide: "Ik dank God, dat ik verlost ben uit de boze kerk van de Antichrist en lid zal worden van de ware, die in de hemelen zegeviert."

Hij beklom de houtmijt; daar de vlammen hem slechts van een kant raakten, werd zijn linker arm verteerd. Bayfield maakte die mét de rechterhand van zijn lichaam los, en de arm viel af. Kort daarop hield hij op met bidden, omdat hij opgehouden had te leven.

Een van de aanzienlijkste Londensche kooplieden, John Tewkesbury, wie de bisschoppen reeds eenmaal op de ezel hadden gepijnigd en wie ze aldus de ledematen hadden gebroken, gevoelde zijn moed opgewekt door de brandstapel van zijn vriend. CHRISTUS ALLEEN! zei hij gewoonlijk; die beide woorden vormden zijn ganse god geleerdheid: Hij werd gegrepen, naar Chelsea voor Thomas More gevoerd, in de loge van de portier opgesloten, en zijn handen, voeten en hoofd in boeien "geplaatst"; maar men kon de herroeping, welke men verlangde, niet van hem verkrijgen. Toen voerden de dienaars hem naar de tuin van de kanselier en bonden hem vast aan de boom van de

waarheid, gelijk de beroemde humanist hem noemde; ze haalden de touwen zelfs zo sterk aan, dat het bloed hem uit de ogen sprong; daarop geselden ze hem, maar Tewkesbury bleef standvastig.

De 16e December kwam de bisschop van Londen te Chelsea en het hof vergaderde. "Gij zijt een ketter," zei Stokesley tot hem, "een afvallige; gij hebt de grote excommunicatie verdiend. Wij leveren u over aan de wereldlijke macht."

Hij werd de 20 December 1531 te Smithfield levend verbrand. "Thans," zei de dweepzieke kanselier, "kan hij schreeuwen in de hel!"

Dit waren in die tijd de wrede utopieën van de bisschoppen en van de beminnenswaardige Thomas More.

Nog andere Evangelische christenen werden in de gevangenis geworpen. Tevergeefs riep een van hun uit: "Hoe meer men die sekte zal vervolgen, hoe meer ze zal toenemen;" die raad hield de vervolging niet tegen. Fox zegt, hoewel ongetwijfeld met overdrijving: "Het is onmogelijk allen op te noemen die vóór de tijden van de koningin Anna Boleyn werden vervolgd. Hoe kan ik de zandkorrels tellen die de oever van de zee bedekken.?"

Zo toonde de was Hervorming door het bloed van haar martelaren, dat ze niets had te maken met de staatkunde, de tirannie, de kuiperijen en de echtscheiding van Hendrik VIII. Indien al die Godsmannen door die vorst niet waren verbrand, had men zich wellicht kunnen verbeelden, dat hij de bewerker van de verandering in Engeland was geweest, maar het bloed van die Hervormers riep tot de hemel dat hij haar beul was.

DE TIENDE HOOFDSTUK. **De koning berooft paus en geestelijkheid.** **(Maart, April en Mei 1532.)**

Nadat Hendrik VIII zijn bisschoppen vergund had zich het eerst van hun taak te kwijten, namelijk de vervolging, ging hij nu de zijn aanvaarden, d. i. het pausdom te vernietigen. Ongelukkig voor de geestelijkheid, kon de paus niet worden aangevallen, zonder dat de priesters ook enige slagen ontvingen. De tweestrijd tussen Hendrik VIII en Clemens VII zal dus beginnen, en in het tijdsverloop van drie maanden, Maart, April en Mei, zal de Roomse Kerk, van belangrijke voorrechten beroofd, moeten erkennen dat, na zoveel eeuwen van rijkdom en eer, het uur van haar vernedering eindelijk gekomen is.

Vóór alles had Hendrik besloten niet toe te staan dat zijn zaak te Rome geoordeeld werd. Wat zou men wel denken als hij toegaf? "Zou de paus alle koningen kunnen dwingen het ambt te verlaten, dat God hun toebedeeld heeft, ten einde zich voor hem te verootmoedigen? Dan zouden wij de achting voor onze persoon en de privilegiën van ons koninkrijk met voeten doen treden," schreef hij aan zijn gezanten; "zo de paus volhoudt, neemt dan uw afscheid van hem en keert dadelijk tot ons terug." "De paus," voegde Norfolk er bij, "zal goed doen er aan te denken, indien hij Engeland onder zijn gehoorzaamheid wenst te houden."

Van haar kant zat Catharina niet stil en schreef de paus een hartstochtelijke brief, waarin ze hem berichtte dat haar gemaal haar uit het paleis had verbannen. Clemens, hoewel uiterst verslagen, gedroeg zich echter gelijk hij behoorde; hij verlangde van de koning (25 Januari) dat deze de koningin terug roepen en Anna Boleyn van het hof verwijderen zou. Met kracht wees Hendrik de eis des pausen af en zeide: "Nooit is enig vorst door een paus behandeld. gelijk ik door Uw Heiligheid; "Een

schoonschijnende redeneringen maar alleen de waarheid moet ons besturen." De koning maakte zich gereed de vrijmaking van Engeland te beginnen.

Thomas Cromwell is als het was het symbool van de staatkundige Hervorming door die vorst tot stand gebracht. Hij behoorde tot die sterke geesten, welke God verwekt tot het uitvoeren van belangrijke zaken. Zijn vlug en vast oordeel had hem doen inzien wat mogelijk was te doen onder een koning gelijk Tudor, en zijn onversaagde geestkracht stelde hem in staat het te vervullen. Hij had een natuurlijke afschrik van bijgeloof en misbruiken, onderscheidde die tot in de minste bijzonderheid en versloeg ze met een sterken arm. Elke hinderpaal werd verbroken onder de wielen van zijn wagen. Zelfs de Evangelischen verdedigde hij tegen hun vervolgers, zonder zich echter verdacht te maken, en moedigde het lezen van de Heilige Schrift aan; maar de koninklijke oppermacht, waarvan hij de uitvinder was geweest, was zijn afgod.

De verschillende afpersingen van Rome in Engeland waren zeer talrijk; de koning en Cromwell stelden zich voor het ogenblik te vrede een daarvan af te schaffen, namelijk de opbrengst van het eerste jaar van de Kerkelijke beneficiën, welke het pausdom in zijn schatkist legde. "Die annaten," zei Cromwell, "hebben Engeland acht honderd duizend dukaten gekost, van het tweede jaar van de regering van Hendrik VII af. Indien de paus om de afschaffing van die annaten aan een prelaat zijn aanstellingsbullen weigert te zenden, dan zullen de aartsbisschop of twee bisschoppen hem wijden, gelijk in vroegere tijden."

Het Lagerhuis nam dus, in Maart 1532, een besluit, dat het in deze woorden uitdrukte: Met deze Bill hebben de gemeenten ingestemd. De bisschoppen waren hoogst verblijd. Ze hadden voor hun vestiging grote onkosten te maken; én het eerste geld dat hun ambt opleverde ging over in de handen van de paus.

Hun vrienden deden hun voorschotten, maar zo de bisschop kort na zijn inwijding kwam te sterven, dan waren die voorschotten weg. Men het het daarbij niet. Enige bisschoppen, die de tegenstand des pausen vreesden, riepen uit: "Die afpersingen strijden met Gods Wet. St. Paulus wil dat wij ons afscheiden van hen die ongeregeld wandelen. Indien de paus de annaten dus wil behouden, dan moeten Uw Majesteit en zijn parlement Engeland van Rome afscheiden." De koning was gematigder dan die prelaten. Hij verklaarde zich een twee jaren voor te behouden tot bevestiging van de wet.

Weigerden de bisschoppen aan de paus zijn vroegere inkomsten, ze weigerden de koning de nieuwe macht, welke de kroon verlangde, en hielden vol dat geen wereldlijke macht hun iets te zeggen had.

Cromwell bood hun tegenstand, en besloot de Hervorming van de misbruiken voort te zetten. "De geestelijkheid, zeiden de gemeenten tot de koning, maakt in haar convocatie, buiten uw toestemming en de onze, wetten, welke in tegenspraak zijn met de statuten van het rijk, en dan doet ze de overtreders van haar instellingen in de ban." Tevergeefs vroegen de ontstelde bisschoppen op nieuw, dat zijn Majesteit zijn wetten in overeenstemming met die van de geestelijkheid mocht brengen. Hendrik VIII verkoos dat de Kerk zich naar de Staat en niet dat de Staat zich naar de Kerk regelde, en bleef onverbiddelijk. De bisschoppen zagen in, dat hun vereniging met machtige pausen, steeds bereid hen tegen de koningen te verdedigen, hun in de Middeleeuwen zo veel kracht had gegeven, en dat ze thans moesten bukken. Ze streken dus de vlag voor het gezag door hen zelf ingesteld. Wel is waar deed de Convocatie een laatste poging. Ze stelde voor dat "het gezag van de bisschoppen hun rechtstreeks door God

gegeven was en niet door vorsten, gelijk zijn Majesteit zulks bewezen had in zijn zeer uitnemend boek tegen Luther."

Maar de koning hield vol en het de kerkvoogden buigen. Er had dus een grote omwenteling plaats gegrepen; de geestelijke macht was ontnomen aan die aanmatigende priesters, welke zo lang de rechten van de leden van de Kerk hadden overweldigd. Dit was niet meer dan billijk; maar ze had in betere handen moeten overgaan dan in die van Hendrik VIII.

Cromwell maakte een nieuwe slag gereed, welke de driedubbele kroon van de pausen moest treffen. Hij vestigde de aandacht zijns meesters op de eden, welke de bisschoppen, bij hun wijding, aan de paus en aan de koning aflegden. Eerst las Hendrik de eed aan de paus: "Ik zweer het pausdom van Rome, de koninklijke waardigheid van de heiligen Petrus, tegen allen te verdedigen. Als ik hoor dat men iets tegen de paus in de zin heeft, zal ik mij niet alle kracht daartegen stellen en hem waarschuwen. De ketters, scheurmakers en al wie zich weerspanning zal betonen tegen de Heiligen Vader zal ik uit al mijn macht vervolgen en bestrijden." Maar van de andere kant legden die bisschoppen tevens aan de koning de eed af om geheel af te zien van elke bepaling of concessie, die van de paus uitgaande, enigerwijze aan zijn Majesteit kon schaden. Ze moesten dus te gelijk aan de paus gehoorzamen en hem ongehoorzaam zijn.

Dergelijke tegenstrijdigheden konden niet bestaan; de koning wilde dat de Engelsen het niet met Rome, maar met Engeland zouden houden. Bij gevolg het hij de Voorzitter van het Lagerhuis bij zich roepen en zei tot hem: "De zaak van naderbij beschouwende, heb ik bevonden, dat de bisschoppen, in plaats van geheel en al mijn onderdanen te zijn, het slechts ten halve zijn. Ze leggen bij de paus een eed af geheel in tegenspraak met die aan de kroon; ze zijn niet mijn maar des pausen onderdanen. Wees zo goed daarin te voorzien." Drie dagen later werd het parlement verdaagd wegens de pest; doch de prelaten moesten verklaren, dat ze afstand deden van elk pauselijk besluit dat in strijd was met de rechten van zijn Majesteit.

Zo tevreden de staatkundige partij was, zo verslagen was de pausgezinde. De kloosters weergalmden van gemor, vervloekingen en zelfs van vreemdsoortige voornemens. Bij hun dagelijkse inzameling hielden de monniken zich lang in de huizen op, en voeren hevig uit tegen de aanslagen aan de pauselijke macht toegebracht. Als ze de kansel bestegen, declameerden ze tegen de heiligschennis, waarvan, naar hun zeggen, Cromwell de bewerker en het Engelse volk het slachtoffer was.

De priesters hadden tot die ogenblik op Thomas More gehoopt. Deze leerling van Erasmus had zijns meesters voorbeeld gevolgd. Na het Roomse bijgeloof door bijtende spotternijen te hebben aangevallen, had hij rechtsomkeert gemaakt; toen hij zag dat de Hervorming Rome aanviel met nog krachtiger wapenen, had hij de Evangelischen met het vuur bestreden. Sinds twee jaren vervulde hij de betrekking van lord kanselier met onvergelykelijke ijver en trouw. Toen de Convocatie hem vier duizend pond sterling aanbood voor de moeite, welke hij genomen had in de twistzaak Gods, gaf hij ten antwoord: "Ik wil geen beloning dan van God alleen;" en toen de priesters er op aandrongen de som aan te nemen, antwoordde hij: "Liever werp ik haar in de Theems."

Niet om baatzuchtige berekening vervolgde hij, maar hoe verder hij ging, hoe enghartiger, bijgeloviger en dweepzuchtiger hij werd. elke zondag trok hij het koor-kleed aan en zong de mis te Chelsea. Toen de hertog van Norfolk hem eens in dat gewaad verraste, riep hij uit: "Wat zie ik? gij Mi Lord kanselier, eenvoudig kapelaan! maar gij doet uw post en uw koning oneer aan. Wel nee, antwoordde Thomas More in

vollen ernst, ik eer daardoor onze meester."

De grote zaak van de eedsaflegging van de prelaten deed hem inzien, dat hij de koning en de paus niet meer tegelijk kon dienen. Zijn besluit was weldra genomen.

De 16e Mei begaf hij zich in de namiddag naar de tuinen van Whitehall, waar Hendrik VIII hem wachtte, en daar gaf hij in bijzijn van Norfolk de zegels aan de Koning over. Te huis gekomen deelde hij schertsende zijn ontslag mee aan vrouw en dochters die er zeer bedroefd over waren. Wat More betreft, verheugd zich van zijn lastig ambt ontslagen te hebben, hij gaf zich meer dan ooit over aan geselingen, zonder de kwinkslagen te laten varen, zodat hij in zijn persoon Erasmus en Loyola verenigde.

Hendrik VIII gaf de zegels aan Sir Th. Andley, een man die het Evangelie wel genegen was; de vrijmaking van Engeland werd er door voorbereid. Evenwel stond de Hervorming nog aan grote gevaren bloot.

Hendrik VIII wilde het pausdom afschaffen en het Katholicisme er voor in de plaats stellen de leer van Rome behouden, maar de pauselijke oppermacht vervangen door die van de koning. Hij deed kwalijk met de Roomse leer te behouden, en evenzeer met het instellen van de vorstelijke heerschappij in de Kerk. De Evangelische christenen hadden beide kwalen in Engeland te bestrijden en het uitsluitend oppergezag van Gods woord te handhaven. Zal men het hun kwalijk nemen zo ze niet geheel geslaagd zijn? Om te overwinnen hebben ze zelfs hun bloed niet gespaard.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De vrijheid van onderzoek en de vrijheid van prediking in de zestiende eeuw. (1532.)

Men vindt schrijvers die in alle ernst aan de echtscheiding van Hendrik VIII de Hervorming van Engeland toeschrijven, en dan met stilzwijgen voorbijgaan het Woord van God en de arbeid van de Evangelische mannen, die wezenlijk het Protestants Christendom onder dat volk gesticht hebben. Het is alsof men vergat dat het licht van de zon komt. Englands Kerk met haar koning, hare. Staatsministers, haar parlement, haar kerkvoogden, haar domkerken, haar liturgieën, haar hiërarchie, haar eredienst, zou, zonder het geloof van de Bilneys, Latinaers en Tyndales, een sierlijk vaartuig zijn geweest voorzien van masten, zeilen, touwwerk, door ervaren zeelieden bestuurd, maar beroofd van de hemelsen adem. De Kerk was ten onder gegaan. Haar werkelijke kracht zit in het nederig gedeelte van het Koning rijk Gods. "Zij die de Heer tot hogen staat heeft verheven," zegt Calvijn, "vallen vaak langzamerhand af, of worden eensklaps te niet gedaan."

Engeland, met zijn rijkdom en luister had een geestelijk tegenwicht nodig in het levend geloof van de armen dezer wereld. Als een volk een hogen trap van stoffelijke welvaart bereikt, als het met moed de natuurkrachten overwint, als het de nijverheid verplicht haar schatten aan hetzelve te betalen, als het de zeeën met zijn schepen bedekt, en de verst verwijderde landen met zijn pachthoeven en handelshuizen, en in zijn steden en kastelen de voortbrengsels van alle einden van de aarde doet samenvloeien, dan wordt het door grote gevaren omringd. De stof dreigt het heilige vuur in zijn boezem uit te doven. En indien de Geest geen krachtige dam opwerpt tegen die overstromingen, dan zou dat volk, in plaats van een zedelijke en beschavende rol te vervullen, wel niets meer kunnen zijn dan een verbazend grote en geruismakende machine, bestemd tot het voldoen van alleen grove zinnelijke behoeften. Zal een natie een verheven en roemvolle roeping vervullen, dan heeft ze

behoefte aan het geloofsleven, de heiligheid van het geweten en de hoop op onvergankelijke goederen.

Er waren toen in Engeland mannen, in wier hart God een heilige vlam had ontstoken, en die de belangrijkste organen zouden worden van zijn zedelijke omkeer.

Op een van de schepen, die de handel dienden tussen Antwerpen en Londen, bevond zich tegen het einde van 1531 een jong predikant, John Nicholson genaamd Lambert. Als kapelaan van het Engelse huis te Antwerpen, bekend met de Schriften van Luther en de andere Hervormers, bevriend met Tyndale, had hij het Evangelie op krachtige wijze gepredikt. Door een zekere Barlow van ketterij beschuldigd, was hij gegrepen, gebonden en naar Londen vervoerd.

Toen hij daar eenzaam in het schip opgesloten in zijn geheugen de voornaamste gebeurtenissen zijns levens overdacht, herinnerde hij zich hoe hij te Cambridge bekeerd was door de dienst van Bilney; hoe hij te Londen, onder de menigte om het kruis van St. Paulus staande, de bisschop van Rochester had horen preken tegen het nieuwe Testament; hoe hij verschrikt over de goddeloosheid van de priesters en brandende van verlangen om de kennis van God te verkrijgen, de zeeën was overgestoken. Toen hij in Engeland aankwam, werd Lambert naar Lambert gevoerd, waar hij een voorlopig verhoor onderging; daarna werd hij naar Oxford vervoerd, waar de aartsbisschop een prachtig paleis bezat, en bleef daar een tijd lang opgesloten in een akelig hok bijna zonder voedsel. Eindelijk verscheen hij voor de primate, en moest hem op vijf en veertig verschillende punten antwoorden.

Gedurende zijn verblijf op het vasteland had Lambert zich vooral doordrongen van de beginselen van de Hervorming. Hij geloofde dat men tot overtuiging van de waarheid kwam door geheel vrij onderzoek. Maar hij had niet zonder kompas gezworven op de grote oceaan van de menselijke meningen; hij was die overgetrokken, met de Bijbel in de hand, vast gelovende dat alle lering er in vervat was, en dat alles wat hem tegenspreekt vals is. Tegenover het Ultramontaanse stelsel, dat noch godsdienst, noch drukpersvrijheid wil, zelfs niet de vrijheid van onderzoek, stond voor hem het Protestantisme, dat verlangt, dat ieder vrij zij, de Schrift te onderzoeken en zich te onderwerpen aan haar onderwijzingen.

Toen de aartsbisschop, door zijn dienaren omgeven, plaats genomen had in de kapel van het paleis, verscheen Lambert en de ondervraging begon. "Hebt gij de boeken van Luther gelezen?" vroeg hem de prelaat.

"Ja, antwoordde Lambert, "en ik dank er God voor, want door die boeken heeft de Heer, niet alleen mij, maar ook aan een grote menigte, zulk een helder licht geopenbaard, dat de duisternis alom daarvoor zwicht."

Daarop getuigenis gevende aan de vrijheid van onderzoek, ging Lambert voort: "De grootste begeerte van Luther is dat, niet alleen zijn Schriften, maar ook die van zijn tegenstanders, vertaald, en in alle talen gelezen worden, zodat ieder moge weten wat van beide kanten gezegd wordt en beslisse waar de waarheid gevonden wordt. Zijn er boeken die van de Bijbel afkeren, andere brengen er weer heen. Niet slechts honderden of duizenden lezen aldus het vóór en tegen, maar gehele landen, de grote en het volk. Maar, voegde hij er bij, in Engeland zijn onze rijke prelaten te zeer verzonken in de wellusten des levens om de Heilige Schrift te bestuderen; ze haten als de pest de vrije uiting van de godsdienstige meningen, zonder enige andere reden bij te brengen dan dat woord van Sardanapalus: Sic volo, si. v. jubeo. Sit pro ratione voluntas."

Lambert, dat alles aan het volk willende duidelijk maken, zeide: "Als gij laken wilt kopen, dan stelt ge u niet tevreden met de koopwaar van de eerste de besten koopman, die gij ontmoet; gij gaat tot een tweede, van de tweede naar een derde, om te vinden wat gij liefst hebt tot dekking van uw lichaam. Zult gij voor uw ziel minder zorgvuldig zijn? Als gij een reis onderneemt, dan vraagt gij, uit vrees van te verdwalen, de weg eerst aan een man, dan aan een ander; Chrysostomus zelf leert u die dingen; en zou gij niet hetzelfde doen voor de weg naar de hemel? Laat ons de boeken van Luther lezen en die van alle andere goed of slecht, om het even! Geen wet verbiedt ons dat, of het moest die van de Farizeeën zijn."

Warham, even sterk tegen de drukpersvrijheid gekant als de pausen van de tegenwoordigen tijd, zag in het vrije onderzoek alleen een grote chaos. "De beelden zijn voldoende, zei hij, om Christus en zijn heiligen in herinnering te brengen." Maar Lambert riep uit: "Wat hebben wij te maken met een ongevoelige steen, een stom hout, gehouwen door 's mensen handen? Het Woord, dat uit het hart zelf van Christus is voortgekomen, openbaart ons volkomen de gedachten des Heren."

Toen Warham aan Lambert vroeg naar het getal van zijn aanhangers, antwoordde hij: "Een groot aantal zielen, in alle landen verspreid, denken als ik, en hun aantal beloopt ongeveer de helft van de christenheid." Lambert werd teruggebracht naar de gevangenis. Toen Thomas More de zegels aan de koning had overgegeven en Warham gestorven was, zag de heraut van de vrijheid en waarheid, Lambert, zijn ketenen afvallen. Toch zou hij eens ten vore gedoemd worden, en elke andere redetwist vergetende, midden in de vlammen uitroepen: "Niets dan Jezus Christus!"

Er was te Londen een bedienaar van het Goddelijk woord, die meer dan eenvoudige christenen dat vermochten, de vrienden van Rome verbitterde, namelijk Latimer. Het hof van Hendrik VIII, dat werelds en prachtlievend was, waar de zucht naar vermaken, kuiperijen, weelde in kleding, huisraad en maaltijden, gezochtheid in taal en manieren zo groot waren, kon geen middelpunt zijn gunstig voor het Evangelie. "liet kan wel niet anders," zei een Hervormer, "of prachtige opschik, deftige feestpartijen, overdaad van hoogmoed, het najagen van genot en ongebondenheid, moeten veel rampen na zich slepen."

De priesters en hovelingen konden het dan ook niet uithouden bij de redevoeringen van Latimer. Was Lambert voor de vrijheid van onderzoek, de kapelaan van de koning was voor de vrijheid van prediking; zijn ijver werd soms onvoorzichtigheid, en zijn bijtend karakter, zijn grote vrijmoedigheid ontzagen zijn meerderen niet. Eens verzochten hem enige eerlijke kooplieden, die de honger en de dorst naar Gods Woord kenden, om in een kerk in de stad te komen preken.

Drie malen weigerde de kapelaan; hij gaf eindelijk toe aan hun smeking. De dood van Bilney en van de andere martelaren had hem diep gekrenkt. Hij wist dat de wilde dieren, eenmaal bloed gesmaakt hebbende, steeds naar meer verlangen, en vreesde dat die slachtingen en moorden de tegenstanders woester zouden maken. Hij besloot om de vervolgieke kerkvoogden met zijn sarcasmen te treffen.

Op de kansel geklommen, predikte hij over die woorden van het Epistel van die dag (Rom. 6): "Gij zijt niet onder de wet, maar onder de genade." "Hoor!" zei hij, Paulus leert de christenen dat ze niet onder de wet zijn. Wat meent hij daarmee? Wel! geen wet meer! Paulus verleidt de christenen om de wet te schenden! Men beschuldige Paulus, men grijpe hem, men voere hem voor Monseigneur de bisschop van Londen! De goede Apostel moet veroordeeld worden een takkenbos te dragen naar het kruis van St. Paul. Welk een fraai schouwspel zou het zijn Paulus met een takkenbos op de rug te zien voor Monseigneur in persoon, zittende op zijn bisschoppelijke stoel. Maar nee! ik vergis mij, Monseigneur zou met zo iets niet tevreden zijn geweest. hij zou

Paulus verbrand hebben!"

Die spottende woorden zouden Latimer duur te staan komen. Tevergeefs had de kapelaan gesproken in een van die kerken welke, van een klooster afhange, niet onder het bisschoppelijk rechtsgebied behoorden; ieder om hem heen veroordeelde hem en maakte hem het leven bitter. De hovelingen spraken met elkaar over zijn leerrede, haalden de schouders op, wezen hem aan als hij daar heen ging en keerden hem de rug toe. De gunst van Hendrik VIII, die wellicht gelachen had over die homelitishe schimp, had moeite hem te beschermen. Het hof werd gedurig onuitstaanbaarder voor Latimer, en in de afzondering van zijn studeerkamer slaakte hij vaak diepe zuchten. "Welke marteling heb ik te verduren," zei hij; "welk een wereld waarin ik moet leven! Onophoudelijk is de haat aan het werk; de partijen tegenover elkaar zijn scherp getekend; dwaasheid en ijdelheid de gidsen van de grote menigte; geveinsdheid, ongodsdienstigheid, ongebondenheid, alle ondeugden met fierheid het hoofd opstekende. Het is te erg. Kon ik er nog maar iets tegen doen! Maar ik bezit noch bekwaamheid, noch invloed genoeg om die monsters te bestrijden. Ik ben het hof moede!"

Latimer was onlangs benoemd tot rector van Westhington in de diocese van Salisbury. Daar hij de vrijheid van de Christelijke kansel wilde handhaven en ziende dat ze te Londen niet meer bestond, besloot hij die elders te gaan zoeken. "Ik vertrek," zei hij tot een van zijn vrienden; ik ga in mijn parochie wonen. Wat zegt gij? riep deze uit; Cromwell, die de hoogste eerbewijzingen geniet en diep ingrijpende plannen heeft, stelt zich voor grote dingen voor u te doen. Verlaat gij het hof, dan wordt gij vergeten, en in uw plaats zullen uw vijanden zich verheffen. Het enig geluk dat ik begeer, antwoordde Latimer, is "nuttig te zijn." Hij vertrok, en keerde de rug toe aan de bisschopsstaf waarop zijn vriend gezinspeeld had.

Latimer begon met ijver te preken in Wiltshire en niet alleen in zijn parochie, maar zelfs in de omliggende streken. Zijn ijver was zo onvermoeibaar, zijn prediking zo krachtig dat zijn toehoorders het woord dat hij verkondigde, of moesten geloven of tegen hetzelfde in opstand komen. "Al wie niet ingaat in de schaapskooi door de deur welke is Christus," zei hij, "al was hij een priester, een bisschop, een paus, is een dief. In de Kerk zijn veel meer dieven dan herders, en meer bokken dan schapen." Zijn toehoorders waren versteld. Een hunner, dr. Sherwood, zei tot hem: "Welk een leerrede! of liever welk een satire! Als men u hoort, zou men denken dat al de hennep van Engeland niet toereikende was om al die dieven van bisschoppen, rectoren en vicarissen te hangen.

Ongetwijfeld zijn het overdrijvingen; ik weet het; maar vermetele, stoute en goddeloze overdrijvingen! De priesters zochten naar een dapperen kampioen voor Rome, die bereid was in het besloten veld voor de twistzaak van de Kerk te strijden.

Eens zag men in het dorp een ouden dokter verschijnen; hij zag er vreemd uit, zat op een paard, was zonder hemd gekleed in een lang kleed dat tot aan de hoeven van het van die reikte, en dat, gelijk dat gewoonlijk zo is met de klederen van een morspot, zegt een kroniekschrijver" vol vlekken was. Die geestelijke bekommerde zich niet om de dingen van het lichaam, opdat men zou geloven dat hij des te meer verdiept was in de beschouwing van de geestelijke. Hij steeg met waardigheid van zijn paard, kondigde zijn voornemen aan om te vasten, en begon lange gebeden te doen. Dat wezen, Hubbardin, genoemd, de de Quichotte van het Roornsch Katholicisme, doorreisde het gehele land, de lof des pausen uitbazuinende ten koste van koningen en zelfs van Christus, en uitvarende tegen Luther, Zwingli, Tyndale en Latimer.

Toen er een feestdag aanbrak, kleeftte Hubbardin zich in een priesterlijk gewaad zindelijker dan zijn gewoon kleeft, beklom de kansel en beproefde te bewijzen dat de nieuwe leer van de duivel kwam, hetgeen hij aantoonde door verhaaltjes, fabelen, dromen en grappige samenspraken. Hij maakte veel gebaren, sprong en danste; men zou hem voor een wezenlijken kermispaljas gehouden hebben en zijn leerrede had veel van een intermezzo. Zijn hoorders waren verbaasd en hadden veel schik maar Latimer was verontwaardigd. "Gij liegt," zei hij tot hem, "als gij het geloof van de Schrift een nieuwe leer noemt, tenzij gij daardoor meent dat ze van hen die haar aannemen nieuwe schepselen maakt."

Hubbardin kon door zijn grappen de mond van de welsprekende kapelaan niet sluiten; daarom besloten de bisschoppen en edelen uit de omtrek Latimer aan te klagen. Een bode stelde hem een depléche ter hand, waarbij hij gedaagd werd om te verschijnen voor de bisschop van Londen, ten einde zich te verantwoorden over enige buitensporigheden en misdaden door hem begaan. Latimer, het papier dat die dreigende boodschap inhield, voor zich neerleggende, begon na te denken. Zijn toestand was hachelijk. Hij leed toen veel aan graveel en hoofd en maagpijnen; het was in het hartje van de winter; daarbij, bevond hij zich alleen te Westhington, zonder een vriend om hem raad te geven.

Edelmoedig en stoutmoedig van karakter begaf hij zich lichtelijk midden in de moeilijkheden, maar was ook spoedig uit het veld geslagen. "O barmhartigheid van Jezus!" riep hij uit, "welk een wereld waarin wij leven! hoeveel moeite boven mijn krachten; wat al kwellingen voor het uitspreken van een eenvoudige en arme preek. Maar men gaat het koninkrijk van Christus door lijden binnen."

De vreselijke dagvaarding lag daar op de tafel; Latimer nam ze op, las en herlas haar. Hij was niet meer die schitterende hofprediker, die door zijn welsprekendheid een uitgelezen gehoor kon boeien; hij was een arme, van allen verlatene dorpsleraar.

Hij was verdrietig. "Het verwondert mij zeer," zei hij, "dat Monseigneur te Londen met zulk een uitgestrekt bisdom, waarin hij tijdig en ontijdig het Woord moet preken, tijd. genoeg over heeft om mij ellendige, die hem vreemd ben, in mijn kleine gemeente te komen ontrusten." Naar zijn gewoonte kwam hij in hoger beroep. Maar de bisschop Stokesley verkoos hem niet te laten ontsnappen, en even slim als hevig, verlangde hij van de aartsbisschop, dat Latimer voor zijn rechtbank zou gedaagd worden als primaat van Engeland en men hem, als bisschop van Londen niet het onderzoek zou belasten. De vrienden van de kapelaan, verschrikt, bezwoeren hem Engeland te verlaten; maar hij begaf zich op weg naar Londen.

De 29e Januari was een hof bestaande uit bisschoppen en doctoren van het kanoniek recht, onder voorzitterschap van de primaat Warham, vergaderd in de St. Paulskerk. Toen Latimer verschenen was, stelde de bisschop van Londen hem een papier ter hand met de woorden: "Tekenen dit." De Hervormer nam het blad in handen en las het. Het waren zestien artikelen over het geloof aan het vagevuur, de aanroeping van de heiligen, de verdiensten van de pelgrimstochten en over de macht van de sleutelen, welke, naar het luidde, toekwam aan de Roomse bisschoppen, al was hun levensgedrag niet goed;" voorts over andere dergelijke punten. Latimer gaf het papier aan Stokesley terug zeggende: "dat kan ik niet onderschrijven." Drie malen per week moest hij voor zijn rechters verschijnen en telkens werd dezelfde vertoning herhaald; van beide zijden was men onbuigzaam. Toen namen de priesters hun toevlucht tot een andere tactiek; ze begonnen Latimer te kwellen, hem door talloze vragen te bemoeilijken; nauwelijks was de een gereed of de andere begon; het was een reeks van drogredenen, omwegen en eindeloze beuzelarijen. Latimer trachtte zijn

tegenstanders te dwingen bij de zaak te blijven, die men behandelde, (100h men hoorde niet naar hem.

Eens toen Latimer in de gehoorzaal kwam, bemerkte hij bij het intreden enige veranderingen in de vorm van die kamer. Er was een schoorsteen waarin men stookte; die dag brandde geen vuur en was er geen schoorsteen te zien; de plaats daarvoor was behangen met een gordijn, en de tafel, om welke de rechters zaten, stond midden in de zaal. Men liet de beklagde tussen de tafel en de schoorsteen plaats nemen. "Meester Latimer," zei een oude bisschop tot hem, in wie hij een vriend meende te hebben, "spreek, als het u belieft, een weinig luid, ik ben, zoals gij weet, enigszins hardhorig." Latimer, over die aanspraak verbaasd, luisterde scherp toe en meende onder de schoorsteen het geluid te vernemen van een krassende pen. "Zoo, zoo! dacht hij, ze hebben daar achter iemand verborgen om mijn antwoorden op te schrijven." Hij antwoordde met wijsheid op de strikvrAGEN, zodat de rechters zeer teleurgesteld schenen te zijn.

Verontwaardiging vervulde Latimer, niet slechts om de listen van zijn vijanden, maar ook om hun lastige kwellerijen; dat men hem te Londen hield en hem alzo verhinderde zijn plichten te vervullen, en vooral dat men hem het preken van de waarheid als een misdaad ten laste legde.

De aartsbisschop, hem willende winnen door bewijzen van achting en genegenheid, nodigde hem uit tot een bezoek. Maar Latimer verontschuldigde zich; tot geen prijs wilde hij de vrijheid van prediking opgeven. De Hervormers van de zestiende eeuw verstonden daardoor niet, dat alle leerstellingen van dezelfde kansel zouden gepredikt worden, maar dat de Evangelische waarheid alom vrijelijk verkondigd kon worden. "Ik heb verlangd en verlang nog," schreef Latimer aan de aartsbisschop, "dat ons volk het verschil lere kennen tussen de leringen die God heeft gegeven en die, welke alleen uit onszelf voortgekomen zijn. Gaat heen, zegt Jezus, en predikt al die dingen, welke? Alle dingen die ik u geboden heb, zegt hij, en niet alle die gij goed vinden zult te preken. Derhalve, moed gevat! Laat ons trachten allen eenstemmig de dingen van God te verkondigen. Ik heb niet mijn voordeel gezocht, maar dat van Christus; niet mijn roem, maar de roem van God. En zoolang mij adem zal gelaten worden, zal ik niet nalaten dit te doen."

Alzo sprak de stoutmoedige prediker. Door zulke onwankelbare getrouwheid worden de grote Hervormingen tot stand gebracht.

Daar Latimer van geen toegeven wilde weten, bleef er niets over dan de vlammen van een brandstapel te baat te nemen. De zaak werd daarom gebracht voor de Convocatie van Canterbury, en de 15 Maart 1532 verscheen hij, voor dezelve te Westminster. De vijftien artikelen werden hem voorgelegd, en de aartsbisschop zei tot hem: "Hugo Latimer! de Synode eist van u het tekenen dezer artikelen! Ik weiger het," antwoordde hij. Alle bisschoppen begonnen zeer bij hem aan te dringen. "Ik weiger het bepaald," antwoordde hij voor de tweede maal. Sommigen van zijn rechters gevoelden een bittere smart. Warliam, de beschermer van de letteren, kon niet besluiten een der grootste vernuften van Engeland te veroordelen. "Heb toch medelijden met u zelf, zei hij tot hem. Voor de derde en laatste maai, bezweren wij u die artikelen te tekenen." Latimer begreep dat een ontkennend antwoord waarschijnlijk het schavot zou zijn; maar hij antwoordde vast: "Ik weiger het bepaald."

Het geduld van de convocatie was uitgeput. "Ketter! hardnekkige ketter! riepen de bisschoppen. Wij hebben het uit zijn mond gehoord Hij worde geëxcommuniceerd!"

Het vonnis van excommunicatie werd uitgesproken, en Latimer naar de toren van de Lollards gebracht.

De beweging was groot aan het hof en in de stad. Reeds zongen de aanhangers van de priesters liedjes waarvan het refrein luidde: "Welk een ongeluk, zo gij van koude omkwam"

"O! zei Latimer in de toren van de martelaren, "indien men mij vroeg te belijden dat ik teveel gebruik gemaakt heb van sarcasme, zou ik het graag doen, want de zonde is een zware last. O God, tot u roep ik om mij te wassen door het bloed van Jezus Christus!" Hij wachtte de dood af, wetende dat men zelden de toren van de Lollards uitkwam dan om naar het schavot te gaan. Wat zullen we doen? Zeiden Warham en de bisschoppen onder elkaar. verscheiden van hun hadden de gevangene wel aan de overheid willen overgeven, om te doen naar gewoonte, maar de heerschappij van het pausdom begon in Engeland te dalen, en Latimer was 's konings kapelaan.

Een slimme prelaat verzoonde een middel om alles te bevredigen: "Wij moeten iets van hem zien te verkrijgen, hoe weinig het zij, en dan overal zeggen dat hij herroepen heeft." Enige geestelijken begaven zich tot de gevangene en zeiden tot hem: "Zult gij in niets toegeven? Ik ben te heftig geweest, antwoordde Latimer, en ik verootmoedig mij daarover. Maar erkent gij niet de verdienste van de werken? Nee. En de aanroeping van de heiligen? Nee. Het Vagevuur? Nee. De macht van de sleutels aan de Paus gegeven? Nee, zeg ik u.

De geestelijken gingen toen op eens een licht op. Luther onderwees dat het niet alleen geoorloofd, maar zelfs prijselijk was, het kruis en de beelden van de heiligen te hebben, mits het diende om hen te gedenken en niet om hen aan te roepen. Hij had er bijgevoegd dat de Hervorming niet de vasten moest afschaffen, maar trachten ze in waarheid te hebben. Latimer verklaarde er ook zo over te denken.

De afgevaardigden brachten die tijding aan de prelaten. De meest dweepzieken onder hen konden zich onmogelijk met zo weinig vergenoegen. Wat! geen vagevuur! niet de kracht van de mis! niet de aanroeping van de heiligen! niet de macht van de sleutels! niet de verdiensten van de werken! Het was een besliste nederlaag! maar die bisschoppen wisten dat de koning niet zou gedogen dat zijn kapelaan veroordeeld werd. Na langdurige debatten besliste de convocatie, dat Latimer zou vrijgesproken worden, indien hij de twee artikelen tekende.

En werkelijk de 10 April trok de kerk het vonnis van excommunicatie in, dat ze reeds uitgesproken had.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
Hendrik VIII treft de aanhangers van de Paus
en die van de Hervorming.
(1532.)

Het wezenlijk kenmerk van de Hervorming van Hendrik VIII was zich zowel tegen het Evangelie als tegen Rome te verzetten. Hij aarzelde niet gelijk velen tussen die beide leerstellingen; men zag hem tegelijkertijd de discipelen van het Vaticaan en die van de Heilige Schrift met ballingschap of brandstapel straffen.

Willende tonen dat het besluit door hem genomen om zich van Catharina te scheiden, onwankelbaar was, had de koning Anna Boleyn in het paleis van Greenwich doen wonen, hoewel de koningin er nog was en had haar receptiezaal en een koninklijke hofstoet gegeven. De zwerm hovelingen verliet de ondergaande zon, en keerde zich

naar die, welke aan de horizon opkwam. Hendrik eerde de persoon van Anna, en hij verlangde dat iedereen zou weten, dat, al was ze thans nog geen koningin, ze het eens zou wezen. Er was in deze handelwijs van de koning een gebrek aan kiesheid en beginselen, waarover de Katholieke partij zich terecht ergerde. De monniken van St. Franciscus, welke de koninklijke kapel van Greenwich bedienden openbaarden bij iedere gelegenheid hun gehechtheid aan Catharina en de Paus. Tevergeefs trachtte Anna hen te winnen door haar bevalligheden; gelukte het haar al met een klein aantal, ze leed bij de meesten schipbreuk. Hun Prior, pater Forest, de biechtvader van Catharina, verdedigde de rechten van die ongelukkige vorstin hartstochtelijk. Toen hij in de St. Pauls Kruiskerk predikte, sprak hij een rede uit, waarin Hendrik, zonder genoemd te worden, zeer aangevallen werd. Ze die haar gehoord hadden, maakten er veel beweging over, en Forest ontving een uitnodiging om aan het hof te verschijnen. Ieder was nieuwsgierig wat er met hem zou gebeuren; maar in plaats van hem in de gevangenis te doen werpen, gelijk velen verwachtten, betoonde de koning hem alle oplettenheid, sprak een half uur met hem, en zond hem zelfs een schotel van zijn tafel.

Toen Forest in het klooster terugkwam, verhaalde hij zegevierend dat vleiende onthaal; maar van de koning doel werd niet bereikt. Er waren onder die monniken enige onafhankelijke karakters, wellicht ook dweepzieken, die door generlei gunstbewijs te winnen waren.

Een hunner, Peto genoemd, tot dus ver onbekend, maar die later een grote naam in de Katholieke wereld verwierf, en kardinaal legaat des pausen in Engeland werd, vond dat Forest niet genoeg gezegd had, en besloot meer te zeggen. De verhoging van Anna Boleyn vervulde hem met toorn; het was hem behoefte te spreken.

(De eerste tijden van Anna Boleyn zijn door ons reeds verhaald in de Geschiedenis de Hervorming in de zestiende eeuw)

Daar de koning en het gehele hof zich de 1 Mei in de kapel moesten bevinden, besloot hij te preken, en nam tot tekst het woord van de profeet Micha tot de koning Achab: De honden zullen uw eigen bloed lekken. Hij schilderde Achab af, beschreef zijn arglistigheid en zijn misdaden, en ofschoon hij Hendrik VIII niet noemde, werden de hoorders bij sommige zinsneden zeer geschokt. Het was echter nog iets anders, toen hij kwam aan de toepassing, Zich kerende tot Hendrik VIII, zei hij: "Hoor nu, o koning! wat ik u te zeggen heb, gelijk eertijds de profeet Micha tot Achab: Dit nieuwe huwelijk is onwettig. Ik weet wel, gij hebt andere predikers, welke om rijke abten of machtige bisschoppen te worden, de belangen uwer ziel en die van uw nakomelingschap verraden. Neem u in acht, uit vrees dat gij evenals Achab verleid, ook niet de straf van Achab ontvangt. dat de honden ook uw bloed lekken."

Het hof was verslagen; maar de koning, wiens gelaatstrekken onbewegelijk waren gebleven gedurende die toespraak wachtte het einde van de dienst af, verliet de kapel alsof er niets gebeurd was en het Peto naar Canterbury vertrekken. Evenwel hij kon dergelijke uitvallen niet wettigen.

Een geestelijke, Kirwan genoemd, werd belast de volgende zondag in dezelfde kapel te preken. De vergadering was nog talrijker dan die eerste keer, en vooral nog nieuwsgieriger. Enige monniken van de orde van St. Franciscus, vrienden van Peto, plaatste zich in een tribune tussen het schip van de Kerk en het koor, met het voornemen hem te verdedigen. De doctor begon zijn rede. Na de wettigheid van een nieuwe huwelijk van de koning vastgesteld te hebben, kwam hij op de rede van de vorigen zondag en de beledigende woorden van de redenaar. "En gij, Peto," riep hij uit, "die u voordoet als een andere profeet Micha, wij zoeken u hier, maar Tevergeefs;

vrees en schaamte hebben u aangespoord tot de vlucht." Er ontstond toen een grote opschudding in de tribune en een van de Obscurantijnen, met name Elstow, stond op en riep uit: "Gij weet wel dat pater Peto naar Canterbury is vertrokken om een provinciale vergadering bij te wonen, maar ik ben bereid u te antwoorden. Ik daag u tot de strijd uit, Kirwan! leugenprofeet, die om ijdele roemzucht de koning in een eeuwig verderf wilt storten!"

De ganse kapel was in een ogenblik een toneel van verwarring. Men kon elkaar niet meer verstaan. De koning stond toen op; zijn vorstelijke houding, zijn koninklijk voorkomen, zijn deftige manieren legden de schaar ontzag op; ieder zweeg, en de bewogen hoorders verlieten eerbiedig de kapel. Peto en zijn vriend werden voor de raad gedaagd. "Gij zou verdienen, werd hun gezegd, dat gij in een zak genaaid en in de Theems geworpen werd. Wij vrezen niets, hernam Elstow; de weg naar de hemel is even kort te water als te land." Peto en zijn vrienden werden uit het rijk gebannen. Toen Hendrik VIII aldus aan de aanhangers des pausen de oorlog verklaard had, keerde hij zich tot die van de Hervorming. Hij stond evenals een jongen op een wipplank, en na op het een einde gedrukt te hebben, begon hij op het andere te drukken. Alleenlijk het spel was ietwat gevaarlijker; telkens als de plank op de grond kwam, sprong het bloed plotseling er uit.

Er bevonden zich toen in Engeland veel christenen, die in de Roomse eredienst geen stichting konden vinden. Na zich het woord Gods, door Tyndale overgezet, verschaft te hebben, meenden die mannen dat ze het niet voor zichzelf alleen hadden, maar ook voor andere. Ze zochten elkaar dus op, verenigden zich tot het lezen van de Bijbel en het ontvangen van geestelijke zegeningen van God. Dergelijke Christelijke vergaderingen waren te Londen ontstaan in opperkamers, pakhuizen, scholen en andere plaatsen. Een van die verenigingen werd gehouden in een groot pakhuis in Bow Lane. Onder hen die daar heengingen bevond zich ook de zoon van een ridder van Gloucestershire, James Bainham, een man geleerd in de klassieken van de oudheid, en een vermaard rechtsgeleerde, die om zijn godsvrucht en liefdadige werken door ieder geëerd werd. Zijn dagelijkse bezigheden bestonden in het vrijwillig geven van raad aan weduwen en wezen, het recht doen aan de verdrukten, het bijstaan van arme studenten, het beschermen van Vrome lieden en het bezoeken van de gevangenen. Hij was ijverig in het lezen van de Schrift en bad met kracht en vuur. Als hij in de vergadering kwam, kon ieder de uitdrukking van een stille vreugde op zijn gelaat lezen. Maar sinds een maand zagen de vrienden van Bow Lane hem neergeslagen en ontroerd; ze hoorden hem diepe zuchten slaken; de oorzaak daarvan was het volgende. Enige tijd te voren, in 1531, toen hij zijn ambt waarnam in de Middle-Temple (het gerechtshof), hadden gewapende beambten dat "model van de rechtsgeleerden" aangegrepen, op bevel van Th. More, toen nog kanselier, en hadden hem, als een misdadiger naar het huis van de vermaarden humanist te Chelsea gevoerd. More, bedroefd te zien dat een zo beroemd man de Roomse Kerk verliet, had al zijn welsprekendheid gebruikt om hem te doen terugkeren; en toen hij zijn pogingen vruchteloos zag, had hij Bainham naar zijn tuin doen brengen, waar men hem aan "de boom van de waarheid" had vastgebonden; daar had More hem met roeden gegeseld of laten geselen; wij nemen de laatste lezing aan, het was toch erg genoeg.

Toen Bainham geweigerd had de rechtsgeleerden te noemen, welke door de ketterij verleid waren, werd hij naar de Tower gebracht. "Men zette hem op de ezel," zei de beminnelijke schrijver van de Utopie, thans een dweepziek vervolger geworden. Het bevel werd in zijn tegenwoordigheid uitgevoerd. Het werktuig trok de armen en de

benen van de ongelukkigen Protestant achteruit; zijn ledematen braken en hij kwam kreupel van de strafbank af!

Thomas More had het lichaam van zijn slachtoffer verbrijzeld, maar niet zijn moed. Toen Bainham dan ook voor de bisschop van Londen gedaagd werd, begaf hij zich naar het paleis, verheugd nog eenmaal de gelegenheid te hebben zijn Meester te belijden. "Geloofst gij in het vagevuur?" vroeg Stokesley hem ernstig. Bainham antwoordde: "Het bloed van Jezus Christus reinigt ons van alle zonde. Geloofst gij dat men de voorbode van de heiligen over zich moet invoeren?"

Bainham gaf ten antwoord: "Indien iemand gezondigd heeft, wij hebben een voorspraak bij de Vader, Jezus Christus, de Rechtvaardige."

Een man die alleen antwoordde met verklaringen van de H. Schrift was lastig. Stokesley en More deden, om hem tot wankelen te brengen" de verleidelijkste beloften; niets werd gespaard.

Weldra voegden, zij daarbij de plechtigste voorstellingen. "De armen van de Kerk, uw moeder, zijn nog voor u geopend," zeiden ze tot hem, "maar zo gij volhardt in uw opstand, zullen ze zich voor immer sluiten. Nu of nooit!" een maand lang vielen de kanselier en de bisschop hem met aandrang lastig; Bainham antwoordde steeds: "Mijn geloof is dat van de heilige kerk."

Menende, dat hij de pauselijke Kerk bedoelde, haalde Fonfort, de secretaris van de bisschop, op die woorden een papier uit zijn portefeuille en zei tot hem: "Hier is de afzwering; lees die." Bainham las: "Ik kom als een oprecht boeteling terug van mijn ketterij en ik zweer af." Bij die woorden hield hij op; en een blik werpende op hetgeen volgde, zei hij: "Nee, die artikelen zijn niet ketterij, ik kan die niet verwerpen."

Men stelde toen nieuwe pogingen in het werk om Bainham aan het wankelen te krijgen. De gebeden van zijn vrienden, de bedreigingen van zijn vijanden, de gedachte vooral aan zijn vrouw, die hij lief had, en die hij in kommer zou achterlaten, blootgesteld aan al de gramschap van de wereld, schokten zijn ziel diep. Hij verloor het enige pad dat hij te volgen had uit het oog, en vijf dagen later las hij met een gesmoorde stem zijn herroeping tot het einde toe. Maar nauwelijks was hij ten einde, of hij smolt in tranen weg en riep onder afgebroken snikken uit: "Ik zonder de leerstellingen." Hij wilde wel in de Roomse kerk blijven, maar met behoud van het Evangelisch geloof. Maar dat was niet de bedoeling van de bisschop en zijn handlangers. "Kus dit boek," zeiden ze tot hem op een dreigende toon. Bainham in zijn verbijstering kuste het; dit was het teken, dat de afzwering als volkomen zou beschouwd worden. De boeteling werd veroordeeld tot een boete van 20 ponden sterling, en om boete te doen bij St. Pauls kruis. Daarna stelde men hem in vrijheid; het was de 17 Februari.

Bainham keerde onder zijn broeders terug; deze zagen hem met een treurig gelaat aan, maar verweten hem zijn schuld niet. Dit was ook niet nodig; de worm van het naberouw knaagde in hem, hij dacht met afschuw aan de noodlottige kus met welke hij zijn val had bezegeld; zijn ziel was onophoudelijk ontroerd; hij kon eten noch slapen, en sidderde bij de gedachte aan de dood. Nu eens versmoorde hij zijn angst en hield die in zijn binnenste opgesloten; dan weer kwam zijn smart in sterke vlagen te voorschijn, en zocht hij door luid schreeuwen zich van zijn last te bevrijden. Hij bezweek bijna op de gedachte voor Gods rechterstoel te verschijnen. De herstelling van het geweten in zijn rechten, dat is boven alles het werk van de Hervorming geweest. Luther, Calvijn, een zeer groot aantal minder bekende Hervormden zijn door

zulke stormen heen de haven des behouds binnengekomen. "Een treurspel is in alle Protestantse gemoederen gespeeld," heeft een schrijver gezegd, die niet tot de Hervorming behoort, het eeuwige treurspel des gewetens.

Bainham zag in dat het enig middel om de vrede te herkrijgen was zich onbeschoemd voor God en de mensen te beschuldigen. Hij nam het nieuwe Testament van Tyndale in handen, dat zijn vreugde en kracht tevens was. Hij begaf zich naar de kerk van St. Augustinus, zette zich stil onder de vergaderde menigte neer, stond op een zeker ogenblik op en zeide: "Ik heb de waarheid geloofend. Hij kon niet voortgaan, want hij smolt in tranen weg. Toen hij zich hersteld had, zei hij: "Indien ik niet terugkeerde tot de leer die ik afgezworen heb, zou dit woord van God mij veroordelen in de dag des gericht."

Terwijl hij deze woorden zeide, hief hij voor de menigte het nieuwe Testament omhoog. "O vrienden, verduurt liever de dood dan te zondigen gelijk ik. De vlammen van de hel hebben mij verteerd, en voor al het goud en de eer van de wereld zou ik die niet opnieuw willen gevoelen."

Zijn vijanden grepen hem daarop aan en brachten hem in de kolenkelder van de bisschop, waar ze hem de voeten bonden met ijzeren ketens en vier dagen lieten liggen. Daarop bracht men hem naar de Tower, waar men hem twee weken lang iedere dag met roeden geselde. Hij werd als afvallige veroordeeld.

Den dag vóór de straoefening, aten vier voornamen mannen, waaronder ook Latimer, in een huis te Londen. Men vertelde in het publiek dat Bainham ter dood gebracht werd, omdat hij gezegd had dat Thomas Becket een verrader was die de hel had verdiend. "Is het de moeite waard," zeiden de vier vrienden onder elkaar, "voor zulk een onbeduidende zaak zijn leven te geven? Laat ons naar Newgate gaan en hem zo mogelijk redden. Men bracht hen door donkere zijgangen, en ze bevonden zich eindelijk in het bijzijn van een man, die op een weinig strop zat, en in de een hand een boek en in de andere een kaars hield; hij las; het was Bainham. Latimer kwam tot hem en zeide: "Pas op, dat ijdele roemzucht u niet verleide het leven op te offeren voor beweegredenen die de moeite niet waard zijn."

Bainham antwoordde: "Ik ben veroordeeld, omdat ik, steunende op de Schrift, het vagevuur, de mis en de verdienstelijkheid van de werken heb verworpen." Ik stem toe, zei Latimer, dat men daarvoor bereid moet zijn te sterven." Bainham was bereid en toch barstte hij in tranen uit. "Waarom weent gij? Zei Latimer. "Ik heb een vrouw" antwoordt de gevangene, "de beste die ooit een man heeft gehad; als ze weduwe is, van alles ontbloot, zonder steun, zal ieder haar met de vinger nawijzen en zeggen: Dat is de weduwe van de ketter!"

Latimer en zijn drie vrienden trachtten hem te troosten en verlieten daarop dat donkere hol.

De volgende dag (30 April 1532), werd Bainham naar het schavot gebracht. Wachten te paard omringden de brandstapel; meester Pave secretaris van de stad, bestuurde de straoefening. Toen Bainham gebeden had, stond hij op, omvatte het schavot en werd er met een keten aan vastgemaakt.

"Goede lieden," zei hij tot het omstaande volk, "ik sterf omdat ik gezegd heb, dat ieder man en iedere vrouw het recht heeft op het bezit van het Boek Gods. Ik sterf omdat ik gezegd heb dat de was sleutel des hemels niet die van de bisschop van Rome is, maar de prediking van het Evangelie. Ik sterf omdat ik gezegd heb dat het enige vagevuur is het kruis van Jezus Christus, met de vervolgingen die het geeft."

"Leugenaar, ketter," riep Pave uit, gij hebt het sacrament des altaars geloofend!"

"Ik ontken niet het sacrament van het bloed en lichaam van Christus, hernam Bainham: maar ik verwerp de afgodische eer die gij aan een stuk brood bewijst.

"Steek aan!" schreeuwde Pave."

De beulen staken een laag kruid in brand, en toen de vlam naderbij kwam, hief Bainham de ogen ten hemel, en zei tot de secretaris: "God vergeve u; hij vergeve Sir Th. More En gij goede lieden, bidt voor mij!"

Spoedig waren armen en benen van de martelaar verteerd, en hij riep uit, alleen vervuld met de gedachte aan de verheerlijking zijns Heilands: "O! gij vraagt wonderen, hier is er een; ik voel midden in deze vlammen niet meer smart, dan of ik op een rozenbed lag!"

De eerste gemeente had geen roemrijker martelaren gehad.

Onophoudelijk stond Pave, het beeld van Bainham voor ogen, en diens laatste gebed klonk dag en nacht in zijn hart. Op de vliering van zijn huis, ver van het rumoer had hij voor zich een soort van bidvertrek gemaakt, waar hij een kruisbeeld geplaatst had voor hetwelk hij kwam bidden, en bittere tranen stortte. Hij had een afschrik van zichzelf; aangegrepen door een beschamende smart, verbijsterd, had hij vreselijke zielsangsten te verduren. De stervende Bainham had tot hem gezegd: "God hebbe jegens u meer barmhartigheid dan gij mij betoont;" maar Pave kon niet geloven in die barmhartigheid. In zijn wanhoop zag hij geen andere uitweg dan de dood.

Ongeveer acht dagen na de Marteldood van Bainham, gaf hij zijn bedienden en schrijvers verschillende boodschappen en hield slechts een enkele dienstmeid thuis. Toen zijn vrouw daarop naar de kerk gegaan was, ging hij ook zelf uit, kocht koorden, verborg die zorgvuldig onder zijn rok en begaf zich naar de opperkamer. Voor het kruisbeeld gekomen stond hij stil en begon erbarmelijk te wenen. De meid liep naar boven, "Neem deze verroeste degen, zei hij tot haar, maak die schoon en stoor mij niet meer."

Nauwelijks was ze weg, of hij maakte het koord aan een balk vast en hing zich op. Toen de meid geen beweging meer vernam werd ze opnieuw ongerust, klom naar boven, en verstijfde van schrik toen ze haar meester zag hangen, ze liep naar de kerk waar haar meesteres zich bevond en riep haar onder luid geschreeuw. Het was te laat; men kon de ongelukkige niet meer in het leven terug roepen.

Zo de dood van de martelaren de bozen tot de uiterste wanhoop bracht, hij gaf vaak het leven aan de oprechte zielen. De schaar die het schavot van die Godsmannen omringd had, verstrooide zich diep bewogen. Sommigen keerden naar het veld terug, andere naar hun winkel of werkplaats; maar het bleke gelaat van de martelaren volgde hen ook daar, hun woorden weerklonken in de ziel, hun deugden vertederde de meest aan het Evangelie vijandige harten.

"O, zei iemand, "ik wenste bij Bainham te zijn". Die lieden bezochten nog een tijd lang de Roomse kerken, maar al spoedig zei hun geweten hun dat " Christus alleen de Behouder is," en ze verlieten de dienst die hen geen vertroosting deed vinden. Ze zochten de eenzaamheid, verschaften zich enige boeken van Wickliff, Tyndale, het nieuwe Testament in de eerste plaats; lazen die in het verborgen. Kwam iemand hen overvallen, dan verborgen ze die spoedig onder hun matrassen, op de bodem van een reiskoffer, in de holte van een boom, onder stenen, tot op het ogenblik dat de vijand vertrokken was en ze die weer konden opnemen.

Spoedig spraken ze er over in stilte met hun burens, en meermalen hadden ze de vreugde mensen te ontmoeten die evenals ze dachten. Een verbazende omkering werd bewerkt. Terwijl in de hoofdkerken de priesters met groot geschreeuw de lofzangen

aanhieven voor de heiligen, de Maagd en het Corpus Domini, sprak men in stilte, onder het volk, over de Heiland, zachtmoedig en nederig van hart. Overal in Engeland werd toen vernomen dat zachte, fijne, geheimzinnige geluid, dat Elia verstond, en op het gehoor waarvan hij zijn aangezicht met zijn mantel bedekte en stom en onbewegelijk bleef, omdat de Heer daarin was. Grote veranderingen zouden er plaats grijpen.

Indien in deze geschiedenis het leven en de dood van de Evangelische mannen enigszins uitvoerig verhaald wordt, dan geschiedt zulks niet zonder reden. Wij willen bewijzen dat de kerk in Engeland, gelijk in de gehele wereld, niet is een zekere kerkelijke hiërarchie, waar prelaten over het erfdeel des Heeren heersen; evenmin een gemengde hoop mensen, wier geest in zake van godsdienst allerlei soort van denkbeelden verzint, die in tegenspraak zijn met de hemelse openbaringen, en wier geloofsbelijdenis alle meningen bevat, welke in de natie gevonden worden, van het katholieke schoolse stelsel af tot op het materialistisch pantheïsme. De Kerk Gods, verheven boven de menselijke stelsels van die bijgelovigen en halfgelovigen, is de vergadering van hen die door een levend geloof deel hebben aan de gerechtigheid van Christus en het nieuwe leven, dat door de Heilige Geest gewerkt wordt, van hen bij wie de zelfzucht overwonnen is, en die zich aan de Heiland overgeven om met hun broeders de verovering van de wereld te behalen. Deze is de was kerk van God, gelijk men ziet, zeer verschillend van allen welke door mensen uitgevonden zijn.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.
De nieuwe primaat van Engeland.
(Februari 1532 tot Maart 1533.)

Een man, die gedurende meer dan dertig jaren een belangrijke stem in de kerkelijke zaken van het koninkrijk had, verdween toen van het wereldtoneel, om plaats te maken voor de invloedrijksten van de Hervormers van Engeland. Warham, aartsbisschop van Canterbury, een geleerd kenner van het canoniek recht, een bekwaam staatsman, geslepen hoveling en beschermer van de letteren, had zich vooral ten doel gesteld het priesterlijk prerogatief te drijven, en daartoe het zekerste middel gebruikende, had hij de ledigheid, de onwetendheid en het zedenbederf van de priesters bestreden; hij had zelfs een Hervorming van de geestelijkheid begeerd, mits ze uitging van het bisschoppelijk gezag. Maar toen hij een andere Hervorming zag plaats hebben in naam van het Woord Gods, zonder de priesters en tegen de priesters, had hij, rechtsom keert gemaakt, en was begonnen de Hervormers te vervolgen en het pauselijk gezag. Te stijven. Verschrikt over de daden van het Huis van de Gemeenten, had hij de 24 Februari 1532 drie notarissen hij zich geroepen, en had in hun tegenwoordigheid geprotesteerd te gen en elke parlamentsakte, welke het gezag van de Rooms en opper priester zou afbreuk doen. Daarop de 23 Augustus 1532, op het tijdstip dat de crisis op het hoogst was, was die tweede paus, gelijk hij soms genoemd werd, van zijn stoel afgeroepen door de dood, en men had met bezorgdheid gevraagd wie in zijn plaats daarop zou zitten.

De keuze was gewichtig; die verkiezing zou toch wezenlijk het symbool zijn van hetgeen de Engelse kerk zou worden. Zou men een kerkvoogd krijgen gelijk Fisher de paus geheel toegedaan; een Katholiek die gunstig gestemd was voor de echtscheiding, gelijk Gardiner; een gematigd Evangelische, gelijk Cranmer, tevens de koning toegedaan; of een besliste Hervormer, gelijk Latimer?

Op dat tijdstip aan het begin van een nieuwe tijdvak voor de christenheid, was het van veel belang te weten wie Engeland tot gids zou nemen: of het zou staan aan de spits van de beschaving, zoals Duitsland of in de achterhoede zou blijven, zoals Spanje en Italië. De koning verwierp de beide uiterste partijen, en woog de beide kandidaten van het midden tegen elkaar. Alles wel gewogen, had hij geen vertrouwen in mannen gelijk Longland en Gardiner, die wel eens konden beloven en niet nakomen; hij had iemand nodig, minder staatsman dan de een, en minder dweper dan de ander, een man uit beginsel tegen de paus, en niet alleen in schijn.

Na enige maanden te Rome doorgebracht te hebben, was Cranmer in Engeland teruggekomen. Daarop naar Duitsland vertrokken met een zending van de koning, was hij te Neurenberg aangekomen, waarschijnlijk in de herfst van 1531. Hij nam met belangstelling de oude stad op met haar fraaie kerken, haar gedenkwaardige fonteinen, haar oud en schilderachtig kasteel, maar er was iets dat hem nog meer aantrok. Toen hij de viering van het heilig Avondmaal (Eucharistie) bijwoonde, merkte hij op, dat terwijl de priester heel zacht aan het altaar het Evangelie in het Latijn opdreunde, de diaken de kansel beklom en het luide in het Duits las. Hij begreep dat er te Neurenberg nog een schijn van Katholicisme bestond, maar dat in werkelijkheid het Evangelie daar heerste. In de gesprekken met de aanzienlijksten van de stad werd een naam gedurig ter sprake gebracht; men roemde Osiander als een man van grote welsprekendheid.

Cranmer volgde de schaar die zich begaf naar de St. Laurenskerk, en was getroffen door de talenten en de godsvrucht van die leraar. Hij zocht zijn kennismaking, en van toen af hadden de beide geleerden menigvuldige samensprekingen, of in het huis van Cranmer, of in het studeervertrek van Osiander, en de Duitse doctor werd gewonnen voor de zaak van Hendrik VIII, zodat hij spoedig daarop een boek uitgaf over de onwettige huwelijken.

Cranmer, van een zacht en beminnelijke aard, voegde zich graag bij de eenvoudige maaltijden, bij de vrome verrichtingen en de vertrouwelijke gesprekken van Osianders huis; hij was dan ook spoedig als het was een lid van dat gezin. Maar ofschoon zijn nauw betrekking met de herder van Neurenberg steeds toenam, deelde hij niet in al zijn gevoelens. Als Osiander hem zei dat Rome's gezag moest vervangen worden door dat van de Heilige Schrift, gaf Cranmer hem zijn volle toestemming. Maar de Engelsman bemerkte dat de Duitser over de rechtvaardiging van de zondaar andere inzichten had dan Luther. "Hetgeen ons rechtvaardigt," zei hij, "is niet de toerekening van Christus verdiensten door het geloof, maar de inwendige medeling van zijn gerechtigheid."

Cranmer zeide: " Christus heeft de losprijs onzer verlossing betaald door zijn lichaam te offeren en de wet te vervullen; en zo wij van harte geloven in dat door hem volbrachte werk, zijn wij gerechtvaardigd. De gerechtvaardigde mens moet geheiligd worden en goede werken doen; maar die zijn het niet welke hem rechtvaardigen." Het gesprek van de twee vrienden liep ook vaak over het heilig Avondmaal; welke ook in die tijd het gevoel van Cranmer geweest zij, hij kwam weldra gelijk Calvijn tot het aannemen van de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus, niet in het brood, dat de priester in zijn vingers houdt, maar in het hart van de gelovigen.

In Juni 1532 kwamen de afgevaardigden van de Protestanten en van de Rooms-Katholieken te Neurenberg om over de godsdienstvrede te beraadslagen. De ongehuwde staat van de geestelijkheid werd direct een van de punten van geschil. Het scheen de hoofden van het pausdom onmogelijk toe dat artikel toe te geven. "Liever

nog geheel de mis afgeschaft," riep de aartsbisschop van Mentz uit, "dan het huwelijk van de priesters toe te staan! ze zullen het wel moeten toegeven, zeide Luther, God stoot de machtige van hun troon. Cranmer was ook van die mening: "Het is beter, zei hij, dat een leraar zijn eigen vrouw heeft, dan evenals de priesters, die van andere te hebben. " Hoeveel diensten bewijst een vrome echtgenoot niet aan de herder, zei Osiander, bij de armen, de vrouwen en de kinderen."

Cranmer had te Cambridge zijn vrouw verloren, en zijn hart had nog behoefte aan de innigste toegenegenheden. Het gezin van Osiander vertoonde hem een treffend tafereel van huiselijk geluk. Een nicht van de vrouw des Hervormers woonde bij hem in. Cranmer werd dagelijks meer getroffen door haar godsvrucht en oprechtheid. Hij geloofde in haar die brave vrouw gevonden te hebben, welke de kroon van haar man is, vroeg haar hand en trouwde haar, zich niet storende aan de onwettige bevelen van hen die verbieden te huwelijken.

Evenwel verwaarloosde Cranmer het doel van zijn zending niet. Daar de koning van Engeland zich met de Duitse Protestanten wilde verbinden, opende Cranmer van zijn zijde onderhandelingen met de keurvorst van Saksen. "Voor alle dingen," antwoordde de vrome Johann Frederik, "moeten de beide koningen (van Engeland en Frankrijk) met ons eens zijn over de geloofsartikelen." Het verbond kwam dus niet tot stand, maar in dezelfde tijd opende zich een onverwacht vooruitzicht. De keizer, die met Soliman in oorlog was, begeerde de hulp van Englands koning; Granvelle sprak over dat onderwerp met Cranmer. Deze verschaftte zich rijtuigen, paarden, schuiten, tenten, en andere benodigdheden voor de reis, met het voornemen Karel V te Lintz te bezoeken, toen een koerier hem eensklaps het bevel overbracht naar Londen terug te keren. Welk een teleurstelling! Juist op het ogenblik waarin een verbond met de neef van koningin Catharina op het punt is van gesloten te worden, en de gehele zaak van de echtscheiding bij gevolg zal geschikt worden, moet Hendriks afgezant het terrein verlaten. Hij dacht met ongerustheid na wat toch wel de beweegreden kon zijn voor die plotselinge, buitengewone terugroeping: hij zou het vernemen uit brieven van zijn vrienden.

Daar Warham gestorven was, dacht de koning aan Cranmer om hem als aartsbisschop van Canterbury en primaat van Engeland te vervangen. De Hervormer was er zeer door getroffen. "Helaas, zei hij, nooit heeft iemand minder verlangd naar een bisschoppelijke zetel dan ik. Neem ik het ambt aan, dan moet ik afzien van de aangenaamheden van de studie en de stille genoegens van een vergeten staat." Daar hij het heerszuchtig karakter en de godsdienstige beginselen van de koning kende, geloofde Cranmer dat met zulk een vorst de Hervorming van Engeland een onmogelijke zaak was. Hij zag zich blootgesteld aan eindeloos krakeel. Geen vrede meer voor de vreedzaamsten mens ter wereld. Een schitterende loopbaan, een grote staat. "Alles schrikte hem af. "Mijn geweten, zei hij, verzet zich tegen dat beroep. Ongelukkige die ik ben!. Ik vind op mijn weg slechts beroeringen, twisten en onoverkomelijke gevaren."

Na er wel over nagedacht te hebben, meende Cranmer dat hij zich uit de netelige toestand zou redden door tijd te winnen, aangezien de koning, die niet graag tijd verloor, buiten enige twijfel de post aan een ander zou geven. Hij antwoordde dus dat gewichtige zaken hem verhinderde in Engeland terug te keren. Daar Soliman voor de keizer teruggetrokken was, had deze besloten om door Italië naar Spanje te trekken, en had de paus te Piacenza of te Genua bescheiden.

De afgezant van Hendrik VIII achtte het zijn plicht de noodlottige uitwerkselen dezer samenkomst af te weren; toen dan ook Karel de 4 October van Wenen vertrokken was,

werd hij twee dagen later door Cranmer gevolgd. Nooit had hij zulk een treurige reis gedaan. De hoge waardigheid die hem wachtte woog op zijn ziel en joeg hem de koorts aan. Hij vond onder weg noch mensen, noch voedsel, en had niet anders dan hooi om op te slapen. Soms trok hij over slagvelden bedekt met christen en Turkenlijken. Daar er juist een komeet aan de hemel verscheen, werd dit als een treurige gebeurtenis voorspellende aangemerkt. Enige zeiden hem dat ze een vlammend zwaard door de lucht hadden zien trekken. "Die vreemde tekenen", schreef hij aan Hendrik VIII, "kondigen een grote omwenteling aan." Het gelukte Cranmer en zijn ambtgenoten niet de paus te winnen. Er gingen maanden voorbij, en in die tijd werden de gemoederen zodanig opgewonden dat de kardinalen het decorum vergaten. "Helaas," verhaalt een Katholiek geschiedschrijver, "al de tijd dat deze zaak duurde, ging men naar het Consistorie als naar de comedie." Karel V behaalde eindelijk de overwinning.

Toen had Hendrik VIII met de koning van Frankrijk (in October 1532) die vermaarde samenkomst te Calais en Boulogne, door ons reeds vroeger meegedeeld, en toen hij met die vorst overeen gekomen was, dacht hij er ernstig aan de zaak ten einde te brengen. Trouwde hij toen met Anna Boleyn? Alles scheen hem daartoe te nopen; en indien wij geloof moeten slaan aan sommige van de geloofwaardigste geschiedschrijvers, had dit, huwelijk werkelijk plaats in de maand November van dat jaar. Wellicht werd het huwelijk gesloten zonder dat de wettelijke formaliteiten vervuld werden. Hier bestaan strijdige getuigenissen, en dat punt is niet voldoende opgehelderd. In ieder geval Hendrik besloot te wachten, alvorens zijn huwelijk in het openbaar te vieren. De samenkomsten die de paus te Boulogne zou hebben met de afgezanten van Frans "de waarschijnlijkheid van een samen spraak van de koning van Frankrijk met de paus te Marseille, waardoor aan de grote zaak een nieuwe wending kon gegeven worden, misschien de wens over dat onderwerp met Cranmer, voor wie hij de zetel van Canterbury bestemde, te beraadslagen, schijnen die vorst geneigd te hebben om de plechtigheid enige weken uit te stellen. Hij eiste alda de komst van de toekomstige primaat te Londen.

Het gerucht had zich in Italië verbreid dat de koning Cranmer zou stellen aan het hoofd van de Engelse kerk, en men betoonde hem aan het keizerlijk hof een ongewone achting. Karel V, zijn staatsdienaren, en de vreemde gezanten, verklaarden luide dat deze man wel verdiende een hoge plaats te bekleden in de gunst en de regering van de koning zijn meester. Omstreeks het midden van November, gaf de keizer aan de toekomstige primaat zijn afscheidsgheoor en weinig tijds daarna kwam deze in Engeland. De gebruiken en het kerkelijk begrip willende ontzien, dacht hij het verstandiger te zijn, voor het ogenblik, zijn vrouw bij Osiander te laten. Hij riep haar later tot zich, maar ze werd nimmer aan het hof voorgesteld; dat was tegen de etiquette, en de vrome Duitse zou er waarschijnlijk zeer weinig op haar gemak geweest zijn.

Toen Cranmer te Londen gekomen was, begaf hij zich terstond naar de koning, geheel vervuld met hetgeen tussen de vorst en hem zou voorvallen. Hendrik ging recht op de zaak af: "Ik benoem u tot aartsbisschop van Canterbury", zei hij. Sire. Geen weigering. Hoor naar mijn reden. Ik ben overtuigd dat gij dat ambt zeer goed zult vervullen. De welwillendheid van Uw Majesteit doet haar de ogen sluiten voor mijn onbekwaamheid. De koning hield vol. Het was niet gemakkelijk tegen Hendrik VIII te strijden; Cranmer was verschrikt door de uitwerking welke zijn weerstand voortbracht. "Sire, zei hij, ik smeek nederig vergeving van Uw Majesteit af"

Toen hij de koning verliet, begaf hij zich naar zijn vrienden, in het bijzonder naar Cromwell. De last waarmee Hendrik hem bezwaarde scheen hem hoe langer hoe onverdragelijker. Wel wetende hoe moeilijk het is een vorst van een heerszuchtig karakter te weer. Staan, voorzag hij geschillen, wellicht ongetrouwheid van zijn kant, die zijn leven zouden verbitteren; en hij kon er niet toe besluiten zijn geluk op te offeren aan de gebiedende wil van de monarch. "Neem u in acht," zeiden zijn vrienden, "het is even gevaarlijk een gunst te weigeren aan een zo eigendunkelijke vorst, als hem een belediging aan te doen." Maar het geweten van Cranmer verzette zich tegen het aannemen. "Ik voel iets in mij, zei hij, dat zich verzet tegen de overheersing des pausen en tegen alle bijgelovigheden waaraan ik mij zou moeten onderwerpen als primaat van Engeland. Nee, ik wil geen bisschop zijn." Hij kon zijn rust en zijn geluk opofferen, een smartelijke strijd op zich halen, maar de paus te erkennen, zich aan zijn oppermacht te onderwerpen was in zijn ogen een onoverkomelijke hinderpaal. Zijn vrienden schudden het hoofd: "Uw Nolo episcopare," zeiden ze tot hem, "kan geen weerstand bieden aan het Volo te episcopum esse van onze meester. Wat is toch de zaak? Toe te laten, dat de koning u plaatse op het toppunt van de eerbewijzingen en macht. Gij verwerpt al hetgeen de mensen begeren. Liever het leven te verliezen, antwoordde Cranmer, dan te handelen tegen mijn geweten tot voldoening mijner eerzucht."

Hendrik, wie al dat dralen verdroot, riep Cranmer opnieuw bij zich en beval hem onbevreesd zijn bezwaren te kennen te geven. "Indien ik die betrekking aannam," antwoordde hem die oprechte man, "zou ik ze uit de hand des pausen moeten ontvangen; dat wil ik niet en kan ik niet. Noch de paus, noch enige andere vreemde macht hebben iets te zeggen in het koninkrijk Engeland." Dit was een reden, welke in de ogen des vorsten veel woog. Hij zweeg een tijd lang, in nadenken verzonken, daarop zei hij tot Cranmer: "Kunt gij bewijzen hetgeen gij gezegd hebt? Ongetwijfeld, hernam de doctor; de Heilige Schrift en de kerkvaders handhaven het oppergezag van de koningen in hun rijken, en bewijzen aldus dat de aanspraken van de pausen een onduldbare overweldiging zijn."

Dat woord zou Hendrik VIII tot een nieuwe stap in zijn Hervormingen brengen. Het was hem nog niet in de gedachten gekomen om, buiten de paus om, bisschoppen en aartsbisschoppen aan te stellen. Hij ontbood geleerde juristen bij zich en vroeg hun op welke wijze hij Cranmer de aartsbisschoppelijke waardigheid kon toekennen zonder het geweten van de toekomstige primaat te kwetsen. De rechtsgeleerden stelden voor, dat, dewijl Cranmer weigerde te voldoen aan de eisen van de pauselijke macht, iemand naar Rome zou gezonden worden en in zijn plaats doen al hetgeen de regelmaat vorderde. "Laat een ander het doen, indien hij wil," zei Cranmer, maar super animam suam; op risico van zijn ziel. Wat mij betreft, ik verklaar dat ik het gezag des pausen alleen erken in zo ver het met Gods Woord overeenstemt; en ik mij het recht voorbehoud tegen hem te getuigen en zijn dwalingen te weerleggen."

De rechtsgeleerden vonden slechte voorbeelden om een slechte handelwijs te rechtvaardigen. De aartsbisschop Warham, zeiden zij, had immers geprotesteerd tegen hetgeen de Staat deed ten nadele van Rome, ook met behoud van de voordelen die hij van de Staat trok? Heeft de overleden aartsbisschop de rechten van het pausdom verdedigd, waarom zou de nieuwe niet die van het rijk beschermen? Overigens, voegden ze er bij, weet de paus zeer goed dat ieder bisschop die de eed voor hem aflegt, zulks doet salvo ordine meo, "zonder nadeel voor de rechten van zijn orde "

Nadat Cranmer verkregen had dat men de rechten van Gods Woord in de akte van

wijding erkende, stemde hij er eindelijk in toe primaat van Engeland te worden. Hendrik VIII, minder haastig in de praktijk dan in de theorie, het evenwel aan Clemens VII de bullen vragen, nodig voor de benoeming van de nieuwe aartsbisschop. De paus, al te verheugd nog iets in Engeland te zeggen te hebben, haastte zich negen bullen te zenden, die hij rechtstreeks aan Cranmer zelf zond. Maar deze, die niets van de paus wilde aannemen stelde die bullen aan de koning ter hand met de verklaring dat hij niet verkoos van Rome zijn ambt te ontvangen.

Cranmer wilde, door het aannemen van het beroep dat tot hem gekomen was, breken met de orde van de middeleeuwen, en, zoveel in hem was, die des Evangelies herstellen. Maar hij wilde zijn plannen niet verbergen, maar alles voor ieders oog uitvoeren.

De 30 Maart 1533 het hij in de zaal van het kapittel van Westminster, de panselijke oppergeheimschrijver Watkins, en andere kerkelijke en staatsdignitarissen vergaderen. Hij kwam binnen, nam een papier in de hand, en las met een luide, verstaanbare stem: "Ik, Thomas, aartsbisschop van Canterbury, ik betuig uitdrukkelijk, openlijk en bepaald, dat ik mij door geen eed wil binden tot iets wat strijdig wezen kan met de wet van God. " de rechten van de koning van Engeland, de wetten van het rijk, en dat ik mij evenmin bind wat betreft de vrijheid van spreken, het bestuur van de Kerk van Engeland en de Hervorming van al die zaken, welke mij zullen toeschijnen Hervorming nodig te hebben. Indien mijn vertegenwoordiger bij de paus in mijn naam een eed had gedaan in strijd niet mijn plichten, verklaar ik dat hij het buiten mijn weten heeft gedaan, en dat gezegde eed voor nul moet gehouden worden. Ik wil dat deze verklaring herhaald woude bij elke periode van de tegenwoordige plechtigheid." Zich daarop tot de oppergeheimschrijver wendende, zei hij tot hem: "Ik nodig u uit van deze verklaring een of meer openbare stukken op te maken."

Cranmer verliet het kapittel en begaf zich naar de abdij van Westminster, waar de geestelijkheid en een aanzienlijke menigte hem verbeidden. Het was hem niet genoeg eenmaal zijn onafhankelijkheid van het pausdom betuigd te hebben; hij wilde zulks herhaalde malen doen. Hoe ouder de Roomse macht in Engeland was, hoe meer hij het nodig vond het oppergezag van het Goddelijk Woord te verkondigen. Zijn hogepriesterlijke kleding aangedaan hebbende, plaatste Cranmer zich boven op de trappen van het hoogaltaar, keerde zich toen tot de vergadering en zeide: "Ik verklaar dat ik de van mij gevorderde eed niet afleg dan onder het voorbehoud, vervat in de verklaring heden door mij in het kapittel afgelegd." Daarop de knieën buigende voor het groot altaar, las hij die ten tweede male, in tegenwoordigheid van de bisschoppen, priesters en al het volk.

Toen naderde de bisschoppen van Lincoln, Meter, St. Asaphe en gaven hem de bisschoppelijke wijding. De aartsbisschop staande voor het hoogaltaar, maakte zich gereed de bisschopsmantel te ontvangen, maar alvorens had hij nog een plicht te vervullen; offerde hij al zijn rust op, hij meende toch zijn overtuigingen niet te moeten opofferen. Voor de derde maal nam hij dus de verklaring en las die, in bijzijn van de verbazend grote menigte die de kerk vulde. Daar de gewone orde van de plechtigheid twee malen afgebroken was door een buitengewone verklaring, kon ieder naar lust deze daad van de primaat laken of goedkeuren. Toen Cranmer aldus tot drie malen toe zijn voorwaarden had gesteld, las hij eindelijk de eed, wolken de aartsbisschoppen van Canterbury gewoon waren te doen aan de heiligen Petrus, aan de heilige apostolische kerk van Rome, en hij legde die af met de gewone betuiging: salvo meo ordine, d. i. Zonder nadeel mijner orde.

De drievoudige betuiging van Cranmer was een daad van Christelijke beslistheid. "Ter goeder trouw heb ik die verklaring afgelegd," zei hij later, "steeds heb ik de eenvoudige waarheid gehuldigd en de valsheid gehaat." Maar hij deed verkeerd met later de gebruikelijke formule bij de wijding te bezigen. Ongetwijfeld was het niet meer dan een vorm; hij was door de koning opgelegd, en Cranmer betuigde tegen het verkeerde daarin; maar, zoals Calvijn zegt: men moet in alle dingen rond te werk gaan; en wij vinden hier een van die zwakheden, welke zich soms openbaren in het leven van de vromen Hervormer van Engeland. Hij had tot generlei prijs de paus moeten zweren, die eed was een grondvlek die over zijn geheel bisschoppelijk ambt een smet wierp. Indien wij hem echter met bitterheid veroordeelden, zouden wij de zo treffende waarheid vergeten dat wij allen in veel struikelen. Cranmer heeft het eerst in de bres gestaan, en heeft enig recht op verschoning bij hen die later gemakkelijk geraakt zijn in een toestand door hem verworven ten koste van zoveel zielsangst. De geestkracht, waarmee hij tot drie malen zijn onafhankelijkheid uitriep, is bewonderenswaardig. En toch is elke zwakheid een schuld, en zo ze in hogere betrekking gepleegd wordt, kan ze noodlottige gevolgen hebben. De heiligheid van de eed bij de mannen van de Kerk was door de daad van Cranmer in minachting gebracht, en later zag men andere doctoren in het geheim de hand lenen aan de leerstellingen van Rome, die in schijn het pausdom verwierpen. Er worden soms geheime pausgezinden gevonden in de Protestantse kerk van Engeland.

Na de plechtigheid begaf de nieuwe aartsbisschop zich naar het paleis van Lambeth. Van toen af hield die beschermer en vriend van de letteren, zelf een geleerde, oprecht vroom, voornaam prediker, begaafd met een onvermoeibare werkzaamheid, niet op voor het welzijn van de Kerk te arbeiden. Hij wist in veel gemoederen de Christelijke waarheid te doen doordringen, en haar soms te verdedigen tegen de ongunstige gezindheid van de koning. Hij trachtte haar steeds om zich heen te verbreiden, zowel als de gematigdheid, de liefde, de waarheid, de godsvrucht en de vrede. Toen Cranmer de 30 Maart 1533 primaat van Engeland werd, in die kerk van Westminster, waar de graftomben van de koningen zich bevonden, werd de pauselijke orde daar begraven, en men kon voorzien dat de apostolische orde opnieuw zou beginnen. Engeland behield de bisschoppelijke waardigheid, omdat die de vorm was waaronder het in de tweede eeuw het christendom ontving, en het die nodig keurde voor de uitoefening van tucht en gezag in de Kerk. Maar het verwierp dat Roomse bijgeloof, dat van de bisschoppen de enige opvolgers van de apostelen maakt, en voorgeeft dat ze bekleed zijn met een ontastbaar karakter en een geestelijke macht, welke geen andere leraar bezit. "Immers, zei Cranmer, waren in het begin van Christus godsdienst de bisschoppen en presbyters (priesters) niet twee verschillende, maar één enkel ambt." Hij verklaarde dat er geen bisschop nodig was om een herder te maken, dat niet alleen presbyters dat recht bezaten, maar zelfs de Christelijke gemeente the people also by their election. "Voordat er christenvorsten waren, zei hij, koos het volk gemeenschappelijk de bisschoppen en priesters." Cranmer was niet de enige die deze beginselen beleed, welke van de episcopale inrichting en de presbyteriaanse alleen twee schakeringen maken, die onderling veel overeenkomst hebben. De eerwaardigste vaders van de Anglikaanse kerk, Pilkington, Coverdale, Witgift, Fulke, Tyndale, Jewel, Bradford, Bacon, en nog andere, hebben de eenzelligheid van de bisschoppen en presbyters erkend. Engeland behoort, door zijn Hervorming, niet tot het pauselijke stelsel van het bisschopsambt, maar tot het Evangelisch stelsel. Een openlijke "daad, welke die Kerk tot haar heilige beginselen zou terugvoeren, was voor haar de bron van een grote welvaart.

De grote Hervormers van Engeland scheidden zich niet slechts van Rome af, maar ook van het semi-katholicisme, dat men in de plaats meende te stellen. De bediening van het Woord van God was voor hen geest en leven, en niet ritus en vormen. Door hun edel voorbeeld hebben ze alle mannen Gods uitgenodigd hen na te volgen.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Koningin Catharina verlaat de troon, en koningin Anna beklimt dien. (November 1532 tot Juli 1533.)

Cranmer was dus op de aartsbisschoppelijke troon gezeten; indien Anna Boleyn nu de koninklijke troon beklom, alleen aan de zijde van Hendrik VIII, dan was in de ogen des pausen alles verloren. Nog eenmaal kwam Clemens VII terug op zijn geliefkoosd denkbeeld, de bigamie, reeds in 1528 en 1530 door hem aangeraden. Wel is waar kon dat denkbeeld noch door Hendrik VIII, noch door Karel V worden omhelsd, maar voor de Rooms en opperpriester was het er te beter om; op die wijze zou hij de schijn hebben de plannen van de koning in de hand te werken, zonder het allerminste gevaar te lopen dat hij ze in werkelijkheid zag komen. "Liever nog dan te doen hetgeen zijn Majesteit verlangt," zei hij tot een van de Engelse afgevaardigden, "wil ik hem de nodige dispensatie verlenen om twee vrouwen te hebben; dat zal minder ergernis geven."

Die vasthoudendheid; waarmee de paus steeds opnieuw aan Hendrik VIII de misdaad van veelwijverij aanraadde, heeft niettemin de beroemdste doctoren van de Katholieke kerk niet weerhouden te verklaren: "dat twee vrouwen te gelijk te hebben een verborgenheid van de ongerechtigheid is, waarvan in de christenheid geen voorbeeld bestond.". Een vreemde bewering, nadat eerst een kardinaal, en vervolgens een paus, herhaalde malen hebben uitgelokt, wat een verborgenheid van de ongerechtigheid genoemd wordt. Voor de derde maal verwierp de koning een middel dat erger was dan de kwaal.

De paus wilde tot elke prijs verhinderen dat Rome Engeland zou verliezen; hij keerde zich naar de andere zijde, en besloot Karel V voor zich te winnen en van hem te verkrijgen zich niet tegen de echtscheiding te verzetten. Om daartoe te geraken besloot Clemens de reis naar Bologne te ondernemen in het minst gunstige jaargetijde. Hij vertrok de 18 November met zes kardinalen, een vrij groot getal bedienden, en besteedde twintig dagen om zich over Pérouse naar die stad te begeven. De meesten van zijn volgelingen hadden al het mogelijke gedaan om hem van die moeilijke reis af te keren, maar Tevergeefs. De regen viel bij stromen neer; de rivieren waren buiten de oevers getreden en onmogelijk over te trekken; de wegen modderig en vol gaten; de muil dieren bezweken het een na het andere van vermoeienis; de koeriers die de tocht openden verzochten de paus om de gunst de afstand te voet af te leggen; eindelijk brak het beste paard van zijn Heiligheid de poot. Maar niets baatte; de Hervorming van Engeland moest tegengegaan worden; de arme paus, reeds ziek van vermoeienis, was alleen met dit denkbeeld vervuld. Maar de onaangenaamheden van de reis verdubbelden; meermalen kwam de paus in herbergen, waar geen bed te vinden was, en vond zich genoodzaakt op stro te liggen. Eindelijk bereikte hij de 7 December Bologne; maar in zulk een toestand dat hij, ondanks al zijn zucht naar uiterlijke praal, in het geheim de stad binnenkwam.

Een nieuwe teleurstelling wachtte hem. De kardinaal d'Ancona, de invloedrijkste

onder de leden van het heilige college, op wie Clemens rekende, daar hij bij de keizer in grote achting stond, kwam te overlijden. Maar de ijver van de paus werd er niet door vertraagd. "Ik ben geheel beslist om de koning in deze gewichtige zaak te believen," zei hij tot de afgezanten van Hendrik VIII; en hij voegde er bij: "om een algemene eensgezindheid onder al de vorsten van de christenheid te bewerken, zou ik wel een lid mijner hand willen missen!" En werkelijk, Clemens zette zich aan het werk; hij ging zelfs zo ver dat hij tot Karel zeide: "volgens de Godgeleerden heeft de paus het recht niet dispensatie te verlenen als het betreft een huwelijk tussen broeder en zuster," maar Karel V was onwankelbaar. Daarop stelde de paus een wapenstilstand van drie of vier jaren voor tussen Hendrik, Frans en Karel; in die tijd zou hij een algemeen concilie bijeen roepen om over de zaak te beraadslagen. Frans I het aan Hendrik VIII zeggen, dat al die voorstellen maar veinzerij waren.

Toen de koning overtuigd was dat de paus hem om de tuin leidde, aarzelde hij niet langer om de weg in te slaan, welke de belangen van zijn volk en zijn eigen geluk hem schenen aan te wijzen. Hij bepaalde dat Anna Boleyn zijn echtgenoot en daarenboven koningin van Engeland zou zijn. Toen zou, volgens de tweede veronderstelling, het huwelijk hebben plaats gehad. Cranmer zegt in een brief de 17 Juni 1533 geschreven, dat hij zelf het niet had ingezegend, dat hij er zelfs eerst veertien dagen later kennis van droeg, maar dat het omstreeks de St. Paulsdag (25 Januari 1533) gevierd werd. Moet deze datum worden aangenomen, of die (November 1532) door Hall, Hollinshed, Burnet en andere opgegeven? Cranmer drukt zich niet bepaald genoeg uit om de kwestie te kunnen uitmaken.

Welk dan ook het tijdstip van het huwelijk geweest is, November of Januari het werd, in de aanvang des jaars 1533 het onderwerp van alle gesprekken; men sprak er nog wel niet openlijk over, maar in vertrouwen; sommigen veroordeelden het, andere verdedigden het. Terwijl de aanhangers van de Roomse partij omtrent Anna belachelijke vertelsels, en smadelijk lasteringen uitstrooiden, antwoordden de mannen van de volkspartij dat de reinheid van haar levenswandel, haar matigheid, kuisheid, zachtmoedigheid, wijsheid, haar adellijke en hoge afkomst en verwantschap, haar bevallige manieren, en, gelijk men er later bijvoegde, haar geschiktheid om aan de kroon van Engeland een opvolger te geven, haar de koninklijke gunst waardig maakten. Wellicht ging men zowel in de verwijtingen als in de loftuitingen te ver.

Die belangrijke stap van Hendrik VIII ging van zijn kant vergezeld van een hevige uitbarsting tegen Clemens VII. "De paus," zo zei hij, "dwaalt buiten de weg des Heilands die zich in deze wereld aan de machten heeft onderworpen. Zou een vorst zich moeten onderwerpen aan de aanmatiging van een wereldlijk schepsel, dat God hem heeft onderworpen? Moet een koning zich vernederen voor hem, over wie God hem de meerderheid heeft gegeven. Zo doende zou men de orde, welke God heeft ingesteld, omkeren." Dit bracht Hendrik door middel van de graaf de Rochefort onder de ogen van Frans I; maar de koning van Frankrijk werd door die woorden niet getroffen; de keizer gaf hem te van die tijde verscheiden concessies en de Evangelische christenbelijders te Parijs waren hem een doorn in het oog. Van toen af verkoelde langzamerhand de hartelijke eensgezindheid tussen de beide vorsten. Engeland keerde zich steeds meer naar de kant van het Evangelie en Frankrijk naar de kant van Rome. Deze twee tegenovergestelde richtingen worden door twee vrouwen aangegeven. Omstreeks dezelfde tijd dat Anna Boleyn in de paleizen van Whitehall en Windsor begon te heersen, betrad Catharina de Medicis die van Saint-Germain en Fontainebleau. Men zal zien dat het verbazende contrast tussen de lotgevallen van die

twee grote koninkrijken steeds scherper zich aftekenen: Engeland gaat de vrijheid en Frankrijk de dragonders tegemoet.

Al spoedig barstte de scheuring tussen Rome en Whitehall los. Een breve van Clemens VII, aangeplakt aan de kerkdeuren van de beide Vlaanderen, in de staten zelfs van de koning vijand en zo dicht mogelijk bij Engeland, lokte in de maand Februari j, een groot getal lezers. "Wat is er te doen?" zei de paus tot de koning, "moeten wij het heil uwer ziel verwaarlozen? Wij vermanen u, mijn zoon, op straffe van excommunicatie, om de koningin Catharina te herstellen in de haar verschuldigde koninklijke eerbewijzingen, om met haar samen te wonen, uw openbaar leven met Anna te staken; en zulks in de tijdruimte van een maand, te rekenen van de dag waarop deze brief u zal vertoond worden. In het tegenovergestelde geval, verklaren wij dat, na verloop van die tijd, gij en gezegde Anna neet de straffe van de kerkelijken ban zult geslagen worden, en dat alle christenen de openbare betrekkingen met u moeten afbreken." Het schijnt dat dit document, door de aanhangers van de keizer verlangd, door hen in Vlaanderen was openbaar gemaakt buiten weten van de paus.

Een afschrift er van werd spoedig door zijn agenten aan de koning opgezonden. Hendrik was er verbaasd en ontroerd van, maar hij hield het er later voor dat dit stuk door zijn tegenstanders was opgesteld. Hoe kon hij denken dat de paus, terwijl hij de koning bijzondere betuigingen van zijn genegenheid gaf, hem in dezelfde tijd (al was het voorwaardelijk) met de banvloek geslagen en te midden van zijn volk afgezonderd had. Hendrik zond aan Benet, zijn zaakgelastigde te Rome, een afschrift van het factum, en verzocht hem op bekwame wijs te onderzoeken of het werkelijk van de paus uitging.

Benet vertoonde het geschrift aan Clemens als een papier door zijn vrienden in Vlaandere overgezonden. Deze was getroffen, verward, in de grootste ontroering. Hij begon het meer aandachtig na te lezen; hield bij sommige zinsneden op, en scheen op het punt van te stikken. Toen hij met lezen gedaan had, beklagde hij zich zeer en beweerde dat deze kopij van het oorspronkelijke verschilde. "Vooral één fout is er in, zo groot, dat de paus er van stikt telkens als men er hem van spreekt," schreef Benet aan Cromwell. Die fout bestond daarin dat koningin Anna Boleyn door hem in de censuur was betrokken, zonder op enigerlei wijze vermaand te zijn, hetgeen, gelijk opgemerkt werd, strijdig was met alle geboden Gods. Dr. Benet ontving dan ook bevel om in zijn gesprekken met de paus dikwijls op die fout terug te komen; deze het zulks niet na, op ge. viutr af van Clemens de adem te benemen. In de tijd dat hij Engeland dreigde te verliezen, was de paus ongeruster een fout in de vorm gemaakt te hebben ten opzichte van Anna Boleyn, dan de heerser over een machtig koninkrijk met de banvloek te hebben getroffen. Overigens bestaat er geen twijfel aan of hij had zelf die rampzalige zinsnede in de pen gegeven.

Benet en zijn vrienden trokken partij van de angsten van de paus en vergrootten die zelfs; ze deelden de breve mee aan de groot waardigheidbekleders van de Kerk, welke Clemens omgaven, en deze erkenden, dat dit geschrift zijn Majesteit van Engeland grotelijks beledigde en dat "de paus zeer te berispen was." Benet zond de errata (verbetering van de fouten) des priesters aan de koning, maar het was te laat, de slag was gevallen. Hendrik ging, in zijn verontwaardiging, op een geruchtmakende wijze over tot stappen, waarover Rome de banbliksem dreigde te slingeren.

Terwijl de paus besluiteloos bleef, ging Engeland met vastheid voort in zijn vrijmaking. Toen het parlement de 4 Februari vergaderde, werden de stoutste redevoeringen daar gehoord. "Het Engelse volk, in overeenstemming met zijn

koning," zeiden welsprekende redenaars, "heeft het recht om oppermachtig te beslissen over alle zaken, zo tijdelijke als geestelijke; en gewis bezitten de Engelsen daartoe kundigheden genoeg. En evenwel, niettegenstaande het verbod, door zovelen onzer vorsten uitgevaardigd, zien wij gedurig pauselijke bullen uit Rome in Engeland komen, om testamenten, huwelijken, echtscheidingen, alles ter wereld te regelen. Wij stellen voor, dat al die onderwerpen voortaan alleen door nationale hoven worden geoordeeld." De wet ging door. De beroepen (appellen) moesten, in plaats van naar Rome gezonden te worden, in eerste aanleg (instantie) aan de bisschop, vervolgens aan de aartsbisschop worden gericht; was de koning zelf in de zaak betrokken, dan nog aan de opperkamer van de Kerkelijke Convocatie.

De koning maakte terstond gebruik van die wet om te vragen of de Convocatie meende dat de paus gerechtigd was het huwelijk met de weduwe eens broeders toe te staan. Er werden in de opperkamer van de geestelijkheid van de zes en zestig tegenwoordigen en honderd zeven en negentig afwezigen, die bij volmacht stemden, slechts negentien stemmen uitgebracht tegen de wens van de koning. De tegenstand was sterker in de kamer van de presbyters; evenwel ze stemde met de opperkamer in om te verklaren, dat paus Julius II zijn rechten was te buiten gegaan toen hij aan Hendrik een dispensatie verleende, en dat het huwelijk bij gevolg van de aanvang af van geen waarde was.

Er bleef dus niets overig dan tot de echtscheiding over te gaan. De "April, twee dagen vóór Pasen, richtte Cranmer, in zijn hoedanigheid van aartsbisschop, aan de koning een brief, waarin hij hem verklaarde dat, aangezien hij het ambt van een aartsbisschop van Canterbury wenste te vervullen, overeenkomstig de wetten van God en de heilige kerk, die hem de verplichting oplegden om in geestelijke zaken de grieven te herstellen en de zwaarigheden te verlichten van het volk, de onderdanen van God en zijn Majesteit, hij voor dat werk de gunst van zijn Majesteit inriep. Cranmer wees de koninklijke tussenkomst niet af, maar hij vermeed zorgvuldig de geestelijke en tijdelijke zaken met elkaar te verwarren.

Hendrik, die ongetwijfeld deze brief met ongeduld verbeidde, maakte zich ongerust bij het lezen van die woorden: overeenkomstig de wetten van God en de heilige kerk. God, de kerk, alles wel. Maar de koning en zijn oppermacht De primaat schijnt zichzelf het recht toe te schrijven uit eigen beweging te handelen, en door van de koning gunst in te roepen, slechts een blote stap van huldebetoon te doen Denkt de kerk van Engeland zich dan in plaats van de paus te stellen, en de koning ter zijde te zetten? Dat strookte niet met de wil van Hendrik. De aanmatigheden van de Rooms en paus moede, kon hij naast zich een andere paus dulden Hij wilde in zijn rijk meester zijn, meester van alles. Die brief moest veranderd worden; Hendrik het zulks aan Cranmer weten.

Dezelfde of de volgende avond nadat de brief geschreven was, had er een groot feest aan het hof plaats, ter ere van Anna Boleyn. "De koningin Anna," zegt Hall, "begaf zich die avond in grote staatsie, openlijk als koningin naar haar vertrekken,". Het was waarschijnlijk bij dat feest, dat de koning de primaat ter zijde nemende, hem verzocht die onaangename plaats weg te laten. Het denkbeeld, door een beroemd geschiedschrijver geuit, dat Cranmer de beide brieven te gelijk aan Hendrik VIII zond, om er uit te kiezen dien, welke hem het best beviel, dunkt mij onaannemelijk. Naar het schijnt onderwierp Cranmer zich met de hoop op betere dagen; toen hij te huis gekomen was, schreef hij zijn brief over, terwijl hij de woorden, welke Hendrik hem aangewezen had, weglief. En zich niet vergenoegende de gunst van de koning te vragen, verzocht hij om zijn toestemming en vergunning. Hij dagtekende zijn tweede

brief op dezelfde dag, en zond hem aan zijn meester, die er genoeg mee nam. Toch was dit Hendrik VIII niet genoeg; in zijn antwoord aan de aartsbisschop, gaf hij nog sterker zijn bedoeling te kennen van in zijn rijk geen primaat te willen hebben die van de kroon onafhankelijk was. "Dewijl gij onze onderdaan zijt," schreef hij aan Cranmer, "komt het u niet toe in een zaak, welke ons aangaat, ons, uw soeverein, enig deel van uw ambt uit te oefenen, zonder van ons de vergunning daartoe te hebben verkregen Wij, uw koning, die buiten God alleen, geen hogere macht. op aarde erkennen, overwegende dat gij onder ons staat door de roeping Gods, en de voornaamste uitvoerder onzer geestelijke heerschappij, wij willen u uw verzoek niet weigeren".

Die taal was duidelijk. Hendrik eiste nochtans niet dat willekeurig gezag, waarnaar de paus streefde; de Goddelijke en menselijke wetten moesten hoofdregel in Engeland zijn; maar hij, de koning, was de eerste en voorname uitlegger daarvan. Cranmer wist nu dat hij zich daaraan te houden had. "Als christen vorst," voegde Hendrik VIII er bij, "hebben wij ons altijd onderworpen aan die Goddelijke wetten en zullen er ons steeds aan onderwerpen". Het kerkelijk stelsel, dat Hendrik VIII in Engeland invoerde in 1533, was niet de vrije kerk in de vrijen staat, en dat is ook niet te verwonderen.

Toen Cranmer de koninklijke vergunning had, begaf hij zich naar het kasteel Mortloke, om zich voor te bereiden aan de handeling, welke sinds zes jaren Engeland en het vasteland in spanning hield. Daarop, de bisschoppen van Lincoln (Longland), van Winchester (Gardiner), en enige rechtsgeleerden met zich nemende, begaf hij zich stil en zonder vertoon, naar het prioraat van Dunstable, vijf mijlen van Anthill, waar de koningin Catharina zich bevond. Hij wilde het opzienbarende van een vonnis te Londen uitgesproken vermijden.

Het kerkelijk hof, behoorlijk samengesteld, daagde Hendrik en Catharina om de 10 Mei voor hetzelfde te verschijnen. De koning het zich door een gevolmachtigde vertegenwoordigen, maar de koningin antwoordde: "Mijn zaak behoort voor de paus, ik neem geen andere rechter aan." een nieuwe dagvaarding werd direct bevolen tegen de 12 Mei; en toen de koningin noch in persoon verscheen, noch door iemand van haar dienaars vertegenwoordigd was, werd ze bij verstek geoordeeld, en het hof ging met de instructie van de zaak voort. Iederen avond werd de koning onderricht van de handelingen van die dag, en hij verkeerde vaak in hevige spanning. Een onverwachte gebeurtenis, een verzet van Catharina, de plotselinge tussenkomst van de paus of de keizer kon alles verijdelen. Zijn hovelingen waren steeds op nieuws uit. Anna zei niets, maar haar hart klopte sterk, en de eierzuchtige Cromwell, wiens fortuin afhing van het welslagen dezer zaak, was soms door de grootste schrik bevangen. Cranmer steunde op de verklaringen van de Schriften en spreidde in dit vonnis veel rechtschapenheid en eerlijkheid ten toon.

"Ik heb nooit enig levend wezen willens een belediging aangedaan," zei hij. Maar hij wist dat de koningin talrijke aanhangers had; wellicht zouden ze haar bezweren voor haar rechters te verschijnen; dan kon er grote opschudding ontstaan; de sterke volksstem zou zich doen horen. Bij die gedachte had de aartsbisschop moeite zijn ontroering te bedwingen. Hij moest in van de daad rekenen op een onbuigzame weerstand van de zijde van de koningin; te midden van al de beweging die haar omringde, was deze vorstin kalm en vastberaden. Haar hand had het kleed des pausen vastgegrepen, en niets was in staat haar te doen loslaten. "Ik ben de wettige vrouw van de koning," sprak zij, "ik ben de koningin van Engeland. Mijn dochter is de dochter van zijn Majesteit. Ik geef haar over in de handen baars vaders!"

Vrijdag de 23 Mei begaf zich de primate, gevolgd door het gehele kerkelijk hof, naar de kerk van het prioraat van St. Pieter, te Dunstable, om er het eindvonnis van de echtscheiding uit te spreken. Enkele personen, door nieuwsgierigheid gedreven, bevonden zich daar; maar hoewel Dunstable dicht bij Amptill lag, bleven alle tot het gevolg van Catharina behorende eerbiedig verwijderd van de handeling, welke hun meesteres een pijnlijken slag moest toebrengen. De primate bracht eerst in herinnering de onderscheidene uitspraken van de universiteiten, van de provinciale conciliën en andere gebeurde zaken, en zei daarop: "Daarom doen wij, Thomas, aartsbisschop primate en legaat, na alvorens de naam van Christus te hebben aangeroepen, en alleen God voor ogen hebbende, deze uitspraak, dat de band tussen de koning van Engeland en de weduwe zijns broeders, als gesloten zijnde in strijd met het Goddelijk recht, nul en van gener waarde is; en wij verklaren dat het niet geoorloofd is aan de hoogmachtige vorst Hendrik VIII en de doorluchtige vrouw Catharina om in dat zogenaamd huwelijk te volharden." De akte, zorgvuldig door twee notarissen opgemaakt, werd onmiddellijk aan de koning gebracht.

Zo was dan de echtscheiding uitgesproken; Hendrik was vrij. Er ontstond bij velen een gevoel van schrik; men vreesde dat geheel Europa zich tegen Engeland zou verbinden. "De paus zal alle Engelsen in de ban doen," zei men, "en de keizer zal hen allen uitroeien." Doch, aan de andere kant, verlangde de meerderheid van de natie een einde te maken aan een zaak, welke de gemoederen sinds bijna zeven jaren in beroering bracht. Engeland, eindelijk ontkomen uit een doolhof waaruit het gemeend had nimmer de uitweg te zullen vinden, begon dan ook vrijer adem te halen.

Nadat het huwelijk met Catharina nietig verklaard was, moest nog dat van Anna worden erkend. De 28 Mei verklaarde een aartsbisschoppelijk hof, dat gehouden werd te Lambeth, in het paleis van de primate, op officiële wijze, dat Hendrik en Anna wettig waren verbonden, en van toen af, haastte de koning zich om zijn verbindenis door de praal van de kroning te verzegelen. Ongetwijfeld was het verkieslijk geweest, dat de nieuwe koningin zonder opzien te baren op de troon was gaan zitten; maar kwaadwillige redeneringen gaven de koning aanleiding om zijn echtgenoot in al de glans van de koninklijke waardigheid aan zijn volk voor te stellen.

's Donderdags voor Pinksteren verliet een prachtig uitgeruste vloot, tegen drie ure, de haven van Greenwich. Vijftig vaartuigen, met rijke wimpels versierd, brachten de afgevaardigden van de onderscheidene gilden in de stad Londen over, en de hoofdstad begroette opgewonden een verbintenis, welke een dageraad van licht en geloof scheen te doen aanbreken; het was als het was een godsdienstig feest. Op de banier van de visverkopers las men: "Elke eredienst komt Gode alleen toe!"; op die van de lakenkopers: "Mijn vertrouwen is op God alleen!"; op die van de kruideniers: "God betoont genade!"; op die van de goudsmiden: "Gode alleen ze alle roem."

De stad Londen verkondigde, onder een verbazende toeloop, de beginselen van de Hervorming. Het vaartuig van de lord mayor (burgemeester) ging onmiddellijk voor het niet goudlaken behangene, waarin Anna gezeten was. Een welluidende muziek begeleidde met heerlijke akkoorden het gezang van jonge meisjes, gezeten in bosjes van rode en witte rozen, op een kleinen berg aangebracht op een sierlijk vlot. Honderd rijk opgetooide vaartuigen, waarin de adel van Engeland gezeten was, besloten die prachtige optocht, terwijl een ontelbaar aantal schuiten de Theems bedekte. Op het oogenblik dat Anna vóór de Tower voet aan wal zette, lieten duizend bazuinen een schetterend geluid horen en al de kanonnen van de vesting een gebulder, zoals men in lange tijd niet gehoord had. Hendrik, wie de ontploffing van het kruid aangenaam stemde, wachtte Anna op aan de poort; hij omhelsde haar, en de nieuwe koningin deed

in zegepraal haar intocht binnen die grote en zware gebouwen, waaruit zij, drie jaren later, zou uitgaan op bevel van dezelfde vorst, om, als onschuldig slachtoffer, een akelig schavot te beklimmen. Ze glimlachte bevallig tegen allen, die zich op haar weg bevonden, en toch, als aangegrepen door een onoverwinnelijke ontroering, sidderde ze soms, alsof zij, op de plaats van de liefelijke bloemen, waarover haar toen zo vlugge schreden bevallig heengingen, een diepe afgrond zich onder haar zag openen.

De koning en de koningin brachten de gehele volgende dag, vrijdag, in de Tower door. Des Zaterdag begaf Anna zich van daar naar Westminster. De straten waren sierlijk met vlaggen getooid en de huizen glinsterden van goud fluweel en laken. Al de Staats en Kerkelijke orden, de afgezanten van Frankrijk en Venetië en de officieren van het hof openden de trein. De koningin, gedragen op een prachtige draagzetel van wit laken met goud afgezet, droeg op het hoofd een kroon van kostbare edelgesteenten, en zag bescheiden voor zich. Het volk, dat de straten vulde, scheen in zijn geestdrift nog meer te zegevieren dan ze zelve.

De volgende dag, Pinksterdag, begaf Anna zich voor de kroning naar de aloude abdij van Westminster, waar de bisschoppen en het hof uitgenodigd waren te verschijnen. Ze zette zich op een rijk versierde verhevenheid, daarop kwam ze af en knielde voor het hoogaltaar. Na het gebed, stond ze op en de aartsbisschop zette haar de kroon van St. Eduard op het hoofd. Ze gebruikte de hostie, ging heen, en de graaf van Wiltshire, haar vader, bewogen en sidderende, nam haar bij de rechterhand. Hij was ten toppunt van het geluk gekomen en toch niet gerust. Helaas! een gril van hem, die zijn dochter op de troon plaatste, was immers voldoende om haar er weer af te storten! Anna zelf, bij al die luisterrijken praal, groter dan men ooit bij de kroning van de Engelse koninginnen gezien had, kon niet geheel de vorstin vergeten welke plaats ze thans innam. Zou ze niet op haar beurt worden verstoten? De gedachte daaraan was genoeg om haar te doen sidderen.

Anna vond in de verbintenis met Hendrik het geluk niet, waarvan ze gedroomd had, en men zag van toen af meermalen een wolk op dat voorhoofd weleer altijd helder. Daar de afgod, waaraan deze jonge vrouw alles had opgeofferd, de glans van de troon, haar begeerten naar geluk niet voldeed, keerde ze tot zichzelf in, en kreeg, eenmaal koningin geworden het gevoel van aantrekkelijkheid terug voor de leer des Evangelies, welke ze in de omgang met Margaretha van Valois had gevoeld, en dat bij haar eerezuchtige bedoelingen bijna in haar ziel was uitgedoofd. Ze zag het in, dat voor hen die alles bezitten, zowel als voor hen die niets hebben, er slechts een enig goed is God zelf. Ze gaf zich buiten twijfel niet geheel aan Hem over, want haar beste indrukken waren vaak voorbijgaande; maar ze gebruikte haar macht om hen die ze wist aan het Evangelie gehecht te zijn ter hulpe te komen. Ze vroeg de loslating van John Lambert, die nog in de gevangenis zat, en die getrouw belijder van Christus vestigde zich te Londen, waar hij aan de kinderen Latijn en Grieks ging onderwijzen, zonder daarom evenwel de verdediging van de waarheid te verwaarlozen.

Twee vrouwen hadden sinds enige tijd de blikken van geheel Engeland tot zich getrokken; de een die de troon beklom, de andere die er afsteeg. Niets is er dat meer de sympathie van de edelaardige gemoederen opwekt dan het ongeluk en vooral de onschuld in het ongeluk; ook zal het lot van Catharina steeds een levendige belangstelling opwekken, tot zelfs in de gelederen van het Protestantisme. Toch behoort men niet te vergeten dat, waar de zaak van Catharina die van de oudere tijden en van het Roomse pausdom was, de zaak van Anna insmolt met die van de verlichting, de vrijheid, het nieuwe leven waardoor de nieuwere tijden zijn ontstaan.

Wel is waar stierf Catharina in ongenade gevallen; maar in vrede, omgeven van haar hofdames, officieren en getrouw bedienden; terwijl de jonge Anna, van haar vrienden gescheiden, alleen op een schavot, met het gebed op de lippen om zegen van God voor de vorst die haar ter dood bracht, op een wrede wijze door het zwaard van de beul werd onthalsd. Was er aan de een kant onschuld en echtscheiding, aan de andere zijde was onschuld en martelaarschap.

De koning, die door lord Montjoie Catharina bekend had gemaakt met het aartsbisschoppelijk vonnis, het officieel zijn echtscheiding en zijn huwelijk mee delen aan de onderscheidene gekroonde hoofden, en in het bijzonder aan de koning van Frankrijk, aan de keizer van Duitsland en aan de paus. Deze casseerde de "Juli de uitspraak van de aartsbisschop van Canterbury, verklaarde het huwelijk van de koning met Anna Boleyn voor onwettig, bedreigde hen beiden met de kerkelijken ban, indien ze voor het einde van de maand September niet van elkaar scheidden. De verbitterde Hendrik beval aan zijn doctoren om te bewijzen dat die bul niet geldig was, riep zijn afgezant, de hertog van Norfolk, terug, en zei dat het ogenblik gekomen was voor al de vorsten en volken van de christenheid om zich aan het juk van de Roomsens bisschop te onttrekken. "De paus en zijn kardinalen," schreef hij aan Frans, "verstouten zich de koningen, die toch vrije mannen zijn, de wet te stellen. Sire, gij, ik en alle vorsten van de christenheid moeten ons verbinden tot handhaving onzer rechten, onzer vrijheden en privilegiën; het grootste deel van de Katholieke kerk moet van de Roomsens zetel losgemaakt worden." Maar Hendrik voedde enige schoolsa vooroordelen, welke hem in de verwonderlijkste tegenstrijdigheden deden vervallen. Terwijl hij zijn diplomatie gebruikte om de paus te isoleren, deed hij toch bij hem aanvraag om de onwaarde van zijn huwelijk met Catharina uit te spreken. Wij moeten de was Hervorming niet aan het hof van die vorst gaan zoeken; elders zullen wij die vinden.

ACHTTIENDE HOC EDS TUK.
Een Hervormer in de gevangenis.
(Augustus 1532 tot Mei 1533.)

Een van de voornaamste doctoren van Engeland zou de getuigenis van zijn geloof met zijn bloed verzegelen. John Fryth was een van de schitterendste sterren aan de Hogeschool van Cambridge geweest. Men zei van hem "dat het nauwelijks mogelijk zon zijn iemand te vinden die hem in kennis evenaarde." Wolsey had hem dan ook geroepen naar zijn college van Oxford, en Hendrik VIII had verlangd hem onder het getal van zijn geleerden op te nemen. Maar de verborgenheden van het Woord Gods trokken Fryth nog meer aan dan die van de wetenschap; de behoeften des gewetens beheerste bij hem die van het verstand, en terwijl hij zijn eigen eer verwierp, zocht hij alleen ten nutte van het algemeen werkzaam te zijn. Als een oprecht, beslist christen, en toch gematigd, het Evangelie met grote zuiverheid en voorliefde verkondigende, scheen die man, van nog geen dertig jaren oud, bestemd te zijn om een van de invloedrijkste Hervormers van Engeland te worden. Niets zou hem in de weg gestaan hebben de eerste rol te spelen, indien hij de vurige geestdrift van Luther en de onbuigzame geestkracht van Calvijn bezeten had. In zijn karakter waren minder sterke trekken, maar wellicht was hij beminnelijker; hij wist met zachtmoedigheid hen die de waarheid tegenstonden te onderrichten, en terwijl velen, om met Fox te spreken " de blaasbalg opvatten en het vuur in plaats van uit te doven aanstookten," zocht Fryth de vrede te bewerken. De geschillen over de leer tussen de Protestanten onderling

bedroefden hem. "De meningen, waarover de mensen elkaar zo bestrijden," zei hij, "verdienen die grote treurspelen niet waarvan ze ons toeschouwers maken. Laat er onder ons geen sprake meer zijn van Zwinglianen of van Lutherse, want noch Zwingli noch Luther zijn voor ons gestorven, en wij behoren in Christus één te zijn." Deze dienaar van Christus, zachtmoedig en nederig van hart gelijk zijn Meester, twistte zelfs nooit met de pausgezinden, tenzij hij er toe genoodzaakt werd.

Een wezenlijk Katholicisme dat alle christenen omvatte, dat is het hoofdkenmerk van Fryth als Hervormer. Hij behoorde niet, tot hen die zich verbeelden dat een nationale kerk alleen aan haar natie moet denken; maar tot hen die geloven dat waar de kerk de draagster van de waarheid is, ze dat is voor de ganse aarde, en dat een godsdienst niet goed is, indien ze niet de strekking heeft zich tot de onderscheidene stammen van de mensheid uit te strekken. Er waren in de Engelse Hervorming zeer scherp getekende nationale elementen; de koning, het parlement; maar er was ook een algemeen element, namelijk het levend geloof in de Heiland van de wereld. Wellicht stelt niemand beter dan Fryth in de zestiende eeuw dat waarlijk katholiek element voor. "Ik neem de Kerk van God in een ruimen zin op," zei hij. "Zij bevat allen, welke men als leden van Christus aanmerkt. Ze is een net geworpen in de zee." Dat beginsel, toenmaals als een zaad in de Engelse Hervorming neergelegd, zou eenmaal de wereld met zendelingen bedekken.

Nadat Fryth de schitterende aanbiedingen verworpen had, welke de koning hem door Cromwell en Vaughan had laten doen, hield hij zich met Tyndale bezig met het vertalen en uitgeven van de Heilige Schriften in het Engels. Terwijl hij aldus voor Engeland werkte, kreeg hij een onweerstaanbare begeerte om daar zelf het Evangelie te verbreiden. Hij verliet dus de Neerlanden, kwam te Londen terug en begaf zich naar Reading, waar de prior zijn vriend was. De ballingschap had hem verarmd; hij kwam die stad binnen zeer sober gekleed, meer gelijkende op een bedelaar dan op een man, wie Hendrik VIII in zijn omgeving gewenst had. Het was in Augustus 1532.

Zijn geschriften hadden hem reeds bekend gemaakt. Toen hij in Neerland vertoefde, waren hem drie werken in de handen gekomen, geschreven om het vagevuur te verdedigen, door drie vermaarde mannen, Rastell, de zwager van Sir Thomas More, More zelf, en Fisher, de bisschop van Rochester. Fryth had daarop geantwoord: "Een vage vuur! er is er niet alleen één, er zijn er twee. Het eerste is het Woord Gods, en het tweede Christus kruis. Ik versta daardoor niet het houten kruis, maar dat van de beproevingen en verdrukkingen. Maar het leven van de pausgezinden is zo slecht, dat ze een derde uitgevonden hebben."

More, verbitterd over het antwoord van Fryth, zei op die spotachtigen toon die hij steeds aannam: "Ik denk de goeden jeugdige pater Fryth te antwoorden, wiens wijsheid zo groot is, dat drie ouden, gelijk mijn broeder Rastell, de bisschop van Rochester en ik, in vergelijking met pater Fryth alleen, slechts kwijongens zijn." Toen de balling in Engeland was teruggekeerd, had Thomas More dus gelegenheid zich op een meer afdoende wijze op hem te wreken dan door bijtende scherts.

Gelijk gezegd is, kwam Fryth de stad Reading binnen; zijn vreemd uitzicht, zijn voorkomen van een reiziger die uit een ver land kwam, trokken de aandacht van de politie en hij werd als landloper gevangen genomen. "Wie zijt gij?" vroeg men hem. Fryth, die zeker meende in handen van de vijanden des Evangelies gevallen te zijn, weigerde zijn naam te zeggen; de verdenking werd daardoor sterker, en de arme jongman werd in de boeien gesloten. Ternauwernood gaf men hem iets te eten, ten einde hem te dwingen tot het opgeven van zijn naam; zijn honger werd spoedig

onuitstaanbaar. Daar hij de leraar van de Latijnse school van Reading, Leonard Coxe, bij naam kende, verzocht hij hem te spreken. Deze geleerde man was nauwelijks de gevangenis ingekomen, of de gewaande landloper, met lompen bedekt, stond op, sprak hem in fraai Latijn aan en begon zijn ongelukkige gevangenneming te beklagen. Nooit hadden zulke edele woorden in een zo gemene gevangenis weerklonken. De leraar, over zoveel welsprekendheid verbaasd, naderde medelijdend de ongelukkige, en vroeg hem hoe het kwam dat een zo fraai vernuft zich in zulke diepe ellende bevond. Weldra zette hij zich neer, en die beide mannen begonnen in het Grieks te spreken over de universiteiten en talen. Coxe kon van zijn verbazing, niet bekomen; het was niet alleen meer medelijden dat hij gevoelde, het was vriendschap, en deze steeg tot bewondering, toen hij de gevangene in het zuiverste accent die heerlijke versen uit de Ilias hoorde opzeggen, welke zo goed pasten op zijn omstandigheden: "Muse! bezing die onverbiddelijke toorn, die zoveel ongelukken berokkende aan de Grieken en de edele zielen van zoveel helden in de benedenwereld stortte." Vol eerbied voor hem, spoedde de leraar zich naar de overheid, beklagde zich sterk over het onrecht dat men mik. Een merkwaardige man aandeed en verkreeg zijn bevrijding. Homerus redde het leven van een Hervormer.

Fryth vertrok naar Londen, en begaf zich in allerijl onder de gelovigen die te Bow Lane vergaderde; hij sprak met hen, en riep uit: "O, welk een vertroosting zulk een groot aantal gelovigen in de weg des Heeren te zien wandelen!" Die christenen verzochten hem hun de Heilige Schrift te verklaren, en verrukt over de vermaningen van Fryth, riepen ze op hun beurt uit: "Indien men zich hield aan de regel door Paulus ingesteld, dan zou deze gewis meer waardig zijn om de mijter en bisschopsstaf te dragen dan velen die thans dat ambt bekleden." Maar hem wachtte het kruis in plaats van de bisschopsstaf.

Een dergenen die zijn prediking volgden verkeerde in grote onzekerheid omtrent de leer van het heilig avondmaal; eens dat Fryth Christus had voorgesteld als door het geloof het voedsel voor de Christelijke ziel, volgde die man hem achterna en zei tot hem: "Onze geestelijken denken er anders over; ze geloven dat het brood door de wijding veranderd wordt in het bloed, vlees en beenderen van Christus; dat de bozen zelf dat vlees met hun tanden eten, en men de hostie moet aanbidden. Hetgeen gij gezegd hebt weerlegt hun dwalingen; maar ik vrees dat ik het niet alles onthouden kan. Ik verzoek u dringend het voor mij op te schrijven." Fryth, die van alle twist afkerig was, verschrikte over dat verzoek, en antwoordde: "Ik raak dat vreselijke treurspel liever niet aan." Zo noemde hij het getwist over het avondmaal. Daar zijn vriend echter nog meer aanhield in zijn verzoek, en beloofde geen openbaarheid te geven aan zijn geschrijf, het Fryth zich overhalen om zijn verklaring van de leer des sacraments op te tekenen, en gaf het aan die christen van Londen, terwijl hij hem zeide: "Men moet het lichaam en bloed des Heeren Jezus eten en drinken, niet met de tanden, maar met het gehoor en door het geloof." De broeder nam het geschrift aan en te huis gekomen, las hij het met grote aandacht.

Al spoedig sprak ieder lid van de vergadering van Bow Lane over dit geschrift. Een man, een valse broeder, met name William Holt, luisterde aandachtig naar hetgeen men zeide, en meende de gelegenheid gevonden te hebben om Fryth in het verderf te storten. Terwijl hij een huichelachtige houding aannam, sprak hij vrome woorden tot de vriend die het manuscript bezat, alsof hij zijn geloof had willen opklaren, en ten slotte vroeg hij het hem ter leen op een vleiende toon. Toen hij het verkregen had, maakte hij er haastig een afschrift van, en bracht het aan Thomas More, die op dat

tijdstip nog kanselier was,

Weldra bemerkte Fryth dat hij tevergeefs getracht had onbekend te blijven; hij riep met zoveel zeggenskracht allen die naar de gerechtigheid dorstten om tot Jezus te komen en in hem een levend water te vinden, dat vrienden en vijanden door zijn welsprekendheid getroffen werden. Toen hij bemerkte dat zijn naam op onderscheidene plaatsen werd genoemd, verliet hij de hoofdstad en doortrok in stilte onderscheidene graafschappen, waar zich kleine Evangelische kudden bevonden, welke hij in het geloof zocht te versterken.

Tyndale, die op het vasteland gebleven was, vernam de arbeid van Fryth en begon levendige ongerustheid te gevoelen. Hij was maar al te goed bekend met de slechte gezindheid van de bisschoppen en van Thomas More. "Ik zal de slang uit zijn donker hol doen uitkomen," had laatstgenoemde gezegd van Tyndale sprekende. "Heeft Hercules de grote hond van de benedenwereld, Cerberus, genoodzaakt voor de dag te komen. ik zal aan Tyndale niet de donkersten hoek laten om er zijn hoofd te verbergen." Fryth was in de ogen van Tyndale de man, op wie de Kerk van Engeland haar grootste verwachting gebouwd had; hij dachtte dat de gevreesde Hercules hem zou aangrijpen. "Zeer beminde broeder Jacob," zo schreef hij aan Fryth, terwijl hij hem die naam gaf om zijn tegenstanders van het spoor te brengen, "wees verstandig, omzichtig, koel, houd u laag bij de grond. Vermijd die verheven geschilpunten welke boven het bereik van de gewone mensehen zijn. Doe alleen twee dingen. Neem het deksel weg dat op het aangezicht van Mozes ligt, en laat de heiligheid van de wet ieder mens overtuigen dat bij een zondaar is. Neem dan de sluier weg die de genade van Christus verbergt en openbaar Zijn barmhartigheid in al haar glans, opdat de gewetens getroffen worden en in hem een heilzame toevlucht vinden. Stel u met alle kracht tegen alles wat op een dezer zaken de minste schaduw zou kunnen werpen. O hartelijk geliefde broeder, geen mens ter wereld geeft mij zoveel vreugde en hoop als gij. Wat mij inneemt is niet zo zeer uw kennis, uw zo onderscheidene gaven; maar omdat gij met de nederigen wandelt en door het geweten in plaats van door de verbeelding wordt geleid. Hecht u vast aan de rotssteen van Gods hulp. Zo men iets van u verlangt dat niet strekt tot verheerlijking van Christus, houd u standvastig. God is onze God, en onze verlossing is nabij."

De vrees van Tyndale was maar al te gegrond. Thomas More had het nieuwe geschrift van Fryth in handen gekregen; hij las het en gaf zich beurtelings aan toorn en spottendheid over. Al" zijn vernuft bijeen zamelende en met welversneden pen," beantwoordde hij Fryth en schilderde zijn leer af onder het beeld van een kanker. Daarbij bepaalde hij zich niet. Ofschoon hij de zegels in Mei 1532 aan de koning had ter hand gesteld, ging hij toch voort zijn ambt waar te nemen tot aan het einde des jaars. Hij gaf bevel om Fryth op te zoeken en, zond al zijn speurhonden op hem af; werd de Hervormer ontdekt, dan was hij verloren; had Thomas More eenmaal zijn man in handen, dan kon niets hem redden; niets dan een kwinkslag misschien. immers toen eens een Evangelisch christen, met name Siver (zilver), door hem verhoord werd, zei hij met een glimlach tot hem: "Gij weet dat het zilver door het vuur moet gelouterd worden." De beschuldigde antwoordde daarop terstond: "Ja wel, maar het kwikzilver (vif argent = levend zilver) blijft er niet in." More, recht in zijn schik over het snedig antwoord, stelde de ongelukkige in vrijheid. Maar Fryth was niet grappig; hij kon wel goede woorden spreken, maar geen kwinkslagen. Hij kon dus bij de oudkanselier van Engeland geen genade vinden.

Sir Thomas vervolgde de Hervormer te land en te water, terwijl hij grote beloningen

uitloofde aan al wie hem zou overleveren. Geen graafschap, stad noch dorp, waar More hem niet het zoeken, geen sheriff noch overheidspersoon wie hij omtrent hem geen navraag deed; geen haven waar hij niet een politie agent plaatste, die gereed was hem te arresteren. Maar allerwegen werd hem geantwoord: "Hij is hier niet." En werkelijk vluchtte Fryth, na de uitgebreide maatregelen van zijn vijand vernomen te hebben, van de een plaats naar de andere, had meermalen van klederen verwisseld, en vond toch nergens veiligheid. Hij besloot Engeland te verlaten, naar Tyndale terug te keren, en begaf zich naar Milton Shone, in Essen, met het doel zich daar in te schepen. Daar er een schip gereed lag om te vertrekken, kwam hij uit zijn schuilplaats te voorschijn en, zijn voorzorgen nemende, richtte hij zijn schreden naar de oever. Hij was echter verraden. De agenten van More, die op de loer stonden, grepen hem op het ogenblik dat hij het schip zou bestijgen, en brachten hem naar de Tower. Dit had plaats in October 1532.

Thomas More verkeerde juist in een onrustige en verbitterde stemming. Hij zag een nieuwe macht het hoofd opheffen in Engeland en in de gehele Katholieke wereld, en hij gevoelde dat bij, bij al zijn vernuft en invloed, niet in staat was die tegen te houden. Die man, zo beminnelijk, die schrijver met zulk een sierlijken en zuiveren stijl, was niet zo zeer bevreesd voor het ongenoegen van de koning; wat hem verbitterde was te zien dat de Schrift iedere dag meer verbreid, en een steeds aanzienlijker getal van zijn medeburgers tot het Evangelisch geloof bekeerd werd. Die nieuwe mannen, welke meer vroomheid schenen te bezitten dan hij, hij, de oude aanhanger van het oude pausdom! hinderde hem zeer. Hij meende voor zich en de zijn alleen het voorrecht te hebben van Christen te zijn. De ijver van de aanhangers van de Hervorming, de opoffering die ze zich getroostten van hun rust, hun geld, hun leven, beschaamden hem. "Die duivelse mannen," zei hij, "drukken hun boeken met grote kosten, ondanks grote gevaren; terwijl ze generlei winst najagen, geven ze ze aan iedereen weg, en strooien ze zelfs des nachts op de openbare pleinen. Ze duchten noch arbeid, noch reizen, noch vertering, noch angst, noch gevaar, noch slagen, noch schade. Ze stellen er een kwaadaardig genoegen in om het verderf van andere te bewerken, en als was volgelingen des duivels, zijn ze er op uit de zielen van de eenvoudigen in het vuur van de hel te storten."

Op deze wijze ontlastte de sierlijke schrijver van de Utopie, die zijn ganse leven had gedroomd van het plan van een denkbeeldige wereld, om het geluk van ieder te bevorderen, zijn toorn. En nu was de voornaamste onder die discipelen van Satan zijn gevangene, en hij zwoer hem levend te doen verbranden.

Weldra verspreidde zich in Londen het gerucht dat Fryth zich in de Tower bevond. Terstond begaven verscheiden priesters en bisschoppen zich daarheen om hem tot de paus terug te brengen. Hun grote bewijsgrond was dat Thomas More hem verslagen had in zijn verhandeling over het avondmaal; Fryth verzocht daarom dat geschrift te mogen zien; maar dat werd hem geweigerd. Eens toen de bisschop van mogen hem voor zich had geroepen, toonde hij hem dat werk, en het voor hem omhoog houdende riep hij uit, dat dit boek hem de mond stopte; Fryth stak de hand uit, maar de prelaat trok het boek eensklaps terug. More zelf, beschaamd over zijn apologie, deed al wat hij kon om de verspreiding er van tegen te gaan. Fryth kon er niet dan een geschreven afschrift van bekomen; nochtans besloot hij direct er op te antwoorden. Hij had niemand om mee te beraadslagen, geen boek dat hij kon opslaan, en de ketens waarmee hij beladen was vergunden hem ternauwernood te zitten en te schrijven. Maar die nederige dienstknecht van God, bij het schijnsel van een flauw licht, de

smaadredenen van Thomas More in de gevangenis lezende, en ziende hoe hij door hem beschuldigd werd van al het vergif te hebben opgezameld, dat zich in de geschriften van Wickleff, Luther, Oecolampadius, Tyndale en Zwingli bevond, riep uit: "Nee, niet Luther en zijn leer zoek ik, maar de Schrift van God!"

"Hij zal zijn ketterij met het edelste van zijn bloed betalen!" zeiden zijn vijanden.

En de vrome discipel antwoordde: "Gelijk het, schaap dat de hand des slagers gebonden heeft, hem met een beschroomde blik vraagt, dat zijn bloed spoedig vergoten worde, zo vraag ik ook aan mijn rechters dat mijn bloed morgen reeds worde vergoten, indien mijn dood de ogen van de koning kan openen."

Alvorens te sterven wenste Fryth met Gods welbehagen een van zijn tegenstanders te behouden. Een was er die niet verhard, noch kwaadwillig was, namelijk Rasten, de zwager van More. Daar hij noch hem, noch iemand van de vijanden van de Hervorming kon te spreken krijgen, vormde hij het plan in zijn gevangenis een geschrift samen te stellen dat hij ten titel zou geven "the Bulwark." Maar strenge bevelen waren onlangs aangekomen; men gaf hem geen pen, papier noch inkt meer. Enige Evangelische christenen van Londen, wie het gelukte tot hem door te dringen, stelden hem in het geheim schrijfgereedschap ter hand, en Fryth begon. Hij schreef. Maar elk ogenblik luisterde hij scherp toe; in de vrees dat de gouverneur van de Tower of zijn wachten onverhoeds hem zouden overvallen en met de pen in de hand aantreffen.

Meermalen kreeg hij een heldere gedachte, maar de een of andere plotselinge storing deed haar verdwijnen, en hij kon ze niet meer terug vinden. Toch vatte hij moed. Men had hem beschuldigd te beweren dat de goede werken tot niets dienden; hij begon met welsprekendheid al het nut derzelve aan te tonen, en telkens herhaalde hij: "Is dat niets? is dat nog niets? Waarlijk, Rasten," voegde hij er bij, "indien gij alleen datgene wat ons rechtvaardigt voor nuttig houdt, dan is de zon ook onnut, daar ze ons niet rechtvaardigt."

Juist toen hij deze regels geschreven had, hoorde hij de sleutels in het slot. In zijn schrik wierp hij terstond papier, inkt en pen in een hoek. Nochtans gelukte het hem zijn geschrift te voltooien, en het Rasten te doen toekomen. De zwager van More las het, zijn hart werd er door getroffen, zijn verstand verlicht, zijn vooroordelen verdwenen; en van toen af was deze edele ziel gewonnen voor het Evangelie van Christus. God had hem nieuwe ogen en nieuwe oren gegeven. Een reine vreugde vervulde het hart van de gevangene. "Rasten beschouwt nu zijn natuurlijk verstand als een dwaasheid," zei hij; Rastell, weer een kind geworden, drinkt de wijsheid die van boven komt."

De bekering van de zwager van Thomas More baarde groot op zien, en de bezoeken werden steeds talrijker in Fryths gevangenis. Ofschoon gescheiden van zijn vrouw en van Tyndale, wie hij in de Neerlanden had moeten achterlaten, had hij toch nooit zoveel vrienden, broeders, moeders en vaders gehad; tranen van vreugde liepen over zijn wangen. Hij haalde zijn papier en zijn inkt uit de hoek en steeds onvermoeid, begon hij eerst te schrijven: de Spiegel van de zelfkennis, daarop een Brief aan de, gelovige aanhangers van het Evangelie van Christus.

"Navolgers des Heren," zei hij tot hen, "maakt het teken des kruises; niet gelijk de bijgelovige menigte doet om het te aanbidden; maar als getuigenis dat gij bereid zijt dat kruis te dragen, zodra het Gode behagen zal het u toe te zenden. Vreest niet als gij het krijgen zult, want gij zult dan ook honderd vaders in plaats van één, honderd moeders voor één, honderd huizen reeds in dit leven (ik heb het bij ervaring), en na dit leven een eeuwige vreugde ontvangen."

Toen in het begin van 1533 Anna Boleyn met de koning van Engeland verbonden werd, zag Fryth zijn ketenen losmaken; men gaf hem alles waaraan hij behoefte had, en zelfs vergunde men hem om des nachts op zijn erewoord uit te gaan. Hij maakte daarvan gebruik om de vrienden des Evangelies te bezoeken en met hen te be-raadslagen over hetgeen hij te doen had. Eens op een nacht, in het bijzonder, de vesting verlatende, begaf Fryth zich naar het huis van Petit, daar hij nog eenmaal dat parlamentslid, een groot vriend van de Hervorming, wilde zien, die gelijk men weet, in de gevangenis was geworpen en eindelijk ontslagen was. Petit, verzwakt door zijn lange opsluiting, was niet ver van zijn einde; de smart, welke de vervolging hem veroorzaakte, ontroerde hem; het schijnt zelfs dat de ontroering hem soms aan het ijlen bracht.

Terwijl hij, over de gevangenschap van de jonge, edele Hervormer zuchtte, verscheen Fryth zelf; Petit ontstelde, zijn verstand werd verbijsterd. Is het Fryth, is het een geest? "Hij was in de toestand van de apostelen," zegt men, "toen Rhode hun kwam aanzeggen dat Petrus, uit de gevangenis verlost, hen kwam bezoeken." Maar hij herstelde zich langzamerhand en zeide: "Gij hier! hoe zijt gij aan de scherpe waakzaamheid uwer wachters ontkomen?"

"God zelf," antwoordde Fryth, "heeft mij die vrijheid gegeven door hun harten te bewegen." Daarop onderhielden de beide vrienden zich over de was Hervorming van Engeland, welke in hun ogen niets gemeens had met de diplomatische maatregelen van de koning. Het was naar hun mening geenszins nodig de uitwendige Kerk met nieuwe klatergoud te versieren, maar "die geheiligde, onzichtbare, vlekkeloze, bij God alleen gekende Kerk uit te breiden, die vóór de grondlegging van de wereld is uitverkoren."

Fryth verbergde aan Petit zijn overtuiging niet, dat hij zou geroepen worden voor het Evangelie te sterven. De nacht was voorbijgegaan met die Christelijke gesprekken; daar de dag aanbrak, haastte de gevangene zich naar de Tower terug te keren.

De vrienden van Fryth dachten niet gelijk hij. De troonsbeklimming van Anna Boleyn scheen hun de gevangenis van de Evangelist te zullen openen, en in hun gedachten zagen ze hem reeds vrij en aan het werk, of op het vasteland, of in Engeland, voor die was Hervorming welke door de Schriften van God wordt bewerkt.

Het zou niet aldus geschieden. De meeste Evangelische mannen, door God in Engeland onder de regering van Hendrik VIII verwekt, vonden in plaats van de invloed die ze moesten uitoefenen de dood. Maar hun bloed heeft gewogen in de Goddelijke weegschaal, het heeft de Hervorming van Engeland gewijd; het is voor de toekomst een geestelijk zaad geworden. Zoo de Kerk van die rijke landstreken, welke een grote glans van wereldse pracht ten toon spreidt, toch in haar boezem een c)krachtig Evangelisch leven heeft zien ontwikkelen, moet de oorzaak daarvan niet worden vergeten, maar men moet verstaan, gelijk Tertullianus, *dat het bloed van de martelaren het zaad is van de Kerk.*

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

**Een Hervormer die in plaats van zijn leven te redden
het liever wil verliezen.
(Mei tot Juli 1533.)**

De vijand sliep niet; het tweede bedrijf van de gevangenschap van Fryth, welke met het martelaarschap zou eindigen, ving aan. De bisschoppen van Hendrik VIII die

hoewel de paus verwerpende om de koning te believen, getrouw waren gebleven aan de schoolse leer, vreesden die Hervormer hun te zien ontsnappen; ze begonnen daarom bij Hendrik VIII aan te houden hem ter dood te brengen. Fryth had de koningin, Cromwell en Cranmer voor zich. Desniettemin lieten ze de moed niet zinken en betoogden de koning dat die man, ofschoon in de Tower van Londen opgesloten, niet ophield met schrijven en werken tot de verdediging van de ketterij. Het was omstreeks de tijd van de vasten; de vijanden van Fryth maakten afspraak met dr. Currein, de kapelaan van de koning, die voor het hof moest preken, en nauwelijks had deze de kansel beklommen, of hij begon uit te varen tegen hen die de ligchamelijke tegenwoordigheid van Christus in de hostie loochenden. Na zijn hoorders met afgrijzen vervuld. Te hebben, zei hij: "Het is niet te verwonderen, dat deze verfoeilijke ketterij onder ons zoveel voortgang maakt. Een man, thans in de Tower van Londen gevangen, heeft de vermetelheid haar te verdedigen, en niemand denkt er aan hem te straffen!"

Toen de dienst geëindigd was, verlieten de aanzienlijke hoorders de kapel, en ieder vroeg bij het uitgaan wie toch die man was?

Het is Fryth, antwoordde men, en direct ontstond er grote beweging. De list gelukte; de schoolse vooroordelen van de koning werden weer levendig; hij liet Cromwel en Cranmer roepen: "Het verwondert mij zeer," zei hij tot hen, "dat men John Fryth zo lang in de Tower heeft gehouden zonder hem te ondervragen. ik beveel dat zijn rechtsgeding zonder verwijl worde voortgezet en zo hij niet herroept, dat hij de verdiende straf onderga."

Daarop benoemde hij voor het onderzoek zes van de eerste geestelijke en wereldlijke lords van Engeland, de aartsbisschop van Canterbury, de bisschop van Londen, die van Winchester, de lord kanselier, de hertog van Suffolk en de graaf van Wiltshire. Hieruit het zich afleiden welk een belang Hendrik VIII in deze zaak stelde. Tot dus ver waren alle martelaren gevallen onder de slagen van de bisschoppen of van Thomas More; in dit geval was het de koning zelf die zijn sterke: hand tegen Gods dienaar uitstreckte.

Dit bevel van Hendrik VIII stortte Cranmer in de grootste verlegenheid. Aan de een zijde was Fryth in zijn ogen een discipel des Evangelies, maar aan de andere zijde viel hij een leer aan, elke de aartsbisschop toen voor Christelijk hield, want evenals Luther en Osiander geloofde hij nog aan de consubstantiatie. "Helaas!" schreef hij aan de aartsdiaken Hawkins; "hij belijdt de leer van Oecolampadius." Evenwel besloot Cranmer al het mogelijke te doen om Fryth te redden.

De beste vrienden van de jeugdige Hervormer begrepen dat een brandstapel werd opgericht om de getrouwsten christen van Engeland tot as te verbranden. "O mijn teder geliefde vriend!" schreef Tyndale, die zich toen te Antwerpen ophield, aan hem, "vrees niet de mensen die u dreigen, vertrouw niet op hen die u vleien. Het licht des Evangelies van Christus moet met. het bloed des geloofs worden onderhouden. Iederen dag moet de heilige olie in deze kostbare lamp worden gegoten uit vrees dat haar licht uitdove."

Het ontbrak hem niet aan voorbeelden om dat woord te bevestigen. "Twee onzer broeders," ging Tyndale voort, zijn te Antwerpen ter dood gebracht voor de heerlijkheid des Evangelies en vier te Ruysselede. Men vervolgt te Rome, men vervolgt in Frankrijk; vijf leraars zijn te Parijs om des Evangelies wil gegrepen. Ziet ge wel, gij zijt niet alleen! Al deze broeders hebben het lijden verkozen, in de hoop van de opstanding. Draag steeds in uw lichaam om het beeld van Christus en houd uw

geweten onbevlekt."

... Una sales victis nullam sperare salutem. Het heil van de overwonnenen is geen heil te willen. "O, kondt gij ons eens schrijven hoe gij het hebt."

In deze brief van een martelaar aan een lotgenoot stond een laatste regel ter ere van een Christelijke vrouw. "Uw vrouw onderwerpt zich aan de wil van God," zei Tyndale, "en zou niet verlangen dat de ere Gods om harentwil verdonkerd werd."

Hield men zich aan de oevers van de Schelde met Fryth bezig, niet minder was zulks het geval aan de oevers van de Theems. Eenvoudige burgers van de stad Londen vroegen waartoe het diende dat Engeland de paus verliet om zich aan Christus te verbinden, zo het de dienstknechten van die Christus verbrandde? De kleine gemeente was in een gedurig gebed. De aartsbisschop Cranmer wilde Fryth redden; hij beminde hem en bewonderde zijn godsvrucht. Verscheen de beschuldigde voor de commissie door de koning benoemd, dan was hij verloren; er moest een middel worden uitgedacht om hem aan een onvermijdelijke dood te onttrekken. Dat middel werd gevonden. De aartsbisschop verklaarde dat hij, alvorens tot het uitspreken van het vonnis over te gaan een samenkomst met de gevangene wilde hebben ten einde te beproeven of hij hem overtuigen kon.

Dit was zeer natuurlijk. Maar tevens scheen de primate te vrezen, dat indien die samenspraak in de hoofdstad plaats greep, een oploop des volks de openbare rust zou storen, gelijk ten tijde van Wicklef. Hij bepaalde dus, dat de conferentie gehouden zou worden te Croydon, waar hij een paleis bezat. De vrees van de primate schijnt zeer vreemd te zijn. Een oproer ten gunste van Fryth, op een ogenblik dat koning, Lagerhuis en volk het eens waren, schijnt niet zeer waarschijnlijk. Cranmer had dan ook een andere drijfveer.

Onder de personen tot zijn gevolg behorende, bevond zich ook een edelman met een welwillend karakter, overhellende naar de zijde des Evangelies, die zich bedroefde over de wreedheid van de bisschoppen, en het als een wettig en Christelijk werk beschouwde hun zo mogelijk hun slachtoffers te ontrukken. Cranmer voegde hem een portier van, Lambeth toe, en droeg hem op om Fryth naar Croydon te voeren. Die twee beambten van de aartsbisschop zouden de gevangene, zonder deurwaarders, noch gerechtsdienaars of soldaten, te voet door velden en bossen vier of vijf uren ver brengen. Een zonderlinge wandeling en een even zonderling geleide!

Lord Fitz William, eerste graaf van Southampton, gouverneur van de Tower, lag toen ziek te Westminster, in zijn huis, lijdende aan hevige smarten, zodat hij het uitschreeuwde.

De 10 Juni werden, op aanvraag van Monseigneur van Canterbury, de edelman van de aartsbisschop en de portier van Lambeth, een zekere Perlebeau, in het vertrek van die heer binnengeleid; ze vonden hem op een rustbed liggen en in een staat van grote opgewondenheid.

Fitz William, een man naar de wereld, was zeer verbitterd op de Evangelischen, welke volgens hem oorzaak waren van al de moeilijkheden in Engeland. De edelman gaf hem eerbiedig de brief van de primate over en tevens van de koning zegelring. "Wat verlangt gij?" riep driftig de gouverneur uit, zonder de brief te openen."

"Zijn Hogeerwaarde vraagt van U Edel Gestreng ons meester Fryth uit te leveren."

Die naam bracht de hartstochtelijke Southampton buiten zichzelf, en hij verwenste Fryth en alle ketters. Hij vond het vreemd dat een edelman en een portier een gevangene van zulk een gewicht voor het bisschoppelijk hof moesten brengen; waren er dan in de Tower geen gewapende lieden? Vermoedde Fitz William iets of zag hij

met tegenzin de Hervormer uit de muren vertrekken, in welke hij hem zo goed bewaarde? Wij weten het niet; maar hij moest gehoorzamen, want men vertoonde hem de ring van de koning.

Terwijl hij dan ook snel de zijn van de vinger deed, zei hij: "Fryth, Fryth. Daar, geef deze ring aan de luitenant van de Tower en neem heel spoedig uw ketter mee. Ik ben zeer verblijd van hem verlost te worden."

Het verhaal waaraan wij deze feiten ontleen en te vinden is in het achtste deel van Fox, schijnt ons toe van de edelman zelf te zijn. De omstandigheid dat het zo gesteld is om noch hem, noch Cramer in verdenking te brengen, is er zelf het bewijs van.

Weinige ogenblikken daarna stapten Fryth, de edelman en Perlebeau in een boot, die dicht bij de Tower lag, en de roeiers stuurden haar vlug naar Lambeth, het paleis van de aartsbisschop. De drie personen bewaarden in het begin een diep stilzwijgen; maar de edelman slaakte van tijd tot tijd diepe zuchten, Daar hij in last had eerst een poging te doen om Fryth tot enige toegevendheid te stemmen, brak hij eindelijk de stilte, en zeide: "Meester Fryth, indien gij niet voorzichtig zijt, dan zijt gij verloren! Hoe jammer! Met de gaven die gij bezit, geleerd in de Griekse en Latijnse letteren, in de Heilige Schriften, de oude leraars en alle soorten van kennis, gaat gij sterven, en al die verbazende gaven zullen met u sterven; ze zullen zonder enig nut voor de wereld blijven, zonder troost voor uw vrouw, uw kinderen, uw bloedverwanten en uw vrienden."

De edelman hield op en hernam kort daarna: "Uw toestand is hagchelijk, meester Fryth, maar niet wanhopig. Gij hebt veel vrienden die doen zullen wat ze kunnen te uw gunste. Doe van uw kant ook iets, geef iets toe, en gij zijt gered. Uw gevoelens over de alleen geestelijke tegenwoordigheid van het lichaam en bloed des Heilands is voorbarig; het is te vroeg voor Engeland. Wacht betere tijden af om het te belijden."

Fryth zei geen woord; men hoorde alleen de zwakke stroming van het water en het geluid van de riemen. De edelman meende de jonge leraar te hebben geschokt, en hernam na een ogenblik stilzwijgen: "Milord Cromwell en milord van Canterbury dragen u grote genegenheid toe; ze weten, dat zo gij jong in jaren zijt, gij oud zijt in kennis, en een van de nuttigste burgers van dit rijk kunt worden. Zo gij u enigszins naar hun raad wilt gedragen, zullen ze gewis niet toelaten dat u enig kwaad geschiede. Maar zo gij stijf vasthoudt aan uw gevoelens, dan is het onmogelijk uw leven te redden. Zo gij goede vrienden hebt, Mijnheer Fryth, gij hebt ook dodelijke vijanden."

De edelman hield stil en zag de gevangene aan. Door dergelijke woorden had men Bilney verleid; maar Fryth hield zich dicht aan God, bereid zijn leven te verliezen om het te vinden. Hij dankte de edelman voor zijn welwillendheid, en zei dat zijn geweten hem niet vrijliet om van de was leer omtrent des Heeren avondmaal af te wijken, om de wille van mensen. "Indien men mij over dat punt ondervraagt," zei hij, "dan moet ik naar mijn geloof antwoorden; liever dan het te verloochenen, zou ik twintig levens verliezen, indien ik ze had. Om het te bewijzen heb ik een groot getal plaatsen uit de Heilige Schrift en de oude leraars, en zo mijn vonnis naar recht geschiedt, dan heb ik niets te vrezen."

"Ja," riep de edelman, "zo gij naar recht gevonnist werd, zou gij gered zijn, maar daaraan twijfel ik zeer. Onze Heer zelf, Jezus Christus, is niet rechtvaardig geoordeeld, en ik geloof dat dit nog niet zou gebeuren, zo hij thans op aarde was. Hoe zou gij het dan zijn, wiens gevoelens zo slecht begrepen, zelfs zo veracht worden?"

"Ik weet," hernam Fryth, "dat de leer die ik verkondig thans nog een te vaste spijze is; maar hoor eens." Terwijl hij deze woorden uitsprak, drukte Fryth de hand van de edelman. "Zo gij over twintig jaren leeft, zult gij zien dat het gehele koninkrijk hetzelfde gevoelen als ik betreffende het avondmaal belijdt allen behalve een zekere soort mensen. Mijn dood, zegt gij, zal voor mijn vrienden een grote droefheid zijn. Dat zal het slechts voor korte tijd. Alles wel beschouwd, is mijn dood beter voor mij en de mijn dan mijn leven in de boeien. God, wiens zaak ik verdedig, weet wat Hij van mij moet maken. Hij zal mij helpen en niemand zal het van mijl verkrijgen één stap achterwaarts te doen."

De boot kwam te Lambeth aan. De reizigers stegen uit; traden het paleis van de aartsbisschop binnen; gebruikten er enig voedsel, begaven zich daarop te voet naar Croydon op weg, twaalf mijlen van Londen.

De drie wandelaars trokken door de vlakten en over de heuvels van Stirrey; hier en daar weidden kudden in de schrale weilanden, en men zag ten oosten uitgestrekte wonden. De edelman liep treurig naast Fryth. Het was nutteloos hem opnieuw een herroeping te vragen, maar een andere gedachte vervulde de ambtenaar van Cranmer: Fryth te laten ontsnappen. Het land was toen niet sterk bevolkt; de bossen die aan de zijde van het oosten, ten zuiden van de Theems, krijtachtige hoogten bedelden, konden de vluchteling tot schuilplaats dienen. De zwarigheid bestond in het overreden van Perlebeau. De edelman vertraagde zijn gang, riep de portier, en ze wandelden samen achter de gevangene. Toen ze ver genoeg van hem af waren om hun gesprek niet te hoorgin, zei de edelman: "Gij hebt die man gehoord; ik ben zeker dat het gesprek, dat wij op de Theems gevoerd hebben, u getroffen heeft."

"Ik heb nooit iemand gehoord," hernam Perlebeau, "die zoveel standvastigheid aan zooveel verhevenheid van geest paarde."

Dat is nog niets," antwoordde de edelman, "gij kunt u geen juist denkbeeld maken van zijn kennis en welsprekendheid. Indien gij hem hoorde in de hogeschool of op de kansel, dan zou gij hem eerst recht bewonderen! Nooit heeft Engeland een geleerde van zijn leeftijd bezeten zoals hij. En toch wordt hij door onze bisschoppen behandeld als of hij een idioot was. Ze hebben een afschrik voor hem als voor de duivel zelf, en willen zich tot elke prijs van hem ontdoen."

"Waarlijk," riep de portier uit, "wat! zijn dat bevallig gelaat, dat nederig en edel karakter niet voldoende om hem van de dood te redden!"

"Hij is verloren, zo wij hem naar Croydon brengen." Hier sprak de edelman met fluisterende stem, en ging aldus voort: "Hetgeen ik u zeggen wil, zeg ik voor God, indien gij, Perlebeau, van dezelfde mening waart als ik, zouden wij hem gewis niet naar Croydon mee nemen".

"Wat zegt gij?" hernam de verbaasde portier. Daarop voegde hij er na een ogenblik zwijgen bij: "Gij zijt hoger geplaatst dan ik, uw verantwoordelijkheid, in deze zaak is dus groter dan de mijne. Indien gij op een goede manier die man weet te redden, dan zal ik mij van harte graag naar uw begeerte schikken." De edelman haalde ruimer adem.

Cranmer had eerst alle mogelijke pogingen in het werk gesteld om Fryth van gevoelens te doen veranderen; daar hij niet geslaagd was, wenste hij hem op een andere wijze te redden. Hij had gewild, dat hij zich te voet naar Croydon zon begeven, slechts begeleid door twee van zijn dienaars, gekozen onder hen, die het meest van de nieuwe leer genegen waren. De edelman van de prismaat zou nooit de verantwoordelijkheid op zich hebben durven nemen een gevangene te laten ontsnappen, wie de koning tot rechters de voornaamste personen van het koninkrijk had gegeven,

indien zijn meester zulks niet verlangd had. Blij de portier voor zijn onderneming gewonnen te hebben, begon hij met hem middelen en wegen te bespreken. Hij kende het land goed, en zijn plan was vast. "Ziet gij die heuvel, die vóór ons is," zei hij tot Perlebeau; "het is Brixton-Causeway, op twee mijlen van Londen. Gelijk gij ziet, strekken zich grote bossen naar beide kanten van de heuvel uit. Als wij op de top gekomen zijn zullen wij Fryth vergunnen naar het bos ter linker zijde te vluchten; van daar kan hij zich gemakkelijk naar Kent begeven waar hij geboren is en veel vrienden heeft. Wij zullen een uur of twee, na zijn vlucht, op de weg blijven, om hem tijd te geven zich in veiligheid te stellen, en als de nacht aanbreekt begeven wij ons naar Streatham, op anderhalve mijl van hier, en roepen de gehele stad door dat onze gevangene ontvlucht is dat hij in de bossen ter rechter zijde gelopen is, naar de kant van Wandworth, dat wij hem meer dan een mijl lang achterna gelopen zijn, maar zijn spoor in het woud verloren hebben, daar wij niet sterk genoeg in getal waren. Tevens zullen wij zoveel volk als wij kunnen met ons medevoeren, om de landstreek in die richting te onderzoeken; als het moet zijn, zullen wij er de helen nacht doorbrengen; en voordat wij te Croydon hebben kunnen bekend maken wat ons weervaren is, zal Fryth in veiligheid zijn en de bisschoppen in hun verwachting te leur gesteld."

Men ziet, gelijk wij reeds zeiden, dat de edelman niet zeer veel gewetensbezwaar maakte, wat betreft de middelen om een slachtoffer aan de Roomse priesters te onttrekken. Perlebeau was het er mee eens en antwoordde: "Dat plan keur ik goed, ga nu maar naar de gevangene, en maak er hem bekend mede, want wij zijn reeds aan de voet van de heuvel gekomen."

De edelman, vol vreugde, verhaastte zijn schreden. "Meester Fryth," zei hij, "laat ons samen eens praten. Ik kan u niet verhelen, dat de taak mij opgedragen u naar Croydon te brengen, als een lam ter slachting, mijn hart beklemt, en ik ben bereid elk gevaar te trotseren om u uit de muil des leeuws te verlossen. Die goede man en ik, wij hebben een plan gevormd; luister goed naar mij."

Toen de edelman zijn voornemen had meegedeeld, glimlachte Fryth vriendelijk, en zeide: "Is dat dus de vrucht van de lange beraadslaging die gij samen gehouden hebt. Gij hebt uw tijd verloren. Zo gij beiden mij alleen het en naar Croydon ging om aan de bisschoppen te verklaren dat gij mij verloren hebt, zou ik u op de hielen volgen en hun de tijding brengen dat ik Fryth gevonden heb en hem terugbreng."

De edelman had zulk een antwoord niet verwacht. Een gevangene die de vrijheid weigert. "Gij zijt een dwaas," zei hij tot hem; "meent gij dat uw redeneringen de bisschoppen zullen bekeren? Te Milton Shone zocht gij naar het vasteland te ontkomen en hier weigert gij het te doen!" "De twee gevallen zijn verschillend," antwoordde Fryth; "toen was ik vrij; en naar de vermaning van Paulus wilde ik die vrijheid gebruiken tot het voortzetten mijner studiën. Maar nu heeft de hogere macht mij gegrepen onder de toelating van God Almachtig, mijn geweten dringt mij tot het verdedigen van de leer om welke men mij vervolgt, zo ik mij niet de veroordeling des Heeren wil op de hals halen. Als ik mij nu redde, zou ik de handen van mijn God ontvluchten. Zo ik vluchtte, zou ik de getuigenis, welke ik aan zijn Woord moet geven, ontwijken, en de hel verdienen. Ik dank u beiden van ganser harte, maar ik bezweer u mij te brengen waar gij bevel gekregen hebt mij heen te voeren. Weigert gij, dan ga ik alleen."

Zij die Fryth wilden redden hadden op zoveel rechtschapenheid niet gerekend. Dat waren toch de martelaren van het Protestantisme. De beide dienaars van de aartsbisschop vervolgden hun weg met die vreemdsoortig gevangene. Fryths oog was

helder, zijn gelaat opgeruimd en het overige van de tocht ging voorbij onder vrome en aangename gesprekken. Hij werd te Croydon overgegeven aan de officieren van het bisschoppelijk hof, en bracht de nacht door in het verblijf van de portier in het paleis van de primaat.

De volgende morgen verscheen hij voor de bisschoppen en lords door de koning benoemd om hem te onderzoeken. Cranmer en de lord kanselier Audeley wensten zijn bevrijding, maar onder de andere rechters waren onmeedogende mannen.

Het verhoor begon:

"Geloof gij," zei men hem, "dat het sacrament des altaars al of niet het was lichaam van Christus is?"

Fryth antwoordde eenvoudig en vast: "Ik geloof dat het brood het lichaam van Christus is, voor zo ver het wordt gebroken, en ons dus leert dat het lichaam van Christus gebroken en ter dood overgegeven is voor de verzoening onzer zonden. Ik geloof dat het brood het lichaam van Christus is, voor zo ver het uitgedeeld wordt, en ons aldus leert dat het lichaam van Christus en de vruchten van zijn sterven aan alle gelovigen worden uitgedeeld. Ik geloof dat het brood het lichaam van Christus is, voor zo ver het ontvangen wordt, en ons dus leert dat gelijk de mens uitwendig het sacrament ontvangt met zijn mond en het met zijn tanden vermaalt, alzo de inwendige mens wezenlijk door het geloof het lichaam van Christus en de vruchten van Zijn sterven ontvangt."

Hiermede waren de rechters niet voldaan; ze verlangden een formele en gehele ontkenning. Een van hun hernam: "Denkt gij dat het natuurlijk lichaam van Christus, zijn vlees, zijn bloed, zijn beenderen zijn vervat onder het sacrament en er zonder enig beeld aanwezig zijn?"

"Nee," antwoordde hij, "dat denk ik niet." Daarop voegde hij er met veel nederigheid en liefde bij: "Evenwel verlang ik niet van u dat gij aanneemt wat ik zeg, evenals gij niet van mij moet verlangen te geloven wat gij zegt. Ieder moet vrij gelaten worden om te geloven naar dat God zijn hart neigt. Niemand mag een ander veroordelen. De broederlijke liefde moet bewaard blijven en elkaars zwakheden behoren gedragen te worden."

De leden van de commissie ondernamen het toen te beproeven Fryth te overtuigen van de transsubstantiatie; maar hij haalde de Schrift, Augustinus en Chrysostomus aan en bewees met welsprekendheid de geestelijke tegenwoordigheid des Heeren bij het avondmaal. De zitting werd opgeheven. Cranmer was bewogen geweest, ofschoon hij nog onder de invloed was van Luthers leringen. "Die man heeft bewonderenswaardig gesproken," zei hij bij het uitgaan tot de geleerden Heath, "en toch vergist hij zich naar mijn mening."

Later wijdde hij het belangrijkste van zijn schriften aan het betogen van de leer, welke toen de jeugdige Hervormer beleed; wellicht begonnen de woorden van Fryth hem te schokken.

Daar hij hem zeer genegen was, wilde hij hem redden. Vier malen gedurende de loop van de instructie, het hij hem roepen en had innige gesprekken met hem, waarbij hij tot hem sprak in de zin van Luther. Fryth bood aan in het openbaar zijn leer vol te houden tegen al wie hem wilde aanvallen; niemand nam de uitdaging aan. Cranmer, bedroefd zijn pogingen te zien mislukken, zweeg van toen af; de zaak werd verwezen naar de gewonen rechter, de bisschop van Londen, en de 17 Juni werd de beschuldigde opnieuw in de Tower opgesloten.

De bisschop nam voor het vonnis Longland, bisschop van Lincoln, en Gardiner,

bisschop van Winchester, ter hulp; men zou bezwaarlijk op de bisschoppelijke rechterstoel strenger rechters hebben kunnen vinden. Fryth was te Cambridge de uitnemendste leerling van de bekwame en eierzuchtige Gardiner geweest; maar in plaats dat zulks het medelijden van die hardvochtig man opwekte, vermeerderde het zijn drift. "Fryth en zijn vrienden," zei hij, "zijn slechte mensen, godslasteraars, dienaars des duivels."

De 20 Juni werd Fryth naar St. Paul gebracht voor de drie bisschoppen, en ofschoon hij een nederig gemoed en een bijna beschroomd karakter had, antwoordde hij moedig. Een secretaris schreef al zijn antwoorden op; Fryth, de pen nemende, schreef: "Ik, Fryth, betuig dat ik zo denk; dat heb ik gezegd, geschreven, geleerd en verkondigd in mijn werken."

Toen de bisschoppen hem gevraagd hadden of hij zijn dwalingen wilde herroepen, antwoordde Fryth: "Laat het recht zijn loop hebben en het vonnis worden uitgesproken!" Stokesley wachtte ook niet lang daarmee, en zeide: "Opdat gij Fryth, die boos zijt, niet nog bozer wordt en de kudde des Heeren met uw ketterijen besmet, verklaren wij u uitgebannen en uitgesloten van de kerk, en leveren u over aan de wereldrijke overheden, terwijl wij hen, bij de ingewanden onzes Heren Jezus Christus, bezweren, dat de strengheid uwer straf niet te groot zij, noch de gematigdheid er van te zacht."

Fryth, naar Newgate gevoerd, werd in een donker hol opgesloten, waar men hem aan handen en voeten zoveel ketens aandeed als hij dragen kon, en om de hals een ijzeren band aan een paal vastgemaakt; hij kon noch rechtop staan, noch zitten. De gematigdheid was niet te zacht. Zijn liefderijke zin verloochende zich niet. "Ik ga sterven," zei hij, "doch ik veroordeel noch hen die de zijde van Luther, noch hen die de zijde van Oecolampadius houden, omdat beiden de transsubstantiatie verwerpen." Men bracht toen in zijn gevangenis cel een jonge werkman van vier en twintig jaren, met name Andrew Hewet.

Fryth vroeg hem om welke misdaad men hem in de gevangenis wierp; hij antwoordde: "De bisschoppen hebben mij gevraagd wat ik van het sacrament dacht, waarop ik ten antwoord gaf: Ik denk er over gelijk Fryth. Daarop heeft een van hun geglimlacht en de bisschop van Londen zeide: Fryth is een ketter, hij is ten vure veroordeeld en zo gij uw gevoelens niet herroept zult gij met hem verbrand worden. Het is goed, heb ik daarop geantwoord; ik ben er mee tevreden. En toen hebben ze mij hierheen gebracht om met u te worden verbrand."

O, heilige eenvoudigheid!

De 4 Juli werden beiden naar Smithfield gevoerd; de beulen bonden hen rug aan rug aan de paal; het vuur werd aangelegd; de vlam steeg op; Fryth, de handen uitstreckende, omvatte ze als een vriendin, welker komst hij begroette. Het bewogen volk gaf tekenen van een levendige sympathie.

"O, zei later een Evangelisch christen, hij was een van die profeten, die God, in Zijn ontferming over dit koninkrijk Engeland, heeft verwekt om ons tot bekering te roepen."

Zijn vijanden stonden er ook bij; Cooke, een dweepzieke priester, bemerkende dat enige personen baden, riep uit: "Bidt niet voor die lieden! niet meer dan voor een hond."

Op dat ogenblik verlichtte een zacht licht het gelaat van Fryth; men hoorde hem tot de Heere bidden om vergeving voor zijn vijanden.

Hewet stierf het eerst en Fryth prees God dat het lijden van zijn jeugdige broeder geëindigd was. Terwijl hij zijn ziel in de handen des Heeren beval, ontsliep hij.

"Waarlijk," riepen verscheiden uit, "Christus behaalt in Zijn heiligen grote overwinningen!"

Meer dan een ziel werd verlicht door de schriften van Fryth, en die Hervormer bracht aldus zeer veel bij tot de vernieuwing van Engeland.

Thomas Becon, domheer van Canterbury en kapelaan van de aartsbisschop Cranmer verhaalt ons het volgende: "Eens begaf zich een Engelsman, na afscheid genomen te hebben van zijn moeder en vrienden, naar Derbyshire en van daar naar de Peak (een berg in Derbyshire), een verbazend onvruchtbare landstreek, en waar, gelijk men zeide, noch kennis, noch een vonkje godsvrucht te vinden was. In een klein dorp met name Alsop in the Dale (vallei) gekomen, ontmoette hij er een zeker edelman, ook Alsop geheten, de heer van dat dorp, hoog bejaard en rijp in de kennis van Christus, Na een eenvoudigen maaltijd gebruikt te hebben, toonde de edelman aan zijn gast enige boeken, welke hij zijn juwelen en voornaamste schatten noemde; het waren een nieuwe Testament en de werken van Fryth.

Daarop voegde hij er bij dat hij afgezonderd in zijn kasteel, alleen midden in de bossen en rotsen, watervallen en spelonken, in die geschriften de was godsdienst gevonden had, Hij beminde niet slechts het Evangelie, voegt de kanselier van Cranmer er bij, hij beleeft het." Zulke vruchten heeft die Hervormer en martelaar achtergelaten tot in de toen nog woeste streken van Engeland.

De geschriften van Fryth waren niet bestemd om altijd met dezelfde gemak gelezen te worden, toch is de waarheid er in vervat goed voor alle tijden. De boeken van de apostelen en van de Hervormers, welke die heer van Alsop in de zestiende eeuw las, zullen bij al hun oude kleur meer goed doen aan de personen en de volken die ze eren, dan lichtzinnige vlugschriften en zelfs werken, welke zonder waarlijk Christelijk te zijn, toch in andere opzichten de achting onzer tijdgenoten verdienen.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Engeland scheidt zich steeds meer af van het pausdom.

(1533.)

Toen Fryth de brandstapel beklom, was Anna Boleyn sinds een maand op de Engelsen troon gezeten. De salvo's van het geschut, welke de nieuwe koningin hadden begroet, hadden door geheel Europa weerklonken. Er was niet meer aan te twifelen; de dochter van de graaf van Wiltshire, vol bevalligheid en schoonheid, draagt de kroon van de Tudors; ieder moet zijn maatregelen daarnaar nemen, en de keizerlijke familie vooral. Eens dat Sir John Hacket, Engels gezant te Brussel, aan het hof verscheen, op het ogenblik dat Maria, gouvernante van de Nederlanden, te paard zou stijgen, zei ze in het Frans tot hem: "Hebt gij ook tijdingen uit Engeland? Grene, antwoordde hij."

Maria wierp een blik op hem waaruit verwondering sprak, en voegde er bij: "Ik heb tijdingen die mij niet zeer goed toeschijnen," en ze deelde hem het huwelijk van de koning mee. Hacket antwoordde zonder teveel verlegenheid: "Mevrouw, ik weet niet of het gesloten is, maar zo men het van de goede zijde en zonder familiegunst wil opnemen, zal ieder het zeer wettig en redelijk vinden."

Maria, een nicht van de ongelukkige Catharina, antwoordde: "Mijnheer de gezant, God weet dat ik zeer wensen zou dat alles goed ging, maar ik weet niet hoe de keizer

en de koning mijn broeder de zaak zullen opnemen, want ze betreft hen evenzeer als mij. Ik meen zeker te zijn, hernam Sir John, dat ze haar goed zullen opnemen. Dat weet ik niet, Mijnheer de gezant," zei de koningin, die er zeer aan twijfelde; daarop steeg ze te paard, en vertrok ter jacht.

Karel V, hevig vertoornd, drong direct bij de paus aan om tussen beide te komen, en de 12 Mei daagde Clemens de koning voor zich te Rome. De paus was zeer verlegen; daar hij voor Bennet, de afgevaardigde van Hendrik een bijzondere genegenheid had, nam hij die ter zijde, en zei op een geheimzinnige toon tot hem: "Dit is een zaak van zo groot belang, dat er sinds veel jaren geen dergelijke geweest is. Ik ben bevreesd een vuur te ontsteken dat noch keizer, noch paus zouden vermogen te dempen." En hij voegde er onnozel genoeg bij: "Overigens kan ik de kerkelijke ban van de koning niet uitspreken voor dat de keizer een leger gereed heeft om hem te dwingen." Hendrik, bericht ontvangende van dit aparte (gesprek onder vier ogen) antwoordde: "Daar wij aan de een kant de rechtvaardigheid, en aan de andere de eenparige toestemming van onze adel, ons Lagerhuis en ons volk vóór ons hebben, kan het ons weinig aangaan wat de paus zal doen." Bij gevolg beriep hij zich van de paus op het algemene concilie.

De paus geraakte hoe langs hoe meer in verlegenheid. "Ik kan niet nalaten iets te doen," zei hij.

De 12 Juli vernietigde hij de gehele Engelse procedure en deed de koning in de ban; maar hij schortte de gevolgen van het vonnis op tot het einde van September.

"Ik hoop," zei Hendrik op een verachtelijke toon, "dat de paus zijn dwaasheid zal inzien."

Hij rekende op Frans I om ze hem te doen inzien; maar die vorst zou weldra de nicht des pausen in zijn familie opnemen, en tevergeefs deed Hendrik alles ter wereld om de samenkomst, welke Frans I en Clemens VII te Marseille zouden houden, te verhinderen, maar het gelukte hem niet. De koning van Engeland, die reeds de Nederlanden, het keizerrijk, Rome en Spanje tegen zich had, zag ook Frankrijk hem begeven. Hij stond alleen in Europa; dat werd een hachelijke zaak. In zijn ontroering en verontwaardiging, nam hij een buitengewoon besluit, namelijk om zich te wenden tot de discipelen en vrienden van die Luther, die hij zo verachtelijk behandeld had.

Steven Vaughan en Christoffel Man vertrokken, de eerste naar Saksen, de andere naar Beijeren. Vaughan, de 1 September te Weimar aangekomen, moest daar vijf dagen wachten op de keurvorst van Saksen, die toen op de jacht was.

De 5 September werd hij eindelijk voor de vorst toegelaten, sprak hem eerst in het Frans, daarna in het Latijn aan, en ziende dat de keurvorst hem alleen door hoofdknikken antwoordde, aangezien hij noch Frans, noch Engels, noch Latijn verstond, verzocht hij de kanselier hem tot tolk te dienen. Het antwoord werd schriftelijk des avonds te zeven ure aan Vaughan overhandigd; de keurvorst van Saksen keerde de machtige koning van Engeland de rug toe; hij beschouwde zich, zei hij, onwaardig aan zijn hof afgezanten van zijn Koninklijke Majesteit te hebben, en de keizer, die zijn enige meester was, kon het ook wel eens kwalijk nemen.

De spijt van Vaughan was groot. "Welk een vreemde onbeleefdheid!" riep hij uit. "Nooit is er een onbeschofter weigering gegeven op een meer voorkomende voorslag. En tot overmaat van smart, is dit de eerste zending van die aard waarmee ik ooit belast ben geweest." Hij verliet Weimar met het besluit om zijn geloofsbrieven noch aan de landgraaf van Hessen noch aan de hertog van Lauenburg te overhandigen, hoewel hij in last had die te bezoeken; hij wilde zich niet blootstellen om nieuwe beledigingen te

verduren.

Welk een lot had de koning van Engeland! De paus doet hem in de ban, en de ketters willen niet van hem weten. Geen bondgenoten, geen vrienden meer! Om het even; zo natie en vorst het eens zijn, wat heeft hij te duchten? Overigens was op hetzelfde oogenblik dat men hem die belediging aandeed, zijn vreugde ten toppunt; de hoop van weldra die erfgenaam te bezitten, naar welke hij sinds zoveel jaren verlangde, bracht hem in verrukking. Hij het een officiële brief gereed maken, welke de geboorte van een prins mededeelde " tot grote blijdschap van de koning, en van al zijn getrouw onderdanen," werd er in gezegd. Alleen de dagtekening van de brief werd in blanco gelaten.

De 7 September, twee dagen na de weigering van de keurvorst, bracht Anna, die zich in het paleis van Greenwich bevond, tussen drie en vier ure des namiddags, een kind ter wereld, met een schoon gelaat, een gezonde kleur, welgemaakt, zowel de trekken van de vader als van de moeder vertonende; maar helaas! het was een dochter. Hendrik door twee sterke genegenheden bewogen, de liefde voor Anna en de begeerte naar een zoon, had gedurende de smarten van de verlossing in grote angst verkeerd. Toen men hem de geboorte van een dochter meldde, behaalde de liefde, welke hij de moeder toedroeg, de bovenhand, en ofschoon in zijn vurigste wensen teleurgesteld, nam hij het kind met vreugde aan. Maar het bekende briefje, waarbij de geboorte van een prins werd bericht. wat daarmee nu te doen? Hendrik beval de secretaris van de koningin er een 's bij te voegen, hetgeen in het Engels prinses uitmaakt, en het de bekendmaking verzenden zonder iets te veranderen aan de rest, de uitdrukking van zijn vreugde. De doop had plaats met veel praal; twee honderd flambouwen werden voor het kind uitgedragen, een voorteken, zoals men zeide, van het licht dat haar regering moest verspreiden; het meisje kreeg de naam van Elisabeth; Hendrik gaf het de titel van prinses van Wales en bestemde het voor de opvolging op de troon, in geval hij geen mannelijke nakomelingen naliet. De beweging in Londen was groot; Te Deums, klokkenspel, muziek, deden de lucht weergalmen. Ze die de sterrenwielarij beoefenden zeiden dat de sterren een roemrijke toekomst verkondigden. En werkelijk een ster verscheen toen aan de hemel van Engeland; en het volk zou, door zich van Rome los te maken, op een weg van vrijheid en zedelijke grootheid treden. De standvastige Elisabeth zou niet schitteren door de beminnelijkheid, welke haar moeder onderscheidde, en de beperkingen door haar aan de vrijheid gesteld herinnerden meer aan de vader. Niettemin, terwijl op het vasteland. koningen de onafhankelijkheid van hun onderdanen met voeten traden, zou het Engelse volk, onder de dochter van Anna Boleyn, zich ontwikkelen, wetenschappen en kunsten beoefenen, zeevaart en handel uitbreiden, misbruiken afschaffen, zijn vrijheden uitoefenen, met kracht voor het algemeen welzijn waken, en door de flambouw des Evangelies verlicht worden.

De koning van Frankrijk, die niet graag zag dat Engeland van Rome onafhankelijk werd, verkreeg eindelijk van Hendrik VIII de zending van twee Engelse afgezanten naar Marseille, en wel Gardiner en Bryan. "Gij moet," zei Tudor tot hen, "de ogen open hebben, aandachtig toeluisteren, maar de mond gesloten houden." De Engelse afgevaardigden, op een samenkomst met Clemens VII en Frans I genodigd, en door deze hoge personen uitgenodigd om te willen spreken, verklaarden dat ze geen volmacht hadden.

"En waarom heeft men u dan gezonden?" riep de koning uit, niet langer zijn spijt kunnende verbergen; de gezanten gaven geen ander antwoord dan een glimlach. Frans, die in Frankrijk het pauselijk gezag verkoos te handhaven, wilde niet dat

Engeland er zich aan onttrok; hij schijnt enig voorgevoel gehad te hebben van de gelukkige uitwerkselen, welke de onafhankelijkheid voor die na-ijverige natie zou hebben. Hij nam dus de afgezanten ter zijde en bezwoer hen onmiddellijk met de paus in gesprek te komen. "Wij zijn niet hier voor zijn Heiligheid," antwoordde Gardiner vrij droog, "noch om iets niet haar te bespreken, maar alleen om te doen wat de koning van Engeland ons gebieden zal." De listen van het pausdom hadden het verachtelijk gemaakt in de ogen van de Engelsen. Frans "geschokt door de stomme houding van Gardiner, en door zijn koelheid geraakt, het de koning van Engeland weten dat hij hem genoeg zou doen "andere werktuigen" te zenden. Hendrik vaardigde werkelijk naar Marseille een ander werktuig af; maar hij droeg zorg het nog scherper te kiezen.

Een man bekwaam, ijverig, maar eerzuchtig, hard, ruw, zonder kies gevoel, zonder te kunnen sparen met wie hij te doen had, hevig, en die zich later zelfs tegenover de Protestanten wreed en vervolgziek betoonde, Edmond Bonner, aartsdiaken van Leicester, had zich sinds enige tijd in de gunst van Cromwell weten te dringen. De wind blies tegen het pausdom; bij gevolg was Bonner tegen de paus. Hendrik stelde hem zijn beroep op een algemeen concilie ter hand en gelastte hem het aan Clemens VII mee te delen; dit was als het was de scheidbrief van Engeland. Ed. Bonner, trots de overbrenger te zijn van een zo gewichtige boodschap, kwam te Marseille aan, vast besloten aan Hendrik VIII bewijzen van zijn ijver te geven. Had Luther te Wittenberg de pauselijke bul verbrand, Bonner zou hetzelfde doen; maar terwijl Luther in de vrijheid gehandeld had, was Bonner niets meer dan een slaaf, die de onderworpenheid aan de orders van zijn d'Espotieken meester tot dweepzucht toe dreef.

Toen Gardiner de komst van Bonner vernam, was hij verslagen.

Welk een vernedering ! Hij liet het hoofd zakken, kneep de lippen op elkaar, hief toen handen en ogen ten hemel, alsof hij de dag en het uur waarop Bonner zich vertoond had vervloekte. Nooit waren twee mannen elkaar meer vijandig. Gardiner kon de tijding haast niet geloven. Er was dan een plan gemaakt buiten hem! Een bisschop moest also een van zijn onderhorigen met een belangrijker zending dan de zijnen belast zien! Toen Bonner hem een bezoek had gebracht, hield Gardiner zich heel koel en zocht alle redenen op die geschikt waren hem van de vervulling van zijn taak af te brengen. "Maar ik heb een brief van de koning," antwoordde Bonner, "voorzien van zijn zegel, uit Windsor gedagtekend; hier is hij."

Daarop haalde hij uit zijn portefeuille de brief waarbij Hendrik VIII te kennen gaf, dat hij zich in hoger beroep begeven had van het pauselijk vonnis, dat onlangs tegen hem uitgesproken was.

"Goed, antwoordde Gardiner; en de brief in handen nemende, las hij: « Ons welbehagen is dat, indien gij het goed en heilzaam keurt (Gardiner drukte op die woorden) gezegd beroep aan de paus bekend maakt, volgens de vorm door de wet vereist; of dat gij ons anders uw mening in dat opzicht mededeelt." "Dat is duidelijk," zei Gardiner; "gij moet de koning raden zich te onthouden van die stap, daar ze op dit ogenblik noch goed, noch heilzaam is."

"En ik zeg dat het wel zo is," hernam Bonner.

De beide Engelsen werden echter, althans voor een tijd, door een tussenkomende omstandigheid, van hetzelfde gevoelen. Catharina de Medicis, de nicht van de paus, werd verbonden aan de zoon van Frans "en Clemens maakte vier Franse kerkvoogden tot kardinalen. Maar geen Engelsen, zelfs Gardiner niet! Dat veranderde de zaak; zonder twijfel offert Frans I Hendrik VIII aan de paus op; de paus beledigd Engeland. Gardiner zelf nodigde Bonner uit om het beroep de paus aan te zeggen, en de Engelse

gezant, vreemde dat hem een audiëntie bij Clemens geweigerd zou worden, besloot over alle gebruikelijke formaliteiten heen te stappen, en de vesting stormenderhand in te nemen.

Van Penyston vergezeld, en edelman die hem de laatste orders van de koning had gebracht) begaf zich de aartsdiaken van Leicester vroegtijdig naar het pauselijk paleis, zich voorbereidende uit de slappen van zijn mantel de oorlog tussen Engeland en het pausdom te laten vallen. Daar hij niet gewacht werd hielden de pauselijke officieren hem aan de deur tegen; maar de Engelsman bekommerde er zich niet om en trad Een zaal binnen waar de paus door moest gaan als hij zich naar het consistorie begaf.

Werkelijk verscheen de paus, met de lange mantel bekleed, de kardinaal van Lotharingen aan de rechter, die van Medicis aan de linker zijde en zijn gevolg achter zich. Zijn ogen, buitengewoon levendig, vestigden zich van ver op Bonner, en bij het voortreden verloor hij die vreemdeling niet uit het oog, alsof hij ongerust en verbaasd was hem te zien. Eindelijk stond hij stil midden in de zaal, en Bonner op de datarius (pauselijke kanselier) afgaande, zei tot hem: "Wees zo goed zijn Heiligheid te verwittigen dat ik hem wensen te spreken."

Toen deze ambtenaar het weigerde, maakte de onverschrokken Bonner zich gereed naar de paus te komen. Toen Clemens dit zag en de reden van zulke onbescheiden manieren wilde weten, verwijderde hij de kardinalen, legde het opperkleed af, en zich in een vensterraam neerzettende, riep hij Bonner tot zich. Zonder meer formaliteit kondigde deze nu de paus aan dat de koning van Engeland zich van zijn beslissing op een algemene kerkvergadering beriep, en dat hij, Bonner, als afgezant van zijn Majesteit, gereed was hem de officiële documenten van dat beroep te overhandigen; te gelijktijd haalde hij die uit zijn portefeuille. Clemens VII, die op iets dergelijks niet was voorbereid, was verslagen; "het was een verschrikkelijk ontbijt voor hem," zegt een geschrift van die dagen. Niet wetende wat hij antwoorden zou, liet hij "op Italiaanse manier" het hoofd op de schouders vallen; eindelijk, zich een weinig herstellende, zei hij tot Bonner dat hij naar het consistorie ging en verzocht hem des namiddags terug te komen. Daarop riep hij de kardinalen en vertrok.

De gezant van Hendrik VIII was getrouw op zijn post, maar hij moest anderhalf uur wachten, daar de paus audiëntie verleende; ten laatste werd hij in het kabinet van zijn Heiligheid geleid, zowel als Penyston. Clemens wendde zijn blikken van deze laatste niet af, en toen Bonner hem had voorgesteld, antwoordde de paus met een wantrouwende blik: "Goed, maar ik moet ook enige leden van mijn raad bij mij hebben;" en daarop liet hij Simonetta, Copisuchi en de datarius roepen. Terwijl hij op hen wachtte, leunde Clemens tegen het venster en scheen in gedachten verzonken te zijn. Ten laatste kon hij zich niet meer bedwingen en riep met vuur uit: "Het verwondert mij zeer dat zijn Majesteit zich jegens mij zo gedraagt."

De onverschrokken Bonner antwoordde: "zijn Majesteit verwondert zich niet minder dat uw Heiligheid, na van hoogst dezelve zo veel weldaden ontvangen te hebben, Haar met ondank betaalt."

Clemens sidderde, maar de datarius ziende binnenkomen, bedwong hij zich en beval die officier het beroep voor te lezen dat Bonner hem had overhandigd.

De datarius las: "Overwegende dat wij van de zijde des pausen veel onrecht en beledigingen hebben ondervonden (gravaminibus et injuriis)."

Clemens vouwde de handen samen en met het hoofd schuddende, riep hij op een spottende toon uit: "O questo motto vero!"

daarmee willende zeggen dat het onwaar was, zegt Bonner. De datarius ging voort: "Overwegende dat onze allerheilige Heer ons met de slagen van zijn geestelijk zwaard

slaat, en ons van de eenheid van de Kerk wil scheiden; wensende de Staat die God ons heeft toevertrouwd met een wettig schild te beschermen, appelleren wij door dezen, voor ons en voor al onze onderdanen op een heilig algemeen concilie."

Op deze woorden kreeg de paus een overval van toorn en woede en de datarius hield op. De gebaren van Clemens, de afgebroken woorden die hij uitsprak met veel hevigheid, gaven de afkeer te kennen die hij van een concilie had. Een concilie zou zich misschien boven de paus stellen, een concilie zou wellicht de Duitsers en de koning van Engeland in het gelijk stellen. "Goede God! hoe durft men spreken van een algemeen concilie," riep hij uit.

De paus was zeer zenuwachtig; hij hield niet op zijn zakdoek te vouwen en weer te vouwen, hetgeen altijd een grote ontroering bij hem te kennen gaf. Eindelijk riep hij uit als om zijn drift te verbergen: "Ga voort, ik luister."

Toen de datarius gereed was, zei de paus droogjes tot zijn officieren: "Goed geschreven! goed geschreven! Questo è bene fatto."

Daarop zich naar Bonner wendende, vroeg hij hem: "Wat hebt gij mij nog meer te zeggen?" Bonner was de man niet om de minste verschoning te gebruiken; hij, de man van het noorden, had er vermaak in zijn ruwheid en onverzettelijkheid ten toon te spreiden te midden van de beschaafde, listige en diepbedorven Romeinse maatschappij. Hij herhaalde stoutmoedig het protest, en stelde de paus de uitdaging van de koning ter hand. opnieuw begon de paus zich te beklagen.

"Zo!" riep hij met hevigheid, "Zijn Majesteit schijnt veel eerbied voor de Kerk te hebben, maar ze heeft voor mij niet de minsten." Bij het lezen van dit nieuwe geschrift morde en knorde hij.

Juist op dat ogenblik kondigde een van zijn dienaren de koning van Frankrijk aan. François I kon niet gepaster verschijnen. Clemens stond op en ging hem tot aan de deur tegemoet. De koning nam eerbiedig de hoed af en die in de hand houdende, maakte hij veel diepe buigingen; daarop vroeg hij de paus wat zijn Heiligheid deed.

"Deze Engelse heren," zei de paus, "zijn hier om mij zekere uitdagingen, zekere beroepen aan te zeggen. en voor nog andere zaken," voegde hij er bij terwijl hij zich zeer slecht gestemd toonde. Frans zette zich bij de tafel waar de paus zat; en terwijl ze de afgezant van Hendrik VIII, die in de naaste kamer gegaan was, de rug toekeerden, begonnen die beide personen op zachte toon een gesprek, dat Bonner, ondanks al zijn pogingen, niet kon verstaan.

Dat onderhoud besliste wellicht over de scheiding van Frankrijk en Engeland. De koning gaf zijn verontwaardiging over zulk een lage handelwijze te kennen en Clemens vernam, tot zijn overgrote blijdschap, dat de Engelsen met François I niet over de kerkvergadering gesproken hadden. "Indien gij ons, de keizer en mij, vrij wilt laten om tegen Engeland te handelen," zei hij tot de koning, "waarborg ik U het bezit van het hertogdom Milaan " De vorst beloofde hem de gehoorzaamheid van zijn volk aan de besluiten van het pausdom, en de paus riep in zijn vreugde uit: Questo è per La bontt oostral Bonner, die de twee sprekenden niet uit het oog verloor, bemerkte dat van dat ogenblik de koning en de paus lachtent schertsten en de beste vrienden van de wereld schenen te zijn.

Toen de koning was heengegaan, kwam Bonner opnieuw te voorschijn en de datarius voleindigde de voorlezing. De Engelsman was niet milder gestemd geworden door het geheimzinnig gesprek en het lachen van de paus en Frans I; bij betoonde zich even hard en afgemeten, als de Fransman vleierend en beminnelijk was geweest. Sinds lang had de pauselijke waardigheid zulke beledigingen niet moeten verdragen; en zelfs de

Duitse Hervorming had haar niet zo op de pijnbank gezet. De kardinaal van Medicis, het hoofd van de ontevredenen, die er bij gekomen was, hoorde Bonner aan, met gebogen hoofd, de ogen op de vloer geslagen; hij was vernederd. verontwaardigd. "Dit is een zaak van groot belang," zei Clemens tot Bonner; "ik zal het consistorie raadplegen en U mijn antwoord doen weten."

Maandags de 10 November, des namiddags, keerde Bonner naar het paleis terug om de wil des pausen te vernemen; maar er was die dag grote audientie, de heren en dames van het hof van Frans I werden aan Clemens voorgesteld, en deze deed niets anders, twee uren lang, dan rozekransen wijden, de omstanders zegenen en zijn voet uit strekken voor de edelen en dames, die het voor een grote eer hielden zijn pantoffel te kussen.

Eindelijk werd Bonner binnengeleid. "Domfine Doctor, quid vultis?" zei de paus tot hem.

"Ik kom het antwoord halen dat Uw Heiligheid mij beloofd heeft." Clemens die in die tijd zich hersteld had, antwoordde: "een instelling van paus Pius, mijn voorganger, veroordeelt elk beroep op een algemene kerkvergadering gedaan. Ik verwerp dus het beroep van zijn Majesteit als onwettig." De paus had deze woorden met kalmte en waardigheid uitgesproken; maar hetgeen volgde bracht hem geheel buiten zichzelf. Bonner, geschokt door den weinigen eerbied, die men zijn Soeverein bewees, deed de paus vrij bars weten, dat de aartsbisschop van Canterbury, Cranmer, evenzeer zich op het concilie beriep.

Dat was te erg; Clemens, zichzelf geen meester meer, stond op en op de gezant van Hendrik VIII afgaande, zei hij hem: "zo gij niet ogenblikkelijk uit mijn ogen gaat, laat ik u in een ketel met gesmolten lood werpen."

"Inderdaad," zei Bonner, "zo de paus een herder is, dan is hij, gelijk de koning mijn meester zegt, een driftige en wrede herder." En liefst geen bad van gesmolten lood willende nemen, vertrok hij naar Lyon.

Clemens was verheugd niet alleen over het vertrek, maar ook over het gedrag van Bonner; de onbeschaamdheid van de Engelsen gezant kwam hem wonderwel te stade; ook maakte hij er veel beweging over; hij beklagde er zich over bij iedereen en vooral aan François I.

"Dat alles verveelt, spijt en vermoeit mij" zei die vorst tot hen die hem omgaven. Hetgeen ik met grote moeite in acht dagen voor mijn goeden broeder (Hendrik VIII) doe, dat verbreken zijn eigen ministers in één uur."

Clemens zocht in geheime samenkomsten die ontevredenheid van Frans I aan te wakkeren en hij slaagde daarin. Die geheimzinnige bespreking ontging niemand, en de Engelse gezant Vannes, die noch de paus, noch de koning, uit het oog verloor, berichtte Cromwell van de grote eensgezindheid van hun geesten.

Toen Hendrik VIII vernam dat Frankrijks koning hem aan zichzelf overliet, was hij even verontwaardigd als verschrikt. Door die vorst verlaten, zag hij de paus reeds het interdict over zijn rijk uitspreken, de keizer Engeland overmeesteren en zijn eigen volk in opstand komen. Hij had dag noch nacht rust; zijn toorn tegen de paus nam steeds toe. Daar hij althans de oproeren wilde voorkomen, welke de aanhangers van het pausdom onder zijn onderdanen konden aanstoken, dicteerde hij zijn secretaris een zonderlinge proclamatie. "Laat geen Engelsman de edele en hartelijke vorst vergeten," zei hij, "die zo boosaardig geoordeeld wordt door de grote afgod, de wreedaardigste vijand van de godsdienst van Jezus Christus, door de paus. De vorsten bezitten twee middelen om zich recht te verschaffen de kerkvergadering en het zwaard. Daar nu de

koning zich van de Rooms en bisschop, die de synodale macht heeft overweldigd, op een wettig samengestelde algemene kerkvergadering heeft beroepen, heeft gezegde overweldiger het appel verworpen en zich aldus buiten de wet gesteld. De Heilige Schrift geeft de bisschop van Rome geen macht over de andere bisschoppen. Maakt dus geen afgod meer van hem die het gezag van God overweldigd, en toch niet meer is dan een mens, en wel een mens die volstrekt niet gelijkt op een discipel van Christus, noch in de leer, noch in het leven."

Toen Hendrik aan zijn verbittering bot gevierd had, bezon hij zich en oordeelde het voorzichtiger om deze proclamatie niet in geheel Engeland bekend te maken.

Te Marseille scheiden Engeland en Frankrijk van elkaar; het eerste rijk omdat het de paus verlaat, en het tweede omdat het zich aan die kerkvoogd nader verbindt. Daar wordt tussen Parijs en Rome die geheime verstandhouding geboren, welke door de opvolgers van François I aangenomen, door andere volken van de christenheid meer of min gezocht, veel eeuwen lang bloeiende landstreken vervuld heeft met despotisme, vervolgingen en vaak met onzedelijkheid. De samenkomst te Marseille tussen de paus en de Frans en koning is het keerpunt; van toen af ziet men in de rei van de mogendheden en volken dalen wat zich aan Rome houdt en rijzen wat zich er van scheidt.

ENENTWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Eet parlement schaft in Engeland de pauselijke overweldiging af. (Januari tot Maart 1534.)

Terwijl het pausdom zich met Frankrijk verbond gelijk ook met het Duitse rijk, ging Engeland krachtig voort met de gehele afschaffing van het Roomse gezag. Cromwell verklaarde in de raad: "Door geheel Engeland moet een enkele en grote kreet tegen het pausdom opgaan. Het wordt tijd dat de zaak voor het volk gebracht worde. Bisschoppen, rectoren, vicarissen, prioren, abten, predikers van de godsdienstige orden, allen moeten van de kansels verkondigen, dat de Roomse bisschop, paus genaamd, evenals elk ander bisschop aan een algemeen concilie onderworpen is, en hij in dit rijk geen rechten meer heeft dan ieder andere vreemde bisschop."

Naar buiten moest hetzelfde doel vervolgd worden. Hendrik besloot afgezanten te zenden naar Polen, Hongarije, Saksen, Beijeren, Pommeren, Pruissen, Flessen en andere landen van Duitsland, om te doen weten, dat hij getroffen was door de ijver, die men er betoonde voor de verdediging van Gods Woord, en het uitroeien van oude dwalingen, en om aan allen mee te delen dat hij zelf onherroepelijk besloten was om de macht des pausen te brengen binnen de juiste en wettige perken van haar middelmatigheid.

Daarbij bepaalde hij zich niet. Daar hij vóór alles Frankrijk aan Rome's invloed wenste te onttrekken, belastte hij zijn gezanten om in zijn en des volks naam aan François I te zeggen: "Wij zullen binnenkort in staat zijn aan de paus een zodanigen vuistslag te geven, als hij ooit een de gelijken heeft ontvangen." Zulk een woord was wel van Hendrik VIII.

"De zaken gaan zulk een gang," schreef de hertog van Norfolk aan Montmorency, "dat de paus spoedig de gehoorzaamheid van geheel Engeland zal verliezen, en de andere staten, bij het zien van de heerlijke vrucht, het gemak, en het voordeel die er uit zullen voortspruiten, zich ook van Rome zullen afscheiden."

Dat alles was ernstig genoeg. De voorzeggingen van Norfolk hadden veel kans om

vervuld te worden. De arme paus dacht er onophoudelijk aan, en hij begon te geloven, dat het denkbeeld van een kerkvergadering in de grond van de zaak niet zo slecht bedacht was, omdat de plaats, het tijdstip van de bijeenroeping, de wijze waarop ze zou geschieden, eindeloze debatten na zich zouden slepen, en dat, al zou die vergadering ook ooit tot stand komen, hij dan tevens ontheven zou worden van een verantwoordelijkheid die hem hoe langs hoe aleer ging kwellen. Hij het dus aan Hendrik VIII weten, dat hij toestemde in het bijeenroepen van een algemene kerkvergadering.

Maar de gebeurtenissen waren vooruitgegaan; de stand van zaken was niet meer dezelfde: "Het is, niet meer nodig," antwoordde Hendrik VIII koel. Hij hield het er voor, dat de Engelse kerk zichzelf genoeg was, en de kerk van Rome kon ontberen.

Direct nam de Franse koning in zijn verontrusting de rol van middelaar weer op. Zijn gezant Du Bellay deed te Rome ongehoorde pogingen om het consistorie gunstig voor Hendrik VIII te stemmen. Volgens die diplomaat was de koning van Engeland bereid tot het weer aanknopen van goede betrekkingen met Clemens VII, en wilde alleen het parlement voor immer met het pausdom breken. Volgens hem was het het volk dat de Hervorming wilde en de koning die haar verwierp. "Kiest," riep hij welsprekend uit. "De koning begeert niets liever dan de vrede met Rome; het huis van de Gemeenten wil de oorlog. Met wie wilt gij het houden? Met uw tegenstanders of met uw vriend?" Deze beweringen van Du Bellay, hoe vreemd ook, rustten in van de daad op een onbetwistbare waarheid. De kern van het volk wilde het Protestantisme in Engeland en niet de koning.

Het hof van Rome begreep dat het laatste uur sloeg, en besloot de nodige papieren naar Londen te zenden om Hendrik VIII met zich te verzoenen. Men geloofde op het vasteland dat Englands koning eindelijk zijn zaak zou winnen; men schreef het daaraan toe, dat de Franse staatkunde te Rome de boventoon had sinds de vereniging van Catharina de Medicis met Hendrik van Orleans. Maar hoe meer de Fransen zegevierden, hoe meer de keizerlijken verontwaardigd waren. Tevergeefs zei de paus tot hen: "Begrijpt toch de staat van de zaken; het betreft een gebeurd feit. De koning van Engeland is met Anna Boleyn verbonden. Zo ik dat huwelijk vernietigde, wie zou zich met de Luitvoering van mijn vonnis belasten?" Wie? antwoordden de gezanten van Karel, wie anders dan de keizer? De zwakke bisschop wist geen raad meer. Er bleef hem nog maar één hoop over, dat namelijk, gelijk hij hoopte, Hendrik VIII het Katholicisme in zijn rijk zou herstellen en zulk een belangrijk feit aan Karel V de mond zou stoppen.

Doch die daad was niet te vrezen; een omwenteling bereidde zich in Groot Brittanië voor in de gemoederen; ze was bij geen mogelijkheid meer te keren. Terwijl veel vrome zielen het Woord van God in hun hart opnamen, waren de koning en het verlichtste deel van de natie het eens dat de onverdraaglijke overweldigingen van de Roomse bisschop moesten afgeschaft worden.

"Wij hebben in de Heilige Schrift naar de rechten van het pausdom gezocht," zeiden de leden van het Lagerhuis, "doch in plaats van er de instelling van de pausen in te vinden, hebben wij er die van de koningen gevonden, en volgens de bevelen van God, moeten de priesters hun even goed als de leken onderworpen zijn. Wij hebben nagedacht over de behoeften van het rijk," zei de raad des vorsten, "en gezien dat de natie slechts een enkel lichaam moet uitmaken; dat een lichaam maar één hoofd kan hebben, en alleen de koning dat hoofd kan zijn."

Het parlement, dat in Januari 1534 samen kwam, zou aan de opperheerschappij des pausen de doodsteek geven.

Die doodsteek kwam eigenlijk nóch van Hendrik noch van Cranmer, maar van Thomas Cromwell. Zonder het levend geloof van Cranmer te hebben, wilde Cromwell toch dat de predikanten in oprechtheid het Woord van God openden en het aan het volk predikten; later verschafte hij zelfs aan alle Engelsen het recht om het te lezen. Vóór alles een staatsman, met een gezond oordeel en een krachtige wil begaafd, was hij zijn tijd vooruit, en moest, evenals die veldheren, die stoutmoedig aan het hoofd des legers zich stellen, de overwinning bezorgen aan de zaak waarvoor hij streed, maar, door verraders in de gelederen van zijn eigen soldaten vervolgd, verworpen worden door de vorst die hij gediend had, en vóór het uur van de zegepraal treurig sterven.

De Gemeenten, een einde willende maken aan de vervolgingen, welke door de geestelijkheid de Evangelische christenen werden aangedaan, daagden (hetgeen bijna ongelooflijk schijnt de lord bisschop van Londen om voor hun rechtbank te verschijnen en te antwoorden op de klacht tegen hem ingebracht door Thomas Philips, een van de discipelen van de Hervorming. Deze zat sinds drie jaren in de gevangenis onder beschuldiging van ketterij.

Daar het parlement niet verkoos, dat een bisschop naar zijn eigen willekeur een onderdaan van zijn Majesteit tot ketter kon verklaren, trok het de wet in op de onderdrukking van de leringen die door de kerk veroordeeld waren. Het stelde zelfs vast dat het gezag van de Roomsse bisschop, als strijdig met de Heilige Schrift en de statuten van het rijk, niet meer kon uitspraak doen of dat de redenen en handelingen, strijdig met de beslissingen van die Opperpriester, als ketterijen moesten beschouwd worden. Daarop overgaande tot het bijzondere geval, dat tot de aanklacht aanleiding gegeven had, verklaarde het parlement Philips voor onschuldig en het de deuren van zijn gevangenis open doen.

Na alzo de zaak van de godsdienstige vrijheid in bescherming genomen te hebben, ging het Lagerhuis voort met het bepaalde afschaffen van de voorrechten welke de Roomse bisschoppen voortdurend zich aangematigd hadden, tot grote schade voor de kerk en het volk. Ze gaven Engeland de rechten terug waarvan Rome het beroofd had. Ze verboden elk beroep op de paus, van welke aard ook, en stelden daarvoor in de plaats het beroep op de koning in zijn kanselarij. Ze besloten dat de keuze van de bisschoppen niet meer zou uitgaan van het hof te Rome, maar van het eerste kerkelijk lichaam van het bisdom, het kapittel. althans in naam; want eigenlijk werd de macht aan de kroon toegekend, daar de koning de persoon aanwees, die het kapittel moest verkiezen.

Deze vreemdsoortige wet werd afgeschaft onder de regering van Eduard VI; de benoeming van de bisschoppen werd toen heel eenvoudig de koning toegekend. Zo dit niet beter was, het was althans oprechter. Onder Elisabeth werd de zonderlinge wijze van kiezen weer hersteld.

In dezelfde tijd gingen nieuwe en hevige klachten op over de Roomse uitzuigingen, en dat weer in de boezem van het parlement. "Sinds eeuwen worden wij door de Roomse bisschoppen bedrogen," zeiden welsprekende stemmen, "door ons te doen geloven dat ze de macht bezitten ons van alles dispensatie te geven, ja zelfs van de geboden Gods! Wij zenden de schatten van Engeland naar Rome, en Rome zendt ons daarvoor terug. Een stuk papier. Het monster dat zich vetmest met het bestaan van ons volk draagt honderd onderscheidene namen. Men noemt het cijns, schatting, jaargelden, provisie, procuraties, volmacht, rescript, beroep, afschaffing, herstelling, afslag van kerkelijke

straf, vrijlatingen, St. Pieterspenning, en nog met veel andere namen. En na ons aldus op allerlei listige wijzen ons geld afgezet te hebben, lachen ze er over in hun vuist." Het parlement verbood dat iemand, al was het de koning zelf, zich tot Rome zou wenden om enige dispensatie of vergunning welke ook, en bepaalde dat men, in geval van nood, zich tot de aartsbisschop van Canterbury zou richten. Daarop, die beginselen direct toepassende, verklaarde het van de koning huwelijk met Catharina nietig " daar geen mens de wetten van God vermocht te ontbinden," en bevestigde dat van Hendrik en Anna, terwijl het hun kinderen tot erfgenamen van de kroon uitriep. Tevens zette het twee Italianen, Campeggi en Ghinucci, af van de bisdommen Salisbury en Worcester, die ze bezaten, willende dat Engeland geheel Engels werd.

Het was in de maand Maart 1534 (een gedenkwaardig tijdstip voor Engeland) dat belangrijke takken van de boom des pausdoms aldus de een na de ander werden afgehouden. Wel is waar bleef de stam staan, ofschoon beroofd; maar nog enige maanden en de stam zelf zou ter aarde liggen. Evenwel gingen de Gemeenten gematigd te werk.

Toen Clemens de koning met de kerkelijke ban had bedreigd, had hij hem drie maanden beraad gegeven; Engeland wilde de paus dezelfde beleefdheid bewijzen, zelfs voegde het er bij, dat hij enige vergoeding kon bekomen. Tevens deed het een belangrijke verklaring. "Wij scheiden ons niet van de Christelijke kerk," zeiden de gemeenten, "maar eenvoudig van het aangematigd gezag van de Rooms en paus, en wij bewaren het Katholieke geloof in de Heilige Schriften vervat."

Al deze veranderingen geschiedden met een grote eenparigheid, althans in schijn. De bisschoppen, zelfs de meest schoolse, Stokesly van Londen; Torstal van Durham; Gardiner van Winchester; Roland Lee van Coventry, verklaarden dat het Roomse pausdom van menselijke uitvinding was, en de paus hun niet meer was dan een bisschop, een broeder, gelijk zijn voorgangers geweest waren voor de bisschoppen van de oudheid. Iederen zondag, gedurende de zitting van het parlement, predikte een prelaat in het kruis van de St. Paulskerk, dat "de paus niet het hoofd van de Kerk was." En al het volk zei *Amen*.

Gedurende al die tijd wachtte Du Bellay, de Franse gezant te Rome, op de acte waarbij de koning van Engeland zich weer aan de paus zou verbinden, een acte waarop Frans I hem steeds deed hopen. elke morgen hoopte hij hem te zien komen, en elke avond werd hij in zijn verwachting teleurgesteld. Dan begaf hij zich naar de Engelse gezanten, vervolgens naar de Roomse kanselarij om er tijdingen te bekomen, maar overal niets.

Toen de tijd door Clemens VII bepaald verlopen was, riep hij het Consistorie bijeen tegen maandag de 23 Maart. Du Bellay begaf er zich heen, altijd hopen de dat hij daden zou weten te voorkomen, welke Engeland van het pausdom zouden scheiden. De kardinalen stelden hem voor dat, aangezien de onderwerping van de koning Hendrik VIII niet ingekomen was, er niets anders voor de paus overbleef dan het vonnis uit te vaardigen. "Weet gij niet," riep Du Bellay verschrikt uit, "dat de koerier, die de dépeches van die vorst moet overbrengen, zeeën moet overtrekken en dat de winden tegen kunnen zijn? De koning van Engeland heeft zes jaren lang op uw besluit gewacht en gij zou geen zes dagen willen wachten. Elk uitstel is nutteloos," zei een kardinaal van de keizerlijke partij, "wij weten immers wat " in Engeland geschiedt. Wel ver van aan een herstelling te denken, maakt de koning iederen dag de scheuring groter. Hij staat zelfs toe, dat men aan het hof voorstellingen geeft waarbij het heilige Conclave en enige uwer doorluchtige leden in het bijzonder bespottelijk worden,

voorgesteld."

Deze laatste slag, ofschoon zeer gevoelig, was niet eens nodig; de prelaten konden hun spijt niet meer bedwingen; men moest een oproerige vorst straffen. Van de twee en twintig kardinalen stemden negentien tegen Hendrik VIII; de drie overigen verlangden slechts een nader onderzoek. Clemens kon zijn verbazing en zijn ongerustheid niet verhelen.

Maar tevergeefs begeerde hij een nieuwe samenkomst, overeenkomstig het gebruik dat twee en zelfs drie beraadslagingen wilde; door een ontzagwekkende meerderheid verpletterd, en zo onaangenaam verrast, gaf hij toe.

Daarop stelde Simonetta hem het vonnis ter hand; de ongelukkige bisschop nam het aan en zeide, eerder op de toon van een misdadiger dan op die van een rechter: "Na aanroeping van de naam van Christus en gezeten op de troon des gericht, besluiten wij dat het huwelijk tussen Catharina van Arragon en Hendrik, koning van Engeland, geweest is en nog is geldig en recht (kanoniek); dat gezegde koning Hendrik gehouden is met gezegde koningin samen te wonen, haar de koninklijke eerbewijzingen te geven, en dat hij tot deze zaken moet gedwongen worden."

Na het uitspreken dezer woorden keerde de arme priester, afgemat en verschrikt door de moedige daad die hij had verricht, zich tot de gezanten van Karel V en zei hun: "Ik heb mijn plicht gedaan, nu heeft de keizer de zijne te doen en het vonnis ten uitvoer te leggen.

"De keizer zal niet achter blijven," antwoordden de ambassadeurs. Evenwel de zaak was zo gemakkelijk niet.

De grote zaak was dus ten einde gebracht; de koning van Engeland was veroordeeld. Het was nacht toen de paus het Consistorie verliet; het zo lang verwachte nieuws verspreidde zich terstond door de stad; de aanhangers des keizers, van vreugde, buiten zichzelf, staken op alle pleinen vuren aan en kanonschoten werden alom gelost. Troepen Gibelijnen doorkruisten de straten, roepende: imperio "Espagna!

Geheel Rome was beroerd. Die geestdrift vergrootte nog de neerslachtigheid des pausen. "Hij wordt beneveld," schreef Du Bellay aan zijn meester.

Werkelijk bracht Clemens de gehele nacht door met zijn Godgeleerden te spreken; hij riep uit: "Wat nu te doen? Engeland is voor ons verloren. O, hoe zal ik de toorn van de koning kunnen afkeren?"

Clemens VII herstelde nimmer van die slag; de gedachte dat Engeland onder zijn bestuur voor Rome verloren ging, deed hem sidderen. Het minste woord hernieuwde zijn angst, en de droefheid deed hem weldra ten grave dalen.

En toch wist hij niet alles. De slag waarmee Rome bedreigd werd was groter dan hij vermoedde. Was deze zaak niets anders geweest dan de beslissing van een vorst, die ontevreden was op het Roomse hof, dan kon een tegenovergestelde beslissing van een van de opvolgers van die vorst de Engelsen weer onder de heerschappij van de pausen brengen; deze zouden niets sparen om de welwillendheid van die koningen weer te winnen. Maar in spijt van Hendrik VIII, verbreidde zich een zuivere leer, gelijk aan die van de eeuw van de apostelen, onder de verschillende deden des volks, en zou niet alleen Engeland aan de paus ontnemen, maar ook in dat eiland een waar christendom vestigen, een uitgebreide Evangelische propaganda, welke de standaard van Gods Woord tot aan de einden van de wereld zou planten.

De heerschappij over de christenheid zou aldus worden ontnomen aan een Kerk, door de hoogmoed afgedwaald, welke de mens leerde zich bij haar te voegen om behouden

te worden, en ze zou worden overgegeven aan hen die verkondigen dat niemand behouden kan worden, volgens de Goddelijke uitspraken, dan door de vereniging met de Heere Jezus Christus.

GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE d'AUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christusregering verkeert slechts de nieuwe mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

BOEK 7

Engeland los van Rome

AMSTERDAM,

B. H. BLANKENBURG JR.

1869.

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG

2016

VOORREDE VAN DE SCHRIJVER.

Dit deel is het tiende van de Geschiedenis van de Hervorming in de zestiende eeuw in Europa; het is het vijfde van de tweede serie.

(De uitgave van de Stichting de Gihonbron volgt een andere volgorde in de nummering van de boeken dan de drukker.)

De eerste serie verhaalde de geschiedenis van de Hervorming van het begin af tot aan de vaststelling van de Augsburgse confessie (1530.)

De tweede serie zal bevatten de jaren, die verlopen zijn sinds dat tijdstip tot aan de zegepraal. Van de Hervorming in de verschillende streken van Europa. Dit laatste tijdstip is niet gemakkelijk te bepalen; het verschilt in de onderscheidene landen.

Een regel evenwel, die de schrijver reeds in de voorrede van zijn eerste deel heeft vastgesteld, beperkt grotelijks de door hem ondernomen arbeid. "Ik stel mij niet voor," heeft hij gezegd, "de geschiedenis te schrijven van een partij, maar die van een van de grootste omwentelingen die de mensheid ondergaan heeft." De geschiedenis van de Hervorming is iets anders dan de geschiedenis van het Protestantisme. Een of twee delen, die, zo God wil, nog na dit zullen verschijnen, zullen voldoende zijn om haar ten einde te brengen. De schrijver heeft het tot gemak van de lezer in twee seriën verdeeld, maar hij scheidt ze niet van elkaar. Ze vormen één werk.

De wijze van behandeling, die hij waarschijnlijk voortaan zal volgen, zal beter de eenheid doen uitkomen van de grote gebeurtenis, die de zestiende eeuw heeft gekenmerkt. De rivieren stromen eerst afzonderlijk, daarna vloeien ze achtereenvolgens in elkaar en vormen een zelfden stroom. Eens komt er een ogenblik waarop de wateren de wet van de concentratie ondergaan hetzelfde verschijnsel: doet zich ook voor in een geschiedenis als de onze.

Nadat wij de feiten van de Hervorming in Engeland, in Duits Zwitserland, in Frankrijk, in Engeland, in westelijk Zwitserland en elders afzonderlijk hebben meegedeeld, zullen wij ons verhaal een weinig samenvatten, en in een enkel tafereel de loop dezer grote verandering voorstellen.

Nieuwe landen en nieuwe mensen zullen voor ons verschijnen. Ons aanstaande deel doorlopen wij **Schotland, Denemarken, Zweden, Hongarije** en nog andere streken, en zullen trachten de grote trekken van hun godsdienstige geschiedenis te schetsen.

Wij zullen zelfs terugkomen op Luther en Melancton, wier gezelschap zo liefelijk en zo heilzaam tevens is.

Behalve de reeds aangevoerde redenen, wordt de schrijver nog door een andere gedrongen zijn arbeid te beperken; en deze zou het plotseling kunnen doen afbreken. De tijd is kort voor hem, en hij kan zijn werk alleen volbrengen met de hulp van Hem, die meester van ons leven is.

Dit deel begint met Engeland. Een getrouw geschiedenis van de Hervorming heeft dit land meer dan enig ander thans nodig. Volgens het algemeen gevoelen op het vasteland, indien men namelijk de blinde aanhangers van het pausdom uitzondert, is de zaak van de Hervorming gewonnen, en is het niet nodig haar te verdedigen. Hoe vreemd dan ook, toch is dit niet geheel waar wat Engeland betreft, dat land, dat de vrienden van de waarheid en van de vrijheid zo dierbaar is. Zelfs onder de leraars van de Anglicaanse kerk is een partij ontstaan, die zeer gehecht is aan kerkgebruiken,

priesterlijke kleding, bijgelovige leerstelsels van Rome en die de Hervorming op een hevige wijze aanvalt. De buitensporigheden, waartoe sommigen van die partij overgaan, ze u ongehoord.

Een van hun maakt een vergelijking tussen de Hervormers en de mannen van het schrikbewind, Danton, Marat, Robespierre, enz. en spreekt zichzelf ten voordele van de laatste uit.

"De Hervorming," zegt die Anglicaanse priester, "is geen Pinksterfeest geweest; ik beschouw haar als een zondvloed, een daad van de Goddelijke wraak."

Tegenover zulke meningen, en andere, die ofschoon minder scherp, daarom niet minder verderfelijk zijn, zou de geschiedenis van de Hervorming heilzame inlichtingen kunnen geven.

Op de geschiedenis van Engeland volgen in dit deel de feiten, die de Hervorming in Genève deden zegevieren. Deze geschiedenis moet de Protestanten uit alle natiën belang inboezemen, daar die kleine stad later zo'n belangrijk aandeel gehad heeft in de verbreiding van de waarheid des Evangelies en de worstelingen van het Protestantisme met het pausdom.

De schrijver is voortgegaan met voor zijn verhaal de meest geloofwaardige en echte bronnen te raadplegen; onder andere, voor Engeland de grote collectie State Papers omtrent de regering van Hendrik VIII, op bevel van de koning door de zorg van Sir Robert Peel sinds 1831 bijeengebracht.

Hij is ook veel verplicht aan de schone verzameling van werken van de Hervormers, uitgegeven door de Parker Society, enz. Wat Genève betreft, heeft hij zich, zoals hij dit sinds veel jaren heeft gedaan, gehouden aan de geschreven registers van de Raad, die zo echt en dikwijls zo uitvoerig zijn.

Dit deel eindigt met de reis van Calvijn in Italië, zijn verblijf te Ferrara, zijn vlucht en zijn aankomst te Genève. Deze omstandigheden hebben enige tegenspraak doen ontstaan. Wij leven in een letterkundigen tijd, waarin de kritiek de boventoon heeft. De kritiek is goed, ze is nodig. Ze zuivert de geschiedenis, ze veegt de toegangen tot het paleis van de waarheid schoon. Maar is de tijd van de dogmatiek niet vrij van buitensporigheden, de tijd van de kritiek is er ook niet vrij van. Reeds sinds lang is er gezegd geworden: "zij die al te haastig naar de waarheid lopen, gaan haar voorbij."

Zij die de geschiedenis nieuwe willen maken, gelijken op hen, die de steden willen vernieuwen. Deze beginnen met enige slecht gebouwde uizen, die de buurt ontsieren en het verkeer belemmeren, omver te werpen; daarna slaan zij de handen aan de hechte en nuttige gebouwen, hetgeen door een ieder betreurd wordt. Wijze mannen zullen in de tijd van de kritiek zich gematigdheid en eerlijkheid ten regel stellen.

De tegenspraak, waarop wij het oog hadden, loopt over twee niet zeer belangrijke omstandigheden uit het leven van Calvijn: het tijdstip, waarop hij Bazel verliet, om zich naar Ferrara te begeven, en de weg, die hij insloeg, toen hij uit Italië naar Zwitserland terugkeerde

De schrijver treedt verder in zijn voorrede voor de Franse uitgave in een uitvoerige uiteenzetting van de waarheid van zijn mededelingen ook tegenover de kritiek van een ongenoemde en van het Franse liberale blad *Le Lien*. Wij hebben die achterwege gelaten, omdat ze onze Hollandse lezers weinig belang kan inboezemen. VERT.

Wanneer zal er een einde komen aan de strijd en aan de worstelingen?

Gelukkig is er iets in de wereld, dat door de aanvallen van de mensen niet

neergeworpen, of zelfs geschokt kan worden, en dat voldoende is om vrede aan de ziel te geven. De heilige woorden, die de profeten Gods geschreven hebben, zullen eeuwig bestaan, omdat het licht Gods daarin is, en in alle geslachten veel naar de meest verheven goederen, begerige harten daarin het eeuwige leven gevonden hebben en nog vinden. Niet alleen wegens hun Goddelijke schoonheid brengen ze ons in verrukking, maar omdat ze volkomen aan al de behoefte van ons hart voldoen. Tot die hemelse en levende waarheid, die ons in de Goddelijke woorden wordt geopenbaard, zeggen wij: *Ik was naakt en gij hebt mij gekleed. Ik was hongerig en gij hebt mij te eten gegeven. Ik was dorstig, en gij hebt mij te drinken gegeven.* Waarom komen zoveel mensen, die dorstig zijn, niet tot die wateren? Mannen uit de Heidense oudheid, de Celcussen, de Porphyruzen, de Julianussen hebben het Christendom in de eerste tijden aangetast, en dezelfde tegenwerpingen aangevoerd, waarvan men zich tegenwoordig bedient. Ze wisten niet dat er in het woord een onvergankelijke kracht lag. Reeds achttien eeuwen lang biedt het weerstand aan alle aanvallen, en sinds onze roemrijke Hervorming heeft het een nieuwe vlucht genomen. De volken, die met hun schepen de verst verwijderde zeeën bevaren, hebben overal het zaad Gods verspreid. Tot aan de einden van de aarde is het gebracht. Wel is waar was het ongeloof nooit algemener onder de lagere standen; maar de gelovigen waren ook nimmer zo talrijk op aarde. Het is een schaar die niemand tellen kan. En ook zelfs, wanneer het ongeloof en het atheïsme nog meerder zouden worden, *zó zullen wij u toch niet verlaten, o Zaligmaker van de wereld.*

Als de vrijheid dezer aarde aan haar vrienden een licht geeft dat de ziel doet verdorren, dan geeft Gij een licht, dat opheft, levend maakt en verblijdt. Te midden van het lijden geeft Gij een krachtige en levende vertroosting; en bij het naderen van die dood, die de koning van de verschrikking is, vervult Gij onze zielen met de vaste en levende hoop, om door de weg van Uw kruis te komen tot het leven in de onzichtbare en heerlijke wereld. Tot wie zouden wij gaan, o Jezus Christus! Gij hebt de woorden des eeuwigen levens, en wij hebben geloofd en bekend, dat Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods.

GENÈVE, November 1868.

INHOUD

ZEVENDE BOEK.

**Engeland maakt zich los van Rome te midden van de beroeringen des
volks en de gebreken van de koning.**

EERSTE HOOFDSTUK.

**EEN SAMENZWERING TEGEN DE HERVORMING.
(Maart en April 1534.)**

De crisis. De koning te Rome veroordeeld. Twee dagen te laat. De Engelse gezanten en de bisschop van Parijs. Misrekening van de Engelse gezanten. Boek van Hendrik VIII tegen de paus. Het volk en de geestelijkheid tegen de paus. Terugwerking van het ultramontanisme. Een lijderes aan vallende ziekte. Een gebeurtenis in een kapel. Godspraken en wonderen. Staatkundige onderneming. De non voor de koning. Haar aanhangers vermeerderen. Pogingen om Thomas More te winnen. De samenzwering komt tot stand. Ze vindt nieuwe bondgenoten. De non en de samenzweerdere worden gevat. Droefheid van Thomas More. Veroordeling van de schuldigen. Dood van het meisje van Kent

TWEEDE HOOFDSTUK.

**HENDRIK VIII MAAKT EEN SCHEIDING TUSSEN
ENGELAND EN HET PAUSDOM.
(Kersmis. 1533 tot Juni 1534.)**

Maatregelen van de koning tegen Catharina. De monniken en priesters zien af van de paus. Maatregelen van Karel V tegen Hendrik. Hendrik maakt zich gereed hem tegen te staan. De beide hoofden van de anti-Roomse partij. De redenaar van de Hervorming. De koning schaft het gezag des pausen af. De sherifs belast met de uitvoering. De kerk, een afdeling van de staat. Het gezag in de kerk. Vorm die de kerk had kunnen aannemen. – Verschillende stelsels

DERDE HOOFDSTUK.

**HET BEGINT VOOR DE KONINGIN EN VOOR TYNDAL GEVAARLIJK TE
WORDEN. (1534 tot Augustus 1535.)**

Tyndal te Antwerpen vertaalt het Oude Testament. Zijn liefde en zijn ijver. Joye meent zijn vertaling te moeten verbeteren. Schoon protest van Tyndal. Anna beschermt de vrienden des Evangelies. Haar boodschap ten gunste van Barman. Ontevredenheid van de koning. Samenzwering tegen Tyndal. Strikken die hem gespannen worden. List. Poging tot verleiding. Men neemt zijn toevlucht tot de keizerlijke regering. Het huis van Tyndal wordt omsingeld. De verrader. Gevangenneming van Tyndal. Hij wordt opgesloten in het kasteel van Vilvoorden. Het leven van de Hervormers, verdediging van de Hervorming

VIERDE HOOFDSTUK.

**DE KONING OPPERKERKVOOGD TEGEN DE ROOMS KATHOLIEKEN
EN TEGEN HET PAUSDOM. (1534 en 1535.)**

Tegenstand van enige priesters. Inwendig voorbehoud. Dweepzieke monniken, vreesachtige monniken. Gemoedsbeweging van Thomas More. More en Fisher

weigeren de eed af te leggen. Ze worden naar de Tower gebracht. De eed gevorderd van de Kartuizer monniken. Paulus III wil Engeland terugvoeren. Hendrik verwerpt het pausdom. Strengere Bills over zijn opperheerschappij De koning is niet het opperhoofd der kerk

VIJFDE HOOFDSTUK.

AAN BEIDE ZIJDEN LICHT. (1534 en 1535.)

Openhartigheid en ellende van Thomas More. Kloppartij in Engeland. Karakter van Cranmer. Werk van Cranmer. De Bijbel zal in het Engels vertaald worden. Blijdschap van Cranmer. De vertaling door de bisschoppen mislukt. Pausgezinde en oproerige predikers. De koning beveelt de Kartuizer monniken de paus te verwerpen. De Kartuizer monniken nemen het besluit om te sterven. Bedreigingen van opstand. Onbestaanbaarheid van het pausdom met de vrijheid. De Kartuizer monniken worden veroordeeld. Terechtstelling van de drie priors van de Kartuizers. Hendrik slaat links en rechts.

ZESDE HOOFDSTUK.

HEERLIJK UITEINDE VAN BISSCHOP FISHER EN VAN THOMAS MORE. (Mei tot September 1535.)

Fisher te Rome tot kardinaal benoemd. Fisher te Londen ter dood veroordeeld. Hij wordt naar de Tower teruggebracht. Veroordeeld. Zijn godsvrucht in zijn laatste uren. Zijn Christelijk sterven. More voor het koninklijk gerechtshof. Hij wordt kastijdingen van More. De ochtend van 6 Juli. Zijn laatste zijn ontmoeting met zijn dochter. Algemene ontroering. Zelfrechtvaardiging. Niet geldige verontschuldigen woorden. Zijn dood. Indruk door die beide sterfgevallen te weeg Dweepzieke bull tegen Hendrik VIII. Hendrik laat zich te Rome gebracht. Uitwerkselen van die sterfgevallen op het vasteland.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

LIET BEZOEK, DE SCHANDALEN EN DE OPHEFFING van de KLOOSTERS.

(September 1535 tot 1536.)

De keuken van de monniken. Afkeer van de kloosters. Raad van Cranmer aan de koning. Kinderen van de duisternis in een strik,gevangen. een algemene inspectie verordend. De leken verschijnen weer. De commissarissen. De hogescholen. Cranmer over Rome. De inspectie begint. Zedenbederf in de kloosters. Zedelijk verval van de abdij van Langdon. Diefstal, overspel en bedrog. De donkere of doorschijnende vaas. Het crucifix van Boxley, Wreedheden. De commissarissen te Norton belegerd. De vrouwenkloosters. Verdedigers en lasteraars. Aan veel monniken wordt vrijheid verleend. Rapport van de commissarissen aan de raad. De raad overweegt. Uitwerking van het rapport op het parlement. Drie honderd zes en zeventig kloosters afgeschaft. De was godsdienstige huizen. Latimer en Cranmer. Begerigheid van de edellieden. Slecht gebruik van de kloostergoederen. Getuigenissen van de monniken. De maatregel wordt uitgevoerd. Droefheid en wanhoop. nieuwe instellingen. Voorspoed van het volk. Maatschappelijke en staatkundige ontwikkelingen. Verandering van de maatschappij

ACHTSTE HOOFDSTUK.

VERENIGING VAN DE KERK VAN ENGELAND MET DE PROTESTANTEN VAN DUITSLAND (1534 tot 1535.)

Hendrik VIII dringt zich in bij Melanchton. Melanchton stoot hem terug. De Keurvorst en Luther zijn Hendrik genegen. De dwalingen van de onverdraagzaamheid. nieuwe Engels gezantschap. Het verbond wordt getekend. Cranmer redt Maria. Bijeenkomst met Catharina. Beslissing, zelfkastijding, ziekte van Catharina. Toebereidselen van Karel tegen Engeland. Testament, afscheid en. dood van Catharina. " Gevoelen van Anna Boleyn bij haar dood. Engeland en Duitsland trachten zich te verenigen. Godgeleerd gesprek te Wittenberg. Zal Luther iets toegeven? Een meester en slaven aan het hof van Engeland

NEGENDE HOOFDSTUK.

KONINGIN ANNA WORDT BESCHULDIGD. (1535 tot Mei 1536.)

Dwaling omtrent het begin van de Hervorming. Deugden en werken van Anna Boleyn. Haar verhouding tot Cranmer en Latimer. Tot Tyndal. Tot Parker. Christelijk karakter van Parker. Karakter van Anna Boleyn. De waarheid omtrent Anna Boleyn. Haar vijanden. Hendriks oog valt op Johanna Seymour. Handelwijze van koningin Anna. Haar angst; haar doodgeboren zoon. Haar droefheid en ongerustheid. IJver van Anna voor de Hervorming. Ontevredenheid van de Ultramontanen. De gevaren van Anna vermeerderen. Haar bekommernis voor haar dochter. Eerste en tweede reden tot beschuldiging. Derde en vierde reden tot beschuldiging. Karakter van Hendrik VUL Commissie van onderzoek. Brereton en Smeton gevangen genomen. Het steekspel van Greenwich. De koning maakt een verrassende beweging. Anna voor Norfolk en de raad. Anna in de Tower. Haar godsvrucht, haar onschuld. Haar smart. Moeilijke toestand van Cranmer. Zijn brief aan de koning. Valse toegevendheid van Cranmer. Koningin Anna wordt onder een streng opzicht geplaatst. Vrede en beroering in haar gemoed. Buitengewone blijdschap

TIENDE HOOFDSTUK.

KONINGIN ANNA SCHENKT VERGEVING AAN HAAR VIJANDEN EN ONDERGAAT DE DOODSTRAF.

(Mei 1536.)

De rechter erkent de onschuld van Anna. Haar vijanden en haar afstand doen van de wereld. Waardigheid van haar antwoord. Brief van Anna aan de koning. Uitwerking daarvan op Hendrik. Verklaring van Northumberland. De jury. Veroordeling van Norris De koningin en haar broeder voor hun pairs. Waardigheid en helderheid van Anna. Uitwerking in de stad. Vonnis van veroordeling. Redevoering van Anna tot de pairs. Veroordeling van lord Rocheford. De vier edellieden onthoofd. Hendrik vernietigt zijn huwelijk met Anna. Blijdschap en hoop van de paus. Anna verwijt zich een misslag. Ze vraagt vergiffenis aan Maria. Het Avondmaal door Anna gebruikt en wonderen van de priesters. Laatste boodschap van Anna aan Hendrik. Voorbereidselen in de tuin van de Tower. Een edele vergiffenis. Aandoening door die Christelijke daad opgewekt. Dood van Anna. Haar gedachtenis. Jacht partij van de koning. Hendrik trouwt met Johanna Seymour. Uitwerking van de dood van Anna op het vasteland. Kwam ze van Rome?

ELFDE HOOFDSTUK.

BE WEGING van de HERVORMING NA de DOOD VAN ANNA EN TEGENWERKING van de KATHOLIEKEN EN SCHOLASTIEKEN.

(Zomer van 1536.)

De paus wil zich met Engeland verenigen. Een tweemens in Hendrik VIII. Pole wil

aan de koning schrijven. De priesters zijn vaders, de koningen zijn zonen. Hendrik regeert als Turk. Pole heeft bevel ontvangen om Hendrik te vervloeken. Gevoelen van de koning. Maria betaalt haar verzoening met de koning met een duren prijs. Bekrachtiging van het parlement. Bevel om van de paus af te zien. Woorden van de wereldlingen en woorden van de Christenen. Vergadering of convocatie van de geestelijkheid. Hervormingsredenen van Latimer. Jonge wolven in de vergadering. Noodzakelijkheid van de Hervorming. De leken verschijnen weer. De geestelijkheid wijst op zeven en zestig valse leringen. De woordvoerder in de kamer van de bisschoppen. De beide legers tegenover elkaar. Een schot in de vergadering. Het voornaamste volgens Cranmer. Fox roemt de Hervorming. Het woord Gods de bron des levens. Alesius wordt uitgesloten. Noodzakelijkheid om de vergadering door iets anders te vervangen.

TWAALFDE HOOFDSTUK.
BEWEGING VAN HET SCHOLASTIEKE KATHOLICISME, DOOR DE
KONING BEGUNSTIGD EN EVANGELISCHE TERUGWERKING.
(Herfst 1536.)

Hendrik speelt de rol van paus. Leerstukken van het nieuwe opperhoofd van de Kerk. Doop, wezenlijke tegenwoordigheid, enz. Beelden, aanbidding, van de heiligen, gebruiken. Verschillende gevoelens. Men toekent, de koning wil het. Middel van Cranmer om het kwaad te voorkomen. Cromwell plaatsvervangend opperhoofd. Bijbel van Coverdale. Evangelische terugwerking. Verschillende getuigenissen. Vervolgelingen. De grondslagen des geloofs

DERTIENDE HOOFDSTUK.
OPSTAND IN HET NOORDEN VAN ENGELAND TOT HERSTEL VAN HET
PAUSDOM EN VERNIETIGING van de HERVORMING.
(October 1536.)

Beweging in de graafschappen van het Noorden. Gisting op het land. Oproer in Lincolnshire. Twintig duizend mensen in opstand. Bedreigingen van de koning. De genadebedevaart. Redevoeringen van Latimer en van Aske. De edelen, Northumberland. Schrik van Hendrik en van Londen. Laagheid van de opstandelingen. De heraut van de koning staat voor de hoofden van de opstandelingen. Het leger van de opstandelingen trekt op naar Londen. Koninklijke proclamatie. Voorwaarden van de opstandelingen. Ze verspreiden zich. Latere opstanden en onderdrukkingen daarvan.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
DOOD VAN DE GROTE HERVORMER IN ENGELAND.
(van 1535 tot October 1536.)

Tyndal te Vilvoorden. Zijn werken. Rogers wordt zijn helper. Het legaat van Tyndal. De Bijbel zal verschijnen. Een licht dat de mensen verlicht. Men treedt tussenbeide bij de koning voor Tyndal. Pogingen van Poyntz om hem te redden. Poyntz vervolgd door Philips. Standvastigheid van Tyndal. Alles verenigt zich tegen Tyndal. Zijn grote misdrijf. Woorden van Tyndal. Tyndal afgezet. Hij wordt naar de strafplaats geleid. Hij sterft biddende voor de koning. Verzoek om de gehele bijbel te verspreiden. De koning staat het toe. Gevolgen van die daad. Hoe de Bijbel ontvangen wordt. Inwendige kracht van de Schrift

ENGELAND MAAKT ZICH LOS VAN ROME TE MIDDEN VAN DE BEROERINGEN

EERSTE HOOFDSTUK.

Een samenzwering tegen de Hervorming. (Maart en April 1534.)

Het parlement van 1534 had de zaak van de Hervorming een goede schrede vooruit gebracht. De stem van de meest verlichte mannen in Engeland had zich daar met nog meer kracht doen horen dan in het parlement van 1529, waarom dan ook een geschiedschrijver, over de vergadering van 1534 sprekende, haar die grote zitting van het parlement noemde. Die verlichte mannen evenwel maakten slechts een kleine minderheid uit, en velen hunner, die niet onafhankelijk waren, brachten alleen dan, wanneer de koning hen daartoe machtigde, hun stem uit in de zin van de vrijheid. Het was een tijd van crisis voor de natie. Ze kon toen evenzeer terugkeren tot de paus als overhellen tot het Evangelie.

Tussen de middeleeuwen en de nieuwe tijden staande, had ze een keus te doen van te zijn of niet te zijn. Zou ze een krachtige poging doen, om zich tot zulke gezonde hoogten te verheffen, als welke door die reizigers worden bereikt, welke de afgebrokkelde hellingen van de Alpen bestijgen? Voor zo'n stoutmoedige daad scheen ze al te zwak te zijn. De massa des volks scheen door oude vooroordelen aan de gebruiken en dwalingen van Rome te zijn vastgeketend. Wel is waar had de koning staatkundige oogmerken, waarmee hij zijn tijd vooruit was, maar daar hij een slaaf van zijn hartstochten en een gedwee discipel van de scholastiek was, verfoeide hij de was Hervorming en de was vrijheid.

De geestelijkheid was bijgelovig, zelfzuchtig, prikkelbaar, en de raadslieden der kroon kenden geen andere regel dan de wil huns meesters. Door geen van deze machten kon dus een verandering in de staat van zaken tot stand komen. Alleen de krachtige hand, de geheimzinnige macht, die de westerse wereld reeds in beweging bracht, moest Engeland redden, dat dan ook de krachtige schokken daarvan begon te gevoelen. Een nieuwe windvlaag scheen de zeilen van het Britse vaartuig te doen zwellen, en het midden door talrijke klippen naar de haven te drijven.

De gedachte, die destijds het brein van de verstandigste mannen in die streek, zoals Cranmer, Cromwell en hun vrienden, voornamelijk vervulde, was de noodzakelijkheid om het gezag des pausdoms in het koninkrijk uit te roeien. Naar hun overtuiging moest dat vreemdsoortig en ongezond gewas, dat de 13ritschen grond had ingenomen, ontworteld en zo volkomen uitgeroeid worden, dat het nimmermeer kon te voorschijn komen. Het parlement had verklaard, dat al de macht, door de bisschop van Rome in Engeland uitgeoefend, moest ophouden en aan de kroon overgedragen worden; dat niemand, ook niet de koning, voor welke dispensatie dan ook, zich tot Rome wenden moest. Een geestelijke had elke Zondag in de St. Pauluskerk gepredikt, dat de paus niet het opperhoofd van de Kerk was.

De paus van zijn zijde, wachtte nog altijd op de verklaringen, die hem beloofd waren, en op de bevredigende voorstellen van Hendrik VIII; maar toen hij zag, dat de koerier, die hij uit Londen verwachtte, niet kwam, had hij op 23 Maart 1534 die vorst plechtig veroordeeld. Maar onmiddellijk daarop, verbaasd over zijn stoutmoedigheid, had Clemens zichzelf angstig afgevraagd, op welke wijze hij die misslag kon herstellen en de koning bevredigen. Hij meende dat dit onmogelijk was, en had in de bitterheid zijns gemoeds uitgeroepen: "Helaas! Engeland is voor ons verloren!"

Twee dagen na het beruchte consistorie, dat het vonnis van Hendrik VIII had

uitgesproken, trok een Engelse koerier de nog onrustige en in beroering verkerende stad Rome binnen, en begaf zich rechtstreeks naar het paleis van, de paus. Wat wil hij? vroeg men; wat maakt hem zo stoutmoedig? De Engelsman kwam aan de ministers van het Vaticaan de zo lang verwachte acte overhandigen, waarbij de koning van Engeland verklaarde bereid te zijn, om met de paus in een schikking te treden, onder voorwaarde, dat de kardinalen van de keizerlijke partij verwijderd werden. De koerier maakte tevens bekend, dat twee gezanten van Hendrik VIII, Sir Eduard Carne en Revett zouden komen, om de zaak tot een einde te brengen. Kardinaal Farnèse, die weldra Clemens moest opvolgen, onder de naam van Paulus III, en de meest gematigde prelaten van het heilig college begaven zich dadelijk naar de paus, en verzochten hem zo spoedig mogelijk het consistorie bijeen te roepen. Clemens wenste niets liever. Maar de keizersgezinden, meer dan ooit verwoed, eisten dat het vonnis, waarbij Hendrik VIII werd veroordeeld, bekrachtigd zou worden, en stelden alles in het werk om het daartoe te doen komen. Monniken waren voortdurend bezig met zekere sprookjes op te dissen, die hun medebroeders in Engeland hun toezonden, en maakten er nog iets bij. Ze beweerden dat het ganse volk in Engeland in opstand zou komen tegen de koning, en zich aan de voeten van de heiligen vader zou gaan neerwerpen. De paus bekrachtigde dus het vonnis, en het consistorie, dat nog een stap verder ging, belastte de keizer met de uitvoering.

Men heeft gezegd, dat een oponthoud van twee dagen de Hervorming in Engeland veroorzaakt heeft. Dit is niet juist. Die Hervorming ontstond door de Heilige Schrift, door God, door zijn machtige genade, en niet door de vorsten, door hun hartstochten of door hun verdragingen. Al had zelfs het pauselijk hof aan Hendrik VIII de door hem aangevraagde echtscheiding toegestaan, dan zou die vorst toch waarschijnlijk niet hebben afgezien van de rechten, die hij eenmaal. Verkregen had, en waardoor hij de enige en was vorst van Engeland was geworden. Had hij het gedaan, dan is het zeer te betwijfelen, of hij krachtig genoeg zou geweest zijn, om de Hervorming tegen te houden. Het volk was op weg, de Christelijke waarheid trad in hun midden te voorschijn, en geen beroeringen of pauselijke concessies waren in staat de stroom tegen te houden, waardoor dat volk naar de zuivere en levende wateren des Evangelies gedreven werd.

De gezanten van Hendrik VIII evenwel, Sir Eduard Carne en William Revett kwamen in Italië zeer gemoedigd, en maakten zich sterk, zoals ze aan de koning schreven, dat ze het pausdom en Engeland tot verzoening zonden brengen, "overeenkomstig de wenschen van zijn Majesteit". Te Bologna komende, vernamen ze dat de bisschop van Parijs, die belast was hen te ondersteunen, zich daar bevond, waarop ze zich tot hem begaven, ten einde nauwkeurig omtrent de staat van zaken ingelicht te worden. De bisschop behoorde tot die verlichte Katholieken, welke meenden, dat de uiterste partij van de Ultramontanen liet pausdom aan grote gevaren blootstelde, en die de scheuring in de Kerk zouden hebben willen voorkomen door het geven van enige voldoening aan Engeland en aan. Duitsland.

De gezanten van Hendrik VIII troffen dien. prelaat dan ook in een treurigen en verlegen toestand aan. "Het is gedaan ", zei hij hun, "de paus heeft zijn vonnis tegen zijn Majesteit uitgesproken." Carne en Revett werden door die slag verpletterd; het kwam hun voor ongehoord te zijn, de last was hun te zwaar. "Al onze verwachtingen," riepen ze uit, "verdwijnen in een ogenblik." Du Bellay verzekerde hun, dat hij geen enkele poging onbeproefd had gelaten, om zo'n overhaasten, zo'n onvoorzichtige stap van de paus tegen te houden. "Maar de keizerlijk-gezinden," zei hij, "hebben hemel en aarde in beweging gebracht, en Clemens VII gedrongen een vonnis uit te spreken, dat

in strijd is met Zijn eigen overtuiging." De gezant van François I voegde er bij, dat er evenwel nog een straaltje van hoop was. "Raince, de secretaris van het Franse gezantschap te Rome geeft zich aan de duivel over " werd er op enigszins behendige wijze gezegd, "als de heilige vader niet alles herstelt, wat er bedorven is." De Engelsen wilden zich onmiddellijk naar de paus begeven "" om de uitvoering van het vonnis tegen te houden. "Doet dat volstrekt niet," zei de Franse bisschop, "gaat niet naar Rome, onder welk voorwendsel dan ook." Misschien wilde du Bellay eerst weten wat zijn meester over die zaak dacht. Daar Carne niet wist welk advies, hij moest geven,. Zond hij een koerier naar koning Hendrik, om zijn bevelen te vernemen, en daar hij tien dagen later toch iets wilde doen, beriep hij zich van de slecht ingelichten bisschop van Rome op, de beter ingelichten.

Toen de koning van Engeland de boodschap van zijn gezant ontving, kon hij met moeite zijn toorn bedwingen. Op het ogenblik dat hij ene. concessie gedaan had, die hem voorkwam het toppunt van toegevendheid te zijn, werd hij door Rome met verachting behandeld en aan Karel V opgeofferd! De natie zelf was bewogen. De paus, zo zei men, geeft een vreemd vorst bevel zijn besluiten. Te doen uitvoeren; soldaten, die nog kort geleden in Duitsland zijn aangeworven, en de mond vol hebben van beledigingen en bedreigingen, maken zich gereed om in Groot Brittannië te landen! De nationale trots bewerkte dat het volk zich aan de zijde van de koning schaarde. Hendrik aarzelde niet meer; "zijn gekrenkt eergevoel eiste voldoening; een volkomen breuk kon alleen hem die verschaffen. Hij schreef een stukje onder de titel: "De macht van de Christelijke koningen, in hun kerken tegen de tirannie en de afschuwelijke goddeloosheid van de paus. Dit boek tegen de paus, en het zeer daarmee verschillend geschrift, door hem vroeger vervaardigd tegen Luther, zijn de enige voortbrengselen van die vorst op godsdienstig gebied. Daar hij op niets anders bedacht was dan op eigenbelang, helde, hij dan eens tot deze en dan weer tot gene zijde over. Hierin werd hij door veel schrijvers ondersteund.

"De paus," zegt Dr. Sanasons, deken van de koninklijke kapel, "heeft in Engeland geen meerdere macht dan de aartsbisschop van Canterbury in Rome heeft. Alleen door een stilzwijgend toestemmen heeft de paus zich in dit koninkrijk ingedrongen; maar nu zullen wij door een uitdrukkelijke overeenkomst hem er uit bannen." De beide kamers waren bijna eenstemmig van dit gevoelen. De geheime raad stelde, voor, om aan de lord major te verzoeken, de anti-Roomse leer. in alle huizen van Londen te laten onderwijzen. Het volk eindelijk verzette zich op zijn wijze, en hield optochten en maskerades, waarbij dan eens een kardinaal en dan weer een paus voorkwam. Als men iemand een zware belediging wilde toevoegen dan noemde men hem "papist, of "priester van de paus." De gebrekkelijkheid zelf verklaarde zich tegen Rome. Op 31 Maart onderzocht de kamer van de geestelijke convocatie, of de Roomse opperpriester tweede de Schrift in Engeland een hogere macht bezat dan een ander vreemde bisschop. Vier en dertig stemmen antwoordden ontkennend; vier slechts bevestigend. Daarop zond de koning onmiddellijk dezelfde vraag aan al de geesteliker corporatiën in zijn koninkrijk. De vrienden van het Evangelie sprongen op van blijdschap. De paus had een grote fout begaan door op de wijze van het oude heidense Rome de bliksems van het Vaticaan te slingeren, zoals eertijds Jupiter ze van het capitulum neerzond.

Een grote omwenteling scheen zonder tegenstand te zullen ontstaan op dit eiland, dat zoolang aan de Roomse geestelijkheid onderworpen was geweest. Van buiten af was voor het ogenblik niets te vrezen. Karel V was overladen met allerlei bezigheden, de koning van Schotland stond op een beteren voet met zijn oom in Engeland, en

François I maakte zich gereed tot een vriendschappelijke samenkomst met Hendrik VIII. En toch was het gevaar nooit groter geweest. Maar de mijn werd ontdekt in Maart 1534, voordat de lont er in geworpen was.

Een gevaarlijke staatkundige en geestelijke samenzwering broeide sinds enige tijd in stilte in de cellen van de kloosters. Wens waar trof men hier en daar in de kloosters goed onderwezen, vrome en eerlijke monniken aan; maar de meesten waren onwetend, dweepziek en zeer bevreesd voor de gevaren, waarmee hun orde bedreigd werd. Hun aanmatiging, hun lomphheid, hun slechte zeden ergerden het meest verlichte gedeelte van de natie; hun goederen, hun begiftigingen, hun weelde wekten de begeerlijkheid op van de edellieden. Een godsdienstige en maatschappelijke verandering had in dit gedenkwaardig tijdvak plaats, en de monniken begrepen, dat ze de eerste slachtoffers van die omwenteling zouden zijn. Van daar dat ze besloten zich tot het uiterste toe pro aris et focus te verzetten. Maar wie zou in deze gewaagde onderneming de eerste stap doen? wie zou het sein geven?

Het was, evenals in de dagen van de maagd van Orleans, een jong meisje, dat de trompet aan de mond zette en de aanval blies. Maar was de eerste een heldin geweest, de tweede was opgewonden, en, zelfs een dweepster.

In het dorp Aldyngton, in het, graafschap Kent, trok een meisje van een vreemd voorkomen de aandacht. Ofschoon ze van een leeftijd was, die zich gewoonlijk door de frisheid en de glans van het gelaat onderscheidt, was haar aangezicht bleek, en haar blik schuw. Meermalen gebeurde het, dat ze plotseling over haar gehele lichaam begon te beven, het gebruik van haar ledematen en haar verstand verloor, vreemde volzinnen uitsprak en stijf en levenloos op de grond viel. Overigens was ze van een voorbeeldig gedrag. Het volk zag hierin niets anders dan een wonder, en de rector van het kerspel, Master een gierig en bedrieglijk priester, besloot toen hij mager zag van vallende ziekte zag, daarvan gebruik te maken die eer en geld te bekomen. Bij maakte de arme zieke wijs, dat, de buitengewone woorden, die ze uitsprak, veroorzaakt werden door een Goddelijke ingeving, en gaf haar te kennen, dat het zeer zondig zou zijn; indien ze dit wonderbare werk Gods geheim hield.

Een monnik van Canterbury, Boeking geheten, voegde zich bij de priester, met het doel om van deze ziekte gebruik te maken ten voordele van de Roomse partij. Ze gaven aan Elisabeth Barton (Zo heette het meisje van Kent) te kennen, dat de zaak van de godsdienst in Engeland in groot gevaar was; dat men de monniken en de priesters wilde afdanken; maar dat God, die door zijn machtige hand zijn kerk door de nederigste werktuigen verdedigt, haar in dezen. heillozen tijd verwekt had, om de heilige ark, die de koning, zijn ministers en zijn parlement omver wilden werpen, staande te houden. Deze voorstelling beviel het jonge meisje; op het getuigenis van de priesters afgaande, zag ze haar ziekteaanvallen voor Goddelijke geestverrukkingen aan; een gevoel van hoogmoed beving haar, en ze nam de rol aan, die haar werd aangeboden.

Plotseling werd haar verbeelding verhit ze kondigde aan dat ze gemeenschap oefende met de zaligen, met de engelen, ja zelfs met de duivel. Wie leerde dit bedrog? Was het dweperij? Zowel het een als het ander; het doel overigens, heiligde in haar oog de middelen. Als ze sprak maakte ze allerlei vreemdsoortige bewegingen, vertrok haar gelaat, en versierde hare visioenen met een lompe rijmelarij die de verstandigen deed glimlachen, maar waar door haar godspraken bij het volk ingang vonden. Weldra verhief ze zich zonder schroom boven de waarheid, en in een koortsachtige spanning trachtte ze het volk op te wekken tot het plengen van bloed.

Er stond in het kerspel, ergens in het open veld, een oude bouwvallige kapel, die sinds

lang verlaten was, en waarin zich een ruw beeld bevond van de maagd Maria. De priester Master besloot die kapel tot een winstgevende plek voor een bedevaart te maken. Dit denkbeeld drong hij Elisabeth op; en weldra verklaarde zij, dat de Heilige maagd haar in dit Godgewijde heilige gebouw genezen zon van haar ziekte. Met een zekere staatsie werd ze daarheen gedragen, en op een plechtige wijze voor het beeld geplaatst. Daarop kreeg ze een aanval van de ziekte.

Eensklaps zag men dat de tong uit de mond hing, haar ogen uit hun kassen puilden, en hoorde men haar met een holle en ruwe stem over de hel spreken; daarop beschreef ze door een wondervoile verandering, met een zachte en hemelse stem de vreugde des hemels. Eindelijk hield de zinsverrukking op. Elisabeth kreeg haar bewustzijn terug, verklaarde volkomen genezen te zijn, en, kondigde aan dat God haar beval non te worden en Boeking tot biechtvader te nemen. Daar de voorspelling van het meisje van Kent, wat haar genezing betrof, op die wijze vervuld was, nam ze daardoor zeer in aanzien toe.

De bondgenoten van Elisabeth aren van oordeel, dat de nieuwe profetes een grotere schouwplaats voor haar verrichtingen behoefde dan de velden van Aldyngton; ze koesterden de hoop, dat wanneer ze zich in het geestelijk middelpunt van Engeland vestigde, ze aanhangers in het gehele koninkrijk zoude bekomen. Dadelijk na haar genezing begaf de buikspreekster zich naar het klooster van het heilig graf te Canterbury, waartoe Boeking behoorde. In deze primaatstad vermenigvuldigden zich haar godspraken en wonderen. Dan eens werd midden in de nacht de deur van haar slaapkamer op een wonderdadige wijze geopend; dit was een roepstem Gods, die haar uitnodigde naar de kapel te gaan, om niet Hem te spreken. Dan weerom werd haar een brief met gouden letters geschreven door een engel uit de hemel gebracht. De monniken hielden aantekening van deze wonderen en godspraken; ze deden daaruit een keus, en Master bracht deze verzameling van wonderen, de Heilige Schrift van die dweepers, naar de aartsbisschop Warham. Deze prelaat scheen aan de ingeving van de non te geloven; hij stelde het stuk de koning ter hand; deze gaf het aan Thomas More, met het bevel om de woorden van het meisje van Kent zorgvuldig op te tekenen en ze hem mee te delen. Deze daad van Hendrik VIII kwam waarschijnlijk meer voort uit nieuwsgierigheid en wantrouwen dan uit lichtgelovigheid.

Elisabeth en haar raadslieden bedrogen zich hierin en meenden een nieuwe terrein geopend te zien, waarop ze de vruchten van hun bedrog hoopten in te zamelen. De maagd van Aldyngton verwisselde haar zuiver godsdienstige rol in mie staatkundige. "Ongelukkig" schreef een Ultramontaan, "verliet ze de hemel voor de aarde, en hield ze zich bezig met wereldse dingen. Daartoe wilden haar raadslieden komen. Al degenen, die de heerschappij van het pausdom wilden herstellen. "Al moest de koning daarvoor het leven laten de monnik Boeking vooral, begonnen in haar bijzijn uit te varen tegen de verdraagzaamheid van Hendrik, ten opzichte van de ketterij en het nieuwe huwelijk, dat, die vorst wilde aangaan. Elisabeth sloot zich krachtig bij deze oproerige oppositie aan."

"Als Hendrik, zei ze tot bisschop Fisher, "Anna Boleyn trouwt, dan is hij over zeven maanden niet meer koning van Engeland." Dadelijk daarop werd de kring van haar aanhangers groter. De partij van Rome sloot zich bij haar aan. Abel, agent van koningin Catharina, voegde zich bij de samenzwering; tweemaal verscheen Elisabeth voor de pauselijke legaten; Fisher ondersteunde haar, en Thomas More, een van de uitnemendste geesten van die eeuw, hoewel eerst tegen haar gezind, nam later haar dwaze en zondige openbaringen voor waarheid aan.

Ene zaak ontbrak nog, en dat was naar de mening van de drijvers van de beweging het

voornaamste: Elisabeth moest voor Hendrik VIII verschijnen, zoals Elia voor Achab; van zo'n samenkomst beloofden ze zich veel goeds. Eindelijk verkregen ze dit, en het meisje van Kent bereidde zich daarop voor door oefeningen, die haar in een opgewonden stemming brachten. Bij de vorst gekomen, bleef ze eerst sprakeloos en onbewegelijk; maar weldra werd haar oog levendig en scheen vuur te schieten; haar mond trok scheef, werd groot, en onsamenhangende woorden kwamen over haar lippen. "Satan plaagt mij om de zonden van mijn volk," riep ze uit, maar onze gelukzalige lieve vrouw verlost mij door haar machtige hand. O tijden! o zeden! Afschuwelijke ketterijen, goddeloze nieuwigheden. "Koning van Engeland! zie toe dat gij de macht van de Heiligen Vader niet aantast. Roei de nieuwe leer uit! Verbrand in uw ganse koninkrijk het nieuwe Testament in de volkstaal. Hendrik, verlaat Anna Boleyn, en neem Catharina weer tot vrouw. Als gij niet al deze dingen doet, zult gij geen maand meer koning zijn, en in de ogen Gods zijt gij het niet meer een uur. Gij zult de dood van een eerloze sterven, en Maria, de dochter van Catharina, zal uw kroon dragen."

Deze geruchtmakende vertoning had op de vorst niet de minste uitwerking. Hendrik, die anders zo spoedig gereed was om te straffen, wilde op de dwaasheden van Elisabeth niet antwoorden, en vergenoegde zich met zijn schouders op te halen. Maar de dweepster liet zich niet ontmoedigen; kon ze de koning niet bekeren, dan moest ze het volk ophitsen; ze herhaalde haar dreigingen in de kloosters, in de kastelen, op de velden van Kent, het schouwtoneel van haar kunstenaars.

Zij wisselde ze af naar omstandigheden. De koning moest vallen; maar dan eens was het onder de slagen van zijn onderdanen; op een andere maal onder die van de priesters, en weerom op een andere maal onder het oordeel Gods. Een enkel punt in haar redenen was altijd hetzelfde: Hendrik Tudor moet omkomen. Daar ze weldra als profetes boven de gewone leraars van de godsdienst verheven werd, berispte ze de opperpriester zelf. Ze vond dat hij al te vreesachtig was; van daar dat ze hem de les las, en hem aankondigde, dat indien hij de plannen van Hendrik niet vernietigde, hij onvermijdelijk door zware slagen, die hem reeds boven het hoofd hingen, zou getroffen worden.

Die stoutmoedigheid vermeerde het aantal van haar aanhangers. Monniken, nonnen, priesters, ridders, edellieden en geleerden hingen haar aan. Jongelieden, mensen van weinig ontwikkeling waren vooral met deze dwaze zaak ingenomen. Er waren echter ook aanzienlijke mannen, die niet schroomden zich als haar verdedigers te verklaren. Bisschop Fisher zelfs werd gewonnen; hij meende zeker te zijn van de vroomheid van liet meisje. Daar hij een zwaarmoedig karakter had, een neiging bezat tot liet mystieke, en een vriend was van het wonderbare, meende hij, dat de ziel van Elisabeth wel een bovennatuurlijke gemeenschap kon hebben met de Oneindige. In de kamer van de pairs zei hij: "Hoe zou men een non, van wier heiligheid zo veel priesters getuigenis afleggen, van bedrog kunnen verdenken?"

De Rooms-Katholieken triomfeerden. Er was in Engeland een profetes opgestaan, gelijk aan Debora in Israël.

Een uitnemende Katholiek van grote geleerdheid, Thomas More, twijfelde echter enigszins; van daar dat de monniken, die raadslieden van Elisabeth waren, alles in het werk stelden om hem te winnen. Pater Risby, een Franciscaner monnik van Canterbury, kwam op. Zekere avond (Kersmis 1532) te Chelsea aan, om daar de nacht door te brengen. Na de Avondmaaltijd zei hij: "Wat is die non van Kent toch een grote, heilige! het is merkwaardig om te zien wat God door haar verricht."

"Daar dank ik God voor," antwoordde More koeltjes.

"Door haar tussenkomst is de ziel van de kardinaal gered," voegde de monnik er bij.

Het gesprek werd niet verder voortgezet. Maar enige tijd daarna werd er een nieuwe poging gedaan. Pater Rich, een Franciscaner monnik van Richmond, kwam Thomas More de geschiedenis vertellen van de brief met gouden letters geschreven en door een engel aangebracht. "O vader!" zei de kanselier, "ik geloof dat de non van Kent een deugdzaam meisje is, en dat God grote dingen door haar, werkt; maar geschiedenissen zoals die, welke gij mij daar verhaalt, behoren niet tot ons Credo, en als men ze verhaalt, moet men er wel zeker van zijn." Evenwel de geestelijkheid over het algemeen ondersteunde Elisabeth, en More kon de gedachte niet verdragen, dat hij een afzonderlijke secte zou vormen; hij ging daarom de profetes in het klooster van Sion bezoeken.

Ze verhaalde hem een zonderlinge geschiedenis van een verschijning van duivels in de gedaante van een afgrijselijke vogel. More vergenoegde zich met de dweepster een dubbelen dukaat te geven, en zich in haar gebeden aan te bevelen. De oude kanselier was evenals andere edele mensen onder de Katholieken, geneigd om zekere bijgelovigheden aan te nemen; maar hij zou gewild hebben, dat de non binnen de kring van de godsdienst bleef; hij werd bevreesd toen hij zag, dat ze zich ook met staatkunde inliet.

"Spreek niet over de zaken van de Vorsten," zei hij. Tot haar. "De betrekking, die wijlen de hertog van Buckingham had met een heiligen monnik, was grotendeels oorzaak van zijn dood." More was kanselier van Engeland geweest, en misschien vreesde hij dat het met hem zou gaan evenals met Buckingham.

Elisabeth nam die les niet ter harte. Ze kondigde opnieuw aan, dat overeenkomstig de openbaringen Gods, niemand aan prinses, Maria het rept zou ontnemen, dat ze vóór haar geboorte bezat, en voorspelde haar toekomstige troonsbeklimming. Pater Goold bracht onmiddellijk deze belangrijke tijding aan Catharina. De non en haar raadsliden, die de paus alleen berispten uit ijver voor het pausdom, waren in verstandhouding niet de nuntius; ze oordeelden het nodig, dat hij aan de samenzwering deelnam. Men werd het eens omtrent de te nemen maatregelen; op een bepaald ogenblik moesten enige monniken zich onder het volk mengen en een oproerige beweging uitlokken. Elisabeth en haar handlangers brachten al degenen, die de werktuigen van hun misdadig voornemen zouden zijn, bijeen. "God heeft u uitverkoren," zei de non tot deze monniken, "om in Engeland de macht van de opperpriester van Rome te herstellen."

De monniken bereidden zich tot dit verdienstelijk werk door vrome oefeningen; ze droegen haar boetklederen, hingen zich ijzeren ketenen om, vastten, waakten en baden lang. Ze stelden ijverig alle pogingen in het werk, om de maatschappelijke orde en het woord Gods omver te werpen.

De driftige Hendrik VIII, die nu eens in zijn leven zachtmoedig was, volhardde in zijn onverschilligheid. De zeven maanden, door de profetes bepaald, waren verstreken, en de dolk, waarmee ze hem bedreigd had, had hem nog niet bereikt. Hij bevond zich in goede welstand, genoot de goedkeuring van het parlement, zag de natie bloeien onder zijn regering, en had de vrouw, die hij zo hartstochtelijk begeerd had. Alles scheen hem te gelukken.

Dit bracht de dweepers in verwarring. Elisabeth trachtte hun geloof te verlevendigen, en zeide: "Bedriegt u niet; Hendrik is werkelijk geen koning, meer, en zijn onderdanen zijn reeds ontslagen van alle gehoorzaamheid aan hem. Maar het gaat met hem zoals met koning Jan die ofschoon van God verworpen, in het oog van de wereld nog

koning scheen te zijn."

De kuiperijen verdubbelden; behalve hun verbintenis met Catharina, traden de samenzweerders ook nog in onderhandeling met Margaretha Plantagenet, gravin van Salisbury" nicht van Eduard IV, die met haar kinderen in Engeland de partij van de witte roos vertegenwoordigde. Deze dame had zich tot dusver buiten de staatkunde gehouden; maar daar haar zoon, Reginald poe zich met de paus had verenigd, en met Hendrik VIII in onmin was geraakt, haalde men haar over, om de krachten van de partij, waarvan ze het hoofd was, ten behoeve van prinses Maria aan te wenden.

De samenzweerders meenden reeds zeker te zijn van de overwinning; maar op het ogenblik, dat ze zich verbeeldde op het punt te zijn om in Engeland het pausdom te herstellen, vielen hun plannen plotseling in duigen. De troon was in gevaar, daarin moest voorzien worden. Cromwell en Cranmer waren de eerste, die het onweer ontdekten, dat er broeide. Canterbury, de aartsbisschoppelijke stad van de primaat, was het brandpunt van de misdadige handelingen van het meisje van Kent.

Op zekere dag ontving de superieure van het klooster van het heilig graf een briefje van bisschop Cranmer, van de volgende inhoud: "Kom aanstaanden Vrijdag aan mijn woning; breng uw non mede; zorg er vooral voor."

De beide vrouwen kwamen; het hoofd van Elisabeth was zodanig op hol, dat ze in alles wat haar weervoer, niet anders dan een nieuwe zegepraal zag, ditmaal bedroog ze zich. De prelaat ondervroeg haar; ze hield hardnekkig de waarheid van haar openbaringen vol; maar zonder dat Cranmer hierdoor getroffen werd, die haar naar Cromwell liet brengen, die haar met vijf andere nonnen van haar secte naar de Tower zond. In het eerst volhardde Elisabeth op een hoogmoedige toon. in haar rol van profetes; maar de gevangenis, de strikvrage van de rechtera, en de droefheid, die ze ondervond toen ze zag dat haar leugens ontdekt werden, waren oorzaak dat ze eindelijk de moed verloor.

Dat ongelukkige meisje, het blinde werktuig van de priesters was niet ontbloot van goede eigenschappen. Ze begon haar kwaad in te zien, zelfs daarover berouw te gevoelen, en beleed alles. "Nooit heb ik een visioen gehad," zei zij; alles wat ik gezegd heb, kwant voort uit mijn eigen verbeelding; ik bedacht het om genoeg te doen aan degenen die mij omringden, en ons door de wereld geëerd te worden." De ziekte, waardoor haar hoofd verzwakt was, was vooral de oorzaak van haar buitensporigheid. Master, Boeking, Goold, Dering en andere, die meer schuldig waren dan zij, verschenen voor de Sterrenkamer. De bekentenissen van Elisabeth maakten het hun onmogelijk iets te ontkennen; ze erkenden getracht te hebben een opstand te verwekken met het doel om het pausdom te herstellen. Ze werden veroordeeld om in het openbaar hun bedriegerijen te herroepen. En daartoe werd bepaald de volgende Zondag in de St. Pauluskerk. De bisschop van Bangor predikte; de non en haar medeplichtigen, die tegenover hem op een verhevenheid stonden, beleeden hun misdaden voor het volk; daarop werden ze teruggebracht naar de Tower.

Aanzienlijker personen waren in de zaak betrokken. Het gold niet alleen iemand, die aan vallende ziekte onderhevig was en enige monniken; de namen van Fisher en van Thomas More kwamen ook voor in de Bill van beschuldiging. Cromwell nodigde de bisschop en de staatsman uit, de koning om vergeving te vlagen, en ver. Zekerde hun daarbij, dat ze die zouden krijgen. "

Ach, goede meester Cromwell," riep Thomas More, die over zijn lichtgelovigheid zeer bewegen en beschaamd was, uit, "mijn arme hart bloedt bij de gedachte, dat de koning

zou kunnen denken dat ik schuldig was. Ik beken het, ja ik Jeb geloofd dat de non Goddelijke ingevingen had, maar alle gedachte aan samenzwering heb ik ver van mij geweerd. Voortaan zal geen monnik of non ooit in staat zijn mij ontrouw te maken aan mijn Geul en aan mijn koning."

Cranmer, Cromwell en de kanselier verkregen van Hendrik VIII dat de naam van Thomas More van de Bill geschrapt werd. De doodstraf, waarmee hij bedreigd was, werd de vermaarden man bespaard. Zijn dochter Margaretha Roper kwam verrukt van blijdschap haar vader die boodschap brengen. "Lieve Megg," zei More glimlachende quod differe non aufertur. Uitstel is geen afstel.

De zaak van de bisschop van Rochester was van ernstiger aard; hij had in een innige verstandhouding met die bedriegers gestaan, en die eerlijke maar trotse en bijgelovige geestelijke wilde van geen schuld weten. Cromwell, die de grijsaard wilde sparen, bezwoer hem om van zijn verdediging af te zien; Fisher schreef integendeel aan de kamer van de Lords, dat hij volstrekt geen bedrieglijke list bij de non ontdekt had. De naam van de ouden gouverneur des konings bleef dus staan in de acte van beschuldiging.

De Bill op 21 Februari in de kamer van de Lords ingediend, werd op 31 Maart door de koning bekrachtigd. De gevangenen werden in de Sterrenkamer gebracht, om hun vonnis. Te vernemen. Hun vrienden hadden nog enige hoop; maar daar het vonnis, dat de paus op 23 Maart tegen Hendrik VIII uitsprak, de erfopvolging in gevaar bracht, werd het moeilijk om toegevendheid te gebruiken. De koning en zijn ministers waren van meerling, dat het nodig was door een streng voorbeeld: het oproer te voorkomen, dat de aanhangers van de paus in het koninkrijk aanstookten. Het doodvonnis werd over de schuldigen uitgesproken.

Intussen gevoelde de ongelukkige Elisabeth in de gevangenis, welke een ellende ze zich berokkend had. Ze was onrustig, angstig, werd nijdig op zich zelf, en beefde bij de gedachte aan de tijdelijke en eeuwige straffen, die ze verdiend had. De dood zou een einde aan die treurige toestand maken. Op 20 April werd de valse profetes met haar handlangers naar Tyburn vervoerd, onder een grote toeloop van volk. Op het schavot gekomen zede zij: "Ik ben niet alleen oorzaak van mijn eigen dood, die ik verdiend heb, maar ook van de dood van al die mensen, welke met mij zullen omkomen. Ach ik was slechts een arm onkundig meisje; maar de lofredenen van de geestelijken, die met mij omgingen, hebben mij in verwarring gebracht, en ik meende alles te kunnen uitkramen wat in mijn hoofd opkwam. Nu roep ik God aan en smee ik de koning om vergeving."

Dit waren haar laatste woorden, ze viel evenals haar medeplichtigen onder de slagen van de wet.

Dit waren de middelen, waartoe ijverige discipelen van Rome in Engeland de toevlucht namen, om de Hervorming te bestrijden. Zodanige wapenen kreeg zich tegen degenen, die ze gebruiken. De meest verblinde aanhangers van de kerk des pausen bleven deze vrouw houden voor een profetes, en onder de regering van Maria en Filips II was haar naam in groot aanzien. Maar de meest verlichte Rooms-Katholieken wachten zich tegenwoordig wel om haar bedriegerij te verdedigen. Dit dweepzieke voorval was niet nutteloos; het volk zag daaruit, wat de zogenoemde visioenen en valse wonderen waren, waardoor de monnikorden zoveel invloed hadden verkregen, en gedeeltelijk droeg dit dan ook bij tot het opheffen van de kloosters, binnen wier muren die ellendige bedriegerij beraamd was geworden.

TWEEDE HOOFDSTUK.
Hendrik VIII maakt een scheiding tussen Engeland en het pausdom.
(Kerstmis 1533 tot Juni 1534.)

Nadat het meisje van Kent zo ter dood was gebracht, schaarden haar aanhangers zich rondom een andere vrouw, die het Roomse stelsel onder meer verheven trekken vertegenwoordigde, terwijl Elisabeth op meer gewone wijze te werk gegaan was. Op de non volgde de koningin.

Catharina had altijd aanspraak gemaakt op de eer, die éne vorstin van Engeland toekwam, en deze werd haar dan ook door haar aanhangers gegeven. "Als zodanig hebben wij de eed voor haar afgelegd," zeiden zij, "en de koning kan ons daarvan niet ontslaan." Telkens wanneer lord Montjoye de koninklijke commissaris bij de dochter van Isabella en Ferdinand, haar vorstin noemde, stak ze het, hoofd trots omhoog en zeide: "Dat zult gij voor God te verantwoorden hebben."

"Ach!" riep Montjoye, verdrietig over zijn zware post uit: "duizend maal liever zou ik de koning in de. gevaarlijkste betrekkingen dienen!"

Zelfs toen Maria bevel had ontvangen om van haar titel van prinses afstand te doen, antwoordde zij: "Aan zo'n bevel zal ik alleen dan geloof slaan, als ik de handtekening zie van zijn Majesteit. "De aanzienlijkste aanhangers van de Rooms-katholieke godsdienst en zelfs de ambassadeur van Karel V legden dikwijls bezoeken af bij de koningin. Hendrik werd daarover ongerust,. en kort vóór Kerstmis 1.533 nam hij maatregelen om haar van haar vrienden te verwijderen. Catharina verzette zich tegen alles.

Suffolk schreef aan de koning: "Nooit heb ik zo'n halsstarrige vrouw ontmoet."

Maar er was een man, die niet voor haar onderdeed, en dat was Hendrik.

Zijn vurigste verlangen vond geen bevrediging; hij had geen zonen. Kwam hij te overlijden, dan liet hij twee dochters, Maria en Elisabeth na: de eerste door de aanhangers van de middeleeuwen, de laatste door die van de tegenwoordige eeuw ondersteund. Door een burgeroorlog zou waarschijnlijk moeten worden,beslist, wie de troon toekwam. Zo'n ramp moest voorkomen worden. De Lords en het Huis van de gemeenten drongen er dus, ongetwijfeld op zijn eigen aanhitsen, bij hem op aan; dat nu zijn huwelijk met lady Catharina ontbonden, en de daaruit voortgekomen kinderen onwettig waren, zijn huwelijk met koningin Anna voor geldig zou worden verklaard, en de kinderen die daaruit zouden voortkomen, alleen gerechtigd om hem. op te volgen. Allerlei soorten van personen waren dadelijk bereid deze, bepaling te eerbiedigen; de monniken zelfs bogen daarvoor hun hoofd. "Daar wij," zo zeiden zij. "onze koning Hendrik VIII en naast Jezus Christus hem alleen trouw en eerbied verschuldigd zijn, beloven wij een onkreukbare gehoorzaamheid aan gezegden onze heer, alsmede aan de Sérénissime koningin Anna, zijn echtgenote en aan hun kinderen, en beloven en betuigen een eeuwigdurende eerbied te hebben voor het heilig en kuis huwelijk, dat ze wettig hebben aangegaan. Dit gedwongen getuigenis, door de kloosterorden voor koningin. Anna afgelegd, is een van de talrijke gedenktekenen van liet despotisme van Hendrik VIII en van de zedelijke zwakheid van de geestelijken.

Maar de koning had zich met de eed van getrouwheid een belangrijk doel voorgesteld, en wel het verbannen van het pausdom uit Engeland. De monniken verbonden zich niet alleen tot het erkennen van de voorgeschreven orde van opvolging; maar ook om de koning boven de paus de voorrang te geven. "Wij houden staande," zeiden zij, "dat koning Hendrik het hoofd is van de Anglicaanse kerk; dat de bisschop van Rome,

valselijk paus en opperpriester geheten, niet meer macht heeft dan ieder ander bisschop; en wij beloven te zullen trachten Christus te preken, eenvoudig en openlijk. "overeenkomstig de regels van de Schrift en van de orthodoxe en Katholieke leraars." Slechts een teken een woord van de staat was er nodig, om het pauselijk leger uit het kamp van Rome in het kamp van de koning te doen overgaan.

Die beruchte kwestie van het Roomse rechtsgebied, werd ook onderworpen aan de twee universiteiten. Cambridge verklaarde, op 2 Mei, dat "al haar leraars, na zorgvuldig de Heilige Schrift onderzocht te hebben, daarin de voorrang van de paus niet gevonden hadden."

De geestelijkheid van de provincie York, bestuurd door de aartsbisschop Eduard Lee, een geestelijke van veel bekwaamheid, werkzaamheid en trotsheid, bood eerst een hevige tegenstand; maar eindelijk schreef die prelaat op 2 Juni aan de koning: dat "volgens het eenparig van zijn geestelijken, de paus overeenkomstig de Heilige Schrift geen meerder gezag heeft in Engeland dan elke andere vreemde geestelijke. Hendrik, die niet tevreden was met de verordeningen van zijn raad en met de besluiten van zijn parlement, eiste ook de goedkeuring van de Kerk, om zich van Rome los te maken; en de Kerk gaf ongetwijfeld meer uit zwakheid dan uit overtuiging toe aan dat verlangen. Evenwel, behalve de leden van de geestelijkheid, die zoals de primaat, niet van de paus gediend waren, had men nog veel bisschoppen, wie het in de grond van de zaak niet berouwde, dat ze van de voortdurende onrechtmatige eisen van het Roomse hof verlost waren.

Een tijding van het vasteland kwam plotseling de koning van Engeland in zijn al te gemakkelijke zegepraal verontrusten. Een veel vreselijker vijand dan de monniken en bisschoppen stond tegen hem op. De keizer, zo zei men, wierf soldaten aan, niet alleen in Vlaandere, maar zond daarheen uit Bohemen, Duitsland, Italië en Spanje aanzienlijke troepen om zich van Engeland meester te maken.

François I kon niet toelaten, dat dit koninkrijk, zo nabij het zijne, bezet was door de legers van Karel V, zijn altijddurende vijand; hij besloot dus een mondgesprek houden met Hendrik, en zond hem tot dat, einde de heer De la Guiche zijn raadsheer en kamerdienaar. Hendrik antwoordde, dat het, hem moeilijk, viel Engeland te verlaten, op een ogenblik, dat de paus en keizer van plan waren zich van hem meester te maken, vooral omdat hij "Zijn zozeer geliefde koningin" (Anna Boleyn) en zijn dochttertje, prinses Elisabeth, moest achterlaten; alsmede een ander meisje en haar moeder tante van Karel V, wiens aanhangers een samenzwering tegen hem beraamden.

"Verzoek uw koning, mijn goede broeder," zei Hendrik tot de heer De la Guiche, "een vloot schepen, galeien en vaartuigen bijeen te brengen, die de landing des keizers beletten. En laat ons, in geval die vorst of, Frankrijk, óf Engeland aanvalt, overeenkomen, dat hij die van ons beiden niet geroepen zal worden zijn rijk te verdedigen, in de staten van Karel zich begeven zal." Evenwel besloot Hendrik tot Calais te gaan.

Er was een andere inval, die naar de mening van Hendrik, meer te vrezen was. Die man, als koning misschien grotei dan men gewoonlijk wel denkt, meende dat geen vorst, hetzij hij Karel of Clemens heette, zich met zijn rijk mocht bemoeien. De acte waarbij de paus hem op 23 Maart had veroordeeld, had eindelijk een einde gemaakt aan zijn geduld. Clemens VII had hem de oorlog verklaard en Tudor had dit aangenomen. Een mens, al is hij ook gewoonlijk een slaaf van zijn hartstochten, openbaart soms trekken van een groot man. Hendrik besloot om het met de paus uit te

maken, zoals de paus er met hem een einde aan gemaakt had. Hij zal tonen dat hij meester is op zijn eiland; hij zal Rome en de keizerlijke macht, die gereed staat om hem aan te vallen, dapper het hoofd bieden. Het in hem ontvonkte vuur schijnt ook zijn onderdanen weldra te bezielen. De staatkundige partij, aan wier hoofd Norfolk en Gardiner stonden, was gereed om het pausdom vaarwel te zeggen, niettegenstaande ze de leer van het Katholicisme handhaafde. Die twee zozeer tegenover elkaar staande afdelingen van de Kerk van Engeland verenigden hun krachten tegen de gemeenschappelijke vijand.

Aan het hoofd van de Evangelischen, die onder de zoon van Hendrik VIII het ten slotte moesten winnen, stonden destijds twee mannen van groot vernuft, die krachtig zouden bijdragen tot de bevrijding van Engeland. Cranmer, het geestelijk opperhoofd van de partij, liet zich teveel door de invloed van de koning beheersen; maar als gematigd Godgeleerde en nauwgezet Christen, bekwaam in het beheer en onvermoeid in de arbeid, bestudeerde hij zorgvuldig de Schriften, de kerkvaders. en zelfs de scholastieken; hij schreef plaatsen uit hun geschriften en niet die uitspraken gewapend, zette hij met kalmte en volharding het werk van de Hervorming voort. Naast hem stond Cromwel, het hoofd van de leken, die de Protestantse mening voorstonden.

Deze man, die tot op zekere hoogte een edelmoedig karakter bezat, deed graag goed aan degenen, die hem in tegenspoed geholpen hadden; maar daar hij teveel op zijn eigenbelang zag, gebruikte hij de Hervorming als een middel tot vermeerdering van zijn bezittingen en zijn eer. Op zedelijk gebied stond hij op lager trap dan Cranmer, maar hij had een vaster en uitgebreider blik dan de primaat; hij zag duidelijk in welk doel er bereikt moest worden, en de middelen die daartoe moesten worden aangewend; terwijl zijn bekwaamheden met veel ijver gepaard gingen. Deze hoofden werden krachtig ondersteund.

Een zeker getal leraars of eenvoudige leden van de gemeente verlangden in Engeland een Evangelische Hervorming. Latimer, een volksredenaar, was de man die belast werd, om de beginselen, die Cranmer en Cromwell wensehten te doen zegevieren, onder het volk te verbreiden. Hij predikte in de ganse uitgestrektheid van het aartsbisschoppelijk gebied van Canterbury, en zijn onverschrokken redevoeringen openden de ogen van de goedgezinden, maar verbitterden de priesters en de monniken. Zijn vermaardheid was oorzaak dat hij uitgenodigd werd in tegenwoordigheid van de koning en de koningin te preken.

Cranmer, die bevreesd was voor zijn scherpe taal en spotachtige toon, smeekte hem om op de kansel toch niets te zeggen dat enigszins zinspeelde op zijn vroegere ongenade. "Laat in uw ganse rede geen greintje boosheid doorstralen. Als gij met Gods woord dit of dat gebrek, dit of dat bijgeloof aantast, doe het dan niet hartstochtelijk." Latimer predikte, en Amin was zo verrukt over zijn Evangelische eenvoudigheid, zijn Christelijke welsprekendheid en zijn apostolische ijver, dat ze hem tot haar kapelaan benoemde. En nu nam Latimer naast Cranmer zijn plaats in onder de Hervormers van de Kerk in Engeland. Daar de Evangelische en de staatkundige partij met elkaar overeengekomen waren, om de vorst te ondersteunen, besloot Hendrik de grote slag te slaan.

Op 9 Juni 1534, ongeveer drie maanden nadat hij te Rome was veroordeeld, tekende hij te Westminster het besluit, waarbij de macht, die de pausen zich in Engeland hadden aangematigd, werd afgeschaft. De koning gaf te kennen: "Dat hij onmiddellijk naast God tot opperhoofd van de Kerk van Engeland erkend zijnde, in zijn rijk de

macht van de bisschop van Rome afschafte, en aan al de bisschoppen beval elke Zondag en op alle feestdagen het liefelijke en was woord des Heeren te preken en te laten preken; te leren, dat het beheer van de Kerk hem alleen toekomt, en in al de canons, liturgiën en andere boeken de naam en de weidse titels van de bisschop van Rome uit te schrappen, daar die prelaat in liet koninkrijk van Engeland niet meer in gedachtenis mocht blijven, dan alleen tot zijn eeuwigdurende schande. Daardoor zult gij de eer van de almachtige God bevorderen, de keizerlijke majesteit van uw opperheer openbaren, en bevorderlijk zijn aan de eenheid, rust en voorspoed des volks."

Zouden die bevelen ten uitvoer worden gebracht? Als er op de een of andere hogeschool, in een of ander klooster, kerspel, of zelfs in enige armoedige pastorie een gebedenboek werd gevonden, waarin de naam van de paus geschreven stond; indien op het altaar van de een of andere arme dorpskerk een misboek werd gevonden, waarin die vier letters waren blijven staan, dan was dit een misdaad. Als niet al het onkruid uitgerukt wordt, zo dachten de raadslieden van de koning, dan zal de tuin daarmee spoedig overdekt zijn. Dat de geestelijkheid hardnekkig, listig en vol vrome leugens was, wist iedereen. Hendrik was overtuigd, en zijn raadslieden nog meer, dat de bisschoppen het er op aan zouden laten komen; er werd dus besloten de sherifs bevel te geven, om zorgvuldig toe te zien, dat er overeenkomstig de bevelen van de koning gehandeld werd.

"Wij bevelen u," zei de vorst, "op straf van, onze hoge verontwaardiging, om allen menselijke eerbied op zijde te zetten, en alleen de ere Gods voor ogen te houden; en al was het ook, dat gij daardoor in de grootste gevaren zou komen, om naarstig onderzoek te laten doen, al moest daarbij ook met list te werk gegaan worden. Onderzoekt nauwkeurig in elke plaats van uw graafschap, of de bisschop ons bevel zonder oogluiking ten uitvoer brengt. En ingeval gij ontdekt, dat hij een gedeelte daarvan nalaat, dat hij onze bevelen op een koele wijze volbrengt, of die maatregel in een kwaad licht stelt, bevelen wij u streng ons en onze raad daarvan ten spoedigste te verwittigen.

"Indien gij zou aarzelen of wankelen in de last, die wij u opdragen, wees verzekerd, dat wij als een vorst, die rechtvaardigheid liefheeft; u zo streng zullen straffen, dat al onze onderdanen in het vervolg wel zorg zullen dragen onze bevelen niet te overtreden."

Iedereen kon zien dat het Hendrik ernst was; en dadelijk na de uitvaardiging van dit krachtig bevel haastten zich dan ook degenen die achtergebleven waren, om zich te onderwerpen. De deken en het kapittel van St. Paulus leverden op 20 Juni hun protest tegen de paus in. Op 27 Juni sprak de hogeschool van Oxford, in een acte, waarin de koning "die zeer wijze Salomo" genoemd werd, eenparig uit, dat het in strijd was met Gods Woord, om de bisschop van Rome een oppermacht, hoe dan ook, toe te kennen. Een groot aantal kerken en kloosters hechtten hun zegel aan dergelijke verklaringen.

Dit was het eerste herderlijke mandement van de vorst, die thans meende over de Kerk te heersen. Hij scheen haar tot een eenvoudig departement van staat te willen maken. Hendrik liet de bisschoppen blijven, maar hij stelde politieagenten aan, om over hun bisschopsambt het opzicht te houden; en deze betrekking werd hun opgedragen onder zulke bepalingen, dat ze noodwendig korte wetten moesten maken met de overtreders. De koning wilde bovenal dat zijn wil zou geschieden in zijn huis, in de Staat en in de Kerk. Deze was in zijn ogen als het was een schip, waarvan hij zich meester gemaakt had; wel had hij de kapitein verjaagd, maar daar hij bevreesd was dat deze terug zou komen, liet hij al degenen, die hij meende niet te kunnen vertrouwen, over boord

werpen.

Hendrik VIII trok met een opgeheven hoofd en met het zwaard in de hand het door hem overwonnen nieuwe koninkrijk binnen. Hij geleet volstrekt niet op Hem, die door de profetie aangekondigd was met de woorden: "Ziet uw Koning zal u komen, rechtvaardig."

Nu de macht in de Kerk de paus ontnomen was, aan wie moest ze nu opgedragen worden?

De Schrift noemt de Christenen: een heilig volk, een koninklijk priesterschap; uit die woorden blijkt, dat naast God hun de macht toekomt. De eerste daad, die de Kerk dan ook deed, de keuze van een apostel in de plaats van Judas, geschiedde door de broeders, die eendrachtig bijeen waren. Als er diakenen moesten gekozen worden, dan riepen de twaalf apostelen opnieuw de menigte van de discipelen tot, zich. Later eindelijk werden de Evangelisten, de afgevaardigden door, de gemeenten gekozen.

Het is een beginsel van het gezond verstand, dat het gezag, wanneer het een lichaam betreft, berust bij de gezamenlijke leden. Dit beginsel van het gezond verstand is ook et beginsel van de Schrift. Toen de gemeente in Ierland toenam werd ze geroepen om (ten minste gedeeltelijk) een macht te benoemen, die ze zelf niet meer geheel en al kon uitoefenen. In de tijd van de apostelen namen de Christenen, die geroepen waren deze macht daar te stellen, daartoe de vormen aan, die voor de hand lagen. Op het voorbeeld van de raad van de oudsten, die in de synagogen van de Joden bestond, en de vergadering van de tienmannen, die de Maatschappelijke posten in de steden van de Heidenen bekleedden, had de Christelijke Kerk in elke stad een raad, samengesteld uit mannen die onberispelijk waren, waakzaam, voorzichtig, en bekwaam om te leren; doch onderscheiden van degenen, die herders, leraars of Evangelisten genoemd werden. De Christenen kwamen nochtans volstrekt niet op de gedachte om op het voorbeeld van de keizer, een algemeen opperhoofd te kiezen. Jezus Christus en Zijn woord was hun volkomen genoeg. Eerst veel eeuwen later komt die anti Christelijke instelling in de geschiedenis voor.

De macht, die in Engeland aan de paus ontnomen was, kwam dus overeenkomstig de Schrift toe aan de leden van de Kerk; en als ze naar het voorbeeld van de eerste Christenen de vormen hadden aangenomen, die in de zestiende eeuw in hun vaderland voor de hand lagen, dan zouden ze aan het hoofd van de Kerk geplaatst hebben Christus als hun enige woning, een of twee kamers of vergaderingen, die belast waren met het beheer van de Kerkelijke zaken, met de handhaving van het zuiver geloof en de geestelijken voorspoed van dit uitgebreide lichaam. De vergaderingen zouden evenals in de eerste tijden samengesteld zijn geweest uit een meerderheid van gemeenteleden, met, toevoeging van leraars; en beide zouden gekozen zijn geworden door die gemeenteleden, wier geloof in overeenstemming was met dat van de Kerk.

Maar waren er toen in Engeland genoeg verlichte Christenen, die leden konden worden van zulke vergaderingen, of zelfs genoeg om de mannen te kiezen, waaruit die vergaderingen moesten worden samengesteld? Dit is zeer twijfelachtig. Ze waren er zelfs niet in Duitsland. "Ik heb niemand, die daartoe geschikt is," zei Luther, maar als er mogelijkheid toe bestaat, zal ik niet in gebreke blijven aan die verplichting te voldoen.

Daar die vorm van beheer, volgens de uitdrukking van de Hervormer, in Engeland toen niet mogelijk was, deden zich twee andere vormen voor. Nam men de eerste aan, dan zou het gezag worden geplaatst in handen van de geestelijkheid. Maar dit zou niet anders zijn dan een bestendigen van de leer en de gebruiken des pausdoms, en

onvermijdelijk de heerschappij van Rome terugbrengen. Het gevaarlijkste beheer van de Kerk is dat van de priesters; ze ontnemen haar gewoonlijk de vrijheid, de eigenaardigheid, het Evangelisch geloof en het leven.

Er bleef niets anders over, en dit was de tweede vorm, dan het opdragen van de oppermacht van de Kerk aan de Staat; en dat is in de zestiende eeuw dan ook vrij, algemeen geschied. Maar de leraars, die dit punt het grondigst hebben onderzocht, zijn tot de overtuiging gekomen, dat het beheer over godsdienstzaken door de burgerlijke maatschappij alleen een tijdelijke maatregel kon zijn; en ze hebben algemeen dit grote beginsel verkondigd: dat het Van belang is voor elke maatschappij of genootschap, om door zichzelf beheerst te worden. Het betwisten van deze stelling zou niet alleen in strijd zijn niet de vrijheid, maar ook met de rechtvaardigheid.

Men moet niet voorbijzien, dat wanneer er sprake is van de betrekking van de Kerk tot de Staat, er drie verschillende stelsels zijn. Het beheer van de Kerk door de Staat; de vereniging van de zichzelf besturende Kerk niet de Staat; en de volkomen scheiding van beide. Het is niet nodig hier te spreken over de betrekkelijke waarde van de twee laatste stelsels.

DERDE HOOFDSTUK.

Het begint voor de koningin en voor Tyndal gevaarlijk te worden. (1534 tot Augustus 1535.)

Twee personen werden destijds vooral door de Roomse partij gevreesd; de een stond op het toppunt van de grootsheid van de wereld, de andere op het toppunt van de verhevenheid des geloofs, liet waren de koningin en Tyndal. De ure van de beproeving brak voor beide aan.

Er bestond nog een andere Hervorming, dan die, welke door de sherifs moest gehandhaafd worden; er waren nog andere hervormers dan Hendrik VIII. Een man, die de kerk van Christus in Engeland wenste te vernieuwen, had de vertaling. Van de Heilige Schrift zich ten levenstaak gesteld. Tyndal had zijn vaderland moeten verlaten; maar hij had zich, alleen verwijderd om een zaad te bereiden, dat op de vleugelen des winds gedragen, de woestijnen van Groot-Brittannië in vruchtbare tuinen moest veranderen.

De oude onderwijzer uit Séverne had zich in 1534 zo dicht mogelijk bij Engeland, te Antwerpen gevestigd, uit welke haven veel schepen op Engeland voeren. De Engelse kooplieden, die in grote getale in deze stad woonden, ontvingen hem met een welwillende hartelijkheid. Onder deze was ook een voorstander van het Evangelie, de heer Thomas Poyntz, wiens broeder een post bekleedde aan het hof. Die beminlijke Christen had de Hervormer Tyndal in zijn woning opgenomen, en deze hield zich daar onafgebroken bezig met de vertaling van het Oude Testament, toen een Engels vaartuig hem de tijding bracht van de marteldood van Fryth, zijn gewonen medearbeider.

Tyndal was daarover zeer bedroefd, en kon er niet toe besluiten om zijn werk alleen voort te zetten. Maar de gedachte, dat Fryth in zijn gevangenis Jezus Christus had verheerlijkt bemoedigde hem weer; hij gevoelde dat ook hij geroepen was Hem in. Zijn ballingschap te verheerlijken. Door het verlies van zijn vriend werd zijn Zaligmaker hem nog dierbaarder, en hij vond bij Hem rust voor zijn ziel. "Mijn broeder heb ik verloren," zei hij, "maar in Christus zijn al de Christenen, en zelfs al de engelen mij tot vader, moeder, broeder en zuster, en God zelf zorgt voor mij. O Christus, mijn Verlosser, mijn schild! Uw bloed, Uw dood, alles wat Gij zijt, alles wat

Gij gedaan hebt, Gij, Gij zelf, zijt de mijne."

Tyndal, alzo in liet geloof versterkt, ging met verdubbelde ijver verder zijn Meester te dienen. Die onvermoeide man vergenoegde zich niet met ijverig de Schrift te onderzoeken, hij wilde bij de kennis ook de liefde voegen, die sticht. Daar de Engelse kooplieden te Antwerpen hem een aanzienlijke som geld gaven, gaf hij die aan de armen. Maar niet alleen dat hij aalmoezen gaf; behalve de Zondag hield hij twee dagen voor zich, die hij zijn "dagen van uitspanning" noemde. 's Maandags begaf hij zich naar de meest afgelegen straten van Antwerpen, zocht daar in de een of andere armoedige woning arme Engelse vluchtelingen op, die om des Evangelies wil uit hun Vaderland verbannen waren, trachtte hen te overtuigen dat liet juk van Christus ligt is, en verzorgde de zieken. Des Zaterdag ging hij uit de stad, begaf zich naar de dorpen, naar de alleen staande woningen, en liet geen hoekje onbezocht. Ontmoette hij dan de een of ander arbeidzame huisvader die veel kinderen had, een grijsaard of gebrekkige, dadelijk was hij bereid zijn vermogen met die ongelukkigen te delen.

"Wij moeten voor onze naasten zijn wat Christus voor ons geweest is," zei hij. Dit noemde Tyndal zijn tijdverdrijf. 's Zondags morgens ging hij naar de woning van een koopman, waar een zaal in gereedheid was gebracht voor de Evangelische godsdienstoefening, en daar las en verklaarde hij de Schrift, met zoveel liefelijkheid, zalving en praktische toepassing, dat. De hoorders, zo zei men, de apostel Johannes meenden te horen. De overigen tijd van de week besteedde de werkzame leraar geheel en al aan de vertaling des Bijbels. Hij behoorde niet tot degenen, die ledig en onvruchtbaar blijven, opdat de genade overvloediger worde. "Zijn wij gerechtvaardigd door het geloof, zei hij, dan is dit geschied, opdat wij Christelijke werken zouden doen."

Goede berichten uit Londen vertroostten hem over de dood van Fryth. Van alle kanten kwam er vraag naar het nieuwe Testament; veel Duitse boekdrukkers legden het ter perse; want zeiden zij: "Al drukte Tyndal er twee duizend exemplaren van en wij evenveel, dan zou dit nog slechts weinig zijn voor Engeland!" Vier nieuwe uitgaven werden in 1534 te Antwerpen gedrukt.

Er woonde toen in die stad een man, die geenszins waardig was een medearbeider van Tyndal te zijn. Geoge Joye, een gewezen student van Cambridge, was een van die haastige, maar oppervlakkige mensen, zonder kennis en zonder oordeel, die niet schromen zich in te laten met dingen die ver boven hun bereik zijn. Toen Joye, die in 1527 Engeland had verlaten, zag tot welk een aanzien Tyndal geklommen was door zijn arbeid, werd hij ook begerig enige roem te behalen, en begon hij, hoewel hij geen Hebreeuws of Grieks verstond, het nieuwe Testament te verbeteren naar de Vulgata en zijn eigen inbeeldingen.

Eens toen Tyndal weigerde een van zijn buitensporige verbeteringen op te nemen, werd Joye zeer knorrig: "Ik vrees niet, zei hij, om hem in dit opzicht tegen te staan, al is hij ook zeer geleerd in het Hebreeuws, Grieks en Latijn. Tyndal wist er meer van. "Hij verstaat zeven talen, zei Busche, een leerling van Reuchlin: Hebreeuws, Grieks, Latijn, Italiaans Spaans, Engels, Frans, en alles zo volkomen, dat welke van die talen hij ook spreekt, men zijn moedertaal meent te horen."

In de maand Augustus verscheen in Antwerpen de vertaling van Joye, door hem als de duidelijkste en getrouwste aangekondigd. Tyndal doorliep dit werk, dat zozeer door zijn schrijver, geroemd werd en was diep bedroefd toen hij de lompe daarin aangebrachte verbeteringen ontwaarde. Hij herstelde enige fouten van Joye, en legde

deze treffende en plechtige verklaring af: "Ik betuig in tegenwoordigheid van God, van Jezus Christus en van de algemene vergadering van de gelovigen, dat ik nooit iets geschreven heb uit lust om enige dwaling te verbreiden, of een aanhang te bekomen. Nooit heb ik een andere begeerte gehad dan om mijn broeders te brengen tot de kennis van Christus. En indien er in hetgeen ik geschreven of vertaald heb, iets gevonden wordt, dat strijdig is met Gods woord. Verzoek ik iedereen het te verwerpen, zoals ik het zelf verwerp in de tegenwoordigheid van Jezus Christus en zijn gemeente."

Het was in de maand November 1534, dat Tyndal dit schone getuigenis aflegde, dat de zwanenzang van de Hervormer was.

Terwijl Joye, die valse en trotse man, die kleine oorlog tegen Tyndal voerde, bracht elk schip, dat uit Londen te Antwerpen aankwam, de tijding, dat de grote oorlog in Engeland tot bedaren scheen te komen, en dat de koning en degenen die hem omringden een toenadering tot het Protestantisme openbaarden. Bij Anna was inwendig een verandering ontstaan, gelijk aan die welke er in haar uitwendige toestand had plaats gehad. Ze was trots en werelds geweest; maar van het oogenblik af, dat ze de troon beklommen had, was haar karakter veredeld; ze was koningin geworden; ze wilde de moeder zijn van haar volk, en vooral van hen, die de wegen van de Schrift bewandelden.

In de eerste vervoering van zijn genegenheid voor haar, had Hendrik al de eer van de soevereiniteit met haar willen deden, en Anna had die hoge onderscheiding ernstiger opgevat dan Hendrik dit wel bedoelde. Toen hij ontwaarde, dat zij, die hij naast zich op de troon geplaatst had, zich begon te verbeelden enige macht te hebben, fronste de zelfzuchtige en jalouse vorst het voorhoofd: dit was het begin van de storm, die Anna Boleyn van de troon naar het schavot dreef. Ze schroomde niet aan Cromwell te bevelen de kooplieden schadevergoeding te geven, die enig verlies geleden hadden door het invoeren van het nieuwe Testament in Engeland.

"Als er een dag voorbijgaat," zei men, "waarop ze geen gelegenheid heeft enige dienst te bewijzen aan een, voorstander des Evangelies, is ze gewoon met Titus te zeggen: Er is een dag verloren!"

Harman, een koopman in Antwerpen, een moedig mens, die Tyndal geholpen had aan het uitgeven van het Evangelie in de Engelse taal, werd daarvoor zeven maanden lang door Wolset en Racket gevangen gehouden. Na zijn bevrijding bleef hij nog beroofd van zijn privilegiën en was hij genoodzaakt zijn handelszaken te laten stilstaan. Hij ging naar Engeland, en om in zijn rechten hersteld te worden wendde hij zich "niet tot de lordkanselier, noch tot Cromwell, maar ging hij rechtstreeks tot de koningin. Anna, die zich toen in het paleis van Greenwich bevond, was getroffen over zijn godsvrucht en zijn lijden, en zonder met de koning daaromtrent raad te hebben genomen, liet de volgende boodschap, die wij menen hier in haar geheel te moeten aanhalen, aan de eerste minister schrijven.

"Vanwege de koningin.

ANNA KONINGIN

Getrouw en zeer geliefde, wij groeten u. Op een geloofwaardige wijze onderricht zijnde, dat bringer dezès, Richard Harman, koopman en burger te Antwerpen, in Brabant, ten tijde van wijlen monseigneur de kardinaal beroofd is geworden van zijn rechten en vrijheden in genoemde stad, alleenlijk, omdat hij, zoals hij beweert en het een goed Christen betaamt met zijn geld, zijn vermogens en krachten medegewerkt heeft om het nieuwe Testament in het Engels uit te geven, verzoeken wij u dringend

om te zorgen, dat die oprechte, getrouw en dienstvaardige onderdaan van mijn heer ten spoedigste en met alle betamelijke welvoeglijkheid in zijn rechten en vrijheden hersteld worde. Wij verzoeken u tevens hem wel aangaande die dingen te willen horen, omdat hij u daaromtrent het een en ander heeft mee te delen.

Gegeven onder ons zegel, in het verblijf van mijn heer te Greenwich, 14 Mei.

Aan onze getrouwen en zeer geliefden Thomas Cromwell, eerste secretaris van zijn Majesteit de koning mijn heer."

Deze tussenkomst van de koningin ten behoeve van een vervolgd aanhanger van het Evangelie trok zeer de aandacht. Sommigen schreven haar gedrag toe aan de belangen van haar eigen zaak; andere aan menslievendheid; de meeste vrienden van de Hervorming zagen daarin het bewijs, dat Anna hun overtuigingen deelde, en Tyndal betuigde de koningin zijn dankbaarheid door haar een fraai exemplaar van zijn nieuwe Testament ten geschenke te geven.

Wat bij Tyndal een reden tot blijdschap was, was voor de koning een oorzaak tot misnoegen. Die soort van kabinetschrijven door de koningin beviel volstrekt de vorst niet, die wilde dat geen zaken behandeld werden anders dan in zijn raad. Er lag in dit schrijven van Anna, naar de mening van de koning, nog een groter kwaad. De Evangelische Hervorming, die door Hendrik zo fel bestreden was, en die hij tot de einde toe verfoeide, maakte in Engeland snelle vorderingen.

Op 4 Juli. 1533 was Fryth, de vriend van Harman en Tyndal, te Smithfield verbrand geworden, omdat hij een van zijn aanhangers was, en tien maanden later, op 14 Mei 1534, werd Harman, de vriend van Tyndal en van Fryth, door de koningin een goed Christen genoemd.

Anna durfde openbaren, dat ze bevriend was met degenen, die de koning haatte. Dacht ze een omwenteling te bewerken, en zich te verzetten tegen de meningen van de koning, haar heer? De brief bleef niet zonder uitwerking; men vernam dat de voorstanders van Gods woord, van die gunstige gezindheden gebruik makende, te Antwerpen zes verschillende uitgaven van het nieuwe Testament drukten, en naar Engeland zouden zenden.

Niet alleen de koning was vertoornd, maar de Rooms-katholieke partij nog meer. Maar daar men de koningin niet durfde aanvallen, zocht men een ander slachtoffer. Bisschop Fisher, Thomas More, ja zelfs de koning, schijnen geen deel gehad te hebben aan deze nieuwe misdaad. Gardiner, thans bisschop van Winchester, gaf aan het episcopale lichaam een macht, die het lange tijd ontbeerd had en veel bisschoppen, in toorn ontstoken zegt een geschrift, begrepen dat het beste middel om een rivier in haar loop tegen te houden, daarin bestaat, dat men de bron dichtstopt. Van Tyndal waren al die geschriften afkomstig, die Evangeliën, die naar hun mening Engeland in verwarring brachten.

Het ogenblik was nu gunstig om hem uit de weg te ruimen; hij hield zich op in de staten van Karel V, die grote vijand van de Hervorming. Gardiner en zijn bondgenoten besloten om naar Nederland twee mannen te zenden, die in last hadden de Hervormer te bespieden, hem te overvallen en ter dood te doen brengen. Daartoe kozen ze een zeer bekwamen monnik uit de abdij Stratford, en een jeugdige en gewillige pausezinde; die het voorkomen had van een edelman, en van wier men hoopte, dat hij door zijn beminnelijke eigenschappen spoedig in staat zou zijn het vertrouwen van Tyndal te verwerven.

Het was in het laatst van 1534. De Hervormer woonde nog altijd te Antwerpen in het huis van Thomas Poyntz. Op zekere dag toen hij bij een andere koopman, aan tafel zat, bemerkte hij onder de gasten een jongman, lang van gestalte en met een goed voorkomen, die hij niet kende.

"Dat is een van uw landgenoten", zei de gastheer, de heer Harry Philips, een aardig mens met een aangenaam karakter." Tyndal sprak de onbekende aan, en was verrukt over zijn gesprekken. Na de maaltijd, toen men uiteen zou gaan, bespeurde hij bij Philips een ander persoon, wiens voorkomen, dat minder open was, hem niet zeer gunstig stemde.

"Dat is Gabriël, zijn knecht," zei iemand. Tyndal nodigde Philips uit hem te komen bezoeken; de jonge man bleef niet in gebreke aan die uitnodiging gevolg te geven, en de openhartige Hervormer was daarover zozeer verheugd, dat hij geen dag meer buiten hem kon; dan eens vroeg hij hem ten eten, dan weer om de avond bij hem door te brengen. Eindelijk werd Philips voor hem zo onontbeerlijk, dat hij met goedvinden van Poyntz hem uitnodigde bij hem te komen inwonen. Sinds enige tijd was Gabriël verdwenen, en toen Tyndal onderzocht waar hij gebleven was, vernam hij, dat hij naar Leuven was vertrokken; die stad nu was het brandpunt van de Roomse geestelijkheid in België.

Sinds Tyndal en Philips onder hetzelfde dak woonden, werd hun vriendschapsbetrekking voortdurend inniger. Tyndal had geen geheim meer voor zijn landgenoot; deze bracht uren achtereen door in de bibliotheek van de hellenist, die zijn boeken en handschriften liet zien, met hem sprak over zijn vroegere en toekomstige arbeid en over de middelen die hij aanwendde, om het nieuwe Testament in geheel Engeland te verspreiden. De vertaler des Bijbels vermoedde in zijn oprechtheid en eenvoudigheid niet het minste kwaad, nam niets kwalijk, dacht niet anders dan goed van zijn naaste, en gaf zich bloot als een kind.

Philips, die minder edel was dan hij wel geleek, was de zoon van een ontvanger van de belastingen in Devonshire; en de voorgewende dienstknecht, een vermomde monnik, was die listige en boze geestelijke, welke men te Stratford had opgezocht schijnbaar als knecht, maar werkelijk om zijn raadsman en meester te zijn. Noch Wolsey, noch More, noch Hacket was het gelukt zich van Tyndal meester te maken. Maar Gardiner, met, zijn aangeboren boosheid, zijn slinkse manieren, niet alle in en uitgangen, alle omstandigheden en personen bekend, verstond de kunst, om zonder ophef in stilte zijn prooi te beleren, haar te overvallen, en zich op haar te werpen, op het ogenblik dat er het, minst aan gedacht werd.

Twee dingen waren er nodig om zich van Tyndal meester te maken: een aas om hem te lokken en een roofvogel om hem te grijpen. Tot lokaas had hij Philips genomen, en tot roofvogel de monnik Gabriel Dunne. De edele Poyntz, die meer ondervinding had dan de Hervormer, had sedert enige tijd de nieuwe gast, die in zijn huis was gekomen, met een wantrouwend oog gadeslagen. Philips mocht zo voorkomend mogelijk zijn, er was toch iets in hem, dat de waardige koopman niet beviel.

"Meester Tyndal, zei hij op zekere dag tot de Hervormer, "hoe zijt gij toch met die persoon in kennis gekomen?"

"O, dat is een zeer knap man," antwoordde Tyndal, "zeer geleerd en wel opgevoed." Poyntz zweeg.

Intussen was de monnik uit Leuven teruggekomen, waar hij met enige hoofden van de Ultramontaanse partij een onderhoud had gehad. Als zijn metgezel en hij de heer Poyntz konden winnen, dan zouden ze zeer gemakkelijk Tyndal kunnen grijpen. Ze

meenden dat ze de koopman moesten laten blijken, dat ze geld hadden, want dat hij evenals ieder mens daarmee omgekocht; kon worden.

Op zekere dag zei Philips tot Poyntz: "Mijnheer, ik ben hier vreemdeling, en zou u zeer verplicht zijn als gij mij de stad Antwerpen eens liet zien." Ze gingen daarop samen uit. Philips dacht dat thans het ogenblik daar was om Poyntz te tonen, dat hij goed van goud voorzien was en ook nog wel wat had om weg te geven.

"Ik moet verschillende inkopen doen," zei hij, "gij zou mij zeer verplichten, als gij mij de weg wilde wijzen, om goede zaken te doen. Ik heb geld genoeg," voegde hij er bij. Daarop ging hij een stap verder, en trachtte van hem te vernemen, of hij hem niet in zijn voornemen zou willen helpen. Daar Poyntz zich voordeed alsof hij hem niet begreep, ging Philips niet verder voort.

Daar list niet baatte, moest er geweld gebruikt worden. Op raad van Gabriel vertrok Philips naar Brussel, om de slag, die Tyndal treffen moest, voor te bereiden.

Nooit waren de keizer en zijn ministers zo vertoornd geweest op Engeland en de Hervorming als thans. De troepen van Karel V waren op mars, en men verwachtte elk ogenblik dat de oorlog tussen de keizer en de koning zou uitbarsten. Te Brussel aangekomen, liet de jonge Engelsman zich bij het hof en bij de regering aandienen; hij verklaarde Rooms-katholiek te zijn, zeer verontwaardigd over de godsdienstige Hervormingen in Engeland en een voorstander van de zaak van Catharina.

Hij gaf de ministers van Karel V te kennen, dat ze in Ndeerland de man hadden, die Engeland vergiftigde, en dat indien ze Tyndal ombrachten, het pausdom in Engeland zou gered zijn.

De ministers des keizers, zeer verblijd dat de Engelsen met hen tegen Hendrik VIII gemene zaak wilden maken, stonden de gezant van Gardiner zijn verzoek toe. Philips, die geen geld ontzag om zijn doel te bereiken, keerde naar Antwerpen terug, vergezeld van de procureur generaal en andere officieren des keizers.

Het kwam er vooral op aan Tyndal te vatten zonder hulp van de stedelijke overheid, en zelfs zonder dat ze er iets van wist. Hadden de Hanzeatische rechters niet de vreemdsoortige vermetelheid gehad, om in de zaak van Harman te verklaren, dat ze niet zonder besliste bewijzen iemand veroordeelden. De monnik, die waarschijnlijk niet naar Brussel gegaan was, trachtte de weg te bereiden. Eens toen Poyntz voor de deur van zijn woning zat kwani Gabriel tot hem. "Is meester Tyndal te huis?" vroeg hij, "mijn meester wenst hem een bezoek te brengen." Er ontstond daarop een gesprek. Alles scheen de plannen van de monnik te begunstigen; hij vernam dat Poyntz over drie of vier dagen naar Bar-le-Duc zou vertrekken, waar hij ongeveer zes weken zou blijven. Dit was juist hetgeen Gabriel nodig had, want hij was voor het doordringend oog van de koopman bevreesd.

Daarop kwamen Philips, de procureurgeneraal en zijn officieren te Antwerpen. De eerste begaf zich onmiddellijk naar de woning van Poyntz, waar hij alleen de vrouw te huis vond, "Eet meester Tyndal lieden bij u?" vroeg hij, "ik zou graag met hem het middagmaal gebruiken, mevrouw. Wat hebt, gij op te disschen?" "Wat er op de markt te koop is," antwoordde ze koel. " Goed, goed!" zei de trouweloze pausgezinde, en ging heen.

De verrader begaf zich daarop weer naar de procureur-generaal, en besprak met hem de maatregelen, die genomen moesten worden. Daar het weldra etenstijd was, zei hij: "Kom, nu zal ik u hem overleveren." De procureur-generaal en zijn lieden, Philips en de monnik begaven zich daarop naar de woning van Poyntz, letten zorgvuldig op alles, en namen de nodige maatregelen om de nieuwsgierigheid niet op te wekken. Een lange en nauw gang leidde tot de woning van Poyntz. Philips plaatste enige van

de agenten op een afstand in de straat; andere bij de deur van de gang. "Ik zal met Tyndal naar buiten komen," zei hij tot de agenten, "die ik u met de vinger zal aanwijzen moet gij grijpen." Dit afgesproken zijnde, ging Philips naar binnen; het was ongeveer 12 uren.

De ongelukkige man was bijzonder verzot op geld; hij had veel van de priesters in Engeland ontvangen tot loon voor zijn zending; maar hij meende voordat hij zijn slachtoffer aan de dood overleverde, dat het toch billijk was hem eerst te beroven. Daar hij Tyndal thuis vond, zei hij, na enige beleefde plichtplegingen; "Ik moet u eens verhalen welk een ongeluk mij overkomen is; ik heb heden morgen tussen Mechelen en Antwerpen mijn beurs verloren en nu zit ik zonder geld; zou gij mij ook iets kunnen lenen?"

De eenvoudige Tyndal, die geen verstand had van de kunstgrepen van de wereld, ging de gevraagde som halen, die in onze dagen een waarde zou hebben van 30 pond Ssterling, of 360 gulden. Philips, die zeer verblijd was, stak zorgvuldig het geld in zijn zak, en dacht nu aan niets, anders dan om zijn goedaardige vriend over te leveren.

"En nu, meester Tyndal," zei hij, ".zullen wij hier samen eten, nietwaar?"

"Nee," antwoordde Tyndal, "ik eet van daar niet thuis; ga liever met mij mee, ik kan u verzekeren dat gij welkom zult zijn."

Philips nam dit met blijdschap aan; het was juist wat hij wenste. De beide vrienden maakten zich gereed om te vertrekken. De gang, die ze door moesten gaan, was zoals reeds gezegd is, zo nauw, dat twee personen er niet naast elkaar konden gaan. Tyndal, die Philips de eer wilde geven, nodigde, hem uit om vooruit te gaan.

"Dat nooit," antwoordde deze, met een geveinsde beleefdheid. "Ik weet welk een eerbied ik u verschuldigd ben; u komt het toe vooruit te gaan."

Daarop Tyndal eerbiedig bij de hand vattende, leidde hij hem in de gang. Tyndal, die niet lang was, ging dus vooruit, terwijl Philips, die zeer lang was, hem volgde. Hij had aan de deur twee agenten geplaatst, die op stoelen zaten, aan beide zijden van de gang. Daar ze voetstappen hoorden, zagen ze op en ontdekten de onschuldigen Tyndal, die geen kwaad vermoedde, en boven hem uit het hoofd van Philips.

Het was het lam, dat naar de slachtbank werd geleid door de man, die zijn vlees ging verkopen. De justitiecommissarissen, gewoonlijk nog al ongevoelig, gevoelden bij dit schouwspel werkelijk enig medelijden. Maar de verrader stak zijn hoofd boven de Hervormer uit, die juist de straat zou intreden, en wees met de vinger op Tyndal, die in zijn heilige eenvoudigheid niet dadelijk begreep wat ze in de zin hadden.

Weldra werd het hem duidelijk. Men beval hem vooruit te gaan, de agenten volgden, en zo werd hij naar de gouverneur-generaal gebracht.

Deze zat aan de maaltijd; hij nodigde Tyndal uit zich ook aan tafel te zetten, en, nadat hij zijn volk bevel had gegeven hem zorgvuldig te bewaken, begaf hij zich naar de woning van Poyntz. Hij maakte zich meester van de papieren, de boeken en alles wat de Hervormer had toebehoord. Daarop tot hem terugkerende, plaatste hij hem in een rijtuig, met zijn gestolen buit en vertrok. Het werd spoedig donker; na een reis van ongeveer drie uren kwamen ze aan het grote en sterke kasteel van Vilvoorden, in 1375 door hertog Venceslaz gebouwd, op twee á drie mijlen afstand van Brussel, aan de oever van de Senne, aan alle kanten door water omringd en van zeven torens voorzien. De ophaalbrug werd neergelaten, en Tyndal werd overgeleverd aan de slot bewaarder, die hem in verzekerde bewaring bracht. De hervormer van Engeland zou niet uit Vilvoorden komen, zoals Luther uit de Wartburg. Dit viel voor, naar het schijnt, in Augustus 1535.

Philips, die nu zijn doel bereikt had en vreesde voor de verontwaardiging van de Antwerpse kooplieden, nam de vlucht naar Leuven. In herbergen en aan de tafels van de monniken, professoren of prelaten, soms zelfs te Brussel aan het hof, snoefde hij op zijn heldendaden, en daar hij graag bij de keizerlijken in gunst stond, noemde hij Hendrik VIII een tiran, een plunderaar van de Staat.

De Engelse kooplieden te Antwerpen, alleszins verontwaardigd over deze daad, drongen dadelijk bij de gouverneur van het Engelse huis er op aan, om stappen te doen ten gunste van hun landgenoot; de gouverneur weigerde.

Tyndal van alle hoop beroofd, troostte zich in zijn God. "O wat is het gelukkig te, lijden om van de gerechtigheid wil!" zei hij. Ben ik bedroefd op aarde, met Christus verheug ik mij in de hoop van met Hem in de hemel verheerlijkt te worden. De beproeving is voor mij een zeer heilzame medicijn, die ik niet geduld verdraag. Mijn vijanden bestemmen mij voor het schavot, maar ik ben zo onschuldig als een pas geboren kind aan de misdrijven, waarvan men meent mij te kunnen beschuldigen. Mijn God zal mij niet verlaten. O Christus! Uw bloed redt mij alsof mijn eigen bloed aan het kruis vergoten was geworden! God, hoe groot Hij ook moge zijn, is met mij, met alles wat Hem toebehoort."

Tyndal was in zijn gevangenis van Vilvoorden gelukkiger dan Philips aan het hof. Als men zorgvuldig de geschiedenis van de Hervormers nagaat, dan ziet men dadelijk, dat ze niet eenvoudig voorstanders en handhavers zijn geweest van een zuivere leer, maar ook mannen van een verheven ziel, Christenen van een grote zedelijkheid en een innige vroomheid.

Dat kan niet gezegd worden van hun tegenstanders. Welk een onderscheid tussen verrader en slachtoffer! De lasteringen en beledigingen van de vijanden van het Protestantisme zullen niemand er toe brengen om het een te doen en het andere te bedoelen. Gelijk men slechts nodig heeft de bijbel niet een oprecht hart te lezen om hem te geloven, zo heeft men ook slechts met het leven van de Hervormers bekend te zijn, om ze hoog te schatten.

VIERDE HOOFDSTUK.

De koning-opperkerkvoogd tegen de Rooms-katholieken en tegen het pausdom. (1534 en 1535.)

Terwijl het pausdom van Rome in de Nederlanden zegevierde, vestigde, zich in Engeland een wereldlijk pausdom. Hendrik VIII vaardigde als opperbisschop, summus episcopus, bevelen uit, en de meeste priesters gehoorzaamden hem. Ze waren van mening, dat zo'n buitengewone staat van zaken slechts kort van duur zou zijn, dachten dat het niet de moeite waardig was het leven te wagen, om iets te bestrijden, dat van zelf wel uitsterven zou. Ze murmureerden in stilte tegen de bevelen van de koning en wachtten op hun aanstaande verlossing.

Ieder prediker was verplicht ten minste eenmaal te preken over de aanmatigheden van het pausdom, om bij die gelegenheid de verbintenissen bloot te leggen, die de paus tegenover de koning van Engeland had aangegaan, de dubbelhartigheid, door Clemens aan de dag gelegd, en de noodzakelijkheid, waarin de koning zich bevond, om zoveel valsheid en list te verijdelen. De leraars van de Kerk werd bevolen het woord van Christus zuiver te preken, maar te zwijgen over de verering van de heiligen, de ongehuwden staat van de priesters, de gerechtigheid door de werken en andere leerstukken, die de Hervormers verwierpen, maar die de koning wilde gehandhaafd

zien. Door de wereldlijke geestelijkheid werden deze bevelen over het algemeen opgevolgd.

Er waren evenwel talrijke uitzonderingen, vooral in het noorden van Engeland, en de uitvoering van de bevelen van Hendrik VIII gaf aanleiding tot meer of min woelige tonelen. De aanhangers van Rome waren over het algemeen niet waardig dat er veel belang in hen werd gesteld; maar men moet erkennen, dat er ook waren, die een geduchte macht wisten te weerstaan, om gewetensbezwaren te eerbiedigen. Hier en daar vertoonden zich enige tekenen van tegenstand. Pater Ricot, die op 24 Augustus in liet Sionsklooster predikte, noemde de koning, overeenkomstig het ontvangen bevel, liet hoofd van de Kerk, maar voegde er onmiddellijk bij, dat degene, die hem dit bevel gegeven had, daarvoor alleen bij God verantwoordelijk was, en dat hij slechts had toe te zien, dat hij "zijn eigen geweten niet bezwaarde."

De andere monniken deden nog meer; nauwelijks hadden ze de nieuwe titel van Hendrik VIII hoorgin afkondigen, of er ontstond een beweging onder hen. Pater Lache die alles behalve laf was, maar integendeel een hardnekkigheid aan de dag legde, die aan onbeschaamdheid grensde, stond op, acht andere geestelijken volgden hem en verlieten het kerkgebouw, "in strijd met de wet" en tot grote ergernis van de aanwezigen. Deze negen geestelijken, die stoutmoedig de een na de ander de kerk verlieten, waren een levendig protest van de monniken in Engeland. Ze verlangden niet, zoals ligt te begrijpen is, Jezus Christus als hoofd te erkennen, ze wilden integendeel de heerschappij van de paus in de Kerk, en zelfs helaas in de Staat, handhaven. De koningpaus was niet gediend van die grillen van onafhankelijkheid. Bedeli, die van Cromwell bevel had ontvangen dit klooster te inspecteren, stelde voor die negen monniken in de gevangenis te zetten. Er moet, zei hij, op die wijze een afschrikkend voorbeeld worden gegeven voor degenen, die hen zouden willen navolgen.

De priesters, die begrepen dat ze voorzichtig moesten zijn, wachtten zich nu voor zulke openlijke daden; ze begonnen in liet geheim de biechtelingen in de biecht te onderrichten, en nodigden hen uit, ten einde allen te believen, gebruik te maken van een eenvoudig zich voorbehouden. Daarvan gaven ze zelf het voorbeeld: "Ik heb wel naar de uitwendige mens de paus afgezworen, maar niet naar de inwendige mens," zei een van hun tot de leden van zijn kerspel. De biechtvader van liet Sionsklooster had de nieuwe titel van de koning afgekondigd, en zelfs over dat onderwerp gepredikt. Maar toen iemand, die kwam biechten, hem zijn grote ongerustheid geopenbaard had, omdat hij Latimer had horen zeggen, dat de paus zelfs de zonden niet kon vergeven, antwoordde hem de biechtvader: "Vrees maar niet, de paus is wel wezenlijk het hoofd van de Kerk. De koning en het parlement hebben hem wel in Engeland buiten betrekking gesteld; maar dat zal niet lang duren. De wereld zal opnieuw veranderen; dat zult gij zien, en wel spoedig ook."

"Maar wij hebben gezworen de koning te erkennen als hoofd van de Kerk," zeiden enige tot een priester. "Het doet er niets toe," gaf hij ten antwoord, "een eed, die niet stipt is afgelegd, kan op dezelfde wijs verbroken worden."

Doch deze handelwijze was oorzaak, dat veel geestelijken en zelfs leken zich niet op hun gemak gevoelden. Ze zuchtten naar verlossing; ze hielden een oog in het zeil; dan eens richtten ze hun blik naar Ierland, dat opgestaan was ten gunste van de paus; dan weer naar de Nederlanden, van waar een keizerlijke vloot zou komen opdagen, om Engeland tot onderwerping te brengen.

De gemoederen werden warm. Er waren in de kloosters dweepzieke monniken, ja

zelfs geestdrijvers, die opgewonden door het misbruik van inagt, waaronder ze gebukt gingen, en door de vervolging aangevuurd, aan niets anders dachten dan aan verzet en wraak, en hun wrede geloften in een stoutmoedige taal uitdrukten. Een hunner, Maitland geheten, een Dominicaan uit het klooster van Londen, riep niet een grote aanmatiging en alsof hij een profeet was uit: "Ik zal weldra een brandstapel zien oprichten. Op die brandstapel zullen beurtelings de hoofden vallen van al degenen, die de nieuwe leer belijden, en Cranmer zal er een van zijn. De koning zal een gewelddadige en schandelijke dood sterven, en de koningin zal verbrand worden.", Daar Maitland de zwarte kunst beoefende, beweerde hij door de hulp van de helse geesten in de toekomst te kunnen zien. Allen waren evenwel zo stoutmoedig niet; er waren ook vreesachtigen en verschrikten; veel monniken van het Sionsklooster, die aan het pausdom wanhoopten, maakten toebereidselen om te vluchten en zich in de een of andere woestijn of in een vreemd klooster te verbergen. "Als ons dit gelukt," zeiden zij, "zal er niet meer van ons gesproken worden, en niemand zal weten waar wij zijn."

Toen dit aan Bedell, de agent van Cromwell, verhaald werd, zei hij slechts: "Graag, dat verlies zal niet groot zijn."

De Rooms-katholieke kerk moest echter eerbiedwaardiger kampvechters trachten te vinden.

Twee personen, een leek en een bisschop, beide in de ganse Christenheid beroemd, Fisher en Thomas More zouden de koning een tegenstand bieden, zoals hij die misschien niet verwacht had. Sinds More de bedoelingen van de koning ingezien en de betrekking van kanselier neergelegd had, bracht hij dikwijls nachten slapeloos door, maakte zich ongerust over de dreigende toekomst en doorweekte zijn bed met zijn tranen. Hij vreesde niet standvastig genoeg te zijn om de dood te trotseren. "O God," riep hij in zijn onrustige nachtwaken uit; "kom mijn zwakheid te hulp! Ik zou geen knip voor de neus kunnen verduren."

Zijn kinderen weenden, zijn vrouw werd toornig tegen de vijanden van haar echtgenoot, en hij zelf wendde zonderlinge middelen aan, om de zijn voor te bereiden voor het lot, dat hen wachtte. Eens toen het ganse huisgezin aan tafel zat, komt een gerechtsdienaar het vertrek binnen, en beveelt hem voor de commissarissen van de koning te verschijnen. De huisgenoten staan op en schreeuwen van angst.

"Weest bedaard," zei Thomas More nu; "het ogenblik is nog niet gekomen; ik heb deze man omgekocht, met de bedoeling om u voor te bereiden voor de ellende, die u te wachten staat." Dit bleef niet lang achterwege.

Weinige dagen na de veroordeling van de non, kregen Thomas More, Fisher en veel andere invloedrijke mannen bevel, om zich naar het paleis van de aartsbisschop te begeven, ten einde de acte van successie te beëdigden. More ging ter biecht, gebruikte het heilig Avondmaal, en toen hij daarop zijn vrouw en kinderen verboden had, om hem volgens gewoonte naar het vaartuig te geleiden, dat hem naar Londen moest brengen, begaf hij zich in een zeer bewogen toestand naar de plaats, waar zijn lot zou beslist worden. Zijn bedroefde vrouw zag hem zo lang mogelijk na.

De oude kanselier met zijn schoonzoon William Roper in het vaartuig gezeten, deed moeite om zijn tranen te bedwingen, en worstelde, maar zonder gevolg, tegen de smart. Eindelijk verhelderde zijn gelaat, en zich naar Roper wendende, fluisterde hij hem in het oor: "Mijn zoon" ik heb de veldslag gewonnen, en ik dank daarvoor de Heer."

Aan het paleis van Lambeth gekomen, waar bisschop Fisher en een groot aantal

geestelijken reeds bijeen waren, werd More, die de enigste leek was, het eerst binnengelaten. De kanselier las hem het formulier van eedzwering voor; in de inleiding werd gezegd, dat de onlusten in Engeland, de stromen bloeds, die er gestort waren en veel andere ongelukken, ontstaan waren uit het aangemachtigd gezag van de pausen; dat de koning het hoofd was van de Anglicaanse kerk, en de bisschop van Rome slechts in zijn eigen bisdom recht had. "Ik kan dit formulier niet teekenen," zei More, "zonder mijn ziel bloot te stellen aan de eeuwige verdoemenis. Ik ben bereid de acte van successie, die een staatkundige acte is, te beëdiggen, maar zonder de inleiding." "Gij zijt de eerste die dit weigert," zeide, de kanselier.

"Bedenk dit wel." Een groot getal bisschoppen, leraars en priesters, die achtereenvolgens binnengelaten werden, beëdigden alles wat van hen geëist werd. Maar Thomas More bleef standvastig en bisschop Fisher eveneens.

"Grammer" die vurig wenste deze nauwgezette mannen te redden, verzocht Cromwell de eed, die ze bereid waren te doen, aan te nemen, en deze stelde het de koning voor. "Zij moeten bukken," riep Hendrik uit, "anders zal ik hen tot een voorbeeld stellen, dat velen zal afschrikken." Daar de koning onverbiddelijk was, werden de beide mannen bij een acte van het parlement beschuldigd van weigering om de vereisten eed af te leggen, en naar de Tower gebracht. Dit geschiedde in December 1534.

Het ganse gezin van Thomas More werd in droefheid gedompeld. Zijn dochter Margaretha, die verlof bekomen had hem te bezoeken, begaf zich naar de Tower, drong door tot zijn kamer, en niet in staat om te kunnen spreken, viel ze hem werende om de hals. "Mijn dochter," zei More zich geweld aandoende, "laat ons op de knieën gaan."

Hij sprak daarop de zeven boetpsalmen uit, daarna opstaande, zei hij: "Lieve Maggy, ze die mij hier gebracht hebben, denken dat ze mij een groot kwaad aandoen, maar God handelt met mij als met zijn beste vrienden."

Margaretha dacht aan niets anders dan om haar vader te redden. "Doe de eed," riep ze uit, "want liet zwaard hangt u boven het hoofd."

"Er zal mij niets overkomen dan wat God behaagt," antwoordde Thomas More. Zijn dochter verliet de Tower, overstelpt van smart. Zijn Vrouw, die hem ook kwam bezoeken, de kanselier Audly, de hertogen van Norfolk en Suffolk, Cromwell en andere raadslieden van de koning waren niet gelukkiger dan Margaretha. Bisschop Fisher gaf dezelfde weigeringen op dezelfde aanzoeken.

Daar de regering van de koning geen haast wilde maken niet het vonnis over deze twee voornamen mannen, ging ze van de officieren tot de soldaten over. De Kartuizer monniken te Londen stonden in een grote reuk van heiligheid; ze waren zeer karig in het spreken, en deden dit alleen op zekere ogenblikken, aten geen vlees, en beweerden zelfs dat God hun gezichten gaf en wonderen. Aan ongeregelheden in hun klooster was geen gebrek, maar velen van die monniken vatten hun roeping in ernst op. Toen de koninklijke commissarissen zich bij hen aanmeldden. "om hen de eed van successie te doen afleggen, stond de prior Haughton, een klein man met een aangenaam voorkomen en een edele houding, hen te woord. De commissarissen eisten van hem, dat hij het tweede huwelijk van Hendrik als wettig zou erkennen. Haughton zocht eerst een uitvlucht en antwoordde, dat de koning tot echtscheiding en tot een huwelijk kon overgaan, zonder dat hij of zijn monniken daarover iets te zeggen hadden. "De koning beveelt," antwoordden de commissarissen, "dat gij en uw broeders de wettigheid van zijn huwelijk met ede zult bevestigen; roep uw monniken

bijeen." Al de Kartuziers verschenen, en allen weigerden de eed af te leggen. De prior en zijn gevolmachtigde werden daarom naar de Tower gebracht. De bisschop van Londen wendde al zijn bekwaamheid aan, om hen van gevoelens te doen veranderen, en het gelukte hem hen te overtuigen, dat ze de eed konden doen, en zich toch iets voorbehouden. Ze keerden dus naar het Kartuizer klooster terug, en drongen er bij hun broeders op aan, om ook alzo te doen.

Dadelijk was het gehele klooster in verwarring. Veel monniken, door angst aangegrepen, wisten niet wat ze moesten beginnen; andere, meer beslist, riep uit, dat ze in geen geval zouden toegeven. "Zij zijn besloten, om zich als een offerande op te offeren de grote afgod van Rome tot oenen welriekende reuk," schreef Bedell aan Cromwell. Toen de gewapende macht verscheen, om de weerspannige naar de Tower te brengen, verloren de verschrikte monniken de moed, en beëdigden het nieuwe huwelijk, van Hendrik VIII, "in zo ver het wettig was." De bittere beker was verwijderd, maar voor een korte tijd.

Terwijl Engeland zich van Rome scheidde, stierf Clemens VII van droefheid. De haat, die de Roomsens hem toedroegen, werd slechts geëvenaard door de blijdschap, die ze smaakten over de keuze van zijn opvolger. Alexander Farnèse, door de Franse partij gekozen, was een man naar de wereld, begerig om de Protestanten tot onderwerping te brengen, Engeland terug te voeren, de kerk te Hervormen, en vooral zijn huis te verrijken. Toen Da Casale, gezant van Hendrik, hem zijn hulde kwam brengen, zei Paulus III tot hem: "Er is niets ter wereld, dat mij moer ter harte gaat, dan uw vorst te bevredigen." Het was te laat.

Het gedrag van Clemens VII had op liet karakter van Tudor een noodlottige invloed geïeerd. De diensten door deze vorst aan het pausdom bewezen, waren miskend; zijn langdurig geduld was niet beloond geworden; hij meende veracht en bedrogen te zijn. Zijn hoogmoed werd gekrenkt, zijn karakter geprikkeld, zijn drift, die lang ingetoomd was gebleven, brak los, en daar hij de paus niet bereiken kon, wreekte hij zich op het pausdom.

Tot dus ver was Hendrik volstrekt niet erger geweest dan de meeste vorsten van de Christenheid; maar van het ogenblik af, dat hij zich tot opperhoofd van de Kerk liet verklaren, werd hij hard en dacht hij aan niets anders dan aan het opvolgen van zijn boze neigingen, zijn staatkundige grillen en zijn bloeddorstige wreedheid. Als vorst had hij soms enige beminnelijke hoedanigheden vertoond; als paus was hij niets minder dan een tiran.

Dewijl Hendrik VIII zag, dat zijn eisen in Engeland veel beweging veroorzaakten, en hij zijn nieuwe waardigheid wilde handhaven, liet hij aan het parlement, dat op 3 November 1534 was bijeengekomen, veel Bills met betrekking tot de kerk aanbieden. De ministers, die ze gemaakt hadden, waren volstrekt niet Protestants, maar ijverige aanhangers van de orthodoxie van de scholastieken.

Het was de bekwame Gardiner, een hartstochtelijk Roomse, de hertog van Norfolk, die alleen in zo ver met de daden van de koning tegen Rome instemde, als hij hem daardoor belette zich in de armen van de Hervormers te werpen, en de staatkundige Cromwell, die niettegenstaande zijn ijver tegen de paus, op zijn sterf bed verklaarde, ofschoon hij misschien aan die woorden een bijzondere zin gaf, "dat hij stierf in het katholiek geloof."

Het eerste, dat aan het parlement gevraagd werd, was de bevestiging van de nieuwe titel van de koning, die reeds officieel door de geestelijkheid erkend was. De ministers van Hendrik wisten de wet strikt en streng te maken. "Wordt besloten, zei het

Parlement, dat de koning, onze soeverein, erkend moet worden als het enig opperhoofd op aarde van de kerk van Engeland; dat hij niet alleen de eer, de rechten en voordelen aan deze waardigheid verbonden, zal bezitten; maar ook de volkomen macht om alle ketterijen en afschuwelijkheden te onderdrukken, welke gebruiken of wetten zich daartegen ook verzetten mochten."

Kort daarop, op 1 Februari 1535, verklaarde het parlement op nog meesterachtige toon, dat " hij, die op enigerlei wijze de koning of zijn erfgenamen van een van zijn titels zou willen beroven, of hem ketter, scheurmaker, overweldiger, enz. Zou noemen, schuldig zou zijn aan hoog verraad.

Hendrik VIII verenigde alzo de beide zwaarden in zijn hand. "Een Mohammedaanse unie," zegt een geschiedschrijver van latere tijd. Die schrijver had kunnen volstaan met te zeggen: "pauselijke unie."

Dat een paus koning beweert te zijn, of een koning beweert paus te wezen, komt nagenoeg op hetzelfde neer. Op het ogenblik dat de Hervorming de zo lang onder het juk verkeerd hebbende kerk vrij maakte, werd haar een meester aangewezen, en welk een meester! Het geweten van de Christenen kwam tegen die staat van zaken op. Eens (het was later) werd aan Cranmer gevraagd: "Wie is het opperhoofd van de Kerk van Engeland?"

"Christus," antwoordde hij, "evenals Hij dit is van de algemene kerk."

"Maar hebt gij de koning niet erkend als opperhoofd van de Kerk?"

"Wij hebben hem erkend als opperhoofd van al het volk in Engeland," antwoordde Cranmer, van de geestelijken zowel als van de leken."

"Hoe! niet van de kerk?"

"Nee, nooit heeft opperhoofd van de Kerk iets anders betekend dan wat ik zeg."

Dit is duidelijk uitgedrukt. Indien de aan Hendrik gegeven titel alleen betekende, dat hij de koning van de geestelijken zowel als van de leken was, en dat de eerste, evenzeer als de laatste, aan de koninklijke rechtbanken onderworpen waren, in alles wat betrekking heeft op de gewone rechtspleging, dan is niets billijker dan dat. Maar zou Cranmer, toen (1555) door Brokes, plaatsvervangend afgevaardigde van de paus ondervraagd, niet stoutmoediger geweest zijn om naar zijn geweten te handelen dan tijdens het leven van Hendrik VIII?

Een staatsstuk, een zekere memorie van toelichting, door de regering opgesteld, bijna in de zelfden tijd als de acte van het parlement, bevestigt evenwel de door Cranmer gegevene verklaring. Daarin wordt gezegd: "De titel van opperhoofd van de Kerk geeft de koning volstrekt geen nieuwe macht; het betekent niet, dat hij zich van enig geestelijk gezag kan meester maken. Dit stuk verklaart, dat de woorden: de misbruiken en ketterijen Hervormen, de macht aanduiden, die de koning heeft, om het gezag dat de bisschop van Rome of andere bisschoppen in zijn rijk zich aangematigd hebben, tegen te gaan.

"Wij verfoeien met alle kracht," zei Fulke, meester van Pembroke Hall, te Cambridge, "de gedachte, dat een koning in godsdienstzaken doen kan wat hij wil." Elisabeth zelf weigerde die titel van opperhoofd van de Kerk. Dit zijn feiten, die misschien niet algemeen bekend zijn.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Aan beide zijden licht.

(1534 en 1535.)

Het was in Engeland, aan de Rooms en evenzeer als aan de Evangelischen beschoren, om te midden van veel ellende aan de wereld opmerkelijke voorbeelden van Christelijke deugden te geven. Martelaren, zoals Bilney, Tewkesbury en Fryth hadden blijmoedig hun leven overgegeven voor het Evangelie. Er waren ook Roomse martelaren. Twee legers stonden tegenover elkaar; aan beide zijden vielen er velen, maar er was een belangrijk onderscheid tussen deze geestelijken oorlog en de oorlogen van de volken. Ze die hier in het stof beten, vielen niet onder het zwaard van het vijandelijk leger; het was een derde macht, de pauskoning, die zich tussen de twee legers plaatste, en zijn slagen rechts en links toebreacht.

Thomas More trachtte in zijn gevangenis zijn angstige gedachten te verdrijven, en schreef een geschiedenis van het lijden van Jezus Christus. Toen hij genaderd was aan die woorden van het Evangelie: Toen kwamen ze toe, en sloegen de handen aan Jezus, en grepen Hem, ging de deur open, en Kingston, de luitenant van de Tower, vergezeld van Rich, de advocaat-generaal, traden binnen.

"Mijnheer More," zei Rich "als een acte van het parlement beval, dat al de Engelsen mij als koning moesten erkennen, zou gij het dan ook doen?"

"Ja Mijnheer!" "En als een acte van het parlement beval, dat al de Engelsen mij als paus moesten erkennen?" "Het parlement," antwoordde More, heeft het recht niet om dit te doen." Thomas More meende, dat een besluit van het parlement voldoende zou zijn, om een koning van Engeland te onttronen. Van een achterkleinzoon van More hebben wij dit woord, dat een achterkleinneef van Cromwell een eeuw later in praktijk bracht. Was Hendrik VIII er vertoornd over, dat More zo vrijelijk over zijn kroon beschikte? Misschien wel; hoe dit ook zij, zijn gevangenschap werd strenger. De ellende ging de marteldood vooraf.

De vermaarde mensenvriend kwam in zo'n toestand, dat hij kleine stukjes papier moest opzoeken, waarop hij enige losse gedachten niet houtskool schreef.

Men ging nog verder: "Ik heb geen hemd," schreef hij aan de eerste secretaris van staat, en mijn klederen zijn jammerlijk versleten. Wees een goed meester, voor mij. Ik zal mij vergenoegen met enige lompen, als mijn arm lichaam daardoor slechts enigszins verwarmd wordt. Vanwege mijn hogen ouderdom kan mijn maag slechts een kleine hoeveelheid spijs verdragen; mijn gezondheid neemt af; mijn lichaam verval. Wat ik u bidden mag, geef mij de verlichting, die ik op mijn hoge jaren zozeer behoef. Haal mij uit die koude gevangenis; zend mij een priester, opdat ik kan biechten, en stichtelijke boeken. De Heere geve u een gelukkig Kersfeest! In de Tower 23 December."

Wij houden het er liefst voor, dat die schandelijke behandeling uit nalatigheid voortkwam, en niet uit wreedheid. Het verzoek werd toegestaan.

Terwijl die treurige zaken in de Tower voorvielen, was er in geheel Engeland een beroering, waaraan de meest verschillende partijen deelnamen. Nu het oude juk verbroken was, hief een ieder zijn banier omhoog. De vrienden van More en Fisher wilden het pausdom van de bisschop van Rome herstellen, Hendrik VIII, Cromwell en de hovelingen dachten aan niets anders dan aan het vestigen van het pausdom van de koning. Stokesley, Gardiner en bijna al de bisschoppen stemden wel toe in de opheffing van de Italiaanse opperheerschappij, maar wilden haar leringen behouden; de Evangelischen wilden Jezus Christus als de enige Zaligmaker en het Opperhoofd van de Kerk; Cranmer en enige mannen van dezelfde richting trachtten tussen al die

klippen door te varen, en laveerden onder de banier van het koningschap de heerschappij van de Heilige Schrift te kunnen invoeren. Die strijd van zozeer verschillende krachten, waarin de hartstochten van Tudor zich mengden, was een vreselijk drama, dat niet, met een, maar met verscheiden noodlottige gebeurtenissen zou eindigen. Herhaaldelijk zouden beroemde slachtoffers, zonder onderscheid uit alle partijen genomen, door zware slagen getroffen en door elkaar in dezelfde kuil geworpen worden.

De voorzichtige Cranmer verkeerde in een pijnlijke angst. Door vijanden omringd, die al zijn schreden bespieden, vreesde hij de zaak van de waarheid nadeel toe te brengen, wanneer hij zulke uitgebreide Hervormingen als die op het vasteland wilde ondernemen. Zijn natuurlijke vreesachtigheid, de omzichtigheid waarmee hij jegens de hiërarchie meende te moeten handelen, zijn vrees voor Hendrik VIII, zijn gematigdheid, zijn zachtmoedigheid, zijn buigzaamheid van gemoed, en enigermate van beginselen, stonden hem in de weg om de hand aan het werk te slaan met de beslistheid van een Luther, een Calvijn of een Knox. Tyndal zou, als hij de invloed had gehad die hij waardig was, een Hervorming gelijk aan die dezer groot mannen hebben tot stand gebracht. Had men hem in het vaderland van Wiclef tot Hervormer gehad, dan was dit de bron geweest van een grote voorspoed; maar dit was onmogelijk.

In plaats van hem een kansel te geven, dreef zijn land hem in ballingschap. Cranmer ging slechts langzaam vooruit; hij matigde een Evangelischen stap door aan de geestelijkheid iets toe te geven. Had hij een schrede voorwaarts gedaan, dan stond hij plotseling stil, ging zelfs schijnbaar achteruit, niet uit lafhartigheid, maar omdat zijn buitengewone voorzichtigheid hem daartoe drong. De stoutmoedigheid van een Farel of een Knox is naar onze overtuiging meer edel; en toch was het die bijzondere gematigdheid, die Cranmer en liet hem het Protestantisme redde. Naast een troon als die van Hendrik VIII, kon alleen een uiterst voorzichtig man de zetel van Canterbury blijven bekleden. Zodra Cranmer zich aan de scepter van Tudor gaat stoten, zal hij ondervinden, dat die scepter een zwaard is. God geeft voor ieder volk en voor ieder tijdvak de geschikte man.

Cranmer was voor Engeland die man, toen dat land zich van het pausdom losscheurde. Niettegenstaande zijn omzichtigheid, gaf de aartsbisschop nimmer de grote beginselen van de Hervorming prijs; niettegenstaande zijn concessies, maakte hij gebruik van elke gelegenheid om degenen, die zijn geloof deelden, te bemoedigen met de hoop op een betere toekomst. De primaat van Engeland hield een fakkel in de hand, die niet zo'n glans verspreidde als die van Luther en van Calvijn; maar toch heeft de stormwind, die vijftien of twintig jaren lang over haar woei, haar nooit kunnen uitblussen. Soms was hij door schrik bevangen; hoorde hij de leeuw brullen, dan boog hij het hoofd, kroop hij weg, verborg de waarheid in zijn boezem; maar telkens stond hij weerom op, en vertoonde hij opnieuw aan de kerk het licht, dat hij aan de woede des tirans ontrukkt had. Hij was een riet en een eik, een riet, dat maar al te gemakkelijk bewogen werd, maar juist door die zwakheid kon hij doen wat een eik met al zijn kracht nooit zou hebben, kunnen tot stand brengen. De waarheid zegevierde.

Cranmer meende toen in staat te zijn een stap te doen, die in zijn oog de voornaamste van allen was; hij ondernam het om de Bijbel de leken in handen te geven. De geestelijkheid en het parlement bijeengeroepen zijnde, stelde hij voor, de Heilige Schrift door enige eerlijke en geleerde mannen in het Engels te laten vertalen, en haar dan onder het volk te verspreiden. De Heilige Schrift als enige regel voor te stellen, in

plaats van de paus, was een vermete daad, die voor de vestiging van een Evangelische Hervorming besliste.

Stokesley, Gardiner en de andere bisschoppen van de Roomse partij verzetten zich hevig tegen zo'n ongehoord plan. "Het onderwijs van de kerk is voldoende," zeiden zij, "het testament van Tyndal en de ketterse boeken, die van het vasteland tot ons komen, moeten verboden worden."

De aartsbisschop begreep, dat hij dan alleen zijn wens zou kunnen verkrijgen, als hij iets toegaf; daarom stemde hij toe dat scheidslieden in deze zaak beslissen zouden. De vergadering besloot op 19 December 1534 hét voorstel van Cranmer de koning voor te leggen, maar onder bijvoeging, dat de Heilige Schrift, in de volkstaal overgezet, aan de onderdanen van de koning zou worden uitgedeeld "naar de mate van hun kennis," en dat al degenen, die verdachte boeken bezaten, verplicht zouden zijn ze aan de koninklijke commissarissen af te geven. Menigeen zou dit besluit als een nederlaag hebben beschouwd; Cranmer hield het voor een overwinning. De Heilige Schrift zou niet meer ter sluiks, als een gesmokkelde koopwaar, in het koninkrijk worden ingevoerd, maar met koninklijke goedkeuring voor de dag komen. Dat was reeds iets.

Hendrik keurde het voorstel van de vergadering goed, maar hij haastte zich daarvan partij te trekken. Zijn enig streven was, het Roomse pausdom in Engeland te vernietigen, niet zozeer om de dwalingen, maar omdat hij gevoelde, dat het de vorsten beroofde van de genegenheid en dikwijls van de gehoorzaamheid van hun onderdanen. "Als ik mijn bisschoppen toesta wat ze begeren," zei hij, "dan eis ik op mijn beurt van hen een eed, dat ze nooit zullen toestaan, dat er enig gezag in het koninkrijk worde toegekend aan de Roomsens bisschop, en dat ze hem nooit paus, algemene bisschop, zeer heilige heer, maar alleenlijk bisschop van Rome, collega, broeder zullen noemen, naar de oude gewoonte van de oudste bisschoppen. Al de prelaten haastten zich de koning te gehoorzamen; maar de aartsbisschop van York, die in het geheim de Rooms-katholieke kerk aanhing, voegde er tot bevrediging van zijn geweten bij, "dat hij die eed aflegde om de eenheid des geloofs en van de Katholieke kerk te behouden."

De overwinning, die Cranmer had behaald, vervulde hem met blijdschap. "Bezitten wij de Heilige Schrift," zei hij, "dan hebben wij het geneesmiddel bij de hand voor alle kwalen. Waar zullen wij, van weerwaardigheden en verzoeken omringd, de wapenen vinden, om ze te boven te komen? Waar anders dan in de Schrift. Ze is de balsem tot genezing van onze wonden, en in onze huizen opgenomen, zal ze daar een kleinood zijn, kostbaarder dan zilver of goud."

Hij hield zich daarom dadelijk bezig met de verwezenlijking van het plan, dat hem zozeer ter harte ging. Hij nam tot grondslag een reeds bestaande vertaling (ongetwijfeld die van Tyndal), verdeelde het nieuwe Testament in tien delen, liet ze ieder afzonderlijk overschrijven, en stelde ze de geleerdste bisschoppen tår hand, met uitnodiging ze met hun aanmerkingen hem terug te zenden; hij meende zelfs besliste Rooms-katholieken, zoals Stokesley en Gardiner, niet te moeten uitsluiten.

De bepaalde dag voor het terugbezorgen en onderzoeken van die verschillende werkzaamheden aangebroken zijnde (Juni 1535), begaf Cranmer zich aan het werk; maar ontwaarde, dat de Handelingen van de Apostelen ontbraken. Dit boek was aan de bisschop van Londen ten deel gevallen. Toen de secretaris van de primate dit handschrift kwam terugvragen, antwoordde Stokesley op een knorrige toon: "Ik begrijp de aartsbisschop van Canterbury niet. Als hij het volk de Heilige Schrift geeft, dan voert hij het tot ketterij. Ik zal waarlijk geen uur aan zo'n arbeid besteden. Ziedaar breng dat

boek aan de bisschop terug."

De secretaris bracht deze boodschap over, waarop een van de leraars van Cranmer, Thomas Lawness glimlachende zeide: "De bisschop van Londen, wil de moeite, niet doen, om de Schrift te onderzoeken, omdat hij wel weet dat er voor hem niets staat in het testament van Jezus Christus."

De werkzaamheden van veel andere bisschoppen waren erbarmelijk. De aartsbisschop begreep, dat hij beter gezinde medewerkers nodig had.

Cranmer had weldra een andere betrekking te bekleden. Daar het pausdom en de opstand beide openlijk gepredikt werden in de bisdommen van Winchester en van Londen kondigde de metropolitaan zijn voornemen aan om ze te bezoeken. De beide bisschoppen maakten hierover veel beweging, en Gardiner begaf zich naar de koning. "Sire!" zei hij tot hem, "dat is een nieuwe paus!"

Allen, die iets te vrezen hadden, begonnen de primaat te verwijten, dat hij eer en heerschappij beoogde: "God onthoude mij Zijn genade," zei hij in alle eenvoudigheid, "als er een titel in de wereld is, die ik hoger acht dan de schil van een appel. De zegels van ons episcopaat zijn niet perkamenten, van lood en was voorzien, maar het Christelijk leven van de leden van onze gemeenten."

De koning handhaafde Cranmer, hij wist dat sommige geestelijken de onderwerping aan de paus predikten. Het onderzoek werd ingesteld, zelfs te Londen. Er waren priesters, die de door Hendrik VIII gevorderde eed hadden afgelegd, en die toch van de paus te Rome een god maakten, dewijl ze zijn macht en zijn wetten boven die des Heeren plaatste. "Ik beveel," zei de koning, "dat al degenen, die deze verderfelijke leerstelsels verbreiden, gevat worden."

François I sloeg uit de verte die strenge maatregelen gade. Hij vreesde dat daardoor een verbond tussen Frankrijk, en Engeland onmogelijk zou worden. Hij zond daarom Bryon, grootadmiraal van Frankrijk, naar Londen, ten einde de koning en de paus te verzoenen, en de banden tussen de beide landen nauwer toe te halen; tegelijker tijd trachtte hij Paulus III over te halen om het besluit van Clemens VII tegen Hendrik VIII in te trekken. Maar zijn pogingen werden met geen gunstige uitslag bekroond; de koning van Engeland stelde niet veel vertrouwen in de oprechtheid van de paus en de koning van Frankrijk; hij bevond er zich wel bij, nu hij in zijn rijk geen vreemde macht meer ontmoette, en wist dat zijn volk de Hervorming niet zou prijs geven. In plaats van zich met de paus te verzoenen, vond hij het meer raadzaam hem na te volgen en met strengheid te werk te gaan tegen die onderdanen, welke weigerden hem, de koning, als opperhoofd van de Kerk te erkennen.

Eerst viel hij de Kartuziers aan, de eerwaardigste van de monnikenorden in Engeland, en die hij voor de gevaarlijkste hield. Waar meer deugd was, was ook meer kracht; en die kracht stond de willekeur van Tudor in de weg.

Het kloosterleven, afschuwelijk in zijn misbruiken, was zelfs in zijn beginsel in strijd met het Evangelie. Maar, het kan niet ontkend worden, dat er een zekere verhouding bestond tussen de maatschappelijke behoeften van de middeleeuwen en de kloosterinrichtingen. De menigten, die de kloosters vulden, werden door zeer verschillende redenen daarheen gedreven, waarvan sommigen veroordelenswaardig waren, maar ook andere een wezenlijke waarde hadden. Het waren die ernstige monniken, die, terwijl ze het koningschap van de paus verdedigden, het krachtigst het pausdom van de koning verwierpen. Dit was genoeg om hun de koninklijke wraak op de hals te halen.

Op zekere dag komt, een bode van de koning aan het Kartuizer klooster te Londen het bevel brengen, om de oppermacht van Rome te verwerpen. De monniken, door hun prior bijeengeroepen, bleven doof voor dit bevel, hun gelaat alleen openbaarde de onrust van hun ziel. "Mijn hart," zei de prior Haughton, "is geheel bedroefd. Wat zullen wij doen? Als wij de koning tegenstaan, wordt ons huis gesloten, en zult gij jongelieden in de wereld worden gezonden, zodat gij met de geest begonnen hebbende, zult eindigen met het vlees. Maar aan de andere kant, hoe zullen wij gehoorzamen? Helaas! ik kan hen, die God mij toevertrouwd heeft, niet redden."

Bij deze woorden barstten de Kartuizers uit in tranen; daarop in dit gevaarlijk oogenblik moed vattende, zeiden zij: "Wij zullen samen sterven in onze oprechtheid, en hemel en aarde zullen schreien over de ongerechtigheid, die ons verdrukt!"

"God gave dat het zo ware," antwoordde de prior, "maar dit zullen ze doen: ze zullen mij en de oudsten uwer ter dood brengen, en de jongeren overleveren aan een wereld, die hun haar boze werken zal leren. Ik ben bereid mijn leven te laten om u te redden. Maar als de dood van een de koning niet genoeg is, welnu, laat ons dan allen sterven."

"Ja laat ons allen sterven", riepen de broeders.

"Komt laten wij ons allen daartoe door een algemene biecht voorbereiden," zei de prior, "opdat wij bereid bevonden mogen worden."

De volgende dag werden de deuren van de kapel geopend, en traden de monniken achtereenvolgens binnen! Hun ernstige tred, hun bleek gelaat, hun strakke blik, dit alles scheen aan te kondigen, dat het mensen waren, die hun laatste uur verwachtten. De prior beklom de kansel, en las Psalm 60: *o God Gij hadt ons verstoten*, enz. "Broeders," zei hij daarop, "wij moeten sterven in de liefde. Laat ons dus elkaar vergeven."

Dit verhaal berust hoofdzakelijk op het getuigenis van een Kartuizer monnik, dat, ofschoon partijdig, toch een trek van waarheid heeft.

En nu verliet Haughton de kansel, ging achtereenvolgens voor al de broeders op de knieën, en zeide: "O mijn broeder! ik vraag u vergeving voor al mijn zonden." De andere monniken deden, ieder op hun beurt, deze laatste biecht.

Twee dagen later vierden ze de mis van de Heilige Geest. Nauwelijks had de opheffing plaats gehad, of de monniken meenden het geluid van een zachte wind te horen. Hun hart werd vervuld met een tedere liefde; ze dachten dat de Heilige Geest op hen neerdaalde, en de prior, door die wonderbare genade getroffen begon te wenen. De opgewondenheid mengde buitengewone verbeeldingen in hun vrome verrichtingen.

De koning had klaarblijkelijk van die kant niet veel te vrezen. Meer geduchte vijanden bedreigden de troon van Tudor. Vooral in Lincolnshire en Yorkshire bevonden zich hardnekkige aanhangers van de paus, die het volk trachtten op te zetten, en duizenden Engelsen in het noorden waren gereed hen gewapenderhand te ondersteunen. Tegelijkertijd wilde Ierland zijn soldaten het kanaal St. George laten oversteken, en de koning Van zijn troon bonzen. Het verzet van Fisher, Thomas More en de Kartuizers tegen Hendrik had niet onmiddellijk de opstand ten doel, maar het moedigde de menigte tot opstand aan. De regering meende dus, dat het tijd was om de slag toe te brengen; de Kartuizers ontvingen beslist bevel om de koninklijke oppermacht te erkennen.

Er was destijds in de grond van de zaak geen vrijheid, noch aan de een noch aan de andere zijde. Als Rome geen vrijheid geeft blijft ze zichzelf gelijk; met het

Protestantisme is dit niet het geval, wanneer het de vrijheid weigert. Daar de Hervorming geen ander Opperheer en leraar erkent dan God, meet ze noodwendig de gewetens aan die Opperheer overlaten, zonder dat de mensen zich daarmee te bemoeien hebben. Maar dewijl de Roomse kerk een mens als hoofd erkent, en de paus als vertegenwoordiger Gods op aarde vereert, zo hebben de zielen met haar te doen. Het baat niet, wanneer ze beweren in overeenstemming te zijn niet God en Zijn woord; dat is de vraag niet. Waar het op aankomt is, dat men het eens is met de paus. Die grijsaard, die daar in het Vaticaan gezeten is op de overleveringen van de school en de bullen van zijn voorgangers, is uw rechter; gij zijt verplicht nauwkeurig zijn lijn te houden, en noch rechts noch links af te wijken. Verwerpt gij een artikel, een punt van de pauselijke wetgeving, dan moet gij afgesneden worden."

Dit stelsel, de vijand van alle, zelfs van de meest wettige vrijheid, verhief zich in de zestiende eeuw als een hoge muur, die Rome en de latere geslachten van elkaar moest scheiden. Het scheen, dat ze de macht, die in het verleden had gezegevierd, in de toekomst zou verliezen.

Na het Paasfeest van 1535 kwamen de hoofden van twee andere Kartuizer kloosters. Robert Lawrence, prior van Belville en Augustin Webster, prior van Axholm, in gehoorzaamheid aan een ontvangen bevel, te Londen aan, en zich bij de prior Haughton voegende, begaven zij zich naar Cromwell. Daar ze weigerden de koninklijke oppermacht te erkennen werden ze naar de Tower gebracht. Acht dagen later verklaarden ze de eed te willen afleggen, maar onder bijvoeging; "In zoverre de Goddelijke wet dit veroorlooft."

"Geen voorbehoud!" antwoordde Cromwell. Op 29 April moesten ze voor het hof verschijnen.

"Nooit," zeiden zij, "zullen wij iets geloven, dat strijdig is met de wet Gods en met de leer van onze heilige, moeder de kerk."

Eerst toonden de rechters enig belang in, hen te stellen, maar Haughton verergerde onnodig zijn toestand: "Gij kunt ten gunste van uw "mening niet anders dan het parlement van een enkel koninkrijk aanvoeren," zei hij tot de rechters; "maar ik voor de mijn de gehele christenheid."

De jury verklaarde de drie priors schuldig aan hoogverraad. Daarop kwam men tot voornamer beschuldigden.

Fisher en Thomas More, in dezelfde gevangenis opgesloten, werden toen met onderscheiding behandeld. Men zei evenwel, dat die beroemde gevangenen van uit de Tower het volk in opstand trachtten te brengen. De koning en Cromwell geloofden dit wel is waar niet, maar ze verbeeldden zich, dat als deze twee hoofden toegaven, hun voorbeeld de tegenkanters zou overhalen; ze werden dus aan een nieuwe onderzoek onderworpen. Maar ze toonden even hardnekkig en misschien bekwaamer te zijn dan hun tegenpartij.

"Ik heb," zei More, "niets meer te doen met titels, die aan pausen en vorsten moeten gegeven worden, ik denk aan God alleen."

Men meende die voornamen schrik aan te zullen jagen door de terechtstelling van de drie priors, waartoe op 4 Mei 1535 werd overgegaan. Margaretha begaf zich, naar haar vader. Weldra ging de optocht voor de vensters voorbij, en dit tedere meisje deed alles wat ze kon om de aandacht van Thomas More van dit schouwspel af te trekken; maar hij wendde zijn oog daarvan niet af. Toen alles afgelopen was, keerde hij zich tot zijn dochter en zeide: "Mag, ziet gij die gelukkige paters; ze gaan de dood blijmoedig tegemoet, als bruidegoms, die ter bruiloft gaan."

De veroordeelden waren werkelijk kalm; ze waren in hun geestelijke klederdracht. Daar de plechtigheid van de afzetting niet had plaats gehad, ongetwijfeld om daarmee te kennen te geven, dat de wijding van de paus de schuldigen niet beschermen kon.

De prior van het Kartuizer klooster te Londen, Haughton beklom de ladder het eerst: "Gij allen die mij hoort," zei hij, "ik bezweer u om op de vreselijke dag des oordeels getuigenis af te leggen, dat ik niet uit hardnekkigheid, of uit opstand de koning ongehoorzaam ben, maar uit vreze Gods."

De strop werd hem om de hals gedaan. "Heilige Jezus!" riep hij uit. "ontferm u mijner!" en hij gaf de geest.

Daarop naderde de andere priors. "God bewijst ons een grote gunst, dat Hij ons verwaardigt om te sterven voor de verdediging van de Katholieke leer. Nee, de koning is niet het hoofd van de Kerk van Engeland."

Enige ogenblikken later hingen de lichamen van die monniken, in het kleed van hun orde, aan de galg. Dit was een van de misdaden, die bedreven werden toen de onwettige driedubbele kroon van de Roomse pausen onwettig geplaatst werd op het hoofd van een koning van Engeland.

Nog andere Kartuizers werden later ter dood gebracht.

Hendrik wilde echter het evenwicht tussen pausgezinden en kettters bewaren. De Roomse gerechtshoven brachten hun slagen slechts aan een kant toe, maar die zonderlinge vorst was er op gesteld, om aan beide zijden te gelijk te treffen. De gelegenheid daartoe bood zich aan.

Enige Wederlopers, uit de Nederlanden aangekomen, werden op 15 Mei gevonnist; twee van hun werden naar Smithfield gebracht, en twaalf andere naar verschillende steden gezonden, waar ze verbrand werden. Al die mensen gingen met een verheugd hart de dood tegemoet.

De beide beroemde gevangenen lagen nu aan de beurt.

ZESDE HOOFDSTUK.

Heerlijk uiteinde van bisschop Pisher en van Thomas More.

(Mei tot September 1535.)

Kort, na de dood, van de Kartuizers ging Cromwell naar Thomas More. Hendrik VIII hield veel van zijn ouden kanselier en wilde zijn leven redden. "Ik ben uw vriend," zei Cromwell, "en de koning is voor u een goed en genadig heer." Daarop nodigde hij hem opnieuw uit tot het erkennen van de acte van het parlement, waarbij de oppermacht des koning" werd afgekondigd; dezelfde poging werd gedaan bij Fisher.

Beide weigerden aan die uitnodiging te voldoen. Nu kon de uitvoering van het vonnis niet meer uitgesteld worden. More begreep dit, en nauwelijks was de secretaris van staat vertrokken, of hij greep een stuk houtskool, en daarmee schreef hij op de muur enige verzen, die getuigden van de vrede van zijn ziel.

Hendrik en zijn minister schenen echter te aarzelen; het had hun niet veel gekost enige papisten en geringe weerdopers te straffen. Maar de oude kanselier van het rijk en de ouden gouverneur van de koning ter dood te brengen, zulke voorname personen, zo geacht bij de ganse Christenheid, was iets anders. Er verliepen verscheiden weken. Door een daad van de paus werd de dood der,beide mannen verhaast.

Op 20 Mei benoemde Paulus III tot kardinalen John du Bellay, Contarini, Caracciolo, en eindelijk Fisher, bisschop van Rochester. Het bericht van deze benoeming was als een donderslag te Rome en te Londen. Da Casale, gezant Van Hendrik VIII bij de paus, riep uit, dat dit de ergste belediging voor zijn meester was; in de ganse stad werd over die zaak gesproken. "Nooit," zei Da Casale tot de paus, heeft Uw Heiligheid zo'n ernstige fout begaan".

Paulus trachtte zich te verontschuldigen. Dewijl Engeland wenste zich te verzoenen met het Vaticaan, zei hij, was het hem voorgekomen, dat hij niet beter kon doen dan een Engelsman tot kardinaal te benoemen.

Toen Fisher deze tijding vernam, zei hij zeer Christelijk: "Als die kardinaalshoed voor mijn voeten lag, zou ik niet bukken om hem op te rapen."

Maar Hendrik VIII nam de zaak zo bedaard niet op; hij beschouwde de daad van Paulus III als een trotse uitdaging. De hoogste eer toe te kennen aan een man, die overtuigd was van de misdaad van hoog verraad, was dat gene, aanmoediging voor de onderdanen tot opstand? Hendrik liet het voorkomen alsof hij dacht, dat het leven niet moest benomen worden aan een grijsaard, wiens einde niet meer ver verwijderd kon zijn; maar dat nu de paus hem vertoornde en trotseerde.

Daar men te Rome Fisher onder het getal van de kardinalen plaatst, zal hij in Engeland onder het getal van de doden geplaatst worden. Paulus kan als het hem behaagt, hem de hoed zenden; als de hoed aankomt, zal Fisher geen hoofd meer hebben.

Op 14 Juni 1535 gingen Thomas Bedell en andere officieren van justitie naar de Tower. De bisschop weigerde te antwoorden op de vraag, of hij de koning erkende als opperhoofd van de Kerk. Thomas More op zijn beurt ondervraagd, antwoordde: "Mijn enige studie is de overdenking van het lijden van Christus". "Erkent gij de koning als opperhoofd van de Kerk?" hernam Bedell. "De wet stelt de koninklijke oppermacht." "De wet is een tweesnijdend zwaard," zei de oude kanselier. Als ik haar eerbiedig, dan doodt ze mijn ziel, als ik haar verwerp, dan doodt ze mijn lichaam".

Drie dagen later werd de bisschop veroordeeld om onthoofd te worden. Toen het bevel tot voltrekking van het vonnis aankwam, sliep de gevangene; men eerbiedigde zijn rust.

De volgende dag, 22 Juni, 's morgens ten 5 ure, kwam Kingston in zijn kamer, maakte hem wakker, en zei hem, dat het het welbehagen van de koning was, dat hij nog dezelfde morgen ter dood gebracht werd.

"Ik bedank zeer nederig zijn Majesteit," zei de grijsaard, "dat het haar behaagt mij te ontlasten van al mijn wereldse zaken. Vergun mij slechts een paar uren, want ik heb heden nacht zeer slecht geslapen."

Daarop zich naar de wand wendende, sliep hij weer in. Tussen zes en zeven ure riep hij zijn knecht, maakte het haar boetekleed, dat hij tot doding van het vlees droeg, los, en het daarop aan die man gevende, zei hij: "Laat niemand het zien. Breng mij nu mijn beste klederen."

"Weet uw heerlijkheid niet," vroeg de verwonderde knecht, "dat gij ze over twee uren zult afleggen, om ze nooit weer aan te trekken."

"Juist," zei Fisher, "het is heden mijn bruiloftsdag; het is betamelijk dat ik mij als op een feestdag aankleed".

Ten negen ure verscheen de luitenant. De grijsaard nam zijn nieuwe Testament; maakte het teken des kruises, en verliet de gevangenis. Hij was lang van gestalte (zes voet), maar zijn lichaam was krom van ouderdom, en hij was zo zwak, dat hij

nauwelijks de trap kon afgaan. Hij werd in een leuningstoel geplaatst. Toen de dragers stil stonden bij de deur van de Tower, om te vernemen of de sherifs gereed waren, stond Fisher op, leunde tegen de muur, opende zijn Testament, en de ogen ten hemel heffende, zei hij: "Heere! voor de laatste maal sla ik het open; geef dat ik er een woord in vind, dat mij vertroost, zodat ik U in deze laatste ure verheerlijk"

De eerste woorden, die hem troffen, waren: *Dit is het eeuwige leven, dat ze U kennen, de enige waarachtigen God, en Jezus Christus, die Gij gezonden hebt.* Fisher deed het boek dicht en zeide: "Dat is genoeg; ik heb niet nodig er meer van te weten tot aan het einde van mijn leven".

De lijkstoet zette zich in beweging. De lucht was met wolken bedekt; het was een sombere dag; de plaatsen, die men doortrok, schenen treurig en met dé harten in overeenstemming te zijn. Een grote troep gewapende mannen omringde de vromen grijsaard, die met een zachte stem de woorden van zijn testament herhaalde: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum et quem misisti Jesum Christum.*

Men kwam te Smithfield. "Wij zullen u helpen opklimmen," zeiden zijn dragers aan de voet van het, schavot.

"Nee mijn heren!" antwoordde hij. Daarop voegde hij er op een goedige toon bij: "Kom voeten, doet uw plicht, gij hebt nog meer afstand af te leggen."

Op het ogenblik dat hij de ladder opklom, brak de zon door en verlichtte zijn gelaat: "Heeft men hem aangezien" riep hij uit, dan wordt men er door verlicht, en hun aangezichten zijn niet beschaamd geworden. (Ps. 34: 6)

Het was tien uren. Het edele voorkomen en de godsvrucht van de oude bisschop boezemde een ieder, die hem omringde, eerbied in.

De beul viel voor hem op de knieën en verzocht hem om vergeving.

"Van ganser harte," antwoordde hij. Zijn kleed en pels afgelegd hebbende, wendde hij zich tot het volk en zei met ernst en blijdschap: "Christenen, ik ga mijn leven overgeven voor mijn geloof in de heilige Katholieke kerk van Christus. Ik vrees de dood niet. Ondersteunt mij met uw gebeden, opdat ik standvastig blijve tot op het ogenblik dat de bijl mij zal treffen. O God, red de koning en het rijk!"

Op dit ogenblik werden al de toeschouwers getroffen door de glans, die van zijn gelaat afstraalde. Hij viel op de knieën, en zei "Heere, ik heb gehoopt op uw verlossing."

De beul naderde en blinddoekte hem. De bisschop hief zijn handen op, deed nog een uitroep, en legde zijn hoofd op het blok. De beul greep zijn zware bijl, en hieuw hem met een enkele slag het hoofd af.

Hendrik liet het op de brug van Londen ten toon stellen. De soldaten droegen zijn lichaam naar het kerkhof van Barking, en groeven een eenvoudige kuil, waartoe ze zich van hun hellebaarden bedienden.

Men heeft de bijzonderheden van deze dood in twijfel getrokken; wij geloven dat ze echt zijn, en terwijl wij ze meedelen, plaatsen wij graag een krans op het graf van een Katholieke bisschop, wiens uiteinde dat van een vroom man was.

Thans was de beurt aan Thomas More.

Hij werd op 1 Juli 1535 voor het hof van de koning gedagvaard. De oude kanselier van Engeland verliet zijn gevangenis, in een pij gekleed, die in de gevangenis vuil geworden was, en ging te voet door de meest bezochte straten van Londen, naar Westminster. Zijn mager en bleek gelaat, zijn grijze haren, zijn wankelende tred, zijn oudachtig voorkomen, een gevolg niet van zijn hoge jaren, maar van de gevangenis en de smart; de stok, waarop hij leunde, daar hij bijna niet gaan kon, maakten een diepe indruk op het volk. Toen hij voor de balie stond van de rechtbank, waar hij zo dikwijls

het voorzitterschap bekleed had, sloeg hij door lijden verzwakt, een blik vol zachtmoedigheid in het rond, en was er een algemene aandoening zichtbaar. De acte van beschuldiging was lang en ingewikkeld; hij werd beschuldigd van majesteitsschennis.

Thomas More, die nu moeite deed om zich staande te houden, zei "Mylords de feiten, die mij ten laste gelegd worden, zijn zo talrijk, dat ik met het oog op mijn grote zwakheid, vrees ze, mij niet allen te kunnen herinneren."

Hij hield op; zijn ganse lichaam beefde; hij was op het punt van in onmacht te vallen, en men bracht hem een leuningstoel.

Toen hij gezeten was, ging hij voort: "Nooit heb ik een enkel woord uitgesproken in tegenspraak met het besluit, dat de koning tot opperhoofd van de Kerk verklaart."

"Als wij uw woorden niet kunnen aanvoeren," zei de procureur van de koning, "dan wijzen wij u op uw stilzwijgen."

"Niemand kan veroordeeld worden om zijn stilzwijgen," antwoordde More daarop. Qui tacet concentire videtur" zei de jury.

Daar niets tot redding van More kon aangewend worden, verklaarde de jury hem schuldig.

"Nu alles gedaan is," sprak de beschuldigde, "zal ik spreken. Ja de eed van de oppermacht van de koning is onwettig. De grondwet zegt, dat de kerk van Engeland vrij is, dat haar rechten en vrijheden gelijkelijk moeten gehandhaafd worden."

"De kerk moet vrij zijn, zeiden de rechters; ze is dus niet de slavin van de paus."

Daarop nam de kanselier het woord op, en verklaarde, "dat Thomas More veroordeeld was om opgehangen te worden te Tyburn; daarna nog levend gevierendeeld."

Hendrik schonk zijn beroemden en ouden vriend gratie van dit wrede vonnis, en beval dat hij eenvoudig zou onthoofd worden. "God beware al mijn vrienden voor de gratie van zijn Majesteit," zei More, "en Hij spare mijn kinderen voor zo'n vergiffenis! Ik hoop, mylords," zei de oude kanselier zich met zachtmoedigheid naar zijn rechters wendende, "dat ofschoon gij mij hebt veroordeeld, wij elkaar in het eeuwige leven weer mogen ontmoeten."

Sir W. Kingston naderde; de soldaten omringden de veroordeelde, en de optocht begon. Een van de wachten van de Tower liep vooruit met een bijl, waarvan de scherpe zijde naar Thomas More gekeerd was; dit was het teken, waardoor aan het volk het lot van de beschuldigde werd bekend gemaakt. Op het ogenblik dat hij over de drempel van het paleis ging, wierp zijn zoon, die hem stond op te wachten, zich ontsteld en in tranen badende voor hem op de knieën, en riep uit: "Uw zegen mijn vader! uw zegen!"

More hief hem op, omhelsde hem hartelijk en zegende hem. Zijn dochter Margaretha was daar niet; ze was in onmacht gevallen toen ze vernam dat haar vader veroordeeld was. De veroordeelde werd naar zijn gevangenis teruggebracht langs de Theems, misschien om die beroemden en onschuldigen man, die als een misdadiger werd behandeld, aan het gezicht van het volk te onttrekken.

Nabij de Tower gekomen, wendde de gouverneur, die tot nu toe zijn aandoening verborgen had, zich tot More, en nam wenende afscheid van hem.

"Waarde Kingston," zei de edele veroordeelde tot hem, "ween niet; in de hemel zien wij elkaar weer."

"Ja," zei de luitenant van de Tower. Ach" voegde hij er bij, "vertroost gij mij, terwijl ik het u moest doen!"

Een talrijke menigte stond op de wal, waar het vaartuig moest aankomen. Te midden

van die menigte, daar vergaderd om zo'n smartelijk schouwspel te zien, bevond zich ook een jeugdige diep bewogen en bevende vrouw, die de vreselijke stoet opwachtte; het was Margaretha. Eindelijk hoorde ze de voetstappen van de wachten, die zich naar de Tower begaven, en zag ook More. Ze kon niet voort; haar krachten begaven haar; ze viel op de knieën op de plek zelf waar ze stond.

Haar vader die haar in de verte herkende, werd diep bewogen, hief te midden van de soldaten zijn handen omhoog, en zegende haar. Dit was voor Margaretha niet genoeg. Die zegening had een levendige aandoening bij haar teweeg gebracht en haar haar bewustzijn teruggegeven. Zonder acht te geven op haar sexe, haar leeftijd, of de menigte die haar omringde, drong die zwakke vrouw, wier kinderlijke godsvrucht haar, zoals een van de tij genoten zegt, de kracht van veel mannen meedeelde, door tot haar vader, en door de soldaten, hellebaarden en degens heenworstelende, omhelsde ze de gevangene, en riep uit: "O mijn vader! mijn vader!"

Meer kon ze niet zeggen, de smart verstikte haar stem; ze had niets dan tranen, waarmee ze de borst haars vaders besproeide. "De soldaten waren bewogen en bleven staan. More, doordrongen van de tederste liefde en een onbeschrijfelijke smart, gevoelde als het was een zwaard door zijn ziel gaan. Hij herstelde zich echter, zegende zijn kind, en terwijl hij zijn aandoening trachtte te bedwingen, zei hij: "Ik ben onschuldig, mijn kind; maar bedenk, dat hoe hard de slag ook moge zijn, die mij getroffen heeft, hij van God komt. Onderwerp uw wil aan het welbehagen des Heeren""

De bevelhebber van het geleide, die aan dit toneel een einde wilde maken, omdat daardoor het volk oproerig zou kunnen worden, riep twee soldaten en beval hen Margaretha weg te leiden; maar ze hield More omklemd in haar armen, die als ijzeren staven waren, en niet zonder moeite kon men haar aan het vaderhart ontrukken. Nauwelijks was ze op enige schreden afstand op de grond neergezet, of ze stond weer op, en degenen die haar verwijderd hadden van het voorwerp dat ze liefhad, wegstotende, drong ze weerom door de menigte, viel aan zijn hals en kustte hem verscheiden malen met stuipachtige beweging. De kinderliefde had bij haar al de kracht van de hartstocht.

More, die door de uitspraak van zijn vonnis niet had kunnen bewogen worden, was nu krachteloos en stortte overvloedige tranen. De, menigte, diep bewogen, zag dit treffend schouwspel aan, en stille tranen liepen over de ruw en sombere gelaatstrekken. De wachters zelf weigerden opnieuw het meisje uit de armen van haar vader te rukken, en weenden. Evenwel twee of drie hunner, die hardvochtiger waren, naderde en brachten Margaretha weg. Vrouwen uit haar huis, die haar vergezeld hadden, omringden haar dadelijk en verwijderde haar van dit toneel van onuitsprekelijke smart.

De gevangene trad de Tower binnen. More bracht nog zes dagen en zes nachten in deze gevangenis door. Wij vinden wel is waar bij hem vrome woorden, maar de kleine oefeningen in zelfpijniging schijnen hem al te zeer bezig te houden. Zijn kastijdingen vermenigvuldigen; hij loopt in zijn kamer slechts met een wit hemd gekleed, alsof hij reeds een lijk was, gereed om in het graf te worden neergelaten. Hij geselt zich dikwijls, lang en met een buitengewone hevigheid. Evenwel begeeft hij zich ook in vrome overdenkingen. "Ik ben verdrukt, schreef hij aan een van zijn vrienden, "en zit in een gevangenis, maar weldra zal God in zijn barmhartigheid ons redden uit deze wereld van ellende, dan zullen wij niet meer door muren gescheiden zijn en heilige gesprekken hebben, waarin de gevangenbewaarder ons niet meer zal komen storen."

Op 5 Juli, toen hij voor het laatste afscheid wilde nemen van zijn dochter, nam hij een stuk houtskool (anders had hij niet) en schreef aan haar: "Morgen is het St. Thomas, mijn naamdag; ik ben uitermate verlangend, om op die dag af te reizen. O mijn kind, nooit heb ik u zo teder liefgehad als de laatste maal, toen gij mij omhelsd hebt. Het bevalt mij dat de kinderliefde zich niet stoort aan de wellevendheid van de wereld. Vaarwel, geliefde dochter, bid voor mij. Ik bid voor u allen, dat wij elkaar in de hemel weer mogen ontmoeten."

De innigste en heiligste genegenheid van een vader jegens zijn dochter, en van een dochter jegens haar vader, verzachtte alzo de laatste ogenblikken van die beroemde man. More zond aan Margaretha zijn haar kleed en zijn geselzweep, die hij aan het oog van de onverschilligen wilde onttrekken. Welk een nalatenschap!

Hij genoot die nacht een kalme rust, en de volgende morgen vroeg, 6 Juli 1535, veertien dagen na de dood van de bisschop zijn vriend, kwam Sir Thomas Pope hem aankondigen, dat zijn vonnis zou worden voltrokken.

"Ik bedank de koning," zei More, "dat hij door mij in deze gevangenis op te sluiten, mij in staat gesteld heeft, mij goed voor de dood voor te bereiden. De enige gunst, die ik van hem vraag is, dat mijn dochter aan mijn begrafenis moge deelnemen."

Pope ging wenende heen. Daarop trok de gevangene een fraai zijden kleed aan, dat zijn rijke vriend, de koopman de Lucca Bonvisi, hem gegeven had.

"Laat dat kleed hier," zei Kingston, "want de man, wie het naar gewoonte ten deel moet vallen, is een gevangenvaarder."

"Ik kan hem, die mij," zei More, "de poorten des hemels gaat opendoen, geen gevangenvaarder noemen."

Ten negen ure verliet de stoet de Tower. More was kalm, zijn gelaat was bleek, zijn baard lang en in zijn handen had hij een kruis; zijn ogen sloeg hij dikwijls ten hemel. Een talrijke en deelnemende, menigte was op de been, om de eertijds zo geëerde man te zien, die ouden lord grootkanselier, chef van justitie en voorzitter van de kamer van de pairs, die thans door gewapend volk naar het schavot werd geleid. Toen hij een ogenschijnlijk geringe woning voorbijging, werd hem door een vrouw, die aan de deur stond, een beker wijn aangeboden tot versterking.

"Dank u," zei hij op goedgevoelde toon, "dank u, Christus heeft slechts edik gedronken." Op de gerechtsplaats aangekomen, zei hij tot Kingston: "Geef mij de hand om het schavot te beklimmen," en hij voegde er bij: "Als ik er weer af moet, zal ik uw hulp niet nodig hebben."

Hij steeg op. De koning had hem door Pope laten vragen geen rede te houden; de vorst vreesde voor de indruk, die deze beroemde man op het volk misschien maken zou. More verlangde evenwel enige woorden te spreken; de sherif belette het hem: Hij vergenoegde zich dus alleen met te zeggen: "Ik sterf in het geloof aan de Katholieke kerk, en als getrouw dienstknecht Gods en van de koning!"

Daarop neerknielende, sprak hij de een en vijftigste Psalm uit: "Wees mij genadig, o God, naar Uw goedertierenheid; delg mijn overtreding uit naar de grootheid Uwer barmhartigheden," enz.

Toen hij opstond vroeg de beul hem om vergeving. "Wat spreekt gij van vergeving," antwoordde More, "gij bewijst mij de grootste dienst, die mij ooit is bewezen geworden." Hij nodigde hem uit met standvastigheid zijn plicht te doen, en maakte hem opmerkzaam, dat zijn hals zeer kort was.

Hij bond zelf de doek, die hij bij zich had, voor zijn ogen, daarna legde hij zijn hoofd op het blok. De beul met de bijl gewapend, maakte zich nu gereed hem de slag toe te brengen; maar More hield hem terug, en zorgvuldig zijn baard op zijde schuivende,

zei hij: "Een ogenblik, deze is niet beschuldigd van hoog verraad!".

Zulke woorden, die bijna scherts zijn, verwonderen ons op zo'n ogenblik; maar men heeft soms gezien dat sterke mannen op die wijze de helderheid van hun ziel openbaarden. More was waarschijnlijk bevreesd, dat zijn lange baard de beul hinderen en de slag breken zou.

Eindelijk viel het hoofd, waarin zulke schone gedachten hadden gehuisvest; dat levendig en geestig gelaat werd met de lijkkleur overtoegen; die welsprekende lippen waren bestorven. Het hoofd werd op de Londonbrug ten toon gesteld, en Margaretha volbracht de treurigen plicht, door haar vader haar opgedragen, en begroef zijn lichaam.

Alzo verzette die uitstekende man ten koste van zijn leven zich tegen de buitensporigheid van een wreed vorst, die zich de titel aanmatigde, welke de Bijbel alleen aan Jezus Christus toekent. De talrijke Evangelische martelaars, die in verschillende landen waren omgebracht; en later omgebracht werden, toonden over het algemeen meer dan Fisher en More, een vurige liefde tot de Zaligmaker, en een levende hoop op de zaligheid; maar geen van hun toonde meer kalmte dan zij. Die beide voorname mannen hadden geen duidelijk denkbeeld van het zuiver Evangelie; hun godsvrucht bestond meer, zoals wij reeds zeiden, in boetedoening en kastijdingen; in de dagen toen ze nog macht bezaten, hadden ze (vooral More) de discipelen des Zaligmakers vervolgd, en terwijl ze de aanmatigen van de koning verwierpen, hadden ze getoond dweepzieke aanhangers te zijn van de discipelen van de paus.

Maar in een tijd, toen er zoveel kruipende bisschoppen en slaafse heren waren; toen bijna allen lafhartig het hoofd bogen voor het dwaze pausschap van Hendrik VIII, staken ze fier het hoofd omhoog. More en Fis her waren de lotgenoten van Bilney en Fryth, het was dezelfde koninklijke hand, waardoor ze getroffen werden. Wij hebben medelijden met de slachtoffers, wij hebben een afkeer van de beulen.

De dood van die beide beroemde mannen bracht een krachtige indruk teweeg. In Engeland was het volk, de adel zelfs verbaasd. Men vroeg zichzelf af, of het waar was, dat die Thomas More, die Hendrik van zijn negende jaar af gekend had, met wiep hij des nachts op het terras van zijn kasteel vertrouwelijke gesprekken had gehad, aan wiens tafel hij graag plaats nam, die hij, ofschoon een leek en eenvoudig ridder, verkozen had tot opvolger van de machtige Wolsey, op zijn bevel door de bijl des beuls was getroffen? Of waarlijk, bisschop Fisher, die eerwaardige tachtigjarige grijsaard, die zijn leermeester, de vertrouweling van zijn grootmoeder geweest was, wiel] hij de vorderingen door hooi in de letteren gemankt, verschuldigd was, hetzelfde lot had ondergaan? Men begon te begrijpen dat Tudor tegen te staan, op niet anders dan op het schavot uitliep. Iedereen beefde, en zelfs zij, die de beide slachtoffers niet gekend hadden, konden hun tranen niet Weerhouden.

De afschuw door die beide straoefeningen bij verlichte mannen op het vaste land teweeggebracht, openbaarde zich met meer vrijheid en kracht. "Ik leef niet meer," riep Erasmus uit, "nu Morus dood is; want, zoals Pythagoras zegt, wij hadden samen één ziel."

"O Engeland! geliefd vaderland," zei Reginald Pole, "niet alleen van Magaretha, maar ook van u was Thomas vader!"

"Dit jaar," zei de Hervormer Melanchton, "is noodlottig voor onze orde; ik verneem dat More gedood is, en ook andere. Gij weet hoezeer die dingen mijn hart bedroeven."

"Zulke schuldigen," zei François I tot de gezant van Engeland, "verbant men, maar brengt men niet ter dood."

"Als ik zulke fakkels in mijn rijken had," zei Karel V, "gaf ik liever mijn twee sterkste steden, dan dat ik ze liet uitblussen."

In Rome vooral was de toorn vreselijk. Men had verwacht dat Hendrik VIII weer tot zijn vroegere gezindheid zou terugkeren; maar thans was er geen hoop meer! De koning had een kerkvorst ter dood gebracht, en zoals hij had gezworen, de kardinaalshoed vond het hoofd niet meer, dat hem dragen moest. Een consistorie werd dadelijk bijeengeroepen; daarin werd een hartroerende brief voorgelezen van de kardinaal van Tournon; allen die tegenwoordig waren werden tot tranen toe bewogen. De Engelse gezanten werden verlegen en ontsteld, en wisten niet wat ze moesten beginnen; naar hun mening had men het ergste te vrezen.

Niemand was misschien meer getroffen dan de paus. Paulus III was sluw, voorzichtig, nadenkend en dralend; maar als hij meende, dat het geschikte ogenblik gekomen was; als hij begreep niets meer te behoeven te ontzien, aarzelde hij niet langer en sloeg hij met kracht. Hij had, zoals bekend is, twee jonge bloedverwanten, die hij in zijn liefde, niettegenstaande hun jeugdige leeftijd en de vertogen van de keizer, tot kardinalen gemaakt had.

"Ik gevoel," zei hij, "mij zo dodelijk beledigd, alsof mijn beide neven voor mijn ogen gedood waren."

Zijn getrouwste aanhangers, en vooral een door hem benoemde kardinaal ter dood gebracht! Er was een verwarde beweging in zijn gemoed; hij wilde de vorst treffen, wiens wrede daad hem zo diep gekwetst had. Zijn toorn barstte los in een donderslag.

Op 30 Augustus vaardigde hij een bul uit, Gregorius VII waardig, en die de ijverigste aanhangers van het pausdom wel uit de Roomse verzameling van bullen zouden willen uitwissen. "Laat koning Hendrik zich bekeren van zijn misdaden," zei de paus daarin, "wij geven hem negentig dagen en aan zijn medeplichtigen zestig om te Rome te verschijnen. Bij gebreke van dien, treffen wij hem met het zwaard des bans, van de vervloeking en van de eeuwige verdoemenis; wij beroven hem van zijn koninkrijk; wij verklaren, dat zijn lichaam geen kerkelijke begraafplaats zal hebben; wij brengen zijn staten onder het interdict; wij ontslaan zijn onderdanen van de eed van getrouwheid; wij bevelen de hertogen, markiezen en graven, om hem en zijn medeplichtigen uit Engeland te verjagen; wij ontheffen de Christelijke vorsten van hun eden jegens hem, bevelen hen tegen hem op te trekken, en hem te noodzaken terug te keren tot de gehoorzaamheid aan de heilige apostolische stoel verschuldigd, en geven hun al zijn bezittingen tot beloning en de zijn tot slaven.

De toorn maakte de paus dronken; hij had zijn gezond verstand verloren, en had zich laten vervoeren tot bedreigingen en buitensporigheden, waarover hij zich zou hebben geschaamd als hij ingetogen was gebleven. Nauwelijks was dan ook de dronkenschap voorbij, of de ongelukkige Paulus haastte zich zijn bul te verbergen en legde zorgvuldig zijn banbliksems in zijn arsenaal, om ze er later weer uit te kunnen halen.

Toen Hendrik, VIII; destijds kalmer dan de paus, zijn misnoegen had vernomen, vreesde hij hem tot het uiterste te drijven; en een maand na het opmaken van de bul kreeg Da Casale van Cromwell in last, de koning in het Vaticaan te rechtvaardigen. "Fisher en More," moest hij zeggen, "waren, wat de inwendige staatkunde van Engeland betreft, op alle punten tot gevolgtrekkingen gekomen, die rechtstreeks in strijd waren met de rust en de voorspoed van het rijk. Ze hadden geheime gesprekken gehad met zekere mensen, die bekend stonden vanwege hun vermetelheid, en in de harten van die ellendigen het vergift uitgegoten, dat ze vooraf in, het hun bereid hadden. Moest men toelaten, dat hun misdaad, van de een op de ander overgaande,

aan de staat de doodsteek gaf? Fisher en More alleen verzetten zich tegen wetten, die met algemene goedkeuring des volks aangenomen en voor de bloei van het rijk noodzakelijk waren.

Die verontschuldigen van Hendrik VIII beschuldigen en veroordelen hem. Noch More, noch Fisher hadden een samenzwering tegen de staat gesmeed; hun weerstand was van een zuiver godsdienstige aard; ze moesten vrij zijn om overeenkomstig hun geweten te handelen. Er was misschien de een of andere maatregel van voorzichtigheid nodig in een eeuw, die nog weinig geschikt was voor de vrijheid, maar niets kon het schavot billijken, dat opgericht werd op bevel van een vorst, voor mannen, die de algemene achting genoten.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Het bezoek, de schandalen en de opheffing van de kloosters.

(September 1535 tot 1536.)

De dood van de oude gouverneur en van de oude vriend van de koning zou door een minder wrede, maar veel algemener maatregel worden gevolgd. De paus, die de koningen zo hard behandelde, moest zich niet verwonderen, als door de koningen de monniken streng behandeld werden. Hendrik was met hun lui en dikwijls ongebonden leven bekend, en had het zelfs van nabij gezien.

Op zekere dag op de jacht zijnde in het bos van Windsor, verdwaalde hij, misschien opzettelijk, en kwam op het etensuur aan de poort van de abdij van Reading. Hij liet zich als iemand uit het gevolg van zijn Majesteit aandienen, waarop de abt hem uitnodigde bij hem te blijven eten. De koning plaatste zich daarop aan een tafel met een overvloed van keurige spijzen. Nadat hij alles nauwkeurig had onderzocht, zei hij, een groot stuk ossenvlees wijzende: "Ik houd mij bij die ridder," en hij at het op.

De abt zag dit verwonderd aan. "Het was mij honderd pond sterling waard," riep hij uit, "als ik zo smakelijk kon eten als gij, maar ach mijn zwakke maag kan nauwelijks de vleugel van een kuiken verteren." "Ik zal wel, maken, dat gij meer eetlust krijgt," dacht de koning. Kort daarop komen enige soldaten aan het klooster, nemen de abt mede, en sluiten hem op in de Tower, waar hij op water en brood wordt gezet. "Maar wat heb ik dan toch gedaan" riep hij onophoudelijk, "dat ik zozeer de toorn van zijn Majesteit heb verdiend?"

Na verloop van enige weken kwam Hendrik in de staatsgevangenis, en zich in een zijkamer verbergende, waar hij de abt kon zien, liet hij hem een stuk ossenvlees voorzetten. De uitgehongerde monnik viel op zijn beurt op die ridder aan, zoals de overlevering zegt, en at het op. Daarop kwam de koning te voorschijn en zeide: "Mijnheer ik heb u genezen van uw bedorven maag; betaal mij mijn honorarium; gij weet het is honderd pond sterling." De abt betaalde ze en keerde naar Reading terug; maar van dit ogenblik af vergat Hendrik de keuken van de monniken niet.

De toestand van de kloosters was een oorzaak van ergernis; het godsdienstige leven was sinds veel eeuwen in de meeste van die inrichtingen verdwenen. De monniken leefden over het algemeen in luiheid, zwelgerij en losbandigheid, en de inrichtingen, die woningen van heiligen hadden moeten zijn, waren dikwijls de verblijven geworden van luie buiken en onreine begeerlijkheden.

"De enige wet, die daar erkend wordt," zei Luther van de kloosters sprekende, "is die van de zeven hoofdzonden." De geschiedenis stuit hier op twee gevaren: het eerste, om te verzwijgen hetgeen belangrijk is, namelijk de schandelijke daden, die de

opheffing van de kloosters rechtvaardigen; het andere, om dingen te zeggen, waaraan men geen naam geven kan. Wij zullen trachten tussen die beide klippen door te zeilen.

Onder alle rangen van de maatschappij had men een afkeer van de kloosters. Het volk zei tot de monniken: "wij moeten hard werken, en gij hebt een lui en gemakkelijk leven." De heren zagen hen met een jaloers oog aan, en lachten hen uit met een blik, die hun zeide, dat hun schatten in gevaar waren. De mannen van de wet beschouwden hen als Woekerplanten. " die aan de andere het voor hen nodige voedsel wegnamen. De verschrikte monniken riepen dan ook uit: "Als wij de paus niet meer hebben om ons te beschermen, dan is het met ons en onze kloosters gedaan!" En ze zetten zich aan het werk, om te beletten dat Hendrik VIII zich van de paus losmaakte; ze verspreidden overal bedekte onrust, oproerige liederen, gemene Schotschriften, verschrikkelijke profetieën en bijtende scherts tegen de koning, Anna Boleyn en de vrienden van de Hervorming. Ze hadden geheime bijeenkomsten met de ontevreden, en ontroerden de zwakke zielen in de biechtstoel. "De opperheerschappij van de paus, zeiden zij, "is het voornaamste artikel des geloofs; die het verwerpt kan niet zalig worden." Men begon te vrezen voor een algemenen opstand.

Toen Luther had vernomen, dat Hendrik VIII in zijn koninkrijk het gezag des pausen had afgeschafft, en de monnikenorden had laten bestaan, had hij gelachen over zijn onhandigheid. "De koning van Engeland, had hij gezegd," mishandelt het lichaam van het pausdom, maar tegelijker tijd versterkt hij de ziel. Dit zou niet lang duren.

Cromwell was nu tot groot aanzien gestegen, en zou nog hoger klimmen. Hij geloofde evenals Luther, dat de paus en de monniken niet zonder elkaar konden bestaan of vallen. Nadat hij dus het Roomse opperhoofd had afgeschafft, moest hij de kloosters opheffen. Hij was het, die de koning aangespoord had de plaats in te nemen van het hoofd van de Kerk, en nu wilde hij dat de koning haar werkelijk zou bezitten. "Sire," zei hij tot Hendrik, "reinig de akker des Heeren van al de doornen, die liet goede zaad verstikken, en zaai overal het zaad van de deugd.

Reeds in 1525, 1528, 1531 en 1534 hebben de pausen zelf u de hand geleend tot het opheffen van de kloosters; thans hebt gij hun hulp niet meer nodig. Aarzel niet, Sire! in de kloosters schuilen de meest dweepzieke vijanden van uw opperheerschappij. Daar liggen schatten verborgen, die noodzakelijk zijn voor de bloei van de natie. De inkomsten van de kloosterorden zijn veel meer dan die van de adel van Engeland. De kloosterscholen zijn in verval en de v behoeften des tijds eisen er betere. De paus opheffen en de monniken behouden is de generaal verwijderen en de versterkte plaatsen aan zijn leger overleveren. Volg Sire, het voorbeeld van de Protestanten en hef de kloosters op."

Deze woorden ontroerden de vrienden van het pausdom, en ze verwierpen met kracht een voornemen, dat hun toescheen heiligschennis te zijn. "Die inrichtingen," zeiden ze tot de koning, "zijn aan de almachtige God gewijd; eerbiedig dus die verblijven, waar vrome zielen in bepeinzing leven."

"Bepeinzing," zei Henry Colt glimlachende; "ik maak mij sterk, Sire, u proeven te leveren van de soort van bepeinzing, waarmee de monniken zich bezighouden." Daarop zegt een geschiedschrijver, begaf Colt, die wist dat een zeker aantal monniken van de abdij van Waltham, die veel van de omgang met dames hielden, de nacht doorbrachten in het nonnenklooster van Chesham, zich in een zeer nauwe gang, die de monniken bij hun terugkomst moesten doorgaan, en liet er een van die strikken spannen, waarvan men zich voor de jacht van de herten bedient.

Tegen het aanbreken van de dag kwamen de ongelukkige monniken werkelijk, met een lantaren in de hand, in die lange gang. Daar ze plotseling achter zich een groot gedruis hoorden, veroorzaakt door mannen, die Colt daar geplaatst had, bliezen ze dadelijk hun licht uit en hun schreden verhaastende, vielen ze in de voor hen gespannen strik. Door een enkelen trek van de strik had Colt al die nachtvogels gevangen.

De volgende morgen stelde hij ze voor aan de koning, die hartelijk lachte, toen hij het erbarmelijk gelaat van de monniken zag. "Ik heb dikwijls beter wild gezien," riep hij uit, "maar nooit dat vetter was. Waarlijk," voegde hij er bij, "ik kan een nuttiger gebruik maken van het geld, dat de monniken aan hun uitspattingen besteden. Ik moet de kusten van Engeland versterken, mijn vloot en mijn leger vermeerderen, havens aanleggen voor de koophandel, die dagelijks nieuwe uitbreiding verkrijgt. Dat alles is wel waard, dat er onreine huizen voor worden opgeheven."

De beschermers van de godsdienstige orden werden niet ontmoedigd, en wierpen tegen, dat niet al de kloosters moesten gesloten worden, omdat sommigen schuldig waren.

Een oud officier van Wolsey, Dr. Leighton stelde een bemiddeling voor: "Laat de koning een algemene inspectie van de kloosters verordenen," zei hij, "en dan zal hij zien, of hij ze al dan niet zal moeten uitroeien; misschien dat de vrees alleen voor die inspectie de monniken zal dringen om aan de begeerte van zijn Majesteit toe te geven." Hendrik VIII gelastte Cromwell deze maatregel ten uitvoer te brengen, en benoemde hem tot dat einde als zijn vertegenwoordiger en algemene plaatsbekleder" bekleed met al het kerkelijk gezag, dat de koning toekwam. " Gij zult," zei hij, "al de kerken, zelfs die in de hoofdsteden bezoeken, hetzij ze al of niet vaktint zijn; bl de kloosters, zowel die voor mannen als vrouwen, en die gij schuldig zult bevinden, zult gij berispen en straffen.", Hendrik gaf aan zijn stedehouder de voorrang boven al de lords, en verordende zelfs, dat die leek in plaats van de primaat het voorzitterschap zou bekleden in de vergadering van de geestelijkheid, het opzicht zou hebben over het beheer niet alleen van de bisschoppen, maar ook van de aartsbisschoppen, de verkiezing van de prelaten zou bevestigen of te niet doen, ze zou afzetten, schorsen en synoden bijeenroepen.

Dit was in het begin van September 1535. De invloed van de leken kwam alzo terug in de kerk, maar niet door de was deur. In naam van de koning en van zijn bevelschriften kwamen ze te voorschijn, terwijl ze in de naam van Christus en zijn woord" weer hadden moeten verschijnen. De koning liet aan de primaat, en door hem aan al de bisschoppen en aartsdiakenen weten, dat daar de algemene inspectie een aanvang zou nemen, ze niet meer enig gezag moesten uitoefenen. De verbaasde prelaten maakten tegenwerpingen, maar Tevergeefs; ze en hun zetels moesten door eenvoudige gelovigen geïnspecteerd worden. Hoewel het mandaat van deze niet de behoorlijke vereisten bezat, namelijk de afvaardiging door de gemeenten, zo was toch deze daad een vrij duidelijk teken, dat het weer herstellen van de leden van de Kerk in hun kerkelijke bedieningen, toen vermoed, misschien Zelfs door velen beschouwd werd als een van de voornaamste punten van de Hervorming van Engeland.

De monniken begonnen te beven. De eerbied voor de kloosters bestond niet meer, zelfs niet meer in de kloosters. Het vertrouwen in de kloostergebruiken, in de reliquien, in de bedevaarten was overal verzwakt; de balken van de kloosters waren vermolmd; hun muren stonden op het invallen, en het gebouw van de middeleeuwen, dat op zijn vesten wankelde, was niet in staat de hevige slagen te weerstaan, die

hetzelve toegebracht werden. Als een nieuwsgierige oudheidkenner Oude grafsteden bezoekt, dan ontmoet hij er geraamten, die ogenschijnlijk goed bewaard zijn, maar die hij slechts niet de top van zijn vingers heeft aan te raken, om ze in stof te doen neervallen. Zo had de krachtige hand van de zestiende eeuw slechts de meeste kloosterachtige inrichtingen aan te raken, om ze tot stof te maken. De was oplosser van de monnikenorden was noch Hendrik VIII, noch Cromwell; het was de knagende worm. " die ze sinds jaren, en sinds honderden jaren in haar boezem hadden.

De vicaris generaal koos zijn commissarissen; daarna verzamelde hij ze zoals een bevelhebber van het leger zijn officieren vergadert. In de eerste rang stond Dr. Leighton, zijn oude makker in het huis van Wolsey, een bekwaam man, die goed met het land bekend was en zijn eigenbelang niet voorbijzag.

Op hem volgde Dr. London, een man van een onovertreffelijke werkzaamheid, maar karakterloos, een windwijzer, die met alle winden draaide. Naast hem stond een neef van de vicaris generaal, Sir Richard Cromwell, een knap man, maar die van de invloed zijns ooms partij wilde trekken om vooruit te komen, en die de grootvader moest zijn van een andere Cromwell, nog beroemder dan de plaatsbekleder van Hendrik VIII. Op hem volgden Thomas Legh, John Apprice, de stoutmoedigsten onder de helpers van de minister van de koning en andere van erkende de bekwaamheid. De vicaris deelde hun de instructiën. Mulo, waarnaar ze zich te gedragen hadden, de vragen, die ze tot de monniken moesten richten, de bevelen, die ze de abten en priors te geven hadden; en ieder vertrok om zijn zending ten uitvoer te brengen.

De hogescholen werden door Hendrik en zijn vertegenwoordiger niet vergeten. Een Hervorming was daar nodig. Sinds de tijd dat Garret, een pastoor te Londen, het nieuwe Testament te Oxford verspreidde, was dit boek uit die stad verbannen, eveneens als het smeekschrift van de bedelaars en andere Evangelische geschriften. Op de slaap was een ontwaken gevolgd. De leden van de universiteit, vooral zekere geestelijken, die hun gemeenten verlatende, zich te Oxford kwamen vestigen, om daar een genotrijk leven te leiden, brachten hun tijd in luiheid en zinnelijkheid door. De koninklijke commissarissen deden hen uit die slaperigheid ontwaken.

Ze onttroonden er de doctor subtilus Duns Scot, die daar sinds drie eeuwen heerste, en de bladen van zijn geschriften werden vernietigd. De scholastiek viel in duigen; nieuwe cursussen werden geopend; de wijsbegeerte, de natuurlijke wetenschappen, Latijn, Grieks en de Godgeleerdheid kregen nieuwe krachten en kwamen tot ene nieuwe ontwikkeling. Het werd de studenten verboden de kroegen te bezoeken, en de priesters die naar Oxford waren gekomen, om daar een genotrijk leven te leiden, werden naar hun gemeenten teruggezonden.

Het bezoek van de kloosters begon met dat van Canterbury, de hoofdkerk van Engeland.

In October 1535, kort na St. Michael kwam de bezoeker Dr. Leighton in de hoofdkerk, en beklom aartsbisschop Cranmer de kansel. Hij had Rome bezocht, en de innige overtuiging bekomen, dat die stad een schadelijken invloed oefende op de ganse Christenheid; hij wilde als primaat, van deze belangrijke gelegenheid gebruik maken, om openlijk met haar te breken.

"Nee," zei hij, "de bisschop van Rome is niet de stedhouder Gods. Ten onrechte beweert gij, dat de stoel te Rome Sancta Sedes genoemd wordt, dat haar bisschop Sanctissinus Papa heet, de heiligheid van de paus bestaat alleen in woorden. IJdele eer, wereldse pracht, ongeregelde hartstochten en talloze ondeugden heersen in Rome. Ik heb dat met eigen ogen gezien. De paus beweert door zijn ceremoniën de mensen

hun zonden kwijt te schelden; dat is een grote dwaling. Een werk alleen wist ze uit, namelijk de dood van onze Heer Jezus Christus. Zoolang de Stoel van Rome bestaat, zal er geen geneesmiddel zijn tegen de rampen, die ons treffen.

Sinds jaren achtereen zend ik dagelijks dit gebed op tot God: "Laat mij, o Heer met eigen ogen zien, dat de macht van Rome wordt vernietigd!" Zulke openhartige woorden konden niet anders dan de aanhangers van de paus mishagen; toen Cranmer dan ook van dit krachtig dagelijks gebed melding maakte, werd de superior van de Dominicanen zozeer bewogen, dat hij sidderende uitriep: "Welk een gebrek aan liefde!

Hij was de enige niet, die met verontwaardiging en vrees vervuld was. Nauwelijks was de rede geëindigd, of al de Dominicanen kwamen bijeen, om de aartsbisschop te beletten zijn voornemen te volbrengen. "Het pausdom," zeiden zij, "moet staande gehouden worden, maar met voorzichtigheid." De prior werd aangewezen, als de meest welsprekende, om Cranmer te bestrijden. Hij beklom de kansel, en riep uit: "De kerk van Christus heeft nooit gedwaald. De wetten, die ze maakt, staan gelijk met de wetten van God zelf. Ik ken geen enkelen bisschop van Rome, wie enige ondeugden kunnen verweten worden." Al was de prior welsprekend, zo was hij toch niet bekend met de geschiedenis van de Kerk.

Het bezoek van Canterbury nam een aanvang. De onzedelijkheid van de meeste kloosters openbaarde zich door schandelijke tonelen, en gaf zelfs aanleiding tot vraagstukken, die wij achterwege moeten laten. De afschuwelijke zonden, die er heerste worden door de apostel Paulus vermeld, wanneer hij de verdorvenheid van de Heidenen beschrijft. Toen de commissarissen een van de zalen van het Augustijner klooster binnentraden, begaven al de monniken zich daarheen, sommigen verlegen, andere met opgeheven hoofd, de meesten onverschillig. Daar werden vragen tot hen gericht, vreemd genoeg voor mensen, die beweerden zich aan een leven van vroomheid en bespiegeling te hebben gewijd.

"Zijn er onder u, die in een ander gewaad het klooster verlaten, en als bedelaars het land aflopen?" vroegen de commissarissen. "Houdt gij de gelofte van kuisheid in waarde, of zijn er onder u, die zich aan onkuisheid schuldig maken? Komen er ook vrouwen in het klooster, of wel houden ze er gewoonlijk haar verblijf?" Wij moeten de verdere vragen laten rusten."

De uitkomst was schandelijk; acht broeders werden overtuigd van afschuwelijke zonden. Nadat de schurftige schapen afgezonderd waren, om volgens de wet te worden gestraft, liet Leighton al de andere monniken bijeenkomen, en zei tot hen: "De was godsdienst bestaat niet in een geschoren kruin, in afzondering, vasten en andere zaken, maar in de oprechtheid van de ziel, de zuiverheid des levens, in een waar geloof in Christus, in broederlijke liefde en het dienen van God in geest en waarheid. Stelt u dus niet tevreden met ceremoniën, maar bedenkt meer verheven dingen, en bekeert u van al die uitwendige oefeningen tot inwendige en diepe gedachten.

Een nog bedroevender bezoek volgde hierop. In dat Kartuizer klooster van Canterbury, uit hetwelk vier monniken op zo'n vrome wijze de dood hadden ondergaan, werden leden aangetroffen, die ten gevolge van ontucht bedorven waren. Sommigen verlieten des nachts het klooster in burgerlijke kleding. Er was een huis voor de monniken en een voor de nonnen. De smid van het klooster beled, dat een monnik hem verzocht had een ijzeren staaf door te vijlen van het venster, dat die beide kloosters van elkaar scheidde. Het was de monniken opgedragen de nonnen de biecht af te nemen; maar door die soort van verfijnde goddeloosheid, die het bewijs oplevert,

dat de zonde tot de laagste trap is gedaald, volgden de misdaad en de absolutie dikwijls onmiddellijk op elkaar. Er waren nonnen, die de bezoekers smeekten, om niet toe te laten, dat zekere monniken ooit weer in haar huis kwamen.

De bezoekers hun reis in Kent voortzettende kwamen op 22 October aan de abdij van Langdon, bij Dover. William Dyck, abt van het klooster van de heilige maagd, stond in een zeer slechte reuk; Leighton besloot hem te overvallen, en gaf aan zijn volk bevel de abdij zodanig te omsingelen, dat niemand er uit kon; daarop begaf hij zich naar de woning van de abt. Het huis had aan de landzijde veel deuren en vensters, waardoor men ontsnappen kon. Leighton klopte aan de deur, maar kreeg geen antwoord; waarop hij een bijl nam, de deur daarmee stuk sloeg en binnentrad. Hij trof een vrouw bij de monnik aan; en de bezoekers ontdekten in een koffer mansklederen, die deze vrouw aantrok, wanneer ze voor een jongen broeder wilde doorgaan. Ze nam de vlucht; maar een van de dienstknechten van Cromwell greep haar en bracht haar naar de maire van Dover, die haar in een hok opsloot; wat de heilige vader abt betreft, zegt Leighton, hij werd naar de gevangenis gebracht. Enige monniken tekenden een acte, waarin ze verklaarden, dat daar hun huis met een volkomen, tijdelijke en geestelijke verwoesting bedreigd werd, de koning alleen hierin verbetering kon brengen, en ze het daarom aan zijn Majesteit afstonden.

De abt Fountains had zijn abdij in armoede gedompeld doordat hij in het openbaar zes vrouwen onderhield. Des nachts had hij de gouden kruisen en edelgesteenten uit het klooster gestolen en voor een geringen prijs aan een juwelier verkocht. Te Mayden-Bradley vond Leighton een andere pater prior, Richard, die vijf vrouwen, zes zonen en een dochter had, allen begiftigd met goederen van het klooster; zijn zonen, grote en sterke jongelingen, waren om hem heen en bedienden hem. Daar die ongelukkige mensen zagen, dat de Roomse kerk niet toestond, dat de geestelijken gehoorzamen aan het bevel van de Schrift, dat: de bisschop ener vrouw man zij, namen ze er vijf of zes. De bedriegerijen van de monniken om het geld van de gelovigen af te persen, deden hun nog meer nadeel dan hun ontuchtigheden. Te Bristol vond Leighton in een klooster van St. Antonius een kleed van de Heer, een onderrok van de maagd, een, gedeelte van het heilig avond maal des Heren, een stuk van de steen, waarop Jezus te Bethlehem geboren was. Dat alles bracht veel op.

Het godsdienstig en zedelijk gevoel wordt gekwetst bij het vernemen van al de schandalen en al de bedriegerijen van de monniken, en toch eist de waarheid, dat de geschiedenis ze niet verzwijgen.

Ziehier een van de waarlijk godslasterlijke middelen, waarvan ze zich bedienden om het volk te bedriegen, Te Hales, in het graafschap Gloucester beweerden de monniken, dat ze in een vaas het bloed van Jezus Christus bezaten. Hij, wiep God nog niet een doodzonde vergeven had, kon het niet zien, zeiden zij, terwijl de zondaar, die vergeving had ontvangen, het onmiddellijk zag. Duizenden boetvaardigen kwamen van alle kanten toestromen. Als een rijke bij de priester kwam biechten en zijn geld op het altaar neerlegde, bracht de priester hem in de geheimzinnige kapel, waar de kostbare vaas op het altaar was geplaatst. De ongelukkige man viel op de knieën en keek, maar zag niets. "Uw zonde is nog niet vergeven," zei de priester. Wederom een biecht, weerom een offer, en weerom een binnenleiden in het heiligdom; maar of de ongelukkige ook al grote ogen opzette, hij zag niets, totdat eindelijk de monniken met de neergelegde som tevreden waren. De commissarissen onderzochten de vaas, en bevonden dat ze aan de een zijde mat geslepen en aan de andere zijde doorschijnend

was.

"Zie, mijne heren," zei een broeder een weinig naiïf "wanneer er een rijke. biechteling komt, dan draaien wij de vaas met de mat geslepen zijde naar voren, dan opent hij zijn hart en zijn beurs." De doorschijnende zijde werd eerst dan naar voren gekeerd als er een grote som op het altaar lag.

Geen ontdekking bracht in Engeland meer ontsteltenis te weeg dan hetgeen te Boxley in Kent gezien werd. Er was daar een beroemd crucifix, waarvan het houten beeldje een toestemmend teken met het hoofd gaf, als het offer was aangenomen, met de ogen knikte en het gehele lichaam boog. Was het offer te gering, dan keerde het verontwaardigde beeld het gelaat af, of schudde met het hoofd van nee. Een van de commissarissen maakte het crucifix los van de wand, en ontdekte buizen, waardoor ijzeren draden liepen, waaraan de in de geheimen ingewijde priester trok. Daarop liet hij de machine werken, en zeide: "Zie hoe de monniken niet ons en onze vaders behandeld hebben!"

De monniken beefden van schaamte en schrik, en enige toeschouwers lachten als ajax, zegt het document, luidkeels. De koning beval deze machine bij hem te brengen en haar in bijzijn van zijn hovelingen te laten werken. Het beeld verdraaide de ogen, dreigde met de lippen, wong zijn neusgaten, liet het hoofd zakken en boog de rug. Een ieder lachte. "Ik weet waarlijk niet," zei de koning, "of ik in plaats van te lachten, mij niet veeleer moet bedroeven, dat het arme volk van Engeland zoveel eeuwen achtereen zo bedrogen is geworden."

Die lage bedriegerijen waren de minste zonden van die ellendigen. De bezoekers vonden in veel kloosters werktuigen om valse munt te slaan. In andere ontdekten ze de vreselijke sporen van wreedheden door de monniken van een partij op die van een tegenovergestelde partij uitgeoefend. In sombere gewelven afgedaald, bemerkten ze bij de glans van fakkels de beenderen van een groot aantal ongelukkigen, waaronder sommigen die van honger gestorven, andere die gekruisigd waren. Maar de ontucht kwam het meeste voor. De zogenaamde priesters van God, die gezegd heeft: wees heilig want Ik ben heilig, bedreven onder de huichelachtige mantel van hun priesterschap de schandelijkste ontucht. Men ontdekte een monnik, die van de oorbiecht een afschuwelijk gebruik makende, in twee "drie honderd huisgezinnen de zonde van overspel gebracht had. De lijst werd tentoongesteld, en, zegt een schrijver van " die tijd, enige van de commissarissen vonden tot hun grote schrik daarop de namen van hun eigen echtgenoten.

Er kwamen soms worstelingen, belegeringen en gevechten voor. De koninklijke commissarissen waren gekomen aan de abdij van Norton, in het graafschap Chester, waarvan de abten bekend stonden van vege een schandelijken koophandel, die ze hadden gedreven met het zilverwerk van het klooster.

Op de laatste dag van het bezoek zond de abt zijn monniken om rammel te slaan, en bracht also twee drie honderd man op de been, die het klooster omringden, ten einde de commissarissen te beletten iets mee te nemen. Deze vluchtten in een toren, waar ze zich verschansten. liet was twee uren in de nacht; de abt had een os laten slachten voor zijn troepen, die rondom vuren buiten het klooster en op de plaats zelf gelegerd waren. Plotseling verschijnt de vrederechter Sir Piers Dulton en valt met zijn volk de monniken en hun verdedigers aan. De belegerden door schrik bevangen, gaan overhaast op de vlucht en verbergen zich. De abt en drie kanunniken, de aanstokers van dit oproer, werden in het kasteel van Halton gevangen gezet.

De commissarissen van de koning troffen gelukkig ook kloosters aan van een andere

aard. George Gifford, die de kloosters van Lincolnshire bezocht, kwam in een eenzame plaats; die overvloed had van water, maar zeer arm was, en waar zich het klooster van Woolstrop bevond.

De bewoners van die streek prezen in hun armoede de liefdadigheid van de monniken. Gifford trad het klooster binnen, en vond er een eerlijken prior en vrome monniken, die boeken afschreven, hun klederen naaiden, borduurden, en de beeldhouwkunst en graveerkunst beoefenden. De bezoeker verzocht de koning dit klooster te behouden.

De commissarissen hadden bijzondere instructies voor de vrouwenkloosters. "Heeft uw huis een goede sluiting?" vroegen ze aan de abdis en aan de nonnen. Kan er geen man inkomen? "Zijt gij gewoon minnebrieven te schrijven?"

Te Lichfield verklaarden de nonnen, dat er volstrekt geen ongeregeldeheid in het klooster was; maar een goede oude non verklapte alles, en toen nu Leighton. De superieure verweet, dat ze een vals getuigenis had afgelegd, antwoordde zij: "Onze godsdienst verplicht ons daartoe. Wij hebben bij onze aanneming gezworen, nooit de geheime zonden, die onder ons plaats hebben, te openbaren. Er werden huizen aangetroffen, waar bijna al de nonnen de heiligste plichten van haar sekse met voeten traden en geen medelijden toonden met de ongelukkige vruchten van haar onzedelijk leven.

Zo waren menigmaal de kloosterorden van het Westen. De welsprekende verdedigers, die zonder onderscheid haar lof uitbazuen, en de overdreven beoordeelaars, die over allen hetzelfde vonnis van veroordeling uitspreken, bedriegen zich beiden. Wij hebben de monniken, die rechtvaardig waren, geëerd; wij kunnen de schuldigen laken. Aan die schandalen, wij haasten ons dit hier bij te voegen, hadden de stichters van die orden geen schuld. Gevoelens, wel is waar strijdig met de beginselen des Evangelies, maar toch goed gemeend, hadden tot de oprichting van de kloosters aanleiding gegeven. De hermeten Paulus, Antonius en andere in de derde en vierde eeuw hadden zich aan een met het Evangelie strijdige strenge afzondering (ascetisme) overgegeven; maar ze worstelden moedig tegen de verzoeking. Evenwel moet men zeer onwetend zijn, om niet te erkennen, dat ten slotte noodwendig uit de kloosterinrichting het bederf moet voortkomen. *Alle plant, die mijn hemelse Vader niet geplant heeft, zal uitgeroeid worden*, zegt het Evangelie.

Wij overdrijven niet. De kloosters waren soms een verblijf, waar mannen en vrouwen, wier hart verbroken was door de stormen des levens, een rust zochten, die de wereld hun niet had aangeboden. Ze bedrogen zich; ze moesten met God leven, maar midden onder de mensen. En toch is het een liefelijke gedachte, dat achter die muren, die zoveel verderf bedekten, er toch uitverkorene zielen waren, die God liefhadden. De zodanigen vond men te Catesby, te Godstow nabij Oxford en elders. De bezoekers drongen aan op het behoud van die huizen.

Was het bezoek van de kloosters voor velen een beker vol bitterheid, voor een groot aantal was het een oorzaak van blijdschap. Veel monniken en nonnen waren in hun kindse jaren in de kloosters gezet, en er tegen hun zin vastgehouden. Volgens de beginselen van Cromwell moest niemand gedwongen worden. Op de dag, waarop het bezoek plaats liet de bezoekers weten, dat elke monnik beneden de vier en twintig, en elke non beneden de een en twintig jaren het klooster konden verlaten. Bijna allen, voor wie alzo de deuren geopend werden, haastten zich daarvan gebruik te maken. Er werd hun een burgerlijke kleding en enig geld gegeven, en verheugd gingen ze heen. Maar groot was de droefheid van velen, die de bepaalde leeftijd te boven gingen. Ze wierpen zich op de knieën en smeekten de commissarissen hun ook die gunst te

verlenen. "Het leven dat wij hier leiden," zeiden zij, "is in strijd met ons geweten." De commissarissen kwamen te Londen terug en leverden hun verslag in bij de raad. Ze waren bedroefd, verontwaardigd.

"Wij hebben," zeiden zij, "niet zeven doodzonden aangetroffen, maar meer dan zevenhonderd duizend!". Die afschuwelijke monniken zijn de grijpende wolven, wier komst door Christus is aangekondigd, en die schaapsklederen de kudde verslinden.

Ziehier de bekentenissen van de monniken, van de nonnen, met hun eigen hand getekend. Dit boek mag wel het boek van het oordeel Gods genoemd worden. De kloosters zijn zo vol van ongerechtigheid, dat ze onder zo'n gericht moeten instorten. Is hier of daar enig onschuldig klooster, dan zijn die witte raven zo weinig in getal, dat ze de andere niet redden kunnen. Ons hart breekt en al onze leden sidderen bij de gedachte aan de gruwelen, waarvan wij getuigen waren. "O Heere, wat zult Gij antwoorden aan de vijf steden, die Gij door het vuur des hemels verteerd hebt, wanneer ze U zullen wijzen op de ongerechtigheden van die geestelijken, die Gij zoolang verdragen hebt!" De welsprekendheid van Plolemeus, het geheugen van Plinius en de Inge. Van Augustinus zouden niet in staat zijn ons de verfoeilijke geschiedenis van deze gruwelen te leveren!"

De raad begon zijn gevoelen te openbaren; veel leden eisten de opheffing van een gedeelte van de kloosters. De aanhangers van de monnikenorden namen de verdediging op zich; ze erkenden dat er Hervormingen nodig waren. "Maar," voegden ze er bij, "gij wilt toch daarom niet de vrome zielen, die de wereld wensen te verlaten en een godsdienstig leven te leiden, om hun Schepper te verheerlijken, van zo'n gelegenheid beroven!" Ze trachtten zo in enige punten het getuigenis van de bezoekers te verzwakken.

"Wil deze verklaarden, dat wel ver van de schanddaden lichtzinnig het hebben opgeschreven, ze er veeleer velen hadden weggelaten. Wij hebben, zeiden zij, "sommige openbare schandelijke daden niet meegedeeld, omdat ze ons voorkwamen in strijd te zijn met de beroemde wet van de monniken: si non taste, tamen caute! Invloedrijke mannen ondersteunden de beweringen van de commissarissen; enige leden van. De raad waren geneigd tot inschikkelijkheid; Cromwell zelfs gezind om een Hervorming te beproeven van al hetgeen daarvoor vatbaar was; maar velen waren van gevoelen, dat elke wijziging een onmogelijkheid was.

Dr. Cox zeide: "De schatten van de geestelijken moeten vooral verminderd worden, want zoolang ze niet de armoede van Christus navolgen, gal het volk hun leringen niet aannemen. "Ik twijfel geenszins," voegde hij er enigszins schertsend bij, "of de bisschoppen, priesters en monniken ontlasten zich graag van de zware last van de bezittingen van allerlei aard, daar deze het hun onmogelijk maakt hun geestelijke plichten te volbrengen."

Andere redenen werden nog aangevoerd. "De inkomsten van de kloosters," zei een van de raadsleden, "zijn 500.000 dukaten, terwijl die van de gansen adel van Engeland slechts 380.000 bedragen. Deze onevenredigheid is niet te verdragen; ze moet ophouden. De koning moet, in het belang van zijn onderdanen en van de kerk het getal bisdommen, kerspelen en hospitalen vermeerderen. Hij moet de kracht van de staat doen toenemen en zich voorbereiden om de keizer tegen te staan, die met zijn vloot en zijn leger ons bedreigt. Zal hij bijdragen vragen van het volk, dat reeds zoveel moeite heeft om te blijven leven, terwijl de monniken zullen voortgaan met hun schatten te verteren in wellust en ledigheid? Dat zou een schandelijke, onrechtvaardigheid zijn. De schatten, die de kloosters bezitten van het volk, moeten niet langer renteloos voor het volk blijven."

Deze gewichtige zaak werd in Februari 1536 voor het parlement gebracht. Cromwell, wiens machtige hand die vergaarbakken van zoveel onreinheid aangreep, Cromwell, die "de hamer van de monniken" werd genoemd, was degene, die aan de kamers die grote Hervorming voorstelde. Hij legde op het bureau van het Huis van de gemeenten het beruchte zwarte boek, waarin de wandaden van de monnikenorden waren opgeschreven, en gaf bevel, dat het voorgelezen werd.

Dit boek bestaat niet meer; het werd vernietigd onder de regering van Maria en Filips van Spanje, door degenen die er belang bij hadden het te vernietigen. Maar toen werd het voor het parlement van Engeland opengelegd. Nooit was iets dergelijks in een vergadering voorgelezen. De feiten werden duidelijk verhaald, de afgrijselijkste dingen niet verbloemd; de afschuwwekkende belijdenissen van de monniken, door hen zelf ondertekend, werden aan de afgevaardigden vertoond. Deze lezing maakte een buitengewone indruk; van zulke afschuwelijke schandalen had men zich geen denkbeeld kunnen vormen. De ganse vergadering was met afgrijzen vervuld. Van alle kanten werd er geroepen: "Houd op, houd op!"

De beraadslaging begon. Persoonlijk hadden de leden in het algemeen belang bij het behouden van de kloosters; de meesten van hun stonden met het een of ander klooster in betrekking; priors en andere hoofden hadden in de kamer bloedverwanten of vrienden. Toch was de afkeuring algemeen, en van de heiligdommen der monniken werd gezegd, wat eertijds gezegd werd van die van de priesters van Izebel: "Laat ons hun huizen afbreken en hun altaren omwerpen."

Er waren evenwel enige uitzonderingen. Zes en twintig abten, hoofden van de grote kloosters, hadden als baronnen zitting in het Hogerhuis; ze werden gespaard. Die grote kloosters waren overigens minder slecht dan de kleine. Cromwell vergenoegde zich voor het oogenblik met de opheffing te vragen van drie honderd zes en zeventig kloosters, in ieder van welke minder dan twaalf personen waren. De abten, gestreeld door de uitzonderingen, ten hun behoeve gemaakt, zwegen, en de bisschoppen zelfs verdedigden de inrichtingen niet, die zich reeds sinds lang aan hun gezag onttrokken hadden. "Aangezien die kloosters," zei Cromwell, "een schande zijn voor de godsdienst, en aangezien de pogingen, gedurende meer dan twee eeuwen aangewend, bewezen hebben dat hun Hervorming onmogelijk is, stelt de koning, naast God het hoofd van de Kerk, aan de Lords en aan het Huis van de gemeenten voor, en besluit deze, dat de bezittingen van de voorzegde huizen voortaan niet meer zullen dienen tot handhaving van het kwaad en tot betere doeleinden zullen worden aangewend."

Er ontstond daarover een grote beweging in geheel Engeland. Sommigen verblijdden zich, andere weenden, het bijgeloof was ongerust, de zwakke gemoederen geloofden alles wat hun gezegd werd. "De maagd," zo verzekerde men hun, "is aan monniken verschenen, en heeft hun bevolen haar te dienen, zoals ze altijd gedaan hebben." "Hoe! zo riepen velen onder het storten van tranen uit, "geen geestelijke huizen meer." "Integendeel," antwoordde Latimer, "zie die man, die vrouw, die samen vroom, vreedzaam, in de vreze Gods leven, Zijn woord bewaren en de arbeid van hun roeping verrichten, deze maken een godsdienstig huis uit, dat waarlijk Gode welbehaaglijk is. De zuivere godsdienst bestaat niet in het dragen van een monnikskap, maar in het bezoeken van weduwen en wezen, en onbesmet te blijven van de wereld. Wat tot nu toe godsdienstig leven genoemd werd, was een ongodsdienstig leven.

"Maar," zeiden de vromen, "de monniken bezitten toch groter heiligheid, dan ze die in de wereld leven."

Latimer beklom opnieuw de kansel, en zeide: "St. Antonius, de vader van het monnikenleven, die in de woestijnen leefde en meende dat hij de heiligste van de mensen was, vroeg aan God wie zijn metgezel zou zijn in de hemel, als het mogelijk was dat hij er een had! "Ga naar Alexandrië," zei hem de Heere; "in die straat, in dat huis zult gij hem vinden."

"Antonius verliet de woestijn, zocht het huis op, en vond er in een ellendigen winkel een armen schoenlapper, die oude schoenen lapte. Hij zette zich bij hem neer, om te vernemen door welke kastijdingen hij zich zo'n grote hemelse eer waardig maakte iedere morgen bad de arme man met zijn vrouw, daarna ging hij aan het werk; als het tijd was om te eten, zette hij zich aan een tafel, waarop kaas en brood stond, dankte, at met verheuging des harten, voedde zijn kinderen op in de vreze Gods, en volbracht getrouw al zijn plichten. Toen Antonius dit zag, keerde hij tot zichzelf in, werd bedroefd en legde zijn hoogmoed af. Ziedaar de nieuwe soort van godsdienstige huizen," voegde Latimer er bij, "die wij thans willen hebben."

En toch, het is opmerkelijk, die zelfde Latimer was onder de Evangelischen bijna de enige invloedrijke stem, die zich ten gunste van de monniken verklaarde. Hij vreesde, dat als de bezittingen van de kloosters in de gulzige handen van de hovelingen van Hendrik VIII overgingen, de boeren, die de zachtmoedige behandeling van de abten gewoon waren, alsdan door de grote heren zouden uitgemergeld worden, omdat deze graag zoveel mogelijk vruchten van hun landen zouden willen genieten. De bisschop van Worcester, een weinig hartstochtelijk van aard, verlangde dat sommige kloosters behouden bleven als inrichtingen voor studie, gebed, gastvrijheid, hulp en prediking Cranmer, die meer doordacht en van een praktische geest was, verwachtte niets van de monniken. "Satan, zei hij, "woont in de kloosters, hij is er tevreden en als een edelman in zijn kasteel, en de monniken en nonnen zijn zijn zeer nederige dienaars. De primaat nam echter weinig deel aan die grote maatregel.

De Bill van opheffing werd op 4 Februari 1536 in de beide kamers goedgekeurd. Daardoor werden aan de koning en aan zijn erfgenamen gegeven al de kloosters, wier inkomen niet boven de twee honderd pond sterling per jaar beliep. Ongeveer tien duizend geestelijken Werden wereldlijk gemaakt. Door deze daad werd bij de inkomsten van de kroon een jaarlijkse rente gevoegd van twee en dertig duizend pond sterling, behalve een onmiddellijke ontvangst van honderd duizend pond sterling in zilver, edelgesteenten en verschillende voorwerpen. De bezittingen, die tot nu toe door sommigen gebruikt waren, om aan hun vleselijke lusten te voldoen, schenen tot het welzijn des gansen volks te moeten dienen.

Ongelukkig werden de schandelijke begeerlijkheden van de monniken vervangen door andere van een verschillenden aard. Cromwell zag dadelijk, dat het van alle kanten aanzoeken regende. De uitspraak van de Schrift werd bewaarheid: Waar het dode lichaam zal zijn, daar zullen de arenden vergaderd worden. Thomas Cobham, broeder van lord Cobham, beweerde dat het klooster van de Cordelieren, te Canterbury zeer geschikt voor hem was; dat dit zijn geboorteplaats was, waar al zijn vrienden woonden. Hij verzocht daarom het te mogen hebben, en Cranmer, met wiens nicht hij gehuwd was, ondersteunde zijn verzoek.

"Mijn goede heer," zei de lord kanselier Andley, "mijn enig salaris is dat van de kanselarij; geef mij enige goede kloosters; mijn leven lang zal ik u daarvoor mijn vriendschap toedragen en twintig pond sterling voor uw moeite."

"Mijn zeer bijzondere waarde heer," zei Sir Thomas Eliot, "ik ben ambassadeur van zijn Majesteit te Rome geweest; mijn diensten verdienen een beloning. Vraag voor mij

aan zijn Majesteit enige gronden van de opgeheven kloosters. Ik zal á de inkomsten van het eerste jaar afstaan."

De geschiedenis moet wijzen op ellenden van een andere aard. Enige van de schoonste bibliotheken van Engeland werden verwoest en werken van grote waarde voor scheurpapier verkocht. Letterkundigen op het vasteland kochten er andere, en bevrachtten er schepen mee. Menigeen werd Hervormd voor een stuk grond van een abdy. Men zag dat de koning met spelen de schatten verloor, waarvan hij de kloosters beroofd had, en dat hij de kloosters tot stallen voor zijn paarden gebruikte.

Sommigen hadden zich verbeeld, dat de opheffing van de kloosters een vermindering van de opbrengsten zou ten gevolge hebben; dit gebeurde niet, en zelfs werd het volk behalve de gewone belastingen, nog bezwaard niet een armenwet.

Er kwamen evenwel eerbiedwaardiger gevallen voor dan, die met de koning en zijn hovelingen. "Zeer geëerbiedigde, machtige en edele vorst," schreef de lord Maire van Londen aan de koning, "beveel dat de drie hospitalen van de stad voortaan niet meer dienen tot vermaak voor die kanunniken, priesters en monniken, die met hun vuile, walgelijke lichamen onze straten vullen; maar tot ondersteuning van zieken, blinden, grijsaards en kreupelen."

De Bill van het parlement werd ten uitvoer gelegd; commissarissen, en wel graaf van Sussex, Sir John St. Clair, Anton Fitz Herbert, Richard Cromwell en veel andere trokken het land door, en gaven aan de godsdienstige, genootschappen bericht van de bepaalde opheffing. Een woord van de waarheid werd uit een klein getal kloosters vernomen. "Waarlijk," zeiden de Franciscanen van Lincolnshire, "de volmaaktheid van liet Christelijk leven bestaat niet in liet dragen van een grijze monnikskap, en het zich op een vreemde wijze kleden, in het bewegingen maken met het lichaam en met het hoofd, in het omhangen van een gordel vol knopen. Het ware leven des Christens is ons Goddelijk geopenbaard in Christus; daarom onderwerpen wij ons eenparig aan de bevelen van de koning."

De monniken van het klooster St. Andries te Northampton legden voor de commissarissen de belijdenis af, dat ze het kleed van de orde hadden aangenomen, om een lui en geenszins een deugdzaam leven te leiden, en zich aan voortdurende dronkenschap, vleselijke gulzigheid en wellustige brasserijen hadden overgegeven. "Wij hebben het Evangelie van Christus smaadheid aangedaan," zeiden zij. "En nu wij de afgrond zien van liet eeuwige vuur, dat gereed is ons te verslinden, en door de angst van ons geweten gedrongen. worden, buigen wij ons neer in een ootmoedig berouw, en roepen uw vergiffenis in, terwijl wij ons en ons klooster aan onze soevereinen koning en heer overgeven."

Doch allen spraken zo niet. Het was voor de kloosters de laatste ure. Er was binnen die muren éene voortdurende beweging, vlagen van droefheid, vrees, toorn en wanhoop. Hoe! geen kloosters meer! geen godsdienstige pracht! geen spreekzalen! geen spijskamers! Die zalen, waar eeuwen achtereen hun voorgangers hadden vertoefd; die kapellen, waar ze op de grond gebogen hadden aanbeden, zouden tot gemeen gebruik aangewend worden! Enige kloosters deden pogingen om Cromwell te verleiden: "Als gij ons huis redt," zei de abt van Peterborough, "bied ik de koning twee duizend en vijfhonderd mark en u drie honderd pond sterling aan." Maar Cromwell had een groter nationale maatregel beraamd, en hij wilde die ten uitvoer brengen. Noch de welsprekendheid van de monniken, noch hun gebeden, noch hun beloften, noch hun geld konden hem bewegen.

Enige abten kwamen in openbaren opstand tegen de koning, maar eindelijk moesten

ze zich toch onderwerpen. De oude zalen, de lange voorportalen, de enge cellen werden van dag tot dag leger. De monniken ontvingen een pensioen naar verhouding van hun leeftijd. Ze die geestelijken wilden blijven, werden naar de grote kloosters gezonden. Velen werden weggezonden met enige schillings op reis en een nieuwe kleed. "Gij," zeiden de commissarissen tot de jonge monniken beneden de vijf en twintig jaren, "moet uw brood met handenarbeid trachten te verdienen." Dezelfde regel werd op de nonnen toegepast.

Er was toen grote ellende. Die bewoners van de kloosters waren vreemdelingen in de wereld, in een onbekend land, en wisten niet waarheen ze zich moesten wenden. Men zag monniken en nonnen, die van huis tot huis zwierven, om een nachtverblijf te zoeken. Velen, die toen jong waren, waren in hun ouderdom bedelaars. De zonde was groot geweest, de kastijding was niet minder groot. Enige van de monniken vervielen tot een sombere droefheid, zelfs tot een vreselijken wanhoop; de gedachte aan hun zonden vervolgde hen; het oordeel Gods verschrikte hen; het zien van hun ellende vertoornde hen. "Ik ben als Ezau," zei een hunner, voor eeuwig verdoemd."

Hij hing zich op door middel van zijn halsdoek. Een ander stak zich met zijn pennemes. Toen welwillende personen het hem onmogelijk hadden gemaakt om zichzelf kwaad te doen, riep hij woedend uit: "Als ik niet op deze wijze sterven kan, zal ik wel een ander middel vinden." Hij nam een papier, en schreef daarop deze woorden: Rex tanquam tyrannus opprimit populum suum, en legde het in zijn kerkboek; een van de gemeenteleden vond het, verschrikte zeer, en riep degenen die hem omringden, tot zich. De monnik, die vurig wenste voor de rechtbank gebracht te worden, kwam ook, en zeide: "Ik heb dat gedaan, hier ben ik, dood mij!"

De donkere wolken, die een onweer schenen aan te kondigen, dreven echter af. Wel woedden er later stormen, maar in het algemeen ondervond Engeland, in plaats van de rampen, waarmee het land bedreigd werd, in die krachtige, daad, een van de bronnen van zijn grootheid. Op het oogenblik toen begerige ogen zich naar de inrichtingen van Cambridge en Oxford uitstrekten, herinnerde Hendrik zich iets uit de schone tijd van zijn jeugd. "Ik zal niet toelaten," zei hij, "dat de wolven, die mij omringen, op de hogescholen aanvallen." De inkomsten van sommige kloosters werden zelfs besteed aan het stichten van nieuwe scholen, voornamelijk voor het college van de Drieënheid te Cambridge, en die inrichtingen droegen veel bij tot verspreiding van het licht van de herleving en van de Hervorming in Engeland. Een stem liet zich uit die oude collegiën horen, die zei: "O onoverwinnelijke vorst! het werk door u begonnen is groot. Christus had de fondamenteen gelegd; de apostelen hadden het gebouw opgetrokken. Maar helaas! onvruchtbare planten hadden het ingenomen; de pauselijke tirannie had al de hoofden onder haar juk gebogen. Toen hebt gij de paus verworpen, en het monnikenvolk verjaagd. Wat hebben wij dan nog te vragen? Ach wat wij vragen is dit: "dat die kloostergebouwen, waarin naar alle kanten zwermen van luie horzels gonsden, in hun zalen een edelmoedige jongelingschap mogen opnemen, die begerig is om te leren, en geleerde mannen om hen te onderwijzen. Dat het licht, dat ons is teruggegeven, zijn stralen over de ganse aarde werpe en nieuwe fakkels ontsteke, zodat de duisternis in de gehele wereld plaats make voor de helderheid van de nieuwe dag."

Niet alleen de letterkunde won bij de opheffing van de kloosters; de inkomsten van de kroon, die ongeveer zevenhonderd duizend dukaten beliepen, waarbij nog kwam de opbrengst van de kloosters, ongeveer negen honderd duizend bedragende, werden

meer dan verdubbeld. Die schatten, tot dusverre onnut, dienden om Engeland en Ierland te versterken, vestingen te bouwen aan de kusten, de havens te verbeteren en een indrukwekkende vloot in zee te brengen. Het rijk deed een stap voorwaarts in macht. De zedelijke kracht des volks won door de Hervorming van de kloosters nog meer dan de stoffelijke kracht. De afschaffing van het pausdom gaf het volk die nationale eenheid terug, welke Rome weggenomen had; en Engeland, van de onderdanen van een vreemde mogendheid bevrijd, kon een krachtig en een stalen voorhoofd aan zijn vijanden tonen.

De staathuishoudkunde, de landhuishoudkunde, al wat het daar stellen en regelen van de bronnen van welvaart betreft, nam toen een door niets te stuiten vlucht. De akkers, aan de luiheid van de monniken ontnomen, brachten schatten op. De koning en de edellieden wilden de meest mogelijke winst trekken van de hunne toegevalen domeinen, en trachtten daarom de landbouw te verbeteren. Veel mensen, die tot nu toe onnut waren geweest, werden door de algemene beweging medegevoerd, en zochten naar middelen van bestaan. Die Hervorming, van welke men niet anders dan zuivere leerstukken verwachtte, deed de algemene welvaart, nijverheid, handel en scheepvaart bloeien. De arme herinnerde zich dat God de mens bevolen heeft zijn brood te eten, niet onder het kloosterdak, maar in het zweet van zijn aangezicht. Van dit tijdstip dagtekent de oorsprong van die handelondernemingen, van die verre zeereizen, die eenmaal de roem van Groot Brittannië zouden uitmaken. Hendrik VIII was waarlijk de vader van Elisabeth.

De zedelijke, maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling nam niet minder toe. In de eerste tijd bood Engeland wel is waar het schouwspel aan van een chaos, maar uit die chaos ontstond een nieuwe wereld. Krachten die tot nu toe in donkere cellen waren verloren gegaan, werden tot welzijn der maatschappij besteed. De mannen, die binnen of buiten de muren der kloosters ter neder gelegen hadden wier werkzaamheid alleen bestond in het tragelijk uitreiken of tragelijk aannemen van een aalmoes, werden krachtig wakker geschud door de hamer van de *Malleus monachorum*; zij stonden op, en deden pogingen, die uitliepen op het algemeen welzijn. Hunne zonen, hunne kleinzonen vooral werden nuttige burgers. De middenstand verscheen. De bevolking der kloosters werd veranderd in eenewerkzame en naarstige burgerij. De rijkdommen zelfs, enigszins gulzig 'door de lords verkregen, verschaften hun een onafhankelijkheid, die hen in staat stelde tegenover de eisen der kroon een heilzaam tegenwicht te stellen.

Het Hoogerhuis, waar het geestelijk bestanddeel de bovenhand had gehad, veranderde geheel, door; dat de abten en priors zich terugtrokken. Het publiek vormde zich. Oude instellingen, die bijna onnut waren gebleven, werden met nieuw leven beziel. Wel is waar gebeurde het eerst later, toen het machtige Engeland beslist evangelisch en constitutioneel geworden was, dat het zich zegevierend nederzette op de twee grote puinhopen van het leenstelsel en het pausdom; maar een besliste stap daartoe werd reeds gedaan onder Hendrik VIII. Die groote verandering strekte zelfs haar invloed uit aan' gene zijde der oevers van Groot-Brittannië. De slag aan het stelsel der middeleeuwen toegebracht, had een echo in gans Europa, en bracht overal het kunstmatig steigerwerk aan het wankelen. Spanje en Italië bleven bijna alleen onbeweeglijk hun eeuwenoude duisternis.

De opheffing der kloosters, in 1535 aangevangen, werd voortgezet tot in 1538, en in 1539 bij een acte van het parlement voltooid.

Een stem verhief zich toen uit de in puin liggende kloosters, die uitriep: "Gode zij lof

en dank! Niemand kan een ander fundament leggen dan Jezus Christus. Hij die gelooft, dat Jezus de verzoener is, die de slagen van de Goddelijke toorn van onze hoofden afwendt, bouwt op het ware fundament; en op die hechte grondslag zal een beter gebouw worden opgetrokken, dan dat waarvan de monniken de pilaren waren!" Deze profetie van William Overbury bleef niet onvervuld.
(The paciller of God's wrath, the bearer of sins." (Strype, Records, I, blz. 307.)

ACHTSTE HOOFDSTUK
Vereniging van de kerk van Engeland met de Protestanten van
Duitsland.
(1534 tot 1535.)

Nu Hendrik VIII de pilaar des pausdons, de monniken, had omvergeworpen, gevoelde hij behoefte, om het werk, dat hij ondernomen had, te versterken, door zich te verenigen met de Protestanten op het vaste land. Daartoe wendde hij zich niet tot de Zwitsers, of de Franse hervormden; daar deze in de staatkunde niet veel gewicht in de schaal legden en hunne hervorming en karakter van een beslist aard waren, ging hij tot hen niet. "Zij die de koning van Engeland verheffen," zeide Calvijn, "zijn zeer onvoorzichtig. In alles de vorst het oppergezag toe te kennen, hem opperhoofd der kerk te noemen, beneden Jezus Christus, is in mijn oog eene ware godslastering." Hendrik verwachtte meer van Duitsland dan van Zwitserland. Reeds in 1535 hadden drie senatoren van Lubeck hem de Augsburgse confessie aangeboden, en een verbond tegen de Roomse paus voorgesteld.

Koningin Anna drong er bij de koning op aan, dat hij zich met de Protestanten zou verenigen. In de lente van 1535 werd Barnes gezonden naar Wittenberg, om te trachten de hervormers over te halen de bescherming van zijn meester in te roepen. Melanchton, meer dan Luther geneigd, om tot vorsten de toevlucht te nemen, daar hij niet weigerde zich met François I te verenigen, wees de aanzoeken van Hendrik VIII niet af.

"Sire," zo schreef hij hem in, Maart 1535, "het is thans de gouden eeuw voor Groot-Brittannië. (3) Reeds ten tijde dat de wapenen der Gothen de letteren in Europa hadden uitgeroeid, gaf uw eiland ze aan de wereld terug. Ik smeed u in de naam van Jezus Christus, pleit voor ons bij de koningen."

Daarna bood de beroemde doctor die vorst de opdracht aan der nieuwe uitgave van een beroemd werk, en belastte een Schot, Alesius het hem aan te bieden, terwijl hij daarbij de wens uitdrukte, dat hij weldra mocht zien, dat Engeland tot heil werd voor vele volken, en zelfs voor de gehele kerk van Christus.

Alesius, die naar Saksen gevluht was, en zich gelukkig gevoelde dat hij weder terug kon keren naar het eiland, waaruit hij door de dweepzucht der Schotse geestelijkheid had moeten vluchten, vertoonde zich aan de oom zijns konings. Hendrik, die over de Schot opgetogen was, zeide tot hem: "Ik benoem u tot mijn schildknaap!" en gaf last aan Cromwell, om twee honderd krooneis aan Melanchton te zenden. Hij voegde er een brief bij voor de beroemde professor, en tekende die: *Uw vriend Hendrik VIII.*

Doch weldra scheen de hoop op een vereniging van Duitsland en Engeland te verdwijnen. Nauwelijks had Melanchton in zijn opdracht aan Hendrik VIII de gematigdheid van de koning geprezen, een gematigdheid, zoals hij zeide, een wijs vorst waardig, toen hij de terechtstelling van Fisher en Thomas More vernam. Hij deinsde van schrik terug.

"Morus!" riep hij uit, "is ter dood gebracht en andere niet hem!" De wreedheden van de koning bedroefden de zachtmoedigen Philippus. De gedachte, dat men door beulshanden letterkundigen als More kon doen ombrengen, ergerde hem. Hij begon voor zijn leven te vrezen. "Ik zelf," zei hij, "ben in groot gevaar."

Hendrik vermoedde niet dat zijn misdaad zo'n afschuw op het vaste land zou veroorzaken, en las met verrukking een plaats uit het werk van Melanchton, waar deze hem vergeleek met Ptolemeus Philadelphus. Hij zei daarop tot Barnes: "Ga heen en breng hem bij mij." Barnes keerde in September terug naar Wittenberg, en volbracht zijn boodschap.

Maar nooit had de Duitse Hervormer een verschrikkelijker uitnodiging ontvangen; hij beschouwde die niet anders dan als een trouweloze list. "De gedachte alleen aan die reis vervult mij met smart!" riep hij uit. Barnes trachtte hem gerust te stellen. "De koning," zei hij, "zal u een prachtig geleide en zelfs als gij wilt gijzelaars geven. Melanchton, die altijd het bebloede hoofd van More voor zich zag, was onbewegelijk. Luther zag Barnes ook niet met een goed oog aan, en noemde hem: de zwarte Engelsman.

De gezant was gelukkiger bij de keurvorst Johan Frederik, die toen hij vernam, dat de koning van Engeland zich met de vorsten van Duitsland wenste te verbinden, antwoordde, dat hij hun die belangrijke vraag zou meedelen. Daarop nodigde hij Barnes uit tot een prachtige maaltijd, gaf hem schone geschenken, en schreef aan Hendrik VIII, dat het verlangen door die vorst geopenbaard, om de godsdienstleer te Hervormen, de liefde, die hij voor hem koesterde, nog vermeerderde, "want," zei hij, "het komt de koningen toe de roem van Jezus Christus ver te verbreiden."

Ook Luther zag, hoewel om andere redenen dan de keurvorst, niet zo nauw als Melanchton; de opheffing van de kloosters stemde hem gunstig voor zijn oude tegenstander. De vonnissen over de Kartuziers en andere geveld, verschrikten hem niet. De legaat van de paus, Vergerio in het begin van November, te Wittenberg zijnde, had Luther uitgenodigd om bij hem te komen eten.

"Ik weet," zei de legaat, "dat koning Hendrik de kardinalen en bisschoppen doodt; maar, terwijl hij op zijn lippen beet, vergenoegde hij zich met een teken te maken met zijn hand, waarmee hij te kennen gaf, dat hij de koning wel het hoofd zou willen afslaan."

Luther, deze anekdote aan Melanchton, die destijds te Jena was, meedelende, voegde er bij: "God gave, dat wij veel koningen van Engeland hadden, om die bisschoppen, die kardinalen, die legaten en die pausen ter dood te brengen; want het zijn niet anders dan dieven, verraders en duivels. Luther was minder weekhartig dan men hem wel gelieft af te schilderen, wanneer men hem tegenover Calvijn plaatst. Die wel is waar al te heftige woorden drukten in de grond de gedachte uit van alle partijen. Het was nodig, dat de geestelijke zuurdesem van het Evangelie nog een eeuw en langer het harde deeg doorzuurde, waaruit het hart des mensen bestaat, voordat de duizend jaren oude dwalingen van de Roomse wetgeving waren afgeschaft.

Er was ongetwijfeld een onmiddellijke verzachting door de Hervorming teweeggebracht; maar als men de mannen van de zestiende eeuw zou gezegd hebben, dat men om goddeloosheid iemand niet ter dood moest brengen zouden ze even verwonderd en misschien nog meer verbaasd gestaan hebben dan dit het geval zou zijn met de rechters in onze dagen, indien deze aangevallen werden, omdat zij, overeenkomstig de wetten, de moord straffen met de dood. Toch is het vreemd, dat er zoveel eeuwen hebben moeten verlopen, voordat men dat schone woord des Heeren verstond: "De Zoon des mensen is niet gekomen, om de mensen zielen te verderven,

maar om te behouden."

De voorwaarde, welke de Protestanten stelden voor hun vereniging met Hendrik VIII, maakten dit verbond moeilijk. "Wij vragen slechts één ding," zeiden de Hervormers tot Barnes, "namelijk dat de leer, die overeenkomstig de Schrift is, aan de ganse wereld worde teruggegeven." Hendrik nu hield nog altijd vast aan de Roomse leer. Maar hem werd gezegd, dat de Lutherse en François I, door de tussenkomst van Melancton, misschien tot een overeenstemming zouden komen, en dat er een algemeen concilie bijeengeroepen moest worden. Welk een behandeling kon hij, die het pausdom zo ernstig had beledigd, van zo'n vergadering verwachten! Daar hij zich dus in allen gevalle tegen het concilie wilde verzetten, besloot de koning in September 1535 een aanzienlijker gezantschap tot de Lutherse te zenden, ten einde hen over te halen om van een overeenkomst met de paus af te zien, en zich liever te verbinden niet Engeland.

Dien ten gevolge begaven Fox, bisschop van Hereford, een opvliegend, hoogmoedig hoveling, aartsdiaken Heath, een beminnelijk en verlicht man en enige andere zich naar Duitsland, en voegden zich bij Barnes en Mount, die vóór hen daarheen waren gegaan.

Op 24 December te Smalkalden toegelaten in de tegenwoordigheid van de keurvorst van Saksen, van de landgraaf van Hessen en andere vorsten en afgevaardigde Protestanten, zeiden zij: "De koning onze meester heeft in zijn koninkrijk de macht van de bisschop van Rome te niet gedaan; hij heeft zijn voorgewende vergevingen en zijn oudwifse fabelen verworpen. Vandaar dat de paus, in woede ontstoken, al de koningen van de aarde oproept, om de wapenen tegen hem op te vatten. Maar geen paus, en geen pausgezinde maakte hem bevreesd. Hij biedt u tot bevrijding van de Roomse macht, zijn persoon zijn schatten, zijn Scepter aan. Laten wij ons verenigen tegen haar, en de Geest van God zelf zal het cement van ons bondgenootschap zijn."

Op deze welsprekende toespraak werd door de vorsten geantwoord, "dat als de koning zich verbond, om de zuivere leer des geloofs te verbreiden, zoals ze beleden was op de Rijksdag van Augsburg; als hij evenals hij zich verbond, om nooit in zijn staten enig rechtsgebied aan de Roomschen, paus af te staan, ze hem verdediger en beschermer van hun bondgenootschap zouden noemen. Ze voegden er bij, dat ze afgevaardigden zouden zenden, om met hem te bespreken wat er in de kerk moest veranderd worden; onder die afgevaardigden zou er een zijn van een uitmuntende geleerdheid, namelijk Melancton. De Engelschen verborgen hun blijdschap niet, maar die geleerde had alle vertrouwen in Hendrik VIII verloren.

"De dood van Morus bedroeft mij," zei hij, "ik zal mij met die zaak niet inlaten."

Evenwel werd het verbond getekend op 25 December 1535. De Roomse partij, in Engeland vooral, was ontroerd toen ze het vernam, en Gardiner die toen gezant in Frankrijk was, haastte zich om te schrijven; ten einde zich te verzetten tegen plannen, waardoor het Protestantisme in de Engelse kerk moest gevestigd worden.

Terwijl de koning zich met de Augsburgse confessie verenigde, werd zijn verhouding tot de meest besliste begunstigers van het pausdom volstrekt niet beter. Zijn dochter Maria, die een zwaarmoedig en knorrig karakter had, spaarde noch haar vrienden, noch de daden van haar vader; en weigerde zich te onderwerpen aan zijn bevelen. "Ik beveel haar," zei Hendrik toornig, "afstand te doen van de titel van prinses."

"Als ik goedvond om niet als zodanig beschouwd te worden," antwoordde Maria, "zou ik tegen mijn geweten handelen, en het misnoegen Gods mij op de hals halen."

Hendrik, die niets meer wilde ontzien, sprak er van zijn dochter te doden en alzo de opstandelingen schrik aan te jagen. Die ongelukkige vorst had het verwonderlijke gebrek om degenen, die hem het naast waren, om het leven te laten brengen. Men kan een vader zijn kind een klap zien geven; maar bij die man veroorzaakte die klap de dood. Reeds was er sprake van de prinses naar de Tower te zenden.

De Evangelische Cranmer vermeet zich om ten gunste van de Roomse Maria tussenbeide te komen. Hij wees er Hendrik op, dat hij haar vader was, en dat als hij haar het leven benam, dit een algemene afkeuring verwekken zou. De koning gaf toe, maar voorspelde de aartsbisschop, dat deze tussenkomst hem eenmaal duur te staan zon komen.

En werkelijk, toen Maria koningin was geworden, liet ze de man doden, die haar leven gered had. Hendrik vergenoegde zich met alleen bevel te geven, dat zijn dochter van haar Moeder zou gescheiden worden. Catharina, daarover bedroefd, trachtte van haar kant haar dochter zachter te stemmen.

"Wees de koning," schreef ze haar uit Bugden, waar ze toen haar verblijf hield, "gehoorzaam in alle dingen, behalve die welke uw ziel zouden verderven. Spreek weinig; bemoei u met niets; speel op uw harp of luit."

Die ongelukkige vrouw, die in haar huwelijksleven zoveel bitterheid gesmaakt had, voegde er bij: "Verlang vooral niet naar een echtgenoot; denk er zelfs niet aan. Ik vraag u dit in de naam van het lijden van Jezus Christus.

Uw moeder, die u liefheeft, Catharina, koningin."

Doch de moeder was niet minder beslist dan de dochter in het handhaven van haar rechten; ze wilde geen afstand doen van haar titel van koningin, niettegenstaande de bevelen van Hendrik VIII. Een commissie, bestaande uit de hertog van Suffolk, lord Sussex en andere afgevaardigden, kwam te Bugden, om haar daartoe over te halen, en het ganse huisgezin van die vorstin werd bijeengeroepen. Toen sprak de onverschrokken dochter van Ferdinand en Isabella met een vaste stem: "Ik ben koningin; ik ben de wettige vrouw van de koning."

Toen ze daarop vernam, dat men haar residentie wilde verplaatsen naar Somersham, om haar af te scheiden van enige van haar vertrouwelingen, antwoordde zij: "Ik zal er niet heengaan, of gij moet mij met touwen binden én mij niet geweld daarheen slepen."

En om te verhinderen, dat ze daarheen gebracht werd, ging ze te bed liggen, en weigerde zich aan te kleden, omdat zij, zoals ze zeide, ziele was. De Honing zond haar twee Roomse prelaten, de aartsbisschop van York en de bisschop van Durham, in de hoop van haar zachter te stemmen.

"Mevrouw," zei de aartsbisschop, "daar uw huwelijk niet geldig is."

"Het is wettig!" schreeuwde Catharina in lievig toorn "Tot aan mijn dood ben ik de echtgenoot van zijn Majesteit."

"Zelfs leden van uw raad," ging de aartsbisschop voort, "erkennen dat uw verbintenis met prins Arthur tot stand is gekomen."

"Dat zijn leugens," schreeuwde ze met een daverende stem. "De echtscheiding is alzo uitgesproken."

"Door wie?" hernam zij. "Door mylord van Canterbury."

"En wie is hij?" riep de koningin uit. De paus heeft zich te mijn gunste verklaard, en hij is de stedhouder van Christus!"

"De koning zal u behandelen als een geliefde zuster," zei de bisschop.

"Niets ter wereld," antwoordde Catharina, "noch het verlies van mijn goederen, noch het vooruitzicht van de dood zal er mij toe brengen van mijn rechten afstand te doen."

In October 1535 was Catharina nog te Bugden. De edele maar opgewonden vrouw werd hoe langer hoe strenger; ze gaf zich over aan de wreedste zelfpijnningen, en bad dikwijls op haar blote knieën, terwijl een dodelijke droefheid haar gezondheid ondermijnde. Eindelijk openbaarde zich de tering. Dit eiste een verandering van lucht, en de koningin werd vervoerd naar Kimbolten. Ze verlangde haar dochter bij zich te hebben, die ongetwijfeld haar smart zou hebben verzacht; maar tevergeefs verzocht zij met tranen haar te mogen zien; tevergeefs smeekte Maria, dat het haar vergund mocht worden naar haar moeder te gaan; de koning bleef onverbiddelijk.

De hardheid van Hendrik VIII jegens de tante van Karel V wekte in de hoogste mate de toorn op van die monarch. Hij kwam toen zegevierend terug van zijn eerste tocht naar Afrika, en besloot om niet langer te wachten met het volvoeren van de zending, die hij van de paus ontvangen had. Daartoe had hij nodig, zo niet de medewerking, dan toch ten minste de onzijdigheid van Frans I.

Dit was geen gemakkelijke zaak. De koning van Frankrijk had altijd getracht zich met Engeland te verbinden; hij had met Hendrik een traktaat getekend tegen de keizer en tegen de paus, en had zelfs gepoogd een verbond te maken met de Lutherse vorsten. Maar de keizer wist, dat het lievelingsdenkbeeld van François I was het bezit van Italië, ten minste van Lombardije.

Karel was daarop niet minder gesteld, maar hij was zo verlangend om Catharina op de troon te herstellen, en Engeland onder de heerschappij van de paus terug te brengen, dat hij besloot, al was het dan slechts in schijn, Italië op te offeren. Daar Sforze, hertog van Milaan, gestorven was zonder kinderen na te laten, liet de keizer aan Frans het hertogdom Milaan aanbieden voor zijn tweede zoon, de hertog van Orleans, indien hij zijn plannen met Engeland niet tegenwerkte. De koning van Frankrijk nam dit voorstel gretig aan, en een bewijs van ijver willende geven, verzocht hij zelfs de paus al de vorsten van de Christenheid aan te manen, dat ze de koning van Engeland moesten noodzaken zich aan de stoel van Rome te onderwerpen. De voorliefde, die hij voor Milaan had, ging zo ver, dat hij een kruistocht vroeg tegen Hendrik VIII, zijn natuurlijk bondgenoot.

De zaak werd ernstig; zelden was Engeland door een groter gevaar bedreigd geworden. Een belangrijke gebeurtenis verdreef het echter plotseling. Op het ogenblik, dat Karel V, door François I geholpen, Europa wilde opwekken, om zijn tante weer op de troon te brengen, stierf zij. In het laatst van December 1535 werd Catharina ernstig ziek, en begreep dat God een einde maakte aan haar zware smarten. De koning, die de welvoeglijkheid wilde in acht nemen, liet naar haar vragen. De koningin tot op haar laatste ogenblikken standvastig in haar gevoelens, liet rechterlijke personen komen, en maakte baar testament. "Ik ben bereid," zei zij, "mijn ziel aan God over te geven. Ik smeed dat vijfhonderd missen voor mij gelezen worden en dat iemand voor mij een bedevaart ga doen naar Onze Lieve Vrouw van Walsingham. Ik vermaak mijn klederen aan het klooster en mijn kleinodiën aan mijn dochter."

Daarop dacht Catharina aan de koning; in haar oog was hij altijd haar man, en niettegenstaande zijn onrechtvaardigheden wilde ze zich alleen met eerbied tot hem wenden. Daar ze gevoelde, dat haar einde naderde, beval ze de volgende eenvoudige en edele woorden uit haar mond op te schrijven:

"Zeer waarde heer, mijn echtgenoot en koning! Het uur van mijn dood nadert. De liefde, die ik u toedraag, dringt mij u te wijzen op het heil uwer ziel. Gij hebt mij in veel ellende gestort, en hebt uzelf veel onrust veroorzaakt; maar ik vergeef u alles, en ik bid God, dat Hij het ook moge doen. Ik beveel u onze dochter, en smeed u een

goede vader voor haar te zijn. Eindelijk druk ik een laatste wens uit: Mijn ogen verlangen bovenal naar u. Vaarwel."

De koningin wilde dus afscheid nemen van hem, die haar zoveel kwaad gedaan had. Hendrik werd bewogen en stortte zelfs enige tranen; maar hij vervulde de wens der koningin niet; zijn geweten verweet hem zijn misslagen. Op 7 Januari ontving Catharina de sacramenten, en ten twee ure ontsliep zij.

Anna gevoelde in het diepste van haar hart, de rechten van deze vorstin. Ze had toegegeven aan haar eerzucht, aan de beslist wil van de koning; haar huwelijk had haar enige ogenblikken van geluk verschaft, maar dikwijls was haar ziel ontrust. Ze gevoelde dat het de fiere Spaanse was, aan wie Hendrik zich gegeven had; ze vroeg zichzelf af, of de kroon, niet werkelijk aan de dochter van Isabella toekwam. De dood van Catharina verdreef haar bezorgdheid.

"Nu," zei zij, "ben ik waarlijk koningin." Ze nam de rouw aan, maar in het geel, naar de Franse mode van die tijd. Het volk weende over de ongelukkige, wel is waar bijgelovige vrouw, maar die toch een tedere moeder, een edelmoedige echtgenote en een ontembaar fiere koningin was.

Die dood zou veel verandering te weeg brengen in de staat van zaken in Europa. De keizer, die een heilig verbond sloot, om zijn tante op de troon te herstellen, en die om daartoe te geraken zelfs zo ver gegaan was om het noorden van Italië, het eeuwigdurende voorwerp van zijn eerzucht op te offeren, kon nu niets meer voor Catharina doen; hij stak daarom zijn zwaard in de schede en behield Milaan voor zich. François ziende dat de zo vurig begeerde proef, die hij reeds meende te hebben, aan zijn handen ontglipte, werd zeer toornig, en maakte zich gereed tot een oorlog op leven en dood. De keizer en de koning van Frankrijk, in plaats van ook tegen Hendrik op te trekken, begonnen beide hem hun hof te maken, daar ze beide evenzeer begerig waren hem tot bondgenoot te hebben in de geweldigen strijd, die op handen was.

Tegelijkertijd werd door de dood van Catharina, zoals wij reeds zeiden, het verbond met de Protestanten van Duitsland, die zich verklaard hadden voor de geldigheid van zijn huwelijk met de prinses van Aragon, gemakkelijk gemaakt; een van de voornaamste grieven, welke ze tegen Hendrik VIII hadden, was alzo verdwenen. Van beide zijden werd er dus aan gedacht een stap voorwaarts te doen, en om elkaar op Godgeleerd gebied te verstaan. Er waren werkelijk belangrijke punten van verschil. "De koning van Engeland," zo zei men te Wittenberg, "wil paus zijn in plaats van de paus, en hij handhaaft de meeste dwalingen van het oude pausdom, de kloosters, de aflaten, de mis, het gebed voor de doden en andere Roomse fabelen."

De bespreking ving aan te Wittenberg. De voorvechters van het Godgeleerd steekspel waren aan de een zijde, Fox en de aartsdiaken Heath; aan de andere zijde Melanchton en Luther.

Heath, een van de jeugdige leraars, die koningin Anna aan de hogeschool van Cambridge had laten opleiden, beviel Melanchton bijzonder. "Hij munt uit," zei hij, "in wellevendheid en in de gezonde leer." Bisschop Fox daarentegen, de man van de koning, had naar de mening van Philippus, geen smaak noch voor de wijsbegeerte, noch voor liefelijke en sierlijke gesprekken. De leer van de mis was het voorname punt van bespreking.

Men kon niet overeenkomen, toen Luther, - die gemeend had daarover niet meer dan drie dagen nodig te hebben, - zag, dat de tijd verliep, zei hij tot de keurvorst: "Ik heb

in vier weken meer gedaan dan die Engelsen in twaalf jaren; als ze voortgaan met op die wijze te Hervormen, dan komt Engeland nooit buiten of binnen. Deze beschrijving van de Engelse Hervorming vermaakte de Duitsers. De punten werden niet besproken, maar er werd getwist, het was een was strijd. "Ik heb genoeg van die besprekingen," zei Luther tot de vice kanselier Burkhard, "ik heb er een walg van."

De zachtmoedige Melancton zelf riep uit: "Waarlijk het schijnt wel, dat de ganse wereld vol haat en twist is."

De Godgeleerde besprekingen werden dus afgebroken, en de gezanten van Hendrik VIII werden op 12 Maart toegelaten bij de keurvorst. "Engeland is nu rustig," zei de bisschop van Hereford; "de dood van een vrouw heeft voor altijd aan al de haarkloverijen een einde gemaakt; het is de zaak van Jezus Christus, die thans zijn Majesteit alleen bezig houdt. De koning vraagt dus van u, om het verbond tussen u en ons mogelijk te maken, door enige punten van uw belijdenis te verzachten."

De vice kanselier van Saksen wendde zich die ten gevolge tot Luther, en zeide: "Wat kunnen wij aan de koning van Engeland afstaan?"

"Niets," antwoordde de Hervormer; "als wij iets hadden willen afstaan dan zouden wij even goed met de paus hebben kunnen overeenkomen."

Na die zeer besliste verklaring werd Luther een weinig bedaarder. Hij begreep, zoals een andere Hervormer zegt, "dat er mensen zijn, die zwakker zijn dan andere, en die wanneer ze niet met grote zachtmoedigheid behandeld worden, de moed verliezen en zich van de godsdienst afwenden; dat de Christenen" die meer gevorderd zijn in de leer, gehouden zijn de zwakheid van de onwetenden te dragen."

De Saksische Hervormer kwam dus een weinig inkeer, en schreef aan de vice kanselier: "Het is waar, Engeland kan niet plotseling de gehele waarheid aannemen." Hij meende, dat men in zekere gevallen andere uitdrukkingen kon aannemen, en enig verschil van gebruiken dulden. "Maar," zei hij altijd standvastig in het geloof, "de grote leerstukken kunnen niet opgegeven of gewijzigd worden. Of men al dan niet met de koning zich moet verbinden, daarover moet mijn zeer genadige heer beslissen; het is een wereldlijke zaak. Alleenlijk is het gevaarlijk zich uitwendig te verenigen, als de harten het niet eens zijn."

De Protestantse staten op 24 April 1536 te Frankfort aan de Main vergaderd, vroegen koning Hendrik VIII de Augsburgse confessie aan te nemen, en verklaarden zich alsdan bereid, hem te erkennen als beschermer van het Evangelisch verbond. De keurvorst, wienzekere Engelse, gebruiken zeer mishagden, voegde er bij: "Laat Uw Majesteit in Engeland beslist de pauselijke beeldenverering Hervormen." Er werd bepaald, dat Melancton, Sturm, Bucer en Draco zich naar Londen zouden begeven, om dit grote werk te voltooien. Engeland en het Evangelisch Duitsland gingen elkaar de hand reiken.

Dit verbond van de koning met de Luthersens verbitterde zeer de Roomsens in het koninkrijk, die reeds zo diep beledigd waren door de opheffing van de kloosters en de terechtstelling van de twee mannen, wiep Hendrik, zoals ze zeiden, het meest verplicht was. Terwijl de Roomse partij zeer vertoornd was, stond de staatkundige partij verbaasd over de stoute stappen van de vorst. Maar het lot, dat twee voorname slachtoffers getroffen had, had hun geleerd, dat men zich aan de wil des vorsten moest onderwerpen of omkomen. De schavotten van Fisher en More hadden een gewichtige les gegeven van zachtmoedigheid, en al degenen, die Hendrik omringden, overgebogen tot die slaafse geest, die in het paleis van de koningen niets anders duidt dan een meester en zijn slaven.

Daarvan zou men een schitterend voorbeeld zien in het proces van Anna Boleyn.

HOOFDSTUK.
Koningin Anna wordt beschuldigd.
(1535 tot Mei 1536.)

Terwijl de zwakke zielen niet aarzelden; om onder de koninklijke willekeur te bukken, hadden de dweepzieke mannen slechts wraak in het hart. Grote wonden waren het pausdom toegebracht; ze brandden van verlangen om de zaak van de Hervorming een schitterende slag toe te brengen. Naar hun mening moest ook ze haar slachtoffers hebben. Voor al die opgeofferde kloosters moest een persoon geslacht worden, een enkelen, maar uit de aanzienlijkste stand. Daar de koning aan de een kant zijn onderwijzer en zijn vriend had geslagen, moest hij, om het evenwicht te bewaren, aan de andere kant zijn vrouw treffen. Een treurspel zou aanvangen, dat eindigen zou met een afgrijselijke ontknoping.

Anna Boleyn was niet, zoals men gezegd heeft, opgevoed "in de slechtste school van Europa," maar in een van de beste; bij die vrome, Margaretha van Angoulême, de verlichte beschermvrouw niet alleen van de letterkundigen, maar van al de vrienden des Evangelies. Anna had van die vorstin geleerd de Hervorming en de Hervormden lief te hebben. Ze was dan ook, in het oog van de aanhangers van de paus, de hoofdoorzaak van de godsdienstige verandering, die in het gemoed van de koning en door hem in het rijk was ontstaan.

De Hervorming begon, zoals wij gezien hebben in Engeland, in 1517, door het lezen van de Heilige Schrift op de hogescholen; maar de meest gevierde leraars van Rome hebben daaraan liever een andere oorsprong toegeschreven, en sprekende van de betrekking van Cranmer tot Anna Boleyn, dertien jaren later, hebben ze gezegd: Ziedaar het begin van de Hervorming in Engeland. Aan deze bewering ligt een tijdrekenkundige en geschiedkundige dwaling ten grondslag.

De koningin stond sinds haar kroning bijna dagelijks in betrekking met de aartsbisschop van Canterbury, en gewoonlijk (haar tegenpartij zegt het) was dit in het belang van de zaak des Evangelies. Dan eens wendde Anna zich tot; Cranmer, om de vervolgte Protestanten te hulp te komen. Dan weerom was ze bezorgd over de noodzakelijkheid, om arbeiders in de oogst te zenden, en trok ze zich het lot aan van arme jongelieden, maar die door hun zedelijkheid en verstandelijke gaven geschikt schenen te zijn voor de beoefening van de deugd en de studie van de letterkunde, en kwam hen met grote edelmoedigheid te hulp. Dit was ook een voorbeeld, dat Margaretha van Valois haar gegeven had. De koningin ondersteunde deze studenten niet op een lichtvaardige wijze; ze eiste getuigenissen, die blijk gaven van de zuiverheid van hun wandel en van hun bekwaamheden. Was ze daarover voldaan, dan plaatste ze zo te Oxford of te Cambridge, en eiste van hen, dat ze in hun studietijd het nieuwe Testament en de geschriften van de Hervormers in hun omgeving zouden verbreiden; veel van die gunstelingen van de koningin bewezen later grote diensten aan de kerk en aan de staat.

Bij die hoedanigheden van koningin, had Anna er ook van meer huiselijke aard. Cranmer zag hoe zij, evenals de goede koningin Claudia, omringd was van jeugdige dames, van aanzienlijke afkomst en die zich door haar deugd onderscheidden, om met haar tapisseriewerk van een bewonderenswaardige schoonheid te maken voor het paleis van Hampton Court, en eenvoudige kledingstukken voor de armen. Ze richtte in

armoedige streken uitgestrekte magazijn op, vol van alles wat de behoeftigen nodig hadden. "Over geheel Engeland," heeft men gezegd, "streckte zich het oog van haar liefde en de hand van haar weldadigheid uit."

"In negen maanden," verhaalt de beroemde wijsgeer en geschiedschrijver lord Herbert van Cherbury, "verteerde ze op die wijze vijftienduizend pond," hetgeen overeenkomt met meer dan vijf miljoen tegenwoordige waarde. En die beroemde schrijver, gezant van Engeland bij Lodewijk XIII, en bekend in Frankrijk door hetgeen hij ten behoeve van de Protestanten verrichtte, voegt er bij: "Daarenboven had ze een fonds opgericht voor de arme handwerkslieden in het rijk."

Dit waren de werken van Anna, waarom dan ook Cranmer, die een bijzondere gave had om personen en zaken te beoordelen, getroffen door de liefde, die Anna hun toedroeg, welke het Evangelie beleden, en ziende op al hetgeen ze deed voor de Hervorming en tot ondersteuning van de ongelukkige, zei dat naast de koning, Anna onder alle levende schepselen de persoon was, "aan welke hij het meest was gehecht."

Cranmer was niet de enige van de Evangelischen, met welke Anna in betrekking stond. Van de eerste dag af dat ze Latimer gezien had, was ze door de Christelijke eenvoudigheid en de apostolische eigenschappen van die Hervormer getroffen geworden; toen ze hem hoorde preken, was ze verrukt. De geestdrift voor die Christen en moedige prediker was algemeen. "Het zou voor ons," zeiden zijn toehoorders, "even onmogelijk zijn om al de schatten van wel sprekendheid en wetenschap, die van zijn lippen vloeien, op te vangen, als het een kleine rivier mogelijk zou zijn in haar bedding de wateren van de oceaan te bevatten." sinds het ogenblik, dat Latimer in de vasten van 1535 voor de koning predikte, was hij een van de meest gewone kanalen van de weldadige liefde van de koningin. Een nog meer besliste Hervormer droeg Anna Boleyn hoge achting toe; dit was Tyndal. Naar zijn overtuiging, had niemand zich zo beslist uitgelaten ten gunste van het nieuwe Testament, en Zijn verbreiding in het Engels dan de koningin. En daar hij haar zijn dankbaarheid en eerbied wilde bewijzen, vereerde hij haar een uitstekend exemplaar van zijn vertaling, met een fraaie letter gedrukt, op velijn papier met kleuren, gebonden in blauw marokijn leder en met grote rode letters op de band: Anna Regina Angliae (Anna koningin van Engeland.)

Dit merkwaardig boek, dat zich thans nog in het Brits museum te Londen bevindt, is een gedenkteken van de achting van de gevangene van Mechelen voor Anna Boleyn. Er bestaat nog een godsdienstig dagboek, eigenhandig door de vorstin geschreven, dat ze gewoonlijk gebruikte en aan haar hofdames ten geschenke gaf; daarin ziet men welk een waarde ze aan de Heilige Schrift hechtte.

"Geef ons, o Vader van barmhartigheid," zo leest men daarin, "de grootste gave, die Gij ooit de mensen geschonken hebt: de kennis van uw wil en van de blijde boodschap onzer zaligheid. Lange tijd had de Roomse tirannie haar onder Latijnse letters verborgen gehouden; maar thans is ze afgekondigd, bekend gemaakt en in vrijheid gesteld."

Toen Anna in 1535 een van haar aalmoezeniers, meester Betts had verloren, zocht ze als zijn opvolger een man, die het Evangelie toegedaan was, want ze zag zich graag omringd van, de vroomste personen in Engeland. Ze had het oog op een professor van het college Corpus Christi te Cambridge, die sinds twee jaren met ijver de waarheid predikte, Matthew Parker, geboren te Norwich. Parker hield van de eenzaamheid en afzondering; toen hij dan ook 's Dinsdags na Palmzondag twee brieven ontving, waarin hij uitgenodigd werd aan het hof te komen, "omdat de koningin hem wilde zien," was hij ontsteld en verlegen. Eerst wilde hij zich verontschuldigen; maar

Latimer schreef hem: "Vertoon u aan de wereld verberg u niet langer; doe wel, zoolang gij daartoe gelegenheid hebt. Het is bekend wat gij kunt; laat uw wil niet beneden uw macht zijn."

Parker kwam te Londen, en weldra won hij door zijn kennis, zijn godsvrucht en zijn voorzichtigheid de ganse achting van de koningin; die zedige, verstandige, werkzame man was juist degene, welke Anna zocht; het behaagde haar hem van toen af veel blijken van haar achting te geven. Hij verhaalt zelf, dat als hij voor zijn dienstzaken genoodzaakt was enige vrienden aan zijn tafel te ontvangen, de koningin zijn armoede te hulp kwam en hem een haas of ree zond, uit haar eigen park. Van toen af was Parker een dergenen, die Anna gebruikte, om haar weldaden te verspreiden. Nauwelijks was hij aan het hof aangesteld, of hij stelde de koningin een jeugdig mens voor, die zeer arm was, maar rijk voorzien van kennis en gave, W. Bill geheten.

Anna, die goed oordelen kon, plaatste hem onder de studenten, die zich voorbereidden tot het leraarsambt; later werd hij deken van Westminster.

Parker, die zijn loopbaan met Anna begon, moest haar eindigen met Elisabeth. Door koningin Maria in 1554 uit al zijn betrekkingen ontslagen, riep hij uit: "Nu ik van alles beroofd ben, leef ik in de nabijheid Gods, en ben ik zeer verheugd in mijn gemoed. O, wat vind ik in die liefelijke rust meer genoeg dan toen ik in het drukke en gevaarlijke leven aan het hof verkeerde!"

Genoodzaakt om zich te verbergen, en dikwijls in de nacht op de vlucht te gaan, om aan de vervolgingen van zijn tegenstanders te ontkomen, werd de vrede die hij genoot, nimmer verstoord. Hij beschouwde de beproeving als een voorrecht van het kind Gods. Plotseling trof hem een vreemd en onverwacht ongeluk. De dochter van koningin Anna, Elisabeth, de troon beklommen hebbende, wilde de kapelaan van haar moeder tot aartsbisschop van Canterbury en prelaat van Engeland hebben. "Ik kniel neer voor Uw Majesteit," zei hij, "en smEEK u mij niet een post op te dragen, die meer gaven, wetenschap; deugd en ervaring eist, dan ik bezit." Een tweede brief van de kanselier Can bevestigde de benoeming. Toen riep de ongelukkige Parker, door smart overstelpt, uit: "Ach, ach Heere God! voor welk een tijd hebt Gij mij bewaard! Ik ben gedaald in diepe wateren, en de golven overdekken mij! Heere versterk mij met uw Geest."

Parker stond zestien jaren aan het hoofd van de kerk van Engeland, en was een eer voor de verheven zetel, waarop hij gedrongen was geworden plaats te nemen. Zodanig waren de mannen, die Anna tot zich riep.

Men zou zich evenwel bedriegen, indien men zich de koningin voorstelde als een vrome vrouw, die evenals Catharina zich oefende in strenge godsdiensttucht. Wij twijfelen zelfs of ze bij ervaring dat inwendig, geestelijk, levend Christendom kende, dat in Latimer, Tyndal, Cranmer en Parker gevonden werd. Ze was een deugdzame echtgenote, een goede Protestantse, aan haar bijbel gehecht, tegen de paus gekant, ijverig in goede werken, die meer achting had voor mannen Gods dan voor de hovelingen; maar ze had geen afstand gedaan van de geest van de wereld en haar pracht. Ze was een vrouw naar de wereld, eerlijk, godsdienstig, die graag wel deed, zoals er altijd velen gevonden worden, maar ze had geen kennis aan de toestand van een ziel, die in gemeenschap leeft met God.

Dat ze koningin en echtgenoot van Hendrik VIII was, verhinderde haar misschien om toe te nemen in Christelijk leven. Ze dacht dat men God kon liefhebben zonder opoffering van het genot van de wereld, en hield vooral het bal voor een onschuldig genoeg. Daar ze graag het hart van haar echtgenoot behield, trachtte ze hem te

behagen door een gezellige omgang en door partijen aan te leggen, waarvan ze de ziel was, en waar ze al zijn hovelingen met veel bevalligheid behandelde. Op een glibberig terrein geplaatst, door wantrouwende ogen bespied, kon ze soms zich een onvoor-zichtig woord laten ontglippen. "Haar levendigheid, vrolijkheid en beminnelijke ongedwongenheid vormden een tegenstelling met de meer ernstige en stijve vormen van de Engelse dames.

Latimer, die haar van nabij gadesloeg, waarschuwde haar soms op eerbiedige wijze, wanneer hij met haar alleen was, en de dankbare Anna riep dan rondborstig uit: "O, wat doet gij mij goed! wat ik u bidden mag, laat toch geen fout in mij onbestraft!"

Niet uit de geschriften van de schotschrijvers moet men Anna Boleyn leren kennen. In het laatst van de zestiende eeuw hebben de zeer verhitte vijandige partijen haar dan eens met al te zwarte kleuren en dan weerom al te vleidend afgeschilderd. In deze zaak moet vooral gelet worden op de getuigenis van mannen, die algemeen voor eerbiedwaardig gehouden worden. De geschiedenis kent niet veel vorstinnen, die zoals koningin Anna, de achting genoten van de meest verheven geesten, zoals Cranmer, Latimer, Tyndal, Parker en andere, misschien minder beroemde, maar daarom niet minder eerbiedwaardige Christenen.

Nochtans had ze in de ogen van de aanhangers van de paus een onvergefelijke misdaad begaan; ze had Engeland losgemaakt van het Pausdom; hun woedende haat kende dan ook geen grenzen, en ze hebben niet opgehouden haar gedachtenis met hun lage lasteringen te bezoedelen. De grootste misslag, die de geschiedenis begaan kan is, dat ze onschuldigen voorstelt als schuldigen. Het is de lastering in het groot, ten gebuike niet alleen van het tegenwoordig geslacht, maar ook van de geslachten van de toekomst. Veel schrijvers hebben gesmeed en smeden nog lage aantijgingen tegen de Hervormers Luther, Calvijn en andere. Anna Boleyn heeft in die grote leugensamenzwering haar bijzonder aandeel van de lastering gehad.

De grootheid, waarin Anna zich bewoog, had haar hart voor de tederste genegenheid opengesteld. De vreugde te zijn van haar echtgenoot, beminnelijk te zijn voor haar bloedverwanten, de vrienden des Evangelies te beschermen, door Engeland bemind te worden, dit waren gedurende enige tijd de droombeelden van haar jeugdige verbeelding. Maar weldra woog de kroon van St. Eduard loodzwaar op haar hoofd. Haar familie zelf toonde haar vijandig gezind te zijn. Haar oom, de hoogmoedige hertog van Norfolk, met Gardiner het hoofd van de ultramontaanse partij, koesterde een bedekten haat jegens die jonge vrouw, de steun van de Evangelische partij. De graaf van Wiltshire, haar vader, die meende op te merken dat de koning er niet zeer op gesteld was zijn schoonzoon te zijn, had Londen verlaten, en gevoelde spijt over een vereniging, waarnaar hij zozeer verlangd had.

Lady Rocheford, echtgenote van de broeder van Anna, een vrouw met een verachtelijk karakter, aan wie de jonge koningin evenwel haar oude trouweloosheden vergaf, en die ze zelf aan het hof verbond, beloonde deze edele grootmoedigheid daarmee, dat ze in stilte de ondergang voorbereidde van een zuster, wier verheffing haar met nijd had vervuld. Een dergenen eindelijk, die haar brood aten en haar gunst genoten, zou een bewijs leveren van ondankbaarheid jegens die ongelukkige koningin.

Onder haar hofdames was er ene, Johanna Seymour, die al de bevalligheden van jeugd en schoonheid in zich verenigde, en wier karakter het juiste midden hield tussen de strengen ernst van koningin Catharina en de beminnelijke opgeruimdheid van koningin Anna. Standvastig te zijn in zijn genegenheden was geen karaktertrek van Hendrik, zijn hart was licht ontvlambaar; zijn oog viel op de jonge Seymour, en

nauwelijks werd hij gevoelig voor haar bekoorlijkheden, of de hoedanigheden van Anna Boleyn, die hem eertijds hadden bekoord, werden hem onverdraaglijk. De beminnelijke vrolijkheid van de koningin vermoeide hem; de aardigheden, die gewoonlijk middelen zijn om te behagen, maakten hem somber; de ijver, die ze aan de dag legde voor het Protestantisme, mishaaide hem. De vijanden van Anna, de hertog van Norfolk en Vooral lady Rocheford bemerkten dit, en besloten daarvan gebruik te maken, om haar, die hen in de weg stond, ten val te brengen.

Een anders onschuldige omstandigheid begunstigde de voornemens van de vijanden van de koningin. In Frankrijk opgevoed, onder een volk, dat zich door onuitputtelijke vrolijkheid, een aangename omgang, geestige en aardige trekken, schertsende woorden, schalkse blikken en een beminnelijk hart kenmerkt, had Anna een weinig van al die hoedanigheden te Londen medegebracht. Openhartig en voorkomend, hield ze veel van gezelligheid, en haar gewone omgang scheen wat al te vrij te zijn in het oog van een volk, dat bij diepe genegenheden veel ernst en uitwendige koelheid paarde. Anna had aan het hof van Frankrijk een zekere vrijheid van spreken aangetroffen; het schijnt niet dat er iets dergelijks bij haar aanwezig was; maar in een vrolijken luim kon ze zich een fijne scherts en onvoorzichtige woorden laten ontglippen, die haar vijanden wapenen in de hand gaven. Ze had enige moeite om zich te schikken naar de strenge etiquette van het hof van Engeland, en was niet opgeleid in die omzichtigheid, welke zo'n noodzakelijk vereiste was bij een man als Hendrik VIII. Anna was een vriendin van de Hervorming midden in een wereld, die in de grond Rooms was, en een Franse aan een Engels hof, dit was haar twee hoofdmisdaden.

Ze werd niet begrepen. Haar vrolijkheid ontaardde niet in dardelheid; men ontdekte bij haar niet die liefde tot het vermaak, die wanneer ze hoog wordt opgevoerd, het zedenbederf ten gevolge heeft; wij zeiden reeds dat ze zich graag bewoog in gezelschap van was vrome mannen. Maar voor velen was het reeds voldoende dat Anna aardig was, evenals de dames van St. Germain en Fontainebleau, om recht te geven haar van lichtzinnigheid te beschuldigen, zoals dit dan ook bij velen van haar het geval was. Daarenboven was ze boven haar stand gehuwd. Daar ze aan het hof had geleefd als gelijke met de jonge edellieden, die daar gevonden werden, wist ze niet altijd, toen ze de troon beklom, zich tegenover hen als koningin te gedragen.

Van toen af gaven haar vijanden een ongunstige glimp aan de onschuldige beminnelijkheid, waarmee ze met hen omging; de achterdochtige Hendrik VIII kreeg kwaad vermoeden, en de burggravin van Rocheford trachtte door behendige en trouweloze inblazingen de jaloersheid van de vorst aan te vuren.

Anna bespeurde weldra de geneigdheid van de koning voor de jeugdige Seymour; duizenden schijnbaar onverschillige kleinigheden troffen haar. Ze sloeg haar hofdame dikwijls nauwlettend gade; haar fierheid werd beledigd en de jaloersheid verontrustte nacht en dag haar ziel. Ze trachtte het hart van de koning te herwinnen; maar Hendrik, die dit bemerkte, werd voortdurend nog meer tegen haar verbitterd. De koningin was in een staat van gevorderde zwangerschap, en nu ze weldra aan Hendrik de erfgenaam zou schenken, waarnaar hij zoveel jaren verlangd had, onttrok hij haar zijn genegenheid! Haar ziel werd daarover verontrust, en daar ze een noodlottige toekomst voorzag, vroeg ze zichzelf af, of een slag gelijk aan dien, welke Catharina getroffen had, ook haar niet weldra treffen zou. Johanna Seymour verzette zich niet tegen de koning.

De geschiedschrijvers, die het meest zich tegen Anna verklaren, verhalen dat op een zekere dag, in het laatst van Januari 1536, de koningin, toen ze onverwacht een van de

salons van het paleis binnentrad, ontdekte dat de koning op een maar al te duidelijke wijze aan de jonge dame zijn hof maakte; ze overdrijven misschien; maar het is niet te ontkennen, dat Hendrik zeer ernstige redenen tot klagen gaf aan haar, die hij zozeer had liefgehad. E

en zwaard doorwondde de ziel van de ongelukkige Anna Boleyn; zo'n wrede slag kon ze niet weerstaan, en werd ontijdig verlost van een dode zoon. God had eindelijk aan Hendrik VIII die zozeer begeerden zoon geschonken; maar de smart van de moeder had het kind het leven benomen. Welk een ramp voor haar; enige tijd lang vreesde men voor haar leven.

Toen de koning bij haar binnenkwam, smolt ze weg in tranen. Die zelfzuchtige vorst, verbitterd dat ze een dode zoon gebaard had, verweet haar op een wrede wijze haar ongeluk, in plaats dat hij haar getroost zou hebben. Dit was teveel; de arme moeder kon zich niet inhouden, en riep uit: "Dat is uw schuld, Sire!"

Hendrik, die nog kwader werd, antwoordde haar met hardheid, en verliet het vertrek.

Deze bijzonderheden worden ons meegedeeld door een goed onderrichte schrijver ten tijde van Elisabeth; deze koningin, die nog meer hield van haar vader dan van haar Moeder, zou niet, zoals men beweerd heeft, het als een eerbewijs hebben aangemerkt, als Hendrik in zo'n ongunstig licht geplaatst werd.

Anna zag nu in, welk een ellende haar te wachten stond; ze herstelde wel weer na die storm en deed pogingen om opnieuw in de gezelschappen en bij de feesten zich te voegen; maar ze was treurig, ongerust, gelijk aan een gestrand schip, dat op de weer, kalm geworden zee verschijnt, en nog enige tijd voortdrijft, maar om opnieuw te stranden. Haar pogingen om de genegenheid van haar echtgenoot te herwinnen waren vruchteloos, en verschrikkelijke dromen kwamen haar tot zelfs in de stilte van de nacht verontrusten. Die zielsangst duurde drie maanden.

De wind was omgedraaid; iedereen bemerkte dit, en dit was voor enige gewetenloze hovelingen het sein voor een lang verbeide opstand; ze begonnen de prooi te vervolgen, van welke ze wisten dat ze haar zonder gevaar konden bespringen. De Ultramontanen schepten weer moed. Ze hadden gevreesd, dat door de tussenkomst van Anna de zaak van Rome in Engeland verloren was, en hune vrees was niet ongegrond. Cranmer verenigde zijn pogingen met die van de koningin, om de Hervorming te doen voortgaan.

Toen er in de kamers van de pairs gesproken werd van een algemeen concilie in Italië, had hij uitgeroepen: "In de godsdienstige besprekingen moet er alleen naar het woord Gods gehoord worden."

In dezelfde tijd verspreidde hij, in overeenstemming met Anna, een nieuwe gebedenboek, Primer genaamd, dat bestemd was om de gevaarlijke boeken van de priesters te vervangen. Het werd gebruikt. Een vroom en geestelijk gezind lezer van dat boek riep op zekere dag, nadat hij het bepeinsd had, uit: "O goede Jezus! o lieve Zaligmaker, verwerp niet degene, die Gij ten koste van zo'n schat, met Uw bloed verlost hebt! Met vertrouwen zie ik op naar de troon van de genade."

De godsdienst werd iets persoonlijks.

De koningin en de aartsbisschop hadden zich daarbij niet bepaald; zoveel Hendrik hun dit toestond, hadden ze er werk van gemaakt om was herders dan te stellen over de schapen, in plaats van kooplieden, die met hun wol handel dreven. Het bisdom van Worchester, aan Ginacci ontnomen, was, zoals wij gezien hebben, aan Latimer gegeven, zodat de vallei van Severne, die vijftig jaren lang door vier Italiaanse priesters geplunderd was geworden, eindelijk een herder bezat, "die daar de overvloed

van Jezus Christus plantte."

Shaxton, een andere kapelaan van Anna, die beleed zeer gehecht te zijn aan de Heilige Schrift, was tot bisschop van Salisbury benoemd, in plaats van de beruchten kardinaal Canipeggi.

Een oude prior van de Dominicanen, Hilderly, die vroeger de onbevleete ontvangenis van Maria verdedigd had, maar die later Jezus Christus had erkend en aangebeden als de enige Middelaar, was benoemd geworden tot bisschop van Rochester, in plaats van de ongelukkigen Fisher.

De oude provinciaal van de Augustijnen in Engeland eindelijk, George Browne, een rechtschapen man, een vriend van de armen, en die door de waarheid getroffen. Van de kansel had uitgeroepen: "Gaat naar Christus en niet naar de heiligen!" was gekozen tot aartsbisschop van Dublin, en alzo de eerste Evangelische prelaat van Ierland geworden, een moeilijke post, die hij met gevaar van zijn leven bekleedde.

Andere prelaten, zoals Fox, bisschop Hereford, hoewel geen was Protestanten zijnde, toonden toch antipausgezind te zijn.

De leden der ultramontaansche partij zagen in al die benoemingen de machtige hand van de koningin. Wie verzette zich er tegen, dat de Anglicaanse kerk vertegenwoordigd werd op het algemeen concilie? Wie trachtte de koning te doen handelen in de geest van de Hervorming? Wie wierp Engeland in de armen van de vorsten van Duitsland? De koningin, en altijd weerom de koningin. Zij is ongelukkig, zei men wanneer ze een dag ziet voorbijgaan zonder enige gunst voor de Hervorming verkregen te hebben. Men wist, dat de paus gereed was om alles te vergeven, en zelfs zich met Hendrik te verenigen tegen Karel V, indien de koning zich onderwierp aan de voorwaarden, door hem in de bul vastgesteld, dat wil zeggen, als hij Anna Boleyn wegzond.

Deze voorwaarde, door de paus gesteld, was niet onmogelijk. Hendrik VIII hield er van om van vrouw te veranderen; hij heeft er zes gehad. Het huwelijk was voor hem geen eenheid van leven. In het laatst van 1535 was Anna reeds drie jaren zijn gezellin, dat was voor hem een lange tijd; hij begon het oog te slaan op andere. De jeugd van Johanna Seymour stelde die van de koningin in de schaduw; die ongelukkige Boleyn! het verdriet had allengs de frisheid van haar gelaat weggevaagd. Johanna had natuurlijke bondgenoten, die haar konden helpen om de troon te beklimmen. Haar twee broeders, Eduard en Thomas, de oudste meer gematigd, de jongste meer verwaand, beide met grote eerezucht en belangrijke bekwaamheden begaafd, beweerden dat een Seymour even waardig was als een Boleyn, om de kroon van Engeland te dragen.

Toch werd niet door hen de eerste slag geslagen, maar door een lid van de familie van de koningin, door haar schoonzuster. In de innigste maatschappelijke betrekkingen is voor onverschilligheid geen plaats; men heeft elkaar lief, en als men elkaar niet liefheeft, dan haat men elkaar. Lady Rocheford, die zo na aan de koningin verwant was, gevoelde telkens aanstoot aan haar. De jaloezie had in haar hart een diepe vijandschap doen geboren worden; de vijandschap moest haar er toe brengen om de dood te beramen van het gehate voorwerp.

Daar ze wanhopig was over het geluk en vooral over de grootheid van Anna Boleyn, stelde ze al haar eerezucht in het werk, om die te verwoesten. Een hinderpaal deed zich echter voor. Haar echtgenoot, broeder van Anna, lord Rocheford, wilde zich met haar trouweloze plannen niet inlaten. Deze ontaarde vrouw, die later zelf onthoofd werd, omdat ze misdaden begunstigd had, besloot dus haar echtgenoot en haar schoonzuster

beide te verderven. Er werd overeengekomen, dat drie hovelingen bij Hendrik de eerste stappen zouden doen.

"Alzo begon," zegt een schrijver van die tijd een toneelspel, dat in een droevig treurspel eindigde. Niets ontbrak er aan, om een van de schandelijkste hofkuiperijen, die in de geschiedenis bekend zijn, te doen gelukken.

Anna bemerkte bijna te gelijkertijd de haat van haar schoonzuster jegens haar en de liefde van haar echtgenoot voor Johanna Seymour. Van toen af zag ze voor haar de dood naderen, en was ze het meest bezorgd voor haar dochter. Ze vroeg zichzelf af, wat er van dit arme kind zou worden, en daar ze verlangde dat ze opgeleid zou worden in de kennis van het Evangelie, liet ze de eenvoudigen en vromen Parker komen, deelde hem haar vrees en haar begeerte mede, en beval hem Elisabeth aan, met al de liefde van een moeder. De woorden van Anna werden zo diep in het hart van Parker gegrift, dat hij ze nooit vergat; en toen drie en twintig jaren later die jeugdige Elisabeth koningin was en hem tot primaat benoemde, verklaarde hij aan lord Burghley, dat indien hij niet zulke grote verplichtingen aan de moeder had gehad, hij er nooit in toegestemd zou hebben, om de dochter in zo'n hoge betrekking te dienen. Nadat de ongelukkige Anna de jonge Elisabeth alzo aan de zorg van een man Gods had aanbevolen, werd ze kalmer.

De samenzwering had echter in stilte voortgang, "en twee of drie zaken, zoals die in het onschuldigste leven voortkomen " moesten Anna ten verdere brengen.

Op zekere dag liet de vorstin, die toen met de koning te Winchester was, een van de hofmuzikanten, Smeton komen, om op de harp te spelen. Dit was de eerste reden tot beschuldiging.

Norris, een edelman van de kamer van de koning, was verloofd met Margaretha, een van de hofdames van Anna, en kwam daarom dikwijls bij de koningin; kwade tongen beweerden, dat hij daar kwam voor de koningin meer nog dan voor zijn verloofde. De koningin dit vernomen hebbende, wilde aan dit kwade gerucht een einde maken, en besloot Norris over te halen met Margaretha te trouwen.

"Waarom trouwt gij niet niet haar?" zei ze tot hem. "Ik wil nog wat wachten," antwoordde de edelman. Anna meende nu hem te moeten opmerkzaam maken, dat er ernstige redenen bestonden, om niet langer uit te stellen, en zei dus: "Er wordt aan het hof gezegd, dat gij op de dood van iemand wacht, en dat indien de koning enig ongeluk overkwam, gij trachten zou mij tot vrouw te bekomen."

"Dat verhoede God!" riep Norris uit, "als ik zo'n gedachte had, zou het mijn hoofd kosten!"

"Pas op," hernam de koningin op strenge toon. Zeer bewogen ging Norris naar de aalmoezenier van de koningin: "De koningin is een deugdzame vrouw," zei hij tot deze, "ik ben bereid dit onder ede te bevestigen."

Een tweede reden tot beschuldiging.

Francis Weston, een lichte en brutaal man, werd ofschoon gehuwd zeer dikwijls gevonden bij een jonge dame van het hof, een bloedverwante van de koningin "Sir Francis," zei Anna, over zijn gedrag bedroefd, gij hebt Miss. Skelton lief; en gij bemint uw vrouw niet."

"Mevrouw," antwoordde de vermetele hoveling, "er is iemand in uw huis, die ik meer liefheb dan een van beide."

"En wie is dat?" vroeg de koningin.

"Gij zelf," antwoordde Weston.

Door die onbeschaamdheid belediging beval Anna hem met verachting, en

verontwaardiging de kamer te verlaten.

Een derde reden tot beschuldiging.

Lord Rocheford, een man van een edel en ridderlijk karakter, werd verontwaardigd over de lasteringen, die er aangaande zijn zuster verspreid werden, en trachtte de storm tegen te gaan. Op zekere dag dat ze ongesteld te bed lag, kwam hij bij haar, om met haar te spreken, en daar de hofdames tegenwoordig waren, bukte hij zich over de koningin, om haar in dit opzicht enige woorden te zeggen, die niet behoeften gehoord te worden door personen, die niet tot de familie behoorden. De eerloze lady Rocheford maakte van deze onschuldige omstandigheid gebruik, om haar echtgenoot en haar schoonzuster van een afgrijselijke misdaad te beschuldigen.

Dit zijn de vier feiten, die dienen moesten om het hoofd van Anna Boleyn te doen vallen. Beuzelachtige gezegden, boze praatjes, waarvoor men in de wereld, en vooral aan het hof blootstaat, kwamen de koning ter oren, en verwekten bij die vorst *jaloersheid, verwijtingen, harde woorden en koelheid*. Er was voor Anna geen geluk meer.

Er was in deze verhalen genoeg voorhanden, om Hendrik VIII er toe te brengen zijn tweede vrouw te verwerpen en die derde te huwen. Die vorst, en dit was over het algemeen het geval niet de Tudors, had een beslist en tevens een veranderlijk gemoed, een ligt ontvlambaar en wantrouwend hart, een krachtvol karakter, en hartstochten, die tot elke prijs voldaan wilden zijn. Zeer achterdochtig zijnde, liet hij niet gemakkelijk zijn vermoedens varen, en wanneer iemand hem vertoornde, kwam hij eerst weer tot bedaren, wanneer hij zich van hem ontdaan had. Het gezonde verstand beslist gewoonlijk over dergelijke praatjes als wij hier hebben meegedeeld; maar de karakters, die hier in het spel waren, waren prikkelbaarder dan die, welke gewoonlijk in de wereld worden aangetroffen. "

De wind," zegt in dit opzicht lord Herbert van Chisbury, "die ondiepe wateren nauwelijks in beweging brengt, heft de volle zee op en verbrijzelt de schepen, die er zich op bevinden.

Hendrik gevoelde zich gelukkig nu hij voorwendsels vond, om aan zijn nieuwe hartstocht gevolg te kunnen geven; daarom onderzocht hij niets, en scheen hij alles te geloven wat men hem zeide. Hij zwoer de schuld van Anna aan andere te zullen bewijzen door de grootheid zelf van zijn wraak van zijn zes vrouwen ontdeed hij zich van twee door echtscheiding, van twee andere door het schavot; slechts twee ontkwamen aan zijn misdadige handen.

Ditmaal wilde hij niet door echtscheiding zich van haar ontdoen; de lange duur van die zaak met Catharina had hem verveeld; hij verkoos een meer vlugge weg, namelijk de bijl.

Op Dinsdag 25 April benoemde de koning een commissie, om onderzoek te doen naar het gedrag van Anna, en deze bestond uit de hertog van Norfolk, haar oom van moeders zijde, maar zoals wij gezegd hebben, een onverzoenlijke vijand van die ongelukkige koningin; de hertog van Suffolk, een schoonbroeder van Hendrik, en die hem in zijn minste begeerten van dienst was; de graaf van Oxford, een bekwaam hoveling; William Paulet, controleur van het koninklijke huis, die tot leus had: Een wilgenboom en geen eikenboom te zijn; Audley" de eerlijkste van allen, maar toch de ootmoedige dienaar van zijn meester; lord Delaware en veel andere lords en, ridders; in het geheel zes en twintig.

Men heeft gezegd, Burnet zelf, dat de koning bevolen had onder haar rechters ook de

graaf van Wiltshire, de vader van Anna op te nemen. Dat zou ongetwijfeld het treffendste blijk zijn geweest van die wreedheid, waarvan Hendrik zo vele bewijzen heeft gegeven. Maar de ongelukkige man ging, dit moet gezegd worden, niet zo ver, dat hij zulk een: gruwel beging. Burnet, heeft na nauwkeurig onderzoek, zijn bewering ingetrokken.

Daar de koning begreep, dat hij het parlement nodig had, om de wetten, ten behoeve van Anna en haar kinderen gemaakt, af te schaffen, schreef hij op Donderdag 27 April een bevel tot bijeenroeping uit. Hij had besloten spoed met de zaak te maken, daar hij zeer verlangde niet meer over zijn vrouw te hooien spreken en haar te bezitten, die het voorwerp van zijn wens was.

Anna, onkundig van hetgeen er plaats greep, was sinds kort enigszins opgeruimder, maar zo was het niet rondom haar gesteld. Het hof was in spanning en ongerustheid. De namen van de commissarissen werden genoemd; men vroeg zichzelf af, op welke edellieden de vreselijke slagen van de koning vallen zouden. Velen waren in angst voor zichzelf, of voor hun vrienden. Zou de storm losbarsten over Sir Thomas Wyatt, die verzen ter ere van Anna maakte? Zou het Northumberland zijn, die de koningin bemind had voordat Hendrik het oog op haar had gehad? De koning wilde het zo ver niet zoeken.

De onzekerheid duurde niet lang. Reeds op dezelfde dag, waarop het parlement was bijeengeroepen, 27 April, ten twee uren, werd een van de edellieden van het huis van de koning, Sir William Brereton, door de vijanden van de koningin aangewezen, gevat en naar de Tower gebracht.

Twee dagen later, Zaterdag 29 April, ging Anna door de troonzaal. Een ellendeling bevond zich op dat ogenblik daar; het was Marc Smeton, de hofmuzikant, een ijdel, laag en slecht man, die kwaad was, omdat sinds de dag, waarop hij te Winchester voor de koningin gespeeld had, die vorstin hem zelfs niet had aangezien. Hij stond op dit ogenblik in de troonzaal met een treurig gelaat tegen een venster te leunen. Het kan zijn, dat Smeton, die vernomen had dat de koningin dreigde in ongenade te vallen, hoopte door zijn droefheid te tonen, haar opmerkzaamheid tot zich te trekken. Hoe dit ook zij, zijn ongewone tegenwoordigheid in deze zaal de houding die hij had aangenomen, de treurige stemming die hij openbaarde, hadden klaarblijkelijk ten doel, dé aandacht van de vorstin te trekken. Deze list gelukte. Anna merkte hem in het voorbijgaan op.

"Waarom zijt gij droevig?" vroeg zij. "Het is niets, mevrouw."

De koningin dacht dat Smeton bedroefd was, omdat ze nooit tot hem sprak. "Gij moet niet verwachten," zei zij, "dat ik u als edelman toespreken zal, daar gij een mindere rang bekleedt."

"Ach, mevrouw!" antwoordde de muzikant, "geen woorden; een blik is voldoende."

Hij ontving de blik niet, die hij vroeg, en daar zijn eigenliefde gekwetst was, besloot hij van toen af de vorstin ten verderve te brengen, van wie hij de onbeschaamdheid had gehad opmerkzaamheid te eisen.

Dit woord van Smeton werd aan de koning overgebracht, en de volgende dag, 30 April, werd de muzikant gevat, te Stopney ondervraagd en naar de Tower gebracht.

Een prachtig feest werd te Greenwich voorbereid, om naar gewoonte de eerste Mei te vieren. Dit was het vreemdsoortig ogenblik, dat Hendrik koos om zijn plannen ten uitvoer te brengen. Er bestaat in zekere gemoederen een geheimzinnig verband tussen feesten en bloed; een ander vorst Nero, had dit vroeger getoond, en later zal Karel IX de bruiloft van zijn zuster vieren met de moord van de St. Bartholomeüsnacht.

Hendrik VIII gaf aan twee der, slachtoffers, die hij wilde opofferen, de twee voornaamste rollen in het schitterend steekspel, dat hij bereid had. Lord Rocheford, broeder van de koningin, werd belast met de uitdaging en Sir H. Norris met de voornaamste verdediging; Weston moest ook deelnemen aan die spiegelgevechten. Hendrik was vriendelijk jegens al die mensen, en verborg onder glimlachen hun aanstaand verderf.

Nadat de koning plaats had genomen en de koningin rijk gekleed, naast hem zat, gingen Rocheford en Norris hen voorbij en maakten de gewone buigingen.

"Morituri te salutant."

Dadelijk daarop begon het gevecht. De omstandigheden aan het hof gaven aan dit feest een sombere plechtigheid. Hendrik sloeg met een aandachtige blik de worsteling van zijn hovelingen gade.

Plotseling staat hij op als in een vlaag van toorn, en verwijderd zich snel. Wat was er gebeurd? De ultramontaan Sanders, die als een van de hatelijkste en leugenachtigste schrijvers bekend staat, verhaalt, dat de koningin de zakdoek, die ze in de hand hield, in het worstelperk had laten vallen, dat Norris die had opgeraapt, en zich daarmee het gelaat had afgedroogd.

Lord Herbert, Burnet en andere zeggen, dat dit verhaal door niets bevestigd wordt, en dat indien het ook al waar mocht zijn, toch iets zeer onschuldigs zijn kon. Hoe het ook zij, het feest werd afgebroken door het vertrek van de koning.

De verwarring was algemeen, en de verschrikte koningin ging heen, zeer begerig om de oorzaak van deze vreemde gebeurtenis te weten. Zo eindigde het feest van de eerste dag van de maand Mei.

Toen Hendrik, die zich naar het paleis begeven had, de terugkomst van de koningin, vernam, weigerde hij haar te zien, beval dat ze haar kamers zou houden, steeg te paard, en begaf zich door zes ruiters vergezeld, spoorlags naar Londen. Weldra hield hij de toom in, nam Norris ter zijde, gaf hem de reden van zijn toorn te kennen, en beloofde hem vergeving, als hij enige bekentenis deed.

Norris antwoordde met standvastigheid en eerbied: "Sire, al zou men mij levend openen en het hart uit mijn lichaam rukken, zou ik toch niets anders zeggen dan wat ik weet."

Te Whitehall aangekomen, zei Hendrik tot zijn ministers: "Morgen ochtend moet gij Rocheford, Norris en Weston naar de Tower laten brengen; daarna zult gij naar Greenwich gaan, u meester maken van de koningin, en haar in de gevangenis zetten. Eindelijk zult gij aan Cranmer schrijven, dat hij zich onmiddellijk naar Lambeth begeeft en daar mijn bevelen afwacht."

De slachtoffers waren gevat, en de hogepriester opgeroepen voor het offer.

Anna Boleyn bracht een angstige nacht door, en de volgende morgen, toen ze van haar dames omringd was, werd haar schrik niet weinig vermeerderd door de droefheid van de dames. Het kwam haar onmogelijk voor, dat een woord van haar echtgenoot niet van haar onschuld overtuigen zou.

"Ik moet de koning volstrekt zien," riep ze uit. Ze liet haar vaartuig in gereedheid brengen, maar op het ogenblik dat ze zou gaan vertrekken, kwam er een ander vaartuig van Londen aan, waarin Cromwell, Audley en de gevreesde Kingston, de gouverneur van de Tower zich bevonden. Deze sombere verschijning stond gelijk met een doodvonnis; toen de koningin dit zag, uitte ze dan ook een kreet van schrik.

Zij werd evenwel nog niet medegenomen; de raad, waarin haar hevigste tegenstanders zitting hadden, kwam in het paleis bijeen, en Anna werd gedaagd daarvoor te

verschijnen. De hertog van Norfolk, die het voorzitterschap bekleedde, kondigde haar op een koelen toon aan, waarvan ze beschuldigd werd, en noemde haar zogenoemde medeplichtigen.

Daarop viel de koningin van verbazing en smart vervuld op de knieën en riep uit: "O mijn God, als ik schuldig ben, schenk mij dan nooit vergiffenis."

Nadat ze enigszins van haar aandoening hersteld wasweerlegde ze de tegen haar ingebrachte beschuldigingen; maar Norfolk antwoordde op een verachtelijke toon, alsof hij nog sprak tot het kleine meisje, dat hij had zien geboren worden: "Bah, bah, bah!" en schudde op een verachtelijke wijze het hoofd.

"Ik wil de koning zien," zei Anna.

"Onmogelijk," antwoordde de hertog; "Zo ver strekt zich onze lastgeving niet uit."

"Ik ben zeer wreed behandeld," zei Anna Boleyn later, sprekende over dit afschuwelijk gesprek met haar oom; Audley alleen trachtte haar smart te verzachten. "Het is het welbehagen van de koning, dat wij u naar de Tower brengen," voegde Norfolk er bij.

"Ik ben gereed om te gehoorzamen," zei de koningin, en allen gingen in een vaarttuig. Bij de Tower gekomen, stapte Anna uit. De gouverneur stond daar om haar te ontvangen. Norfolk en de andere leden van de raad gaven haar aan hem over en gingen heen. Dit geschiedde des namiddags ten vijf ure.

Daarop gingen de deuren van de vesting open, en op het ogenblik dat Anna als beschuldigd van veel misdaden over de drempel trad, herinnerde ze zich hoe ze drie jaren geleden, die deuren zegevierend was binnengetreden voor de plechtigheid van haar kroning, te midden van de luide toejuichingen des volks. Die vreselijke tegenstelling greep haar aan, ze viel aan de ingang op de knieën, evenals een bal neervalt, die door een speler wordt geworpen, en riep uit: "O Heere red mij, want ik sta niet schuldig aan hetgeen waarvan ik beticht word!"

De gouverneur hielp haar op, en ze gingen naar binnen. Ze verwachtte in een hok opgesloten te zullen worden.

"Mijnheer Kingston," zei zij, "zult gij mij in een torenkamertje zetten?"

"Nee mevrouw," antwoordde de gouverneur, "gij zult het verblijf betrekken, waarin gij tijdens uw kroning geweest zijt."

"Ach dat is te mooi voor mij," riep ze uit. Ze ging evenwel binnen, en in die koninklijke vertrekken, welke zo veel verschillende herinneringen bij haar opwekten, boog ze haar knieën en smolt weg in tranen. De hevigheid van haar smart werkte weldra op haar zenuwgestel, en op haar tranen volgde een onwillekeurig lachen. Allengs kwam ze echter weer tot zich zelf, en trachtte zich door de godsdienst te stichten. Daar ze behoefte gevoelde om zich te versterken door het getuigenis van de liefde des Heeren, zei zij: "Mijnheer Kingston, verzoek aan zijn Majesteit mij te vergunnen, het sacrament te gebruiken. In het bewustzijn van haar onschuld voegde ze er daarop bij: "Mijnheer, ik ben even rein van de gemeenschap met een man, als ik rein ben tegenover u. Ik ben de getrouw echtgenote van de koning."

Haar eigen ongeluk nam haar niet geheel en al in; ze was bewogen over de ellende van andere en ongerust over haar broeder. "Kunt gij mij ook zeggen, waar lord Rocheford is? vroeg zij.

Kingston antwoordde, dat hij hem te Whitehall gezien had. Dit ontwijkend antwoord stelde haar niet gerust. "Ach waar is mijn goede broeder?" riep ze uit. Herhaald stilzwijgen. Na verloop van enige ogenblikken hernam Anna: "Mijnheer Kingston,

weet gij waarom ik hier ben?"

"Nee mevrouw."

"Ik verneem, dat men mij beschuldigt van misdadige verstandhouding."

Norfolk had haar dit in het vaartuig gezegd. "Ik kan niet anders dan ontkennend antwoorden!" En plotseling daarop een van haar kledingstukken verscheurende, riep ze als buiten zichzelf: "Ja al opende men mijn lichaam, zo zou ik nog nee blijven zeggen!"

Nu kwam ze in een hevige spanning. Ze dacht aan haar moeder; de liefde, die ze de gravin van Wiltshire toedroeg was oorzaak, dat ze bijzonder de bitterheid van haar lot gevoelde; ze meende de fiere gravin voor zich te zien staan, en riep in een onbeschrijfelijke angst uit: "O lieve moeder! gij zult het van verdriet besterven!" Vervolgens richtten haar sombere gedachten zich op andere voorwerpen. Ze herinnerde zich, dat de hertog van Norfolk haar in het vaartuig Norris en Smeton had genoemd als haar beschuldigers; dit was gedeeltelijk vals: de ellendige muzikant speet het niet, dat hij valselijk werd beschuldigd van een misdaad, waardoor hij een naam verkrijgen zou; maar de eerste had met alle kracht de gedachte van zich geworpen, dat de koningin schuldig was.

"O Norris!" riep ze uit, "hebt gij mij beschuldigd? En gij ook Smeton!" Na enige ogenblikken van stilte zag Anna de gouverneur strak aan, en zeide: "Mijnheer Kingston, moet ik sterven zonder in het verhoor te zijn geweest?"

"Mevrouw," antwoordde de gouverneur, het de armste onderdaan van de koning krijgt recht." Bij deze woorden begon de koningin opnieuw stuiptrekkend te lachen. "Recht! recht!" riep ze met ongelovige verachtelijkheid uit. Ze rekende minder op recht dan de geringste van de onderdanen. Allengs begon de storm te bedaren en bracht de stilte van de nacht enige rust aan voor haar smart.

Die zelfde dag 2 Mei werd het gerucht in Londen verbreid, dat de koningin gevangen genomen was. Cranmer, die van de koning bevel had ontvangen zich naar zijn paleis te Lambeth te begeven en daar tot nader order te blijven, was daar aangekomen, en vernomen hebbende wat er gebeurd was, was hij geheel verslagen. "Hoe de koningin in de gevangenis! De koningin schuldig aan overspel!" Er ontstond een strijd in zijn ziel. Aan de koningin was hij alles wat hij was verschuldigd; hij had haar altijd gekend als onberispelijk, als de toevlucht van de ongelukkigen, als de steunpilaar van de waarheid. Hij had haar als zijn dochter liefgehad, als zijn koningin geëerbiedigd. Ze was onschuldig, daaraan twijfelde hij niet; maar koningin is nu het gedrag des konings te verklaren?

De ongelukkige prelaat was in de nacht van Dinsdag op Woensdag ten prooi aan de hartverscheurendste gedachten. Die oprecht vrome man was op een buitensporige wijze toegevend ten opzichte van Hendrik VIII, en bukte gemakkelijk onder zijn machtige hand; maar zijn weg was duidelijk afgebakend, hij zou zonder, aarzelen optreden voor de onschuld van haar, die hij altijd geëerd had. En toch zou hij een bewijs leveren van de betovering", die een d'Espoot uitoefent op een zwak gemoed, van de laagheid, waaraan een goed mens zich schuldig kan maken uit eerbied voor een mens.

Er bestaan hier ongetwijfeld verzachtende omstandigheden. Niet alleen het lot van de koningin verontrustte de prelaat, maar ook de toekomst van de Hervorming. Indien de liefde van Hendrik er toe had bijgedragen om hem naar de zijde van de Hervorming te doen overhellen, zo kon de haat, die hij thans zijn ongelukkige echtgenote toedroeg, hem zeer goed naar de andere kant doen overslaan. Dit wenste Cranmer tot elke prijs te voorkomen; hij meende daarom verplicht te zijn uiterst behoedzaam te werk te

gaan. Maar die omstandigheden doen in de grond van de zaak niets af. Niets ter wereld kan een mens verontschuldigen, die niet openlijk zijn vrienden verdedigt, wanneer ze vals beschuldigd worden; die een onschuldige vrouw niet rechtvaardigt, wanneer ze voor schuldig gehouden wordt.

Cranmer schreef aan de koning.

'Zonder vergunning van Uw Majesteit kan ik niet in uw tegenwoordigheid verschijnen, maar toch kan ik, Sire, zeer nederig, zoals dit ook mijn plicht is, verlangen, dat uw grote wijsheid en de hulp van God de diepe droefheid uit uw hart verdrijven.

Ik kan niet ontkennen dat Uw Majesteit gewichtige redenen heeft om met smart vervuld te worden. En werkelijk hetzij de zaken waarover gesproken wordt, waar zijn of niet, uw eer Sire! is door de valse beschouwing van de wereld gekrenkt, en ik herinner mij niet dat de almachtige God de standvastigheid van Uw Majesteit ooit op zo'n zware proef gesteld heeft.

Sire, ik ben in een grote verlegenheid. Nimmer heb ik een vrouw gekend, van wie ik een beteren dunk had. Daarom geloof ik, dat ze niet schuldig kan zijn."

Dit was tamelijk vermetel; Cranmer haastte zich dan ook zijn stoutmoedigheid te verzachten:"En toch, Sire! zou gij zo ver gaan als gij niet zeker waart van haar misdaad? Gij weet het beter dan iemand anders; onder al de levende schepsels is er naast Uw Majesteit niemand, aan wie ik meer verplichting heb dan aan de koningin Vergun mij voor haar iets te wensen, voor haar te bidden, en te vragen, dat ze in, de gelegenheid gesteld worde te verklaren dat ze onschuldig en onberispelijk is. Indien daarentegen, zij, die gij door uw verheven goedheid uit een geringen stand opgeheven, en op wier hoofd gij de kroon geplaatst hebt, schuldig was,. dan Sire, zou ik geen getrouw onderdaan zijn en het welzijn van het koninkrijk niet behartigen, indien ik niet verlangde, dat de belediging zonder barmhartigheid gestraft werd. Ik heb haar zeer liefgehad, vanwege de liefde, die ze naar mijn oordeel had voor God en voor Zijn Evangelie. Maar als haar misdaad bewezen was, zou niemand van hen, die God en Zijn woord liefhebben, haar meer enige gunst bewijzen; omdat niemand in onze dagen meer dan ze het Evangelie smaadheid zou hebben aangedaan."

"Evenwel," zo gaat hij schijnbaar enige moed vattende, voort, "vergeet niet Sire, dat God u op velerlei wijze zijn goedheid getoond heeft, en Hij u nooit beledigd heeft. Terwijl Uw Majesteit, hiervan houd ik mij verzekerd, erkent Hem beledigd te hebben. Verleen dus aan het Evangelie voortdurend de kostelijke gunst, die gij hetzelfde bewezen hebt, en die niet voortkomt uit uw liefde voor de koningin, uw echtgenote, maar uit uw ijver voor de waarheid.

Uit Lambeth, 3 Mei 1536."

Wel is waar, wanneer Cranmer vriendelijke woorden tot de koning richt, dan geschiedt dit in de veronderstelling (waaromtrent hij zich niet uitspreekt) dat Anna schuldig is. Maar zelfs wanneer die onderstelling aangenomen wordt, moet men dan niet zeggen, dat de vleierij jegens de vreselijke alleenheerser wat al te ver gedreven wordt, als men hem, zoals de prelaat doet, met Job vergelijkt?

"Sire," zegt hij op een andere plaats in deze brief, "wanneer gij zonder neerslachtigheid en murmuring elke tegenspoed aanvaardt, dan zult gij God gelegenheid geven om zijn weldaden over u te vermenigvuldigen zoals Hij dit deed met Zijn getrouwen dienstknecht Job, die Hij naar zijn grote ellende en tot beloning voor zijn lijdzaamheid, het dubbele teruggaf van hetgeen hij bezeten had."

Cranmer had ten opzichte van de koning zijn geweten geweld aangedaan, waardoor hij op bedriegelijke wegen werd geleid; zijn brief, hoewel hij daarin Anna tracht te verdedigen, kan niet goedgekeurd worden. Hij was gereed die brief te verzenden toen hij, een boodschap ontving van de lord kanselier, die hem uitnodigde zich naar de Sterrenkamer te begeven. De aartsbisschop begaf zich dadelijk naar de overzijde van de Teems, en trof op de aangeduide plaats behalve Audley, lord Oxford, lord Sussex en de lord kamerheer aan. Deze heren deelden hem de beschuldigingen tegen Anna mede, en voegden er bij, dat ze bewezen zouden worden, zonder dat ze zelf die bewijzen gaven.

Te Lambeth teruggekeerd, voegde Cranmer bij zijn brief een postscriptum, waarin hij zijn bijzondere droefheid aan de dag legde over de gehoorde meedeling.

Op die ochtend van 3 Mei was het zeer treurig in de Tower geweest. Met verfiijnde wreedheid had de koning bevel gegeven, dat twee vijandinnen van de koningin, lady Boleyn en mistress Cousins altijd bij haar moesten zijn; ze sliepen in haar kamer, terwijl Kingston, en zijn vrouw buiten de kamer in een bed naast de deur sliepen. Wat was de reden van die vreemdsoortige voorzorgsmaatregelen? Wij kunnen daarvoor slechts één reden opgeven: elk woord, dat Anna sprak, zelfs in haar bewusteloosheid, of in de droom des nachts, moest zorgvuldig opgetekend en met boosaardige toelichtingen aan de beambten van de koning overgebracht worden. Anna, die graag het vroeger gedrag dezer dames vergaf, en bezorgd was over de smart van haar vader, meende berichten omtrent hem te kunnen inwinnen bij de personen, die haar tot gezelschap gegeven waren; doch, deze boze vrouwen, die haar alleen niet hardheid toespraken, weigerden haar dit.

"Ach!" zei Anna tot Kingston, "de koning wist wel wat hij deed, door deze twee vrouwen bij mij te plaatsen. Ik zou gewent hebben kamermeisjes, mensen die ik liefheb, bij mij te zien; maar zijn Majesteit heeft de wreedheid gehad, mij die te geven, welke ik nooit heb kunnen lijden."

De foltering werd voortgezet. Lady Boleyn die enige ontsteltenis op het gelaat van haar nicht wenste te zien, zei dat haar broeder, lord Rocheford ook in de Tower was. Anna, die zich enigszins hersteld had, antwoordde op bedaarden toon: "Ik ben blij nu ik hoor, dat hij zo dicht bij mij "Mevrouw!" voegde Kingston er bij: "de heren Weston en Brereton zijn ook onder mijn opzicht."

De koningin bleef kalm. Ze dacht er evenwel aan, zich te rechtvaardigen; haar eerste gedachte was gericht op de twee vroomste mannen van Engeland. "O, " zei zij, "als het God behaagde, dat ik mijn bisschoppen had (zij bedoelde Cranmer en Latimer), dan zouden ze wel voor mij bij de koning spreken."

Daarop bleef ze enige ogenblikken stil. Een liefelijk denkbeeld rees in haar ziel op en troostte haar. Daar ze de vervolgte Evangelischen beschermd had, zouden ze wel uit dankbaarheid gedrongen worden, voor haar te bidden. "Ik geloof," zei zij, "dat het grootste gedeelte van Engeland voor mij bidt."

Anna had gevraagd om haar aalmoezenier. Daar er enige uren verliepen eer hij kwam, kwamen er nieuwe schrikbeelden in haar ziel oprijzen. "Koningin te zijn," zei zij, "en dan zo wreed behandeld te worden als dit nooit met een koningin het geval was!" Daarop, even alsof een zonnestraal die sombere wolken verdreef, riep ze uit: "Nee, ik zal niet sterven, nee, ik wil niet sterven Slechts om mij op de proef te stellen, heeft de koning mij in de gevangenis gezet."

Die vreselijke worsteling was te sterk voor de jeugdige vrouw, ze had stuiptrekkingen,

snikkingen, en verloor bijna haar bewustzijn. opnieuw door een hysterische aandoening overweldigd, begon de ongelukkige te lachen. Later herstelde ze weer een weinig, en riep ze uit: "Ik zal recht verkrijgen, recht. recht!"

Kingston, die daarbij tegenwoordig was, boog, en zei " Voorzeker mevrouw." "Als iemand mij beschuldigt," hernam Anna, "zal ik niet anders dan nee kunnen zeggen. Niemand kan tegen mij getuigen."

Toen geraakte ze in een buitengewone verrukking, ze verviel tot razernij, en met schitterende ogen alsof ze in de toekomst zag en reeds in het verschiet de oordelen Gods aanschouwde, waarmee Hij de schandelijke ongerechtigheid zou straffen, waarvan ze het slachtoffer was, riep ze uit: "Als ik sterf zullen er zeven jaren achtereen grote oordelen over Engeland komen En ik zal dan in de hemel zijn; want ik heb in mijn leven veel goed gedaan."

Daarop viel Anna uitgeput op een stoel van de gevangenis neer.

TIENDE HOOFDSTUK

Koningin Anna schenkt vergeving aan haar vijanden en ondergaat de doodstraf. (Mei 1536.)

Alles maakte zich gereed voor het onrechtvaardig rechtsgeding, waarvan het einde wreed zou zijn. De rechtbank is geroepen om te waken voor de handhaving van de wetten en de schuldigen te straffen. Maar zal het recht waarlijk recht zijn dan moeten de rechters de beschuldigten met nauwgezetheid aanhoren en zorgvuldig al de verplichtingen nakomen, waartoe hun ambt hen verplicht; dan moeten ze zich niet door geschenken laten omkopen, noch door vleierijen, noch door dreigingen, noch door gunstbewijzen, noch door de rang al was die ook een koninklijke van hem, die de beschuldigde vervolgt. Hun uitspraak moet alleen gegrond zijn op redenen, waarvan ze rekenschap kunnen afleggen bij de Rechter van hemel en aarde; ze moeten hun vonnissen uitspreken na een nauwkeurige overweging en een ernstig overleg. Ze mogen zich door niets anders laten leiden dan door onpartijdigheid, door hun geweten en door de wet. De koningin evenwel zou met zulke rechters niet te doen hebben. Zij, die over haar leven gingen beschikken, stelden zich in tegenspraak niet die onmisbare vereisten.

De handlangers van Hendrik stelden alle pogingen in het werk, om van de hofdames of van de beschuldigde mannen iets te vernemen, dat tegen Anna getuigen kon; maar Tevergeefs. De vrouwen zelfs, die door haar verheffing op de achtergrond geraakt waren, konden niets tegen haar aanvoeren. Sir Henry Norris, Sir W. Brereton en Sir Francis Weston werden zorgvuldig achtereenvolgens ondervraagd; men verlangde van hen een belijdenis van overspel; ze ontkenden dit standvastig. De handlangers van de koning eenmaal besloten hebbende, om iets te verkrijgen, begonnen nu opnieuw de gevangenen te ondervragen. Men heeft beweerd, dat de heren van het hof niet op de pijnbank gebracht werden, maar dat dit wel het geval was met Marc Smeton, en dat men die man alzo liet zeggen, wat men wilde. Het is waarschijnlijker, dat de gemene muzikant, een domme man, die een zeer grote dunk van zichzelf had, en zich beledigd gevoelde, dat de koningin zichzelf niet verwaardigd had hem aan te zien, zich aan de wraak van de vertoornde eigenliefde overgaf.

De koningin had hem niet de eer willen aandoen, om hem aan te zien; hij beroemde zich nu op een overspel. De drie edellieden volhardden in hun verklaring van de onschuld van de koningin; lord Rocheford deed hetzelfde. Verklaring rechter van

instructie was geheel ontmoedigd en schreef aan de Lord thesaurier: "Deze dient om u te berichten, dat niemand iets tegen haar getuigt, dan alleen Marc. Daarom houd ik het er voor, dat, indien er geen andere bewijzen zijn, deze zaak zeer schadelijk zal worden voor de eer van de koning. De mannen van de wet wisten, welke waarde er aan de woorden van de muzikant moest gehecht worden. Indien de uitspraak afhankelijk was gemaakt van de eerlijke toepassing van de wet; indien de koning zijn soevereinen invloed niet op de beslissing van de rechters had laten gelden, dan had er omtrent de goeden uitslag van deze schandelijke vervolging volstrekt geen twijfel bestaan.

Doch al de hartstochten kwamen in het spel, om de kracht van het recht te verlammen. Het baatte niet, dat de onschuld van de koningin aan alle kanten uitblonk; de tegen haar gesmede samenzwering nam voortdurend toe in kracht. Bij de boosheid van lady Rocheford, bij de jaloezij van een listige camarilla, bij de haat van de ultramontaanse partij, bij de trouweloze eerezucht, die het weldra ledige en bebloede huwelijksbed van de d'Espoot bij enige families opwekte, bij de veranderlijkheid van de zwakke mannen, kwam nu nog de krachtige wil van Hendrik VIII, die even vast besloten was zich van Anna te ontdoen door de dood, als hij zich vroeger van Catharina had losgemaakt door echtscheiding.

De koningin begreep, dat ze moest sterven; en daar ze zich daartoe wilde voorbereiden, trachtte ze zich los te maken van dit leven, dat voor haar veel aantrekkelijkheid gehad had. Ze gevoelde, dat de vermaken, die ze zozeer had nagejaagd, ijdel waren; dat de kennis, die ze getracht had te verkrijgen, oppervlakkig, dat de deugd waarnaar ze zozeer had gepoogd, onvolkomen, en de werkzaamheid des levens, waarin ze zich geoefend had, zonder beslist uitslag gebleven was. De ijdelheid van al het geschapene, eenmaal uitgeroepen door een man, die ook op een troon gezeten had, door Salomo, trof haar hart. Daar alles haar ontnomen was, gaf ze de ijdele hoop van die vergankelijke wereld op. Ze zag van alles af, wendde haar oog naar een beter leven, en trachtte zich te versterken in God.

In die toestand verkeerde zij, toen de hertog van Norfolk, door andere heren vergezeld, haar in naam van de koning, de tegen haar ingebrachte beschuldigingen kwam blootleggen, haar kwam dwingen de waarheid te zeggen en haar verzekerde, dat indien ze haar misdaad beleed, de koning haar genade zou kunnen schenken. Anna antwoordde met de waardigheid van een koningin, die nog op de troon zit, en met de overgegevenheid van een Christin, die op het punt staat de eeuwigheid in te gaan. Ze wierp met een edele verontwaardiging de lage beschuldigingen van zich, die haar door deze koninklijke commissarissen werden aangewreven.

"Gij dringt er bij mij op aan, om de waarheid te zeggen," antwoordde ze de hertog van Norfolk, "welnu, de koning zal daarmee bekend worden."

Daarmee zond ze die lords heen. Het was beneden haar waardigheid, om haar zaak tegen die hatelijke hovelingen te bepleiten; maar aan haar echtgenoot was ze verplicht de waarheid te zeggen.

Nadat ze vertrokken waren begon ze die vermaarde brief te schrijven, dat schone gedenkteken van de verhevenheid van haar ziel, vol van de tederste klachten en de levendigste betuigingen, waarin haar onschuld uitblinkt, en waarin zozeer natuur en welsprekendheid tevens doorstralen, dat hij, naar het oordeel van de meest bevoegde beoordeelaars, verdiend heeft voor de nakomelingschap bewaard te blijven. Hij luidde aldus:

" Sire,

de toorn van Uw Majesteit en de gevangenis, waarin ik mij bevind, zijn voor mij zulke vreemde zaken, dat ik volstrekt niet weet, hoe ik schrijven, en waarover ik mij rechtvaardigen moet. Gij laat mij zeggen door een man, van wie gij weet, dat hij mijn onverzoenlijkste en besliste vijand is, dat ik de waarheid moet belijden en tot die prijs genade kan ontvangen. De keuze van de persoon alleen reeds maakt mij duidelijk, hoedanig gij jegens mij gezind zijt, Sire.

Evenwel, daar gij mij laat weten, dat wanneer ik de waarheid zeg, ik de vrijheid zal bekomen, onderwerp ik mij graag aan uw bevelen.

Maar meen niet, Sire, dat uw arme vrouw een misdaad zal bekennen, waaraan ze zelfs nooit gedacht heeft. Ik zal de waarheid zeggen. Nooit had een vorst een echtgenote, die getrouwer was aan al haar verplichtingen, meer gehecht was aan haar echtgenoot, als uw Anna Boleyn altijd voor u geweest is.

Graag zou ik mij vergenoegd hebben met die naam, en met de plaats, die hij mij in de wereld gaf, indien God en het welbehagen van Uw Majesteit het alzo gewild hadden. Te midden van mijn grootheid echter, en de pracht van dat koningschap, waarmee gij mij omringd hebt, ben ik daardoor nooit zozeer betoverd geworden, dat ik de mogelijkheid niet zou hebben voorzien van de vreemdsoortige verandering, die ik op dit ogenblik onderga.

Daar mijn verheffing geen hechtere grond had dan een luim van Uw Majesteit, gevoelde ik wel, dat er weinig nodig was, om die luim in een andere te doen overgaan, Gij hebt mij uit een nederigen stand genomen, en mij boven al mijn verdiensten en al mijn wensen verheffende, heb gij mij tot uw echtgenote en uw koningin gemaakt. Maar dewijl gij mij zo'n eer waardig hebt gekeurd, laat dan ook niet toe, Sire! dat een voorbijgaande genegenheid, of de kunstgrepen van mijn vijanden mij uw koninklijke gunst onttrekken; laat niet toe dat die smet, een zo schandelijke smet, van namelijk een onoprecht hart te hebben voor Uw Majesteit, ooit de roem bekladde van uw zeer getrouw echtgenote en van de jeugdige prinses, uw dochter.

Breng mij in het verhoor, goede koning, maar laat mij geoordeeld worden volgens de wetten, en niet door vijanden, die mijn ondergang gezworen hebben. Ja Sire, laat mijn verhoor in het openbaar plaats hebben; ik heb niets te vrezen van de waarheid. Indien gij mij dit toestaat, zult gij mijn onschuld aan het licht zien treden, uw vermoedens zullen verdreven worden, uw geweten zal voldaan zijn en de lasteringen van de wereld zullen beschaamd worden, of wel Sire! mijn schuld zal openlijk aan het licht treden, en in dat geval zal Uw Majesteit vrijheid hebben tegenover God en de mensen, om niet alleen de persoon te nemen, om wier wille ik thans in deze toestand verkeer, en die ik reeds sinds enige tijd mijn mededingster had kunnen noemen, want Uw Majesteit weet zeer goed, dat ik hiervan niet geheel onkundig was; maar indien gij uw besluit reeds genomen hebt, en mijn dood niet alleen, maar ook een schandelijke laster u in het bezit moet stellen van het door u begeerde voorwerp, dan Sire, bid ik God, dat Bij u die grote zonde vergeve, u en al die mannen, mijn vijanden, die de werktuigen zijn van mijn ondergang.

Ik smEEK Hem, dat Hij op die dag, wanneer Hij gezeten zal zijn op de rechterstoel, u geen al te strenge rekenschap zal afeisen van uw gedrag jegens mij, een gedrag, dat toch zo wreed, en zozeer een vorst onwaardig is. De Heer zal ons, u en mij weldra oproepen om voor Hem te verschijnen, en ik weet, dat in die dag van het rechtvaardig oordeel Gods, wat de wereld ook van mij moge denken, mijn onschuld voldoende bewezen zal worden en openbaar aan het licht zal treden."

Sire, mijn laatste, mijn enige smeking is, dat de last van het misnoegen Uwer Majesteit alleen drukken moge op mij en niet op onschuldige personen, op die arme edellieden, die naar ik verneem, om mij in de gevangenis zijn geworpen. Indien gij

mij ooit enige gunst bewezen hebt, indien de naam van Anna Boleyn ooit aangenaam is geweest in uw oren, schenk mij dan die genade, en ik zal Uw Majesteit niet meer verontrusten.

Ik zend vurige gebeden op tot de Heilige Drieëenheid, opdat ze Uw Majesteit veilig behoede en u besture in al uw daden, terwijl ik blijf, uit mijn smartelijke gevangenis, in de Tower,

uw zeer oprechte en altijd getrouw vrouw

ANNA BOLEYN."

(Een afschrift van deze brief is gevonden onder de papieren van Cromwell, destijds eerste minister van de koning. "It is universally known, zegt Sir, H. Ellas one of the finest compositions in the English language." (Origig. Letters, II, bl. 53.)

In deze brief vindt men Anna geheel en al terug. Hij is een van de treffendste, die ooit geschreven werd. In haar eer gekrenkt, spreekt ze daarin zonder enige vrees, als op de drempel van de eeuwigheid.

Waren er niet in overvloed andere bewijzen van haar onschuld, dan zou dit stuk alleen voldoende zijn, om in het oog van een onpartijdige en verstandige nakomelingschap haar zaak te rechtvaardigen.

Dit edele geschrift wekte een storm op in het hart van de koning. De onverschrokken onschuld, die er in doorstraalde, het melding maken van de luimen van Hendrik, en vooral van zijn genegenheid voor Johanna Seymour, de verklaring door Anna afgelegd, dat ze op de ontrouw van haar echtgenoot voorbereid was, het plechtig beroep op de oordeelsdag, de gedachte aan het nadeel, dat zo'n edele taal aan zijn goeden naam zou toebrengen, dit alles samen vervulde die hoogmoedige vorst met wrevel, haat en toom.

Deze brief gaf de was oplossing aan het raadsel. Een schuldige luim had Hendrik tot Anna Boleyn gedreven; een andere dreef hem nu naar Johanna Seymour. Deze verklaring was zo duidelijk, dat niemand een andere zou gaan zoeken.

Hendrik nam het, besluit, om die zo vermetele vrouw een zware vernedering te doen ondergaan. Hij zou haar zelfs de titel van echtgenoot ontnemen, en beweren dat ze slechts zijn bijzit was geweest.

Daar zijn huwelijk met Catharina van Arragon nietig was verklaard om de verbintenis van die vorstin met zijn broeder Arthur verbeeldde Hendrik zich, dat zijn huwelijk met Anna Boleyn vernietigd kon worden, om de genegenheid die Percy, later hertog van Northumberland, in vroegere dagen voor haar had opgevat. Deze heer, voor Cromwell gedagvaard zijnde, dacht dat ook hij als minnaar van de koningin in de Tower zou gezet worden; maar het gold hier iets anders.

"Er is vroeger een verbintenis gesloten tussen u en Anna Boleyn," zei de vicaris-generaal van de koning.

"Volstrekt niet," antwoordde hij, en opdat zijn verklaring een blijvende waarde zou hebben schreef hij haar op, en zond haar aan Cromwell. Daarin werd gezegd: "Met een beroep op de eed, door mij in dit opzicht afgelegd voor de aartsbisschoppen van Canterbury en van York, en voor het gezegende lichaam des Heren, dat ik ontving in tegenwoordigheid van de hertog van Norfolk en andere raadsheren van zijn Majesteit, betuig ik dit sacrament te hebben genoten tot mijn verdoemenis, en vraag ik dat dit het geval moge zijn, indien er ooit een verbintenis of belofte om te huwen heeft plaats gehad tussen de koningin en mij.

Op 13 Mei, het acht en twintigste jaar van zijn Majesteit koning Hendrik VIII."

Deze verklaring was duidelijk, maar de barbaarse vorst liet zijn denkbeeld niet varen. Ene bijzondere commissie was benoemd geworden op 24 April, "om een oordeel uit te brengen over zekere misdrijven, die te Londen, Hampton Court en Greenwich zouden hebben plaats gehad."

Men wilde ten minste aan dit oordeel een schijn van recht geven, en daar de aangevoerde feiten plaats zouden hebben gegrepen in de graafschappen, Middlesex en Kent, werd de jury van die beide graafschappen belast met de acte van beschuldiging. Op 10 Mei boden ze die de koning aan. De schrijvers, die in deze zaak zich ten gunste van Hendrik verklaren ze zijn zeer zeldzaam hebben erkend, dat die afschuwelijke beschuldigingen (deze uitdrukking wordt door, een van hun gebruikt) niet anders waren dan fabels, die willekeurig uitgedacht waren en al de gewone grenzen van geloofwaardigheid te buiten gingen." Er zijn verschillende uitleggingen gegeven aangaande het gedrag van die jury; de meest natuurlijke schijnt te zijn, dat ze overeenkomstig de slaafse gewoonte van die tijd, zich naar de d'Espotische wil van de koning schikten, die altijd gevreesd werd, maar. Vooral in die zaken, welke zijn eigen persoon aangingen.

Wat nu volgde geschiedde spoedig en op een wrede wijze. Twee dagen later, op 12 Mei, werden Norris, Weston, Brereton en de muzikant naar Westminster gebracht, om te verschijnen voor een commissie, samengesteld uit de hertog van Norfolk, de hertog van Suffolk, de twee boezemvrienden van Hendrik VIII en andere lords; men heeft beweerd, dat de graaf van Wiltshire er bij tegenwoordig was.

De drie edellieden wierpen de beschuldiging met een onwankelbare standvastigheid van zich. "Ik sterf liever duizend doden," zei Norris, "dan dat ik de onschuldige zou verraden. Ik verklaar op mijn geweten af, dat de koningin onschuldig is, en ben bereid om mijn getuigenis gewapenderhand tegenover een ieder staande te houden."

Toen dit woord van de gunsteling van Hendrik VIII aan die vorst werd overgebracht, riep hij uit: "Welnu, hang hem dan op, hang hem dan op!"

De ellendige muzikant alleen verklaarde een misdaad begaan te hebben, die hem een plaats in de geschiedenis zou geven. Hij ontving het loon voor zijn schanddaad toegezegd, niet. Misschien dacht men, dat zijn dood zijn stilzwijgen zou bewaren, en zijn vonnis klem zou bijzetten aan zijn eerroof. De drie edellieden werden veroordeeld om onthoofd en de muzikant om opgehangen te worden.

Drie dagen daarna, op 15 Mei verscheen de koningin en haar broeder voor hun pairs in een zaal van de Tower, waar de lord Major, enige Aldermen en sommige burgers slechts werden toegelaten. De hertog van Norfolk had bevel ontvangen om een zeker aantal pairs bijeen te brengen, die het gerechtshof moesten uitmaken; er waren geen andere dan vijanden van Anna en van de Hervorming; ze waren ten getale van zes en twintig.

De graaf van Wiltshire was er niet bij, zoals Sanders beweerd heeft. De persoonlijke vijand van de ongelukkige koningin, de hertog van Norfolk, die oom, die haar haatte naarmate hij haar meer moest liefhebben, had bevel ontvangen het gerechtshof samen te stellen en het vonnis uit te spreken; hieruit blijkt genoegzaam in welk een geest het oordeel moest uitgebracht worden.

Norfolk nam plaats; aan zijn rechterhand zat de lord kanselier, aan zijn linkerhand de hertog van Suffolk, en tegenover hem als maarschalk de graaf van Surrey, zoon van Norfolk, een oprecht man, en een fier en ijverig aanhanger van het Katholicisme.

De koningin werd aangemeld; dadelijk heerste er stilte. Voor haar uit ging de gouverneur van de Tower, lady Kingston en lady Boleyn.

Anna liep statig en droeg de tekenen van de koninklijke waardigheid; ze nam plaats op de stoel, die haar toegestaan werd om haar zwakheid, of vanwege haar rang, en groette het gerechtshof op een beleefde wijze.

Ze had geen verdediger, maar de zedigheid van haar houding, de waardigheid van haar tred, de vrede van haar hart, die zich duidelijk openbaarde door de helderheid van haar blik, dit alles trof zelfs haar vijanden. Ze plaatste zich voor de menselijke rechtbank, terwijl ze alleen dacht aan de rechtbank Gods, en steunende op haar onschuld, vreesde ze niet voor hen, over wie ze nog zo kort geleden als koningin had te gebieden. Haar rustigheid en de waardigheid van haar houding in aanmerking nemende, die zo beslist en majestueus was, zou men gezegd hebben dat ze niet kwam om onder de misdadigers gerekend te worden, maar om de aan vorsten verschuldigde eer te ontvangen. Ze was, zegt een tijdgenoot, zo standvastig als een eikenboom, die geen hagel of stormwind vreest.

Het gerechtshof liet de acte van beschuldiging voorlezen, waarin de koningin beticht werd van de misdaden van overspel, bloedschande, en zelfs van samenzwering tegen het leven van de koning.

Anna hief haar hand op, en verklaarde dat ze niet schuldig was; daarna weerlegde en vernietigde ze met kracht en kalmte de haar ten laste gelegde misdaden. Daar ze met een helder verstand begaafd was en zeer gemakkelijk sprak, bracht ze geen woord uit, dat ofschoon zeer gematigd, niet doel trof; maar de toon van haar stem, de kalmte van haar gelaat, de waardigheid van haar houding pleitten op nog welsprekender wijze dan haar woorden.

Als men haar zag en hoorde, kon men niet anders dan haar voor onschuldig houden, zegt een ooggetuige. Het gerucht werd dan ook in de Tower en zelfs in de stad verspreid, dat de koningin in een rede vol wijsheid en grootheid zich gerechtvaardigd had en vrijgesproken zou worden.

Terwijl Anna sprak, verried de hertog van Northumberland, die haar vroeger had liefgehad, en die Hendrik op een wrede wijze tot een van haar rechters had benoemd, door onrustige bewegingen wat er in zijn hart omging. Daar hij dit afschuwelijk rechtsgeding niet langer kon bijwonen, stond hij een ongesteldheid voorwendende op, voordat het noodlottig vonnis werd uitgesproken, en verliet de rechtszaal.

De koning verbeidde met ongeduld het ogenblik, waarop hij Johanna Seymour in de ledige vertrekken van Anna Boleyn zou kunnen binnenleiden. Volkomen eenstemmigheid in de kamer, der pairs werd niet vereist.

Er werd in de zestiende eeuw in Engeland onder het volk fierheid, aangetroffen, maar, behoudens enige uitzonderingen, heerste er bij de aanzienlijken een slaafse geest. De bijl, waaronder het hoofd gevallen was van de eerwaarden bisschop van Rochester en van de ouden kanselier Thomas More, had een vreselijke les gegeven aan allen, die geneigd zouden geweest zijn, om zich tegen de d'Espotische begeerten van de vorst te verzetten.

Het gerechtshof was bevreesd om de koningin te plaatsen tegenover de enige getuige ten baren laste, de muzikant, en sprak zonder andere vorm van proces het schuldig over haar uit.

De onbegrijpelijke gemakkelijheid, waarmee de edelen destijds gewoon waren, zich aan de onbuigzame wil van de monarch te onderwerpen, liet geen de minste twijfel over aangaande de noodlottige ontknoping van dit treurspel.

(De laatste regels van dit verhaal zijn gedagtekend 2 Juni 1536, slechts veertien dagen nadat de koningin veroordeeld was. De schrijver, heer van Milverne, was, naar het schijnt, getuige van dit toneel.)

De opperrechter, hertog van Norfolk, verklaarde dat de koningin door de constabel Sir William Kingston in verzekerde bewaring zou worden genomen, naar de gevangenis van de koning, de Tower zou worden teruggeleid, in de tuin van genoemde Tower gebracht, zoals de koning dit bevelen zou, en daar verbrand of onthoofd zou worden, naar het goedvinden van zijn Majesteit.

Daar het gerechtshof een kleine ruimte wilde laten voor het medelijden van Hendrik VIII, liet het hem de bepaling van de uitvoering van de doodstraf over; hij kon de koningin de gunst verlenen, *dat ze alleen onthoofd werd*.

Anna vernam met kalmte dit schandelijk vonnis. Haar gelaat veranderde volstrekt niet; het gevoel van haar onschuld ondersteunde haar. Haar ogen en haar hand ten hemel heffende riep ze uit: "O Vader, o Schepper! o Gij, die de weg, de waarheid en het leven zijt! Gij weet, dat ik die dood niet verdiend heb!"

Zich daarop tot haar wrede oom en de andere pairs wendende, zei ze:

"Mylords, ik zeg niet dat mijn mening de voorkeur moet verdienen boven uw oordeel; maar als gij gronden hebt om het te rechtvaardigen, dan moeten het andere zijn dan die, welke gij voorgebracht hebt; want ik ben volkomen vrij van de dingen, waarvan ik beschuldigd word, zodat ik God niet kan bidden ze mij te vergeven.

Ik ben de koning mijn heer altijd getrouw geweest. Misschien heb ik hem niet zo'n volkomen nederigheid, zo'n diepe eerbied getoond, als zijn goedheid jegens mij en de grote eer, waarmee hij mij overladen heeft, wel verdienen. Ik beken dat ik hem dikwijls verdacht heb, dat ik jaloers was. en dat ik de wijsheid of de kracht niet had om dit tegen te gaan. Maar het is God bekend, dat ik op geen andere wijze tegen hem misdaan heb.

Denkt niet dat ik zo spreek, met het doel om mijn leven te verlengen; want ik heb geleerd te sterven, door Hem, die zelfs redt uit de dood, en Hij zal mijn geloof versterken. Meent evenwel ook niet, dat ik in zo'n geestvervoering verkeer, dat ik er mij niet over bekommeren zou om mijn onschuld staande te houden. Ik weet dat het mij weinig zou baten haar in mijn laatste ogenblikken te verdedigen, als ik haar niet mijn ganse leven lang zorgvuldig bewaard had, zoals ooit een koningin dit gedaan heeft; toch zullen mijn laatste woorden mijn eer rechtvaardigen.

Wat mijn broeder en de andere edellieden betreft, die onrechtvaardig veroordeeld zijn, ik wenste wel te sterven om hen te redden; maar omdat dit de wil van de koning niet is, zal ik in vereniging met hen de dood ingaan.

En dan zal ik leven in de eeuwige rust en in de eindeloze vreugde, waar ik God zal bidden voor de koning en voor u, mijn heren!"

De wijsheid en welsprekendheid dezer rede, die verhoogd werden door de schoonheid van de koningin en de treflenden toon van haar stem, bewogen haar vijanden. Maar Norfolk, die besloten had zijn schandelijke betrekking te vervullen, beval haar de tekenen der koninklijke waardigheid af te leggen. Dit deed zij, en nadat ze zich in aller gebed had aanbevolen, keerde ze terug naar haar gevangenis.

Lord Rocheford werd nu voorgebracht, en nam de plaats van zijn zuster in. Hij was

kalm, standvastig, en antwoordde op alles punt voor punt met veel juistheid en beslistheid. Maar tevergeefs bevestigde hij de onschuld van de koningin; tevergeefs verklaarde hij haar altijd een zuster, als een "eerbiedwaardige dame" geëerd te hebben, hij werd veroordeeld om onthoofd en gevierendeeld te worden.

Daarop ging het gerechtshof uiteen, en terwijl de hovelingen, die met het bloed van een onschuldige koningin hun slaafse onderwerping aan de vreselijkste van de d'Espotten verzegeld hadden, tot hun uitspanningen, of hun lage vleierijen terugkeerden, wendde de lord major zich tot een van zijn vrienden en sprak: "Er is slechts één zaak, die ik in dit proces ontdekken kan, en dat is het bepaalde besluit om zich tot elke prijs van de koningin te ontdoen." Ziedaar het oordeel van de nakomelingschap.

De ongelukkigen, die aan deze schandelijke samenzwering deel hadden, waren verlangend om er een einde aan te maken.

Op 17 Mei werden de edellieden, die het vonnis moesten ondergaan, in een zaal van de Tower bijeengebracht. Ze omhelsden elkaar, bevalen zich aan God en maakten zich gereed om te vertrekken.

De gouverneur van de Tower vrezende voor een redevoering op het schavot, herinnerde hun, dat de eerbied, die ze de koning verschuldigd waren, hun niet veroorloofde, de rechtvaardigheid van hun vonnis in twijfel te trekken.

Ze kwamen op de plaats van de terechtstelling.

Lord Rocheford meende niet te moeten zwijgen, en zich tot de toeschouwers wendende, zei hij: "Vrienden, ik ga sterven, omdat zijn Majesteit het wil. Ik klaag niet over mijn dood, want het ontbreekt mij niet aan zonden in mijn leven, maar nooit heb ik de koning beledigd. God schenke hem een goed en lang leven."

Daarop, volgens de kroniekschrijver" legde hij zijn hoofd onder de bijl, die het met één slag van de romp scheidde.

Na hem werden Norris, Weston en Brereton eveneens onthoofd.

Voordat de koning evenwel zijn echtgenote liet ombrengen, wenste hij nog een niet minder wrede daad te verrichten. Hij had besloten, om niettegenstaande de tegenwerpingen van Northumberland, zijn huwelijk met Anna voor nietig te verklaren. Wilde hij daardoor het verwijt voorkomen, dat hij zijn eigen echtgenote door beulshanden had laten ombrengen? Of liever wilde hij, door toorn vervoerd, op de koningin alle slagen te gelijk doen neerkomen? Wij weten het niet. Hoe dit zij, in zijn toorn begreep de koning zelfs niet, dat hij zich tegensprak, dat, indien er geen huwelijk tussen hem en Anna was geweest, er ook geen overspel had plaats gehad, en dat het vonnis, op die misdaad gegrond daardoor van zelf vernietigd werd. Cranmer" de ongelukkigste, maar misschien de meest schuldige van al de heren, die zich slaafs aan de d'Espotische wil van de vorst onderwierpen, meende, naar het schijnt, dat de zaak van de koningin op die wijze beter zou worden, dat haar leven zou worden gered, als ze niet meer kon beschouwd worden de echtgenote van Hendrik te zijn geweest.

Dit verschoont, hoewel in geringe mate, zijn grote zwakheid. Hij zei tot. de ongelukkige Boleyn, dat hij in last had om een middel te beramen, ten einde de band, waarmee ze aan de koning verbonden was, als van gener waarde te verklaren.

Anna, die nog in verwarring was over het tegen haar uitgesproken vonnis, dacht ook dat dit iets was, dat uit een overblijfsel van achting bij Hendrik voor haar voortkwam, ten einde haar de bitterheid van de dood te besparen.

Er ontstond enige hoop bij haar, en zich verbeeldende, dat ze eenvoudig verbannen

zou worden, vatte ze het voornemen op om naar het vasteland terug te keren. "Ik zal naar Antwerpen gaan," zei ze aan de maaltijd, met een bijna vrolijken blik.

Ze wist, dat ze in die stad Protestanten zou aantreffen, die haar met blijdschap zouden ontvangen. IJdele hoop! In dezelfde brief, waarin de gouverneur van de Tower dit rondborstige woord der, koningin meedeelt, vraagt hij de bevelen van de koning, omtrent de inrichting van het schavot. Hendrik wilde zelf bevel geven aangaande de inrichting van die planken, die met onschuldig bloed zouden geverfd worden.

Op 17 Mei, ten negen ure 's morgens, kwamen de lord kanselier" de hertog van Suffolk, de graaf van Essex (Cromwell), de graaf van Sussex en veel leraars en aartsdiakenen de kapel van Lambeth binnen.

De aartsbisschop daar plaats genomen hebbende, liet de bedenkingen voorlezen, die ingebracht waren tegen het huwelijk van Hendrik VIII met. Anna Boleyn; de procureur van de koning en die van de koningin namen ze aan, en de primaat verklaarde, dat het gesloten huwelijk ongeldig en van geen waarde was. De koningin was daarbij niet tegenwoordig, zoals sommige geschiedschrijvers gemeend hebben.

Op dezelfde dag (17 Mei) toen de echtscheiding van Anna Boleyn uitgesproken was, was da Casale, de gezant van Engeland te Rome, die de gevangenneming van de koningin had vernomen, naar het paleis des pausen gegaan, om aan Paulus III deze heugelijke tijding te brengen.

"O, antwoordde de paus op blijde toon, "ik heb niet opgehouden die genade van de hemel af te smeken, en ik heb er altijd op gehoopt! Nu kan zijn Majesteit een wonderlijk werk tot stand brengen tot welzijn van de Christenheid. Laat de koning zich met Rome verzoenen, en hij zal van de koning van Frankrijk en van de keizer alles bekomen wat hij slechts verlangen kan. Laat ons vrienden zijn. Ik zal hem tot dat einde een nuntius zenden."

Toen de tijding van de dood van kardinaal Fisher te Rome aankwam," zei hij met het oog op de vreselijke bul, "zag ik mij wel is waar gedrongen tot een enigszins harde maatregel over te gaan. Maar ik heb nooit bedoeld om de daad op het woord te laten volgen."

Alzo moest, volgens de paus en zijn aanhangers, de inhechtenisneming van Anna Boleyn Rome en Engeland verzoenen. Dit feit wijst op een van de oorzaken, die Norfolk en andere Rooms en er toe brachten, om deel te nemen aan de moord van Anna Boleyn.

Wederom dezelfde dag (17 Mei) tegen de avond, vernam de koningin, dat het vonnis bepaald voltrokken zou worden. Ofschoon er verklaard werd, dat ze nooit de echtgenote van de koning was geweest, moest het vonnis tegen haar uitgesproken wegens overspel, niettemin uitgevoerd worden. Zozeer verstond Hendrik de kunst om recht te doen.

Anna begeerde het Avondmaal des Heeren te gebruiken. Ze verzocht alleen gelaten te worden. Des nachts ten twee ure kwam de kapelaan; maar voordat ze aan dat heilige sacrament deel nam, was er iets, dat ze begeerde te doen. Een misslag woog op haar hart. Ze gevoelde dat ze zich bezondigd had jegens koningin Catharina, toen ze er in toestemde met de koning te huwen. Haar geweten verweet haar, dat ze met Maria niet goed gehandeld had. Ze ondervond daarover een diepe droefheid, en verlangde voordat ze stierf het onrecht te herstellen, dat ze de dochter had aangedaan van de vrouw, wier plaats ze had ingenomen.

Anna zou zo graag zich tot Maria begeben, en hoewel koningin zich aan haar voeten geworpen en vergeving van haar afgesmeekt hebben; maar ze kon de gevangenis niet anders verlaten dan om het schavot te beklimmen. Daar ze evenwel vast besloten had haar misslag te belijden, zo deed ze het op een treffende wijze, die alleszins toonde hoe oprecht haar berouw was, en hoe onwankelbaar beslist ze zich voor de dochter van Catharina wilde verootmoedigen.

Ze verzocht lady Kingston, de vrouw van de gouverneur van de Tower, die niet zeer lief voor haar geweest was, op haar stoel te gaan zitten. Toen deze zich hiertegen verzette, dwong ze haar daartoe, en op haar knieën vallende, zei ze onder een vloed van tranen: "Ik draag u op, en zo gij het niet doet, zult gij het voor God te verantwoorden hebben in mijn naam te gaan naar prinses Maria, u voor haar op de knieën te werpen, zoals ik dit nu voor u doe, en haar te vragen mij al mijn misslagen te vergeven. Ik heb volstrekt geen rust in mijn geweten," voegde ze er bij, "voordat gij dit gedaan hebt."

Op het ogenblik dat ze voor de troon Gods moest verschijnen, wilde ze een misslag herstellen, die zwaar op haar hart drukte. "In dit opzicht," zei zij, "wil ik handelen zoals het een Christen betaamt."

Deze treffende daad doet ons hopen, dat indien Anna tijdens haar leven eenvoudig een eerlijke Protestantse was geweest, die al teveel vertrouwde op haar goede werken, de beproeving thans vrucht droeg en ze een was Christin was geworden. Weldra zou ze daarvan nog een treffender bewijs geven.

Toen ze opstond gevoelde Anna zich meer gerust en maakte zich gereed tot het heilig Avondmaal. Voordat ze daartoe overging verklaarde ze opnieuw rein te zijn van de misdaad, die haar ten laste gelegd werd. De gouverneur was daarbij tegenwoordig; hij bleef niet in gebreke Cromwell kennis te geven van die verklaring, als in de tegenwoordigheid Gods afgelegd.

Anna had in de dood van Christus een nieuwe kracht ontvangen om haar dood te ondergaan; ze smachtte naar het ogenblik, dat een einde zou maken aan haar smarten. Tegen haar verwachting kwam men haar aankondigen, dat de voltrekking van het vonnis tot de volgende dag was uitgesteld.

"Mijnheer Kingston," zei zij, "ik verneem dat ik heden middag niet moet sterven; dat bedroeft mij zeer. Ik dacht dat ik alsdan niet meer zou zijn en mijn smart voorbij zou wezen."

"Mevrouw!" antwoordde de gouverneur, "gij zult geen pijn voelen, de slag zal zo licht, zo behendig zijn."

"Ja, hernam Anna, "men zegt dat de beul zeer bekwaam is," en haar hand aan haar hals brengende, zei ze glimlachende: "En mijn hals is dun." Kingston ging heen.

Intussen waren de vrome aanhangers van de Roomse opperheerschappij verheugd, en lieten de verwachtingen blijken, die de dood van Anna bij hen verwekte, "Sire, kwam men de koning zeggen, "de waskaarsen, die op het graf van koningin Catharina staan, zijn plotseling van zelf aangestoken! Uit dit wonder maakte men op, dat het Rooms-Katholicisme Engeland opnieuw zou gaan verlichten. De priesters hieven het Deo Gratias aan, en het gerucht werd verspreid, dat deze nieuwe op de Hervorming behaalde overwinning ingewijd zou worden door met Anna een troep ketters op te hangen. Vrienden en vijanden beschouwden de zaak van Anna als niet te scheiden van de zaak van het Protestantisme, en veel Evangelische Christenen, die meenden, dat wanneer Anna eenmaal dood was, er niemand meer zou zijn om hen te beschermen, maakten zich gereed om het koninkrijk te verlaten.

Hendrik evenwel verlangde vurig een woord van Anna te hebben, waaruit bleek, dat ze hem niet bezwaarde; hij zond iemand tot haar met de last om haar goed te doorgronden, om zich te verzekeren, of de hoop om aan de dood te ontkomen haar niet zou overhalen hem te voldoen.

Anna antwoordde, en dit waren de laatste woorden, die ze de koning liet overbrengen: "Zeg aan zijn Majesteit, dat wat mijn verplichtingen te zijn opzichte betreft, ik niets heb te belijden, en verzeker hem, dat het mij onmogelijk zou zijn iets te verbergen voor een vorst, die mij met zoveel gunstbewijzen heeft overladen. Van een eenvoudig meisje maakte hij mij tot hofdame, van hofdame maakte hij mij tot markiezin; van markiezin tot koningin; en thans, nu hij ziet, dat hij niet bij machte is mij een grotere eer op aarde aan te doen, wil hij, door de marteldood, die hij mij bereidt, mij tot een zalige in de hemel maken."

De edelman ging dit edelmoedig afscheid aan zijn meester overbrengen. Haar gevangenebewaarder zelfs getuigde van de vrede, van de blijdschap, die het hart van Anna in die plechtige ogenblikken vervulde. "Vele mannen en vrouwen zijn in de Tower opgesloten geweest en gevonnist geworden," schreef Kingston aan Cromwell, "en ik heb altijd gezien dat ze zeer bedroefd waren, maar ik zie wel, dat deze dame veel blijdschap en genoegen in de dood heeft."

Alles werd gereed gemaakt om de moord zonder openbaarheid en zonder gerucht te doen plaats hebben. Kingston kreeg bevel om al de vreemdelingen uit de Tower te verwijderen, en hij haastte zich dit te doen.

Op 19 Mei, tegen elf ure 's morgens, kwamen de hertogen van Suffolk en Richmond, de lord kanselier, Cromwell, de lord major, de Scherifs en de Aldermen in de Tower en namen plaats in de tuin. Het instrument voor het vonnis was in het gras neergezet. De beul, die Hendrik uit Calais had laten komen, bevond zich daar met zijn wapenen en zijn knechten. Een kanon, op de muren van het kasteel geplaatst, moest aan de koning en aan het volk het ogenblik van haar dood bekend maken.

Enige ogenblikken voor twaalfen verscheen Anna, in zwart damast gekleed en omringd van vier van haar hofdames. Ze naderde het blok, waarop ze haar hoofd moest neerleggen. Haar tred was vast, haar aangezicht kalm; uit alles bleek de meest volkomen onderwerping. Ze was toen dertig jaren oud, en "nooit had men haar zo schoon gezien," zegt de Fransman, haar tijdgenoot, die toen in Londen was. Uit haar ogen blonk een smartelijke onderworpenheid; een liefelijke glimlach was te onderkennen in de blik, die ze sloeg op de personen, die dit treurig schouwspel, bijwoonden.

Maar op het ogenblik, dat de beul met zijn knechten de laatste voorbereidselen maakte, was ze zo aangedaan, dat ze op het punt stond onpasselijk te worden. Allengs kreeg ze echter haar krachten terug, en haar geloof in de Zaligmaker vervulde haar weer met vrijheid en moed.

Het is van belang om te weten hoe ze in dit laatste en plechtige ogenblik dacht over de koning. Ze had aan Maria laten vragen, haar hare misslagen te vergeven; ze zelf moest, wilde ze als Een Christin sterven, aan Hendrik zijn misdaden vergeven. Ze moest de Zaligmaker gehoorzaam zijn, die gezegd heeft: *Hebt uw vijanden lief, zegent ze die u vervloeken.*"

Ze had dit alles vergeven, maar ze moest het verklaren voordat ze stierf, en als ze

waarlijk nederig was, moest ze het doen zonder gemaaktheid. Ze vatte het woord op, en zich wendende tot degenen, die haar onderdanen geweest waren en haar thans omringden, zei zij:

"Goede mensen, ik kom hier niet om mij te rechtvaardigen; ik beveel mijn rechtvaardiging alleen aan Christus, op wie ik geheel en al vertrouw. Ik wil niemand beschuldigen. Ik weet dat alles wat ik tot mijn verdediging zou kunnen aanvoeren, u niet aangaat, en mijn leven ook niet redden kan. Ik kom hier alleen om te sterven, zoals ik daartoe veroordeeld ben.

Ik beveel mijn rechters in de barmhartigheid des Heeren. Ik bid God (en verzoek u hetzelfde te doen) dat Hij uw goede koning en hem geve lang over u te regeren; want hij is een edel en barmhartig vorst, die altijd voor mij een goed en genadig heer is geweest. En thans neem ik afscheid van de wereld en van u allen. Ik wens van ganser harte, dat gij allen voor mij bidt. O Heere! ontferm u over mij! Mijn ziel beveel ik Gode."

Dit waren de eenvoudige woorden, waarmee Anna de vredelievende gevoelens jegens haar echtgenoot uitdrukte, waarvan haar hart vervuld was, op het oogenblik dat hij haar het leven benam. Had ze gezegd, dat ze hem vergeving schonk, dan had ze op de misdaad van de koning gewezen, en zou het de schijn gehad hebben alsof ze zich op haar edelmoedige vergeving iets liet voorstaan. Dit deed ze niet. Gedurende een gedeelte van hun verbintenis was Hendrik voor haar een goed heer geweest. Ze wilde alleen het goede in herinnering brengen, en begroef het kwade in de vergetelheid. Ze deed dit zonder enigszins aan haar zelf te denken, ze wist, dat voordat haar vriendelijke woorden de vorst ter ore kwamen, de bijl haar zou getroffen hebben, en het Hendrik onmogelijk zou zijn de noodlottige slag tegen te houden.

Deze zo Christelijke toespraak kon niet anders dan een diepe indruk maken op allen, die haar hoorden. Een ieder, die de ongelukkige koningin aanzag, ondervond een diep medelijden en een innige smart. Hoe standvastiger ze werd, hoe meer de standvastigheid week bij hen, die van dit treurig toneel getuigen waren. Weldra konden ze hun tranen niet weerhouden, terwijl het slachtoffer kracht bezat om de haar te onderdrukken. Een van de dames van het koninklijk slachtoffer naderde om haar ereen doek voor de ogen te binden; maar Anna weigerde dit, zeggende dat ze de dood niet vreesde; ter herinnering aan dit oogenblik gaf ze haar haar geschreven gebedenboekje, dat ze medegenomen had.

Daarop boog de koningin zelf haar blanke hals, nam haar kap van het hoofd, om alle beletsel weg te nemen, dit kapsel was destijds van achteren ahangende. Vervolgens viel Anna op de knieën, en bleef enige oogenblikken sprakeloos en onbewegelijk, daar ze in stilte bad. Ze stond daarna op, naderde het noodlottige blok en legde haar hoofd er op: *"O Christus, ik beveel U mijn ziel!"* riep ze uit.

De beul, getroffen door de zachte uitdrukking van haar gelaat, aarzelde enige seconden, maar hij vatte weer moed. Anna riep weerom: *"O Jezus! ontvang mijn geest."*

Op dit oogenblik trof haar het zwaard van de beul en haar hoofd viel. De toeschouwers lieten een kreet horen, "alsof de slag hen zelf getroffen had."

Dit is tot eer van de vijanden, van Anna, zodat wij dit getuigenis wel kunnen geloven. Maar dadelijk daarop liet zich een ander geluid horen. De kanonnier, die de wacht hield op de muur, had nauwkeurig de verschillende bewegingen van dit toneel gadegeslagen, met een brandende lont in de hand.

Nauwelijks was het hoofd gevallen, of hij gaf vuur, en de slag die tot in de verte weerklonk, verkondigde aan Hendrik de tijding van de misdaad, die hem Johanna Seymour tot vrouw gaf.

De dames van koningin Anna, ofschoon bijna gevoelloos van smart, wilden evenwel niet, dat het edele overschot van een meesteres, die ze zo liefgehad hadden, door onmenselijke handen werd aangetast; ze namen het lijk, wikkelden het in een linnen laken, en brachten het, bijna onder de last bezwijkende, naar een houten kist, die uit het tuighuis gehaald was, en vroeger gediend had tot bewaring van pijlen.

Deze oude wapenkist was tot laatste verblijfplaats gekozen voor haar, die de prachtigste paleizen had bewoond; men had zelfs niet gezorgd voor een behoorlijke doodkist.

De dames legden daarin het lichaam en het hoofd van Anna, "waarvan de lippen en de ogen zich nog bewogen," zegt een verhaal, alsof die mond nog de laatste door haar uitgesproken woorden herhaald had. Dadelijk daarop werd ze in de kapel van de Tower begraven.

Zo stierf Anna Boleyn. Indien de geweldige hartstocht van een vorst en de laagheid van zijn hovelingen haar een eerste dood berokkenden, zo hebben de haat en lichtgelovigheid haar een tweede dood doen ondergaan. Maar een schandelijke laster, door ontaarde wezens voortgebracht, moet door mannen van gezond verstand luide verworpen worden. Niet tevergeefs gaf Anna in haar laatste ogenblikken haar zaak over in de hand Gods, en wij geloven dat zij, die zonder hartstocht en vooroordeel te werk gaan, overal in onze dagen, en zelfs in de Roomse kerk, zich met verontwaardiging afkeren van de lage leugens van hatelijke hovelingen en de lichtgelovige fabelen van die papist Sanders en zijn navolgers.

Op de morgen van die dag had Hendrik VIII zich in het wit gekleed, als voor een feest, en een jacht partij uitgeschreven. Alles was in beweging in de omtrek van het paleis; de jagers liepen heen en weer, de honden blaften, de hoornen werden geblazen, de heren kwamen van alle kanten aan. Toen het gezelschap bijeen was, begaf men zich naar het Eppinger bos, en de jacht begon. Tegen twaalf ure verenigden de jagers zich om uit te rusten, onder een eikenboom, die nog de naam van Hendriks eik draagt. De koning zat onder die boom, omringd van zijn gevolg en zijn honden; hij luisterde en scheen gejaagd te zijn.

Eindelijk werd er een kanonschet in het bos vernomen; dit was het bepaalde sein: het hoofd van de koningin was gevallen. "Ha, ha!" zei Hendrik opstaande, "het is afgelopen! Laat de honden los, en laat ons de jacht hervatten."

Dadelijk daarop klonk het geluid van de hoornen en trompetten, en werden de honden en paarden weer ter jacht geleid.

Die ongelukkige vorst, door hartstocht verblind, vergat dat er een God is, wie hij verantwoording schuldig was van het zwaard van, de Tower en van het trompetgeschal in het bos; door die wrede daden, die de harten zelfs van zijn hovelingen in opstand moesten brengen, stempelde hij zichzelf met het brandmerk der grote misdadigers. De koning en zijn hofstoet traden vóór het invallen van de nacht het paleis binnen.

Hendrik was dan nu eindelijk, vrij. Hij had Johanna Seymour willen hebben, en overspel, bloedschande, ja alles was uitgedacht geworden, om de banden, waarmee hij aan Anna verbonden was te verbreken. Daar de bewijzen voor de misdaad van Anna

ontbraken, moesten de woeste daden van de koning daarin voorzien; kan men waarlijk met het oog op de wreedheid van de echtgenoot, nog twijfelen aan de onschuld van de echtgenote?

Om den, schijn van ontrouw te vermijden was Hendrik onmenselijk geworden. Thans was het doel bereikt, en had hij alleen het genot van zijn misdaad te smaken. Door zijn vurig verlangen om aan zijn hartstocht te voldoen, ging hij al de perken van de welvoeglijkheid te buiten. De smartelijke dood van haar, die hij zozeer had liefgehad, de Christelijke woorden door haar uitgesproken, terwijl ze om zo te zeggen de wrede hand kuste, die haar de slag toebracht, niets was in staat het hart van die man te vertederen, en reeds de volgende dag huwde hij de jonge hofdame.

Moeilijk zou men op treffender wijze hebben kunnen uitdrukken: "Daarom is Anna niet meer!"

Plaatste men het bebloede blok, waarop Anna's hoofd gevallen was en, het schitterend altaar, voor hetwelk Hendrik en Johanna aan elkaar verbonden werden, naast elkaar, dan begreep iedereen de geschiedenis. Die wellustige en tevens wrede vorst hield er veel van, om de meest tegenstrijdige zaken naast elkaar te plaatsen, misdaad en feesten, bruiloft en dood zinnelijkheid en haat. Hij toonde de prachtigste, de meest beschaafde vorst van Europa te zijn, maar ook gelijk te staan met die barbaarse koningen.

Van de Heidense volkstammen, die er behagen in schepten, om degenen die hun gunstelingen en zelfs de voorwerpen van hun meest hartstochtelijke liefde geweest waren, door het zwaard te doen omkomen. Men moet naar een zeer verschillenden maatstaf te werk gaan, om dezelfde persoon te beoordelen, wanneer men hem dan eens als privaat persoon en dan weerom als openbaar mens beschouwt.

Tudor die als echtgenoot, als vader, als vriend zo schuldig was, heeft als vorst ook iets goeds voor Engeland gedaan; Lodewijk XIV had evenals Hendrik VIII enige trekken van een groot koning; en zijn zedelijk leven was stellig niet beter dan dat van de Lodewijk XIV. Hij had evenveel en zelfs meer maîtresses dan de voorganger van de Stuarts vrouwen had. Het enige voordeel, dat de Franse vorst had boven de Engelsen was, dat hij zich van haar kon ontdoen, zonder dat hij haar het hoofd behoefde af, te slaan.

De dood van Anna Boleyn verwekte in Europa een grote opschudding, zoals dit vroeger het geval was geweest met de dood van Fisher en van More. Haar onschuld, die door Hendrik, naar men zegt, op zijn sterfbed erkend werd, werd door sommigen ontkend, door andere erkend; maar alle gemoedelijke mensen gaven hun afschuw te kennen, toen ze dit vonnis, vernamen.

De vorsten en Protestantse Godgeleerden in Duitsland twijfelden er niet aan, of deze wrede daad was het onderpand van de verzoening, die Hendrik VIII de paus aanbood, en ze zagen af van het verbond, dat ze op het punt stonden met Engeland te sluiten.

"Zo ben ik dan toch bevrijd van die reis," zei Melancton zuchtende, die door de dood van Anna Boleyn, gevoegd bij die van Thomas More, telkens minder begerig werd om de vorst te ontmoeten, die hen gedood had.

"De koningin," zo ging hij voort, "beschuldigd veeleer dan overtuigd van overspel, heeft de doodstraf ondergaan, en deze gebeurtenis heeft grote veranderingen in onze plannen gebracht.

Later schreven de Protestanten deze dood vooral toe aan de paus. "Van Rome is die slag uitgegaan; in Rome worden al de listen en samenzweringen gesmeed. Petrarca

zelf noemde deze stad reeds e

*Een nest van verraad, waar de oude slang bereidt,
Het venijn, dat hij nu in de wereld verspreidt.*

Er ligt hier, naar mijn mening, een fout in de tijdrekening. De samenzweringen van het Roomse hof tegen Elisabeth zijn oorzaak geworden, dat men hetzelfde ook dergelijke bedoelingen jegens de moeder van die Protestantse koningin geeft toegedicht. De vrienden van Rome in Engeland waren ongetwijfeld niet onschuldig aan deze misdaad; maar de meest schuldige was Hendrik VIII.

ELFDE HOOFDSTUK.

Beweging van de Hervorming na de dood van koningin Anna, en tegenwerking van de Katholieken en scholastieken. (Zomer van 1536.)

Na de dood van koningin Anna kwamen de partijen in verschillende richtingen in beweging. De vrienden ter Hervorming wilden tonen, dat de ongenade, waarin deze vorstin gevallen was, de zaak, die hun ter harte ging, niet behoefde te schaden, en meenden die ten gevolge de beweging Hervorming een stoot te moeten geven.

De vrienden van Rome en haar leer daarentegen verbeeldde zich, dat de dood van Anna hun zaak op een goeden voet had gebracht, en meenden hun krachten te moeten verdubbelen, om een volkomen overwinning te behalen. Dé laatste schenen werkelijk redenen tot bemoediging te hebben.

Had de dood van Catharina een verzoening van Hendrik VIII met de keizer bewerkt, op het oogenblik toen deze Engeland dreigde aan te vallen, nu scheen de dood, van Anna Boleyn die vorst te moeten verzoenen met Paulus III, die gereed stond zijn vreselijke bul uit te vaardigen. De vrouwen van Hendrik spelen een grote rol in zijn particulier leven, maar ze hebben een niet minder belangrijken invloed op zijn verhouding tot de Europese vorsten, en vooral tot de paus. Zodra deze laatste zag, dat Karel V en François I zich gereed maakten tot de oorlog, had hij zijn zoon belast, om aan Da Casale te laten weten, dat het hof van Rome zeer begerig was de oude vriendschap, die er met Engeland bestaan had, te herstellen. Weldra nam die begeerte toe.

Toen dan ook op 20 Mei de tijding van het proces tegen de koningin te Rome aankwam, waren de paus en de kardinalen daarover uitermate verblijd. De afgrijselijke lasteringen, waarvan die vorstin het slachtoffer was, waren te voordelig voor de zaak des Paus doms, om ze niet als waar aan te nemen, en allen waren overtuigd, dat als Anna de troon verloor, de acten die te Londen tegen de Italiaanse opperheerschappij gemaakt waren, met haar zouden vallen. Toen Da Casale de paus berichtte, dat de koningin in de, gevangenis was gezet, riep Paulus verrukt van blijdschap uit: "Ik heb altijd met het oog op zoveel deugden, als waarmee koning Hendrik begaafd is, geloofd, dat de hemel hem niet verlaten zou. Als hij zich met mij wil verenigen," voegde hij er bij, "zal ik gezag genoeg hebben om, de keizer en de koning van Frankrijk over te halen de vrede te sluiten, en zal de koning van Engeland, met de kerk verzoend, het bevel voeren over de potentaten van Europa!" Paulus III erkende zelfs zich bedrogen te hebben, toen hij Fisher tot kardinaal benoemde, en besloot deze pauselijke ontboezeming met de liefelijkste bewoordingen. Da Casale

van zijn kant zeer verblijd, vroeg of hij deze dingen aan de koning moest overbrengen. "Zeg hem," hernam de paus levendig, "dat zijn Majesteit zonder enige twijfel alles van mij verwachten kan."

Da Casale leverde dus zijn rapport te Londen in, en gaf te kennen, dat, indien Hendrik het minste teken van verzoening gaf, de paus hem dadelijk een nuntius zou zenden. Alzo stelde Paulus III alles in het werk, om de koning van Engeland te winnen. Hij verhief zijn deugden hoog, beloofde hem de voornaamste plaats in Europa, vleide hem als schrijver, en vreesde zelfs niet, als de onfeilbare, te bekennen, dat hij zich bedrogen had. Een ieder aan het hof van Rome was overtuigd, dat Engeland tot de schoot van de Kerk zou terugkeren; kardinaal Campeggi zond zelfs zijn broeder naar Londen, om het bisdom van Salisbury weer in bezit te nemen, waarvan hij sinds 1534 beroofd was. Tot op het einde van Juni gingen de paus en de kardinalen voort met goedheid en vriendelijkheid aan Engeland te bewijzen, en koesterden omtrent het terugkeren van Engeland de beste verwachtingen.

Zouden deze verwezenlijkt worden? Hendrik bestond uit een tweemens; zijn huiselijke hartstochten en zijn openbare daden vormden twee zeer onderscheiden afdelingen. Als mens door hartstocht bestuurd, ging hij soms als koning naar rechtvaardige inzichten te werk. Hij meende, dat noch de paus, noch enig vreemd vorst het recht had om in Engeland zelfs het minste gezag uit te oefenen.

Hij was dus vast besloten, (en dit redde Engeland) om de breuk met Rome te handhaven. Een zekere omstandigheid deed hem inzien, dat dit in alle opzichten het beste was dat hij doen kon.

Rome gebruikt twee middelen om de vorsten onder haar juk terug te brengen vleierij en belediging. De paus had het eerste aangewend; een man, destijds zonder invloed, een Engelsman, een bloedverwant en gunsteling van Hendrik VIII, Reginald Poole, belastte zich met het tweede. Hij bevond zich in 1535 in het noorden van Italië; en vervuld van liefde voor het pausdom en van haat jegens de koning, zijn weldoener, schreef hij ab irato een verdediging over de eenheid van de Kerk, aan Hendrik VIII gericht en vol bitterheid.

De wijze en vrome Contarini, aan wie hij haar liet zien, smeekte hem, om de uitdrukkingen te verzachten, die veel kwaad zouden doen. Toen Pole dit weigerde, drong Contarini er bij hem op aan, om ten minste zijn opstel aan de goedkeuring van de paus te onderwerpen; maar daar de jeugdige Engelsman bevreesd was, dat Paulus hem zou bevelen dit ongelukkige geschrift terug te houden, wachtte hij zich wel aan het verlangen van zijn vriend te voldoen. Zijn doel was niet om de koning tot bekering te brengen, maar de Engelsen in opstand te brengen tegen hun wettigen vorst, en ze over te halen om voor de Roomsse kerkvoogd te bukken. Dit werk, dat in de winter van 1536 ten einde was gebracht, voordat het proces van Anna aanving, kwam te Londen in de eerste helft van Juni.

Tonstall, bisschop van Durham en vriend van Pole, las eerst dit boek, waarin enige waarheden met grote dwalingen vermengd, voorkwamen; daarna deelde hij het mee aan de koning. Nooit had zo'n hoogmoedig vorst zo'n harde les ontvangen.

"Zal ik u schrijven, o vorst," zei de jeugdige Engelsman, "of zal ik het niet doen? Daar ik bij u de duidelijkste tekenen bespeur van de gevaarlijkste ziekte, en zoals dit werkelijk het geval is, verzekerd ben, dat ik de geschikte middelen bezit om u te genezen, hoe zou ik dan het woord terughouden, dat alleen u. het leven teruggeven kan? Ik bemin u Sire, zoals nooit een zoon zijn vader bemind heeft, en God zal misschien maken, dat mijn stem zal zijn als die van Zijn eigen Zoon, die de doden

zelfs zullen. horen. O vorst! gij brengt aan de kerk de noodlottigste slag toe, die haar treffen kan; gij ontnemt haar het opperhoofd, dat ze op aarde heeft. Waarom zou de koning, die het hoofd van de staat is, dezelfde plaats in de kerk innemen? Als wij de bewijsvoeringen van uw leraars aannemen, zouden wij tot het besluit moeten komen, dat Nero het hoofd van de Kerk is geweest. Wij zouden zeker lachen, indien het lachen niet plaats moest maken voor tranen. Er is tussen de kerkelijke en de burgerlijke macht een even grote afstand als tussen hemel en aarde. Er zijn drie rangen in de menselijke maatschappij: eerst het volk, daarna de koning, die de zoon des volks is, en daarna de priester, die de echtgenoot des volks, bijgevolg de vader van de koning is. Maar gij, die zo hoogmoedig zijt als Lucifer, plaatst u boven de stedehouder van Jezus Christus.

Hoe, gij hebt de kerk verscheurd zoals dit nog nooit op dit eiland gezien is; gij hebt haar beroofd, wredelijk gekweld, en gij wilt, op grond van zulke verdiensten, haar opperhoofd genoemd worden. Er zijn twee kerken; indien gij het hoofd van een zijt, dan is het niet van die van Christus, maar van die des bozen; indien gij het zijt, dan is het zoals satan, die de overste dezer wereld is, die hij onder zijn tirannie verdrukt. Gij regeert, maar op de wijze van de Turken. Een eenvoudig hoofdknikken van u heeft meer macht dan al de oudste wetten en rechten. Met het zwaard in de hand beslist gij over godsdienstige vraagstukken; is dat niet geheel en al Turks, geheel en al barbaars? O Engeland! als gij uw oude vrijheid niet vergeten hebt, welk een verontwaardiging moet u dan niet vervullen, als gij ziet dat uw koning u berooft van al uw schatten, ze veroordeelt, ze vermoordt, ze verkwist, en u niet anders dan tranen overlaat. Pas op, want als gij enige verzuchtingen laat horen, zult gij met nog zwaarder plagen bezocht worden. O mijn vaderland! het ligt aan u om uw grote smart in een zeer grote blijdschap te veranderen. Noch Nero, noch Domitianus, ja ik durf het bezweren noch Luther zelfs, als hij koning van Engeland geweest was, zouden zich hebben wil len wreken door mannen als Fisher en Thomas More om te brengen.

Welke koning heeft ooit meer blijken van eerbied gegeven aan het geestelijk opperhoofd, dan die Frans "die tot u o Hendrik! dat woord gericht heeft, dat door het Christelijk volk is toegejuicht ge: worden: "Uw vriend tot aan de altaren!" Amices, usque ad aras. Heeft keizer Karel niet de zeerovers ten onder gebracht?

Maar gij, is er enige zeerover voor wie gij onderdoet? Hebt gij niet de goederen van de Kerk geplunderd, de lichamen van de heiligen in de gevangenis geworpen, en de zielen in slavernij gebracht? Indien ik vernam, dat de keizer zich met zijn ganse vloot naar Constantinopel begaf, dan zou ik op mijn knieën voor hem vedervallen, en zou tot hem zeggen, al was het ook aan de ingang van de Hellespont: O keizer!, waar denkt gij aan? Ziet gij niet dat de Christelijke Republiek door een veel groter gevaar dan dat van de Turken bedreigd wordt. Wend de koers. Waartoe zou het dienen om de Turken uit Europa te verjagen, als er nieuwe Turken onder ons zijn opgestaan? Waarlijk de Engelsen hebben om minder gewichtige redenen hun koningen genoodzaakt de kroon neer te leggen."

Na deze aanspraak tot Karel V keert Reginald Pole tot Hendrik VIII terug, en terwijl hij zich verbeeldt de profeet Elia te zijn, die voor koning Achab staat, zegt hij tot hem met een grote vermetelheid: "O koning! de Heer heeft mij bevolen u te vloeken; maar als gij mij geduldig aanhoort, zal Hij u goed voor kwaad vergelden. Waarom zou gij dralen om uw zonden te belijden? Zeg niet, dat gij alles gedaan hebt naar de regelen van de Heilige Schrift. Weet de kerk, die gezag aan de Schrift verleent, niet wat aangenomen en wat verworpen moet worden? Gij hebt de bron van de wijsheid verlaten. Keer terug tot de kerk, o vorst, en alles wat gij verloren hebt, zult gij met

meer glans en met meer roem terugbekomen.

Maar indien iemand het geluid van de bazuin hoort, en er geen acht op slaat, wordt het zwaard uit de schede getrokken, het zwaard treft hem, en het bloed van de schuldige blijft op zijn hoofd."

Wij hebben nauwelijks een bloemlezing gegeven uit dit lange pleidooi, geschreven in de stijl van de zestiende eeuw, en dat in vier boeken verdeeld, honderd twee en negentig bladzijden in folio beslaat. Het kwam in Engeland op het ogenblik dat de onschuldige Anna veroordeeld werd, en Pole, zonder het te Weten, kwam op tegen deze daad, die even slecht, en misschien nog slechter was dan de vonnissen tegen Fisher en More. Hendrik las eerst niet de philippica van zijn scholier in haar geheel. Hij las er evenwel genoeg van, om deze brief te beschouwen als een belediging, een scheidbrief, door Italië hem gezonden. Hij beval Pole naar Engeland terug te kerken; maar deze herinnerde zich maar al te goed het uiteinde van Fisher en Thomas More, om te wagen hieraan gehoor te geven. Bisschop Tonstall, een van de vijanden van de Hervorming, schreef echter aan Pole, dat daar Christus het Hoofd van de Kerk is, men haar niet haar Hoofd ontnemt, wanneer men zich van de paus afscheidt. Deze weerlegging was kort, maar bondig.

De koning had besloten zijn onafhankelijkheid tegenover de paus te handhaven. Sommigen hebben beweerd, dat dit besluit aan het geschrift van Pole moet worden toegeschreven, en andere aan de invloed van Johanna Seymour. Die omstandigheden hebben enige invloed kunnen oefenen op het gemoed van Hendrik VIII; maar de grote reden, wij herhalen dit, was, dat hij in Engeland geen andere meester wilde dulden dan hij zelf. Gardiner beantwoordde Pole in een geschrift, dat hij de titel gaf van: De was gehoorzaamheid, waarvan Bonner de voorrede schreef.

Paulus III was de enige niet, die in de dood van Anna het teken van de zegepraal zag; prinses Maria dacht, dat ze weer de vermoedelijke erfgename van de kroon zou worden. Toen lady Kingston haar de Christelijke boodschap van Anna Boleyn overbracht, bleef de dochter van Catharina zeer ongevoelig voor die treffende stap, maakte daarvan gebruik in haar eigen belang, en stelde die dame een brief ter hand aan Cromwell, waarin ze hem verzocht haar voorspraak te zijn bij de koning, opdat ze weer hersteld werd in de rang, die haar toekwam. Hendrik wilde zijn dochter wel weer in genade aannemen, maar niet onvoorwaardelijk. "Mevrouw," zei Norfolk, die door de koning tot haar gezonden was, "ziehier enige artikelen, die gij hebt te ondertekenen."

De dochter van de fiere Catharina van Arragon moest vier punten toestemmen: de oppermacht van de koning, de bedriegerij van de paus, de bloedschande van haar eigen moeder, en haar onwettigheid. Dit weigerde zij. Daar Norfolk niets toegaf, tekende ze de twee eerste punten; maar de pen neerleggende, riep ze uit: "Wat mijn schande en die van mijn moeder betreft, dat nooit."

Cromwell dreigde; hij noemde haar een hardnekkige ontaarde vrouw, en zei dat haar vader haar zou verlaten. De ongelukkige prinses tekende alles. Ze werd weer in genade aangenomen, en ontving van toen af drie duizend pond sterling per jaar; maar ze bedroog zich, toen ze meende, dat het ongeluk van haar zusje Elisabeth haar weer op de trappen van de troon zou plaatsen.

Op 8 Juni kwam het parlement bijeen; de kanselier kondigde aan, dat de koning, niettegenstaande zijn tegenspoeden in het huwelijk, toegegeven had aan de nederige aanzoeken van de adel en een nieuwe verbintenis had aangegaan. De beide kamers

bekrachtigden de gedane zaken. Niemand had lust om de as op te rakelen, waaruit vonken zouden kunnen opvliegen, en een grote brand veroorzaken. In geen geval wilde men de aanzienlijkste mannen in het rijk, en vooral de koning niet in onaangenaamheid brengen. Al de aangevoerde gronden, zelfs de meest ongerijmde, werden aangenomen, men verlangde er een einde aan te maken. Nog meer: de koning werd bedankt voor de zeer uitnemende "goedheid, Nog hem er toe gebracht had, om zich te verbinden niet een dame, wier schitterende jeugd, opmerkelijke schoonheid en zuiverheid van bloed, de zekere waarborgen waren voor die gelukkigen uitslag, die een huwelijk met haar ongetwijfeld hebben moest. En zijn zeer eerbiedige onderdanen, die vast besloten hadden om de misdaden van hun vorst onder kronen te begraven, vergeleken hem wat de schoonheid betreft met Absalom, wat de kracht betreft niet Simson, en wat de wijsheid betreft met Salomo. Het parlement voegde er bij, dat daar de dochters van Catharina en van Anna beide onwettig waren, het recht van opvolging toekwam aan de kinderen van Johanna Seymour. Daar het zou kunnen gebeuren dat zij kinderloos bleef, verleende het parlement aan de koning het recht, om naar verkiezing in zijn testament de naam van zijn opvolger op te geven: een verbazend voorrecht, aan de meest grillige vorst verleend. Hij die deze bepaling niet met zijn eed bekrachtigde zou schuldig verklaard worden aan misdaad tegen de staat.

Toen het parlement aldus de zaken van de koning geregeld had, begon het die des lands te bepalen. "Mylords," zeiden de ministers op 4 Juli in de kamer van de pairs, "de bisschop van Rome, wie sommigen de naam van paus geven, heeft om aan zijn begeerte tot pracht en tirannie te voldoen, het woord Gods verduisterd, Jezus Christus uit de zielen uitgesloten, vorsten uit hun rijken verbannen, de geesten, de lichamen, de goederen van al de Christenen zich toegeëigend, en voornamelijk door zijn dromerijen en bijgelovigheden grote sommen geld aan Engeland afgeperst."

Het parlement beval, dat de straf van het *premunire* toegepast zou worden op hem, die het gezag van de Rooms en kerkvoogd zou erkennen, en dat elke student, elke geestelijke en elke burgerlijke ambtenaar verplicht was de paus af te zweren met een eed, uitgesproken in de naam van God en al de heiligen.

Deze Bill veroorzaakte een grote vreugde in Engeland; de Protestantse geest ontwaakte; er had een uitbarsting plaats van bijtende scherts, en het was duidelijk te zien, dat de burger in de hoofdstad van natuur geen vriend van de paus was. De mens is geneigd om te bespotten hetgeen hij geëerbiedigd heeft, zodra hij inziet dat hij bedrogen is geworden, en dan rangschikt hij onder de menselijke dwaasheden wat hij voor de wijsheid des hemels gehouden had.

Men zag te Londen die strijd van puntdichten ontbranden, die zo dikwijls te Rome gevoerd was tussen Pasquino en Marforio; alleenlijk was de scherts misschien soms een weinig bijtender. "Ziet gij," zei men, die stou, die de priesters om hun hals dragen; dat is de koord, waarmee de paus ze vasthoudt, en ze leidt waar hij wil. Het gezang van de vroegmetten, missen en vespers is niets anders dan gehuil, gefluit en vertoning. Een pot water in huis of een vijver langs de weg zijn even goed voor de doop als de doopvonten van de priesters."

Weldra daalde de bespottung af tot de lagere volksklasse: "Het wijwater is zeer nuttig," zei een bezoeker van de kroegen te Londen, "want daar er reeds zout in is, heeft men er alleen nog een ui in te leggen, om er een schapenbout in klaar te maken."

"Wat meent gij," zei een hoefsmid, "dat water is een uitmuntende remedie voor een paard, welks rug afgeschaafd is. Maar terwijl de lichtzinnigheid de zucht om geestig te zijn, zo'n laffe scherts voortbracht, die vaak een schaterend gelach deed ontstaan,

spraken de Evangelische Christenen, door liefde tot de waarheid gedrongen, ernstige woorden, waardoor de priesters meer vertoornd werden dan door de taal van de spotters. "De kerk," zeiden zij, "is niet de geestelijkheid; de kerk is de vergadering van de rechtvaardigen. Al wat in de kerk wordt gevonden en niet in de Schrift staat, moet opgegeven worden. Als, de zondaar bekeerd is, dan zijn al de zonden, die hij betreurt, hem genadiglijk vergeven door de Vader, die in de hemelen is.

Bij de redeneringen van de spotters en van de vromen kwamen die van de priesters. De vergadering van de geestelijkheid werd in de St. Pauluskerk bijeengeroepen. De bisschoppen kwamen, namen plaats, en een ieder kon de stemmen tellen, die Rome en de Hervorming op de bisschoppelijke bank hadden.

Voor de Hervorming: aartsbisschop Cranmer; Goodrich, bisschop van Ely; Shaxton, van Salisbury; Fox, van Hereford; Latimer, van Worcester; Hilsey, van Rochester; Barlow, van St. Davids; Waston, van St. Asaph; Sampson, van Chichester" negen stemmen.

Tegen de Hervorming: Lee, aartsbisschop van York; Stokesley, bisschop van Londen; Tonstall, van Durham; Longland, van Lincoln; Vesey, van Exeter; Clerk, van Bath; Lee, van Lichfield; Salcot, van Bangor; Ruge, van Norwich.

Negen voor en negen tegen!

Als Gardiner niet in Frankrijk was, zou de meerderheid tegen de Hervorming geweest zijn. Veertig priors en gemijterde abten, leden van het Hogerhuis, schenen de aanhangers van de traditie de overwinning te verzekeren. Het waren zelfs geene schakeringen, maar bepaalde kleuren die in de geestelijkheid onder dezelfde banier geschaard stonden, en met het oog op die veelkleurige troep, vroeg men zichzelf af, wie van die kleuren het winnen zou. Cranmer had er voor gezorgd dat de kerk niet werd verlaten, voordat men op dit punt helderheid had.

Nadat de bisschop van Londen de mis van de Heilige Geest had gezongen, werd de kansel beklommen door Latimer, die door de primate aangewezen was om de vergadering te stichten. Begaafd met een onafhankelijk stoutmoedig karakter en een praktisch doordringend gemoed, dat al het verkeerde wist te ontdekken en aan te wijzen, wilde hij een Hervorming, nog meer volkomen dan die, welke Cranmer eiste. Hij nam tot tekst de gelijkenis van de onrechtvaardigen rentmeester.

"Mijn broeders," zei hij, "gij zijt heden hier gekomen om belangrijke waarheden te horen. Gij wenst, hiervan ben ik verzekerd, hoe onwetend en onwaardig ik ook zijn moge, dat ik nuttige woorden tot deze vergadering breng. Ik zal aan uw verwachting voldoen."

Nadat hij daarop een inleiding had uitgesproken, vervolgde hij aldus: "Een getrouw rentmeester maakt geen valse munt, maar gebruikt die, welke zijn meester geslagen heeft. En toch hoe veel van onze bisschoppen, van onze abten, van onze priesters zijn er niet, die het zuivere goud des Heeren verachten alsof het koper ware, en bijvoorbeeld leken, dat de waarlijk krachtige vergeving van de zonden die is, welke met geld gekocht wordt, en niet die, welke Christus ons door Zijn dood verworven heeft!"

De gehele rede van Latimer was van die aard. Daarbij bleef het niet; des namiddags beklom hij de kansel.

"Gij kent, zei hij, het spreekwoord: *Een slechte raaf een slecht ei*. De duivel heeft de wereld gebaard, en de wereld op haar beurt, heeft veel kinderen gehad, zoals lord Hoogmoed, mevrouw Vraatzucht, mevrouw Gierigheid, mevrouw Ontucht en andere. Gij zult ze thans overal aantreffen, aan het hof, in de kloosters, onder monnikskapen,

onder koorgewaden. Er zijn veel kinderen des lichts onder de leken, en kinderen van de wereld onder de priesters. Ze verafschuwen hun moeder de wereld met hun woorden, maar omhelzen en kussen haar met hun werken. Ze roemen de matigheid van de Romein Curius, en leven elke dag alsof hun leven één slemppartij was. Onder de bisschoppen, de abten, de priors, de aartsdiakenen, dekens en andere van die soort, welke tot deze vergadering zijn bijeengekomen, om zich bezig te houden met hetgeen betrekking heeft op de leer van Christus en de voorspoed van het volk van Engeland, zie ik er velen van die aard. De wereld heeft ons sommigen van haar jonge wolven gezonden.

Wat hebt gij sinds zeven jaren en meer gedaan? Toont ons welk voordeel het Engelse volk getrokken heeft van uw langdurige en talrijke vergaderingen? Is het een haar dikte beter geworden? In Gods naam, wat hebt gij gedaan? Gij allen, zo machtige, zo talrijke vaders, wat hebt gij gedaan? Gij hebt twee dingen gedaan. Gij hebt een doden mens (William Francy) verbrand; dat is het eerste; en gij hebt een levend mens datimer zelf) willen verbranden; dat is het tweede. Gij hebt talrijke beraadslagingen gehouden, maar wat is daarvan de uitslag geweest? Niets. Is er iets door tot stand gebracht, waardoor Christus meer verheerlijkt, en het volk van Christus meer geheiligd is? Ik beroep mij daartoe op uw eigen geweten.

En hoe. komt dat? Omdat de kinderen van de wereld, die in uw vergadering meer talrijk of ten minste meer bekwaam zijn dan de kinderen des lichts, de listigheid van de vos en, de wreedheid van de leeuw hebben.

Waarde vaders en broeders, ik bezweer u bij de liefde Gods, als wij prelaten zijn wat de eer betreft, laat ons dan ook tonen dat wij het ook zijn wat de heiligheid, de welwillendheid, de naarstigheid en de oprechtheid betreft. Heft uw hoofden omhoog, slaat overal uw ogen in het rond, onderzoekt de dingen, die in de kerk van Engeland moeten Hervormd worden."

Nu ging Latimer, evenals Luther dit gedaan had in zijn *Beroep op de Duitse adel*, de misbruiken en dwalingen van de geestelijkheid opsommen, zoals de episcopale kerkvergaderingen, de ceremoniën, de heilige dagen, de beelden, de geloften, de bedevaarten, Zekere nachtwaken, die hij bacchanalen noemde, het huwelijk, de doop, de mis, de reliquiën, enz.

Na deze strenge schildering riep de bisschop uit: "Welnu zullen wij als wereldlingen naar onze woningen terugkeren? Zullen wij weer opnieuw beginnen onze mededienstknechten te slaan en te eten en te drinken met de dronkaards? Doen wij dit, dan zal God komen, ja, en Hij zal niet vertoeven. Hij zal komen en ons in de gevangenis zetten. Dat zal het einde zijn van ons treurspel. En die tanden, die hier lekkere beten vermalen, zullen daar in de hel knersen, verbrijzeld en vermorzeld worden.

Wilt gij dus niet voor eeuwig sterven, leeft dan niet als een wereldling op aarde. Predikt het woord Gods naar waarheid. Weidt met tederheid de kudde van Jezus Christus. Wandelt in het licht, opdat gij in de toekomstige wereld als de zon moogt blinken."

Een daad vol eenvoudigheid en kracht was met deze standvastige en moedige woorden gepaard gegaan. De eerwaarde leden van de vergadering hadden hun man gevonden, en zijn rede was voor hen bitterder dan alsem. Ze durfden evenwel hun toorn niet te laten blijken, want achter Latimer stond Cranmer, en ze vreesden dat achter Cranmer misschien de koning stond.

Weldra ontving de geestelijkheid, zonder daarover te durven klagen, een andere doodsteek. Het gerucht werd verspreid, dat Cromwell in de vergadering Hendrik VIII zou vertegenwoordigen.

"Hoe!" zo zei men, "een leek! een man, die nooit enige graad op een hogeschool behaald heeft!"

Maar hoezeer stonden de prelaten verbaasd, toen ze niet Cromwell zelf, maar zijn secretaris Dr. Petre, een van de bezoekers van de kloosters, zagen verschijnen, en moesten zien dat de primaat die afgevaardigde van een afgevaardigde naast zich liet plaats nemen. O

p 21 Juli kwam Cromwell zelf, en nam plaats boven al de prelaten. De leken namen stoutmoedig weer een plaats in die kerk in, waaruit ze zoolang gebannen waren geweest.

Iedereen kon verwachten, dat de kampvechters van de middeleeuwen zulke vernedering en, en vooral zo'n volle laag als die van Latimer, wel zouden beantwoorden met op hun beurt hun batterijen in werking te brengen, en te trachten die van hun tegenpartij te vernietigen. Ze begrepen wel, dat ze de opperheerschappij van de paus niet konden handhaven, en die van de koning aantasten, maar ze wisten, dat Hendrik gehecht was aan de transsubstantiatie en andere bijgelovige leerstelsels van de middeleeuwen. Ze vleiden zich om door die bres niet alleen Latimer, maar al de voorstanders van de Hervorming aan te vallen.

Het Rooms-Katholicisme wilde volstrekt niet vallen zonder zich verdedigd te hebben; het nam zich dus voor een krachtige aanval te doen, ten einde zich in Engeland te handhaven.

Toen het Lagerhuis Richard Gwent, aartsdiaken van de bisschop Stokesley en een ijverig ultramontaan, tot zijn aanvoerder gekozen had, begon het kabaal, en nadat de woorden van Wycleff, van de Lollards, van de Hervormers, en zelfs van de vrolijke burgers zorgvuldig bijeengebracht waren, stelde Gwent aan het Lagerhuis voor, om bij het Hogerhuis een aanklacht in te dienen tegen zeven en zestig slechte lesringen, Mala dogmata. Hij had niets vergeten, zelfs niet de afgeschaafde rug van het paard! tevergeefs werd er aangemerkt, dat al het laakbare in die lijst niets anders was dan onbescheiden. woorden, door ongeletterde mensen uitgesproken, die door de dwaasheid van hun verbeelding verleid waren, om die bijtende scherts uit te spreken. Tevergeefs werd er op. gewezen, dat bij de wedrennen, de ruiters, om zeker te zijn van hun doel te bereiken, het bepaalde punt overschrijden. De lijst van de Mala dogmata werd vastgesteld, zonder dat er een enkel artikel weggelaten werd.

Op 23 Juni kwam de woordvoerder met zijn lange lijst in het Hogerhuis. "Er zijn," zei hij, "zekere dwalingen, die onrust in het koninkrijk veroorzaken." Daarop las hij de zeven en zestig Mala dogmata voor.

"Er wordt beweerd," zei hij, "dat geen leerstelsel geloofd moet worden, indien het niet uit de Heilige Schrift kan bewezen worden; dat Christus, door Zijn bloed te storten, ons volkomen heeft verlost, zodat wij nu alleen hebben te zeggen: "Ik roep o God! Uw Majesteit aan, opdat Gij mijn ongerechtigheid vergeeft. Men zegt dat het sacrament van de mis niets anders is dan een stuk brood; dat de oorbiecht een uitvinding is van de priesters om de geheimen van de harten te leren kennen en geld in hun beurzen te brengen; dat het vagevuur een bedrog is; dat hetgeen men gewoonlijk de kerk noemt niets anders is dan de oude synagoge, en dat de was kerk is de vergadering van de rechtvaardigen; dat het gebed in de open lucht even veel afdoet als in een tempel; dat de priesters mogen trouwen. En die ketterijen worden niet alleen gepredikt, maar ook gedrukt in boeken, met het opschrift "met privilegie," cum privilegio, en de

onkundigen verbeelden zich, dat, dit betekent met goedkeuring van de koning.

De beide legers stonden tegenover elkaar, en nauwelijks had de middeleeuwse partij haar manifest gelezen, of men werd handgemeen. En welk een schrootvuur werd er toen niet gezien tussen de tegenstrijdige meningen. Men ging uiteen zonder tot enige beslissing gekomen te zijn. Iedereen vroeg zichzelf af, welke partij hij kiezen moest. "Geen van beiden," zeiden degenen, die meenden het bekwaamste te zijn.

"Wanneer twee sterke reizigers elkaar in een nauwe en steile doorgang ontmoeten, dan dringen zij elkaar zodanig, dat beide een gedeelte van de weg aan elkaar afstaan en het andere behouden."

De beide partijen van de vergadering moeten ook zo doen, en moeten geen overwinnaars en geen overwonnenen zijn. Er moest in de kerk, de pilaar van de waarheid, plaats zijn voor wit en zwart, voor ja en nee.

"Een treurig besluit," roept een geschiedschrijver uit, dat zo het de gewetens niet bevredigt, ten minste de toestanden redt!

Cranmer en Cromwell besloten van de gelegenheid gebruik te maken om de schaal naar de Engelse zijde te doen overhellen. Ze begaven zich naar de vergadering. Onderweg viel het oog van Cromwell op een vreemdeling. Het was een Schot, Alesius geheten, die naar Duitsland had moeten vluchten om zijn belijdenis van het zuiver Evangelie, en zich daar vooral aan Melancton verbonden had. Cranmer en Cromwell, die zo'n Evangelisch man, volkomen in overeenstemming met de Protestanten van Duitsland, en wiens moedertaal de Engelse was, graag in Engeland zagen, hadden hem uitgenodigd naar Londen te komen.

Melancton had hem voor de koning een brief meegegeven, ter begeleiding van zijn verklaring van de brief aan de Romeinen. Hendrik was zozeer ingenomen met de Schot, dat hij hem de titel gaf van schildknaap van de koning. Alesius woonde te Lambeth in het paleis van de aartsbisschop. Cromwell, die hem juist ter goeder ure bemerkte, riep hem en nodigde hem uit mee te gaan naar Westminster. Hij dacht dat een man van zo'n kracht hem van dienst kon zijn; het kan ook zijn, dat de toevallige ontmoeting door gemeenschappelijk overleg voorbereid was.

De Engelsman en de schot traden beiden de zaal binnen, waar de bisschoppen rondom een tafel zaten, terwijl een zeker aantal priesters rondom hen stond. Op het ogenblik, dat de vicaris generaal en Alesius, die de meesten van hun niet kenden, zich vertoonden, stonden allen op, en bewezen op die wijze hun hulde aan de vertegenwoordiger van de koning. Cromwell groette hen, wees de banneling de voornaamste plaat aan, tegenover de beide aartsbisschoppen, en sprak daarop: "zijn Majesteit zal niet rusten voordat er in overeenstemming met de vergadering en het parlement, een einde gemaakt ze aan de geschillen, die niet alleen in dit rijk, maar onder alle volken hebben plaats gehad. Beraadslaagt dus over die vraagstukken met liefde, zonder geschreeuw, zonder twist, en beslist ze door het woord van God. Stelt de Goddelijke en volkomen waarheid vast, zoals ze in de Schrift gevonden wordt."

Cromwell verlangde de onderwerping van allen aan de Goddelijke openbaring; de partij van de overlevering beantwoordde hem door menselijke leerstelsels en menselijk gezag op de voorgrond te plaatsen. De bisschop van Londen, Stokesley, nam het woord, en trachtte met zekere glossen en zekere plaatsen uit de scholastieken te bewijzen, dat er zeven sacramenten waren; de aartsbisschop van York en andere ondersteunden hem door hun drogredenen en hun geschreeuw. "Die woordenstrijd, dat geschreeuw," zei Cranmer, "betaamt aan deftige mannen niet. Laat ons de eer van Christus zoeken, de vrede van de Kerk, het middel waardoor de zonden vergeven

worden. Laat ons vragen hoe de beangstigde zielen vertroost kunnen worden, hoe ze die door het zien op hun zonden verontrust zijn, verzekerd kunnen worden van de liefde Gods. Laat ons bekennen, dat de mens niet gerechtvaardigd wordt door het uitwendig gebruik van de sacramenten, en dat wij alleen gerechtvaardigd worden door het geloof in de Zaligmaker. De primaat sprak op een bewonderenswaardige wijze en overeenkomstig de Schrift; die schone belijdenis moest ondersteund worden: Cromwell, die zijn schot tot nog toe had achtergehouden, stelde hem nu aan de geestelijkheid voor als "schildknaap van de koning," en zeide: "Wat dunkt u van deze twist?"

Nu stond Alesius op, en toonde in die vergadering van bisschoppen aan, dat er slechts twee sacramenten waren, de doop en het Avondmaal, en dat geen andere plechtigheid in dezelfde rang mocht geplaatst worden.

De bisschop van Londen werd toornig en draaide onrustig heen en weer op zijn zetel. Zou een eenvoudige Schot, die uit zijn land verjaagd, door de Duitse Protestanten ingehaald werd, de prelaten van Engeland de les lezen?

Op een verontwaardigden toon riep hij uit: "Dat is alles vals!"

Alesius verklaarde zich bereid hetgeen hij gezegd had te bewijzen uit de Heilige Schrift en ook uit de oude kerkvaders.

Toen stond Fox op, de aartsbisschop van Hereford, die uit Wittenberg was teruggekeerd, waarheen hij door de koning was gezonden, en waar hij door zijn gesprek met Luther en Melancton verlicht was geworden. Hij sprak waarlijk edele woorden. "Christus heeft thans over de Christenheid zoveel glans verspreid," zei hij, "dat de fakkel des Evangelies de duisternis verdreven heeft; de wereld zal zich niet meer laten verleiden door al die scholastieke warboel, waarmee vroeger de priesters hun hoofd en hun redeneringen vulden;" dit was gemunt op bisschop Stokesley en zijn vrienden.

"Het baat ons niet dat wij de Heere tegenstaan; zijn hand verdrijft de donkere wolken. De leken zijn thans beter met de Heilige Schrift bekend dan velen van ons. De Duitsers hebben de Griekse en Hebreeuws talen onderzocht, en daardoor de tekst des Bijbels zo gemakkelijk gemaakt, dat vrouwen, ja zelfs kinderen hem begrijpen, en veel leken de Schriften in de oorspronkelijke talen lezen. Men bedriegt zich zeer, wanneer men zich verbeeldt, dat ze zich zullen laten leiden door die kunstgrepen, die in de tijden van de onwetendheid zoveel hebben uitgewerkt. Pas op dat gij u niet blootstelt aan de verachting van de wereld. Als gij de stem Gods, weerstonde, zou gij de indruk geven dat er in u geen vonkje wetenschap of godsvrucht is. Met een opgesmukte welsprekendheid, een onbuigzaam gezag, een onbeschaamde machtsbetoning wordt niet altijd de overwinning behaald. De waarheid heeft zoveel kracht, dat ze niet kan uitgedoofd worden; van daar dat ze zoolang omsluiert thans overal het hoofd opheft, en niemand haar kan noodzaken zich te verbergen." Zodanig waren de welsprekende en Christelijke redevoeringen, waarmee de bisschoppen zelfs trachtten in Engeland de Hervorming te doen zegevieren, die men heeft willen voorstellen als. "het voortbrengsel van een liefdesgeschiedenis."

Alesius, door deze; Christelijke woorden bewogen, riep uit: "Ja het is het; woord van God, dat alleen leven geeft; het woord van God is de ziel en het lichaam van het sacrament. Het verzekert ons van het welbehagen Gods om onze zielen zalig te maken; de uitwendige plechtigheid is slechts een teken van de levendmakende kracht, die wij in ons ontvangen door het geloof in het woord en in de belofte des Heeren."

Bij deze woorden kon de bisschop van Londen zich niet langer inhouden "Het woord

van God!" riep hij uit, "ja zeker; maar gij bedriegt u zeer, als gij u verbeeldt, dat er geen ander woord van God is, dan dat wat ieder kleermaker en ieder schoenlapper in het hoekje van de haard in zijn moedertaal lezen kan."

Stokesley geloofde in een ander woord van God dan de Bijbel; hij dacht evenals dit een weinig later met het Concilie van Trente het geval was, dat de Heilige Schrift en de OVERLEVERINGEN met gèlijken eerbied en gelijke godsvrucht moeten aangenomen worden. Het was twaalf ure; Cromwell liet de vergadering uiteengaan.

De beraadslaging was levendig geweest. De partij van de priesterschap, de sacramenten en het ritualisme was geslagen geworden; de Evangelischen wilden hun overwinning bevestigen.

Alesius, te Lambeth teruggekeerd, ging een gedenkschrift opstellen; Stokesley van zijn kant hield zich bezig met een samenzwering tegen Alesius te smeden. De volgende dag spraken de bisschoppen, die het eerst te Westminster waren gekomen, over de vergadering van de vorige dag, en waren er zeer over verontwaardigd, dat men een vreemdeling, een Schot, in de vergadering had laten zitting nemen en spreken. Stokesley nodigde Cranmer uit tegen deze afschuwelijkheid op te komen. De aartsbisschop altijd een weinig zwak, gaf toe, en toen kort daarop Cromwell met zijn helper binnentrad, kwam een aartsdiaken tot dezen, en zei dat zijn tegenwoordigheid de bisschoppen mishagde. "Het is beter om toe te geven," zei Cromwell tot Alesius, "ik wil u niet aan de toorn van de prelaten blootstellen; wanneer ze eenmaal iets tegen iemand hebben, dan rusten ze niet voordat ze hem uit de voeten hebben gemaakt. Hoeveel Christenen hebben ze reeds doen sterven, wie de koning veel achting toedroeg!" Alesius verwijderde zich, en de beraadslaging begon.

"Zijn er zeven sacramenten; zijn er slechts twee?" werd er gevraagd. Het was onmogelijk om elkaar te verstaan.

De vergadering, een oud clericaal lichaam, waarin de meest besliste voorstanders van de misbruiken, bijgelovigheden en leerstelsels van de middeleeuwen zitting hadden, was in Engeland de was vesting van Rome. Het was een vermetele poging, een onmogelijkheid, op het licht en het leven des Evangelies daarin te willen laten doordringen. Het Goddelijk Hoofd van de Kerk heeft het zelf verklaard: Niemand zet een lap ongevold laken op. Een oud kleed. Niemand doet nieuwe wijn in oude lederzakken.

Er was slechts één zaak te doen. Die vergadering opheffen en een andere bijeenroepen, samen gesteld uit leden van de Kerk en leraars, die geen andere grondslag, geen andere regel erkenden dan Gods woord. nieuwe wijn moet men doen in nieuwe lederzakken Dit was de daad, die krachtig medegewerkt zou hebben om de kerk van Engeland wezenlijk en volkomen te Hervormen. Maar tot die daad kwam het niet.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Beweging van het scholastieke katholicisme, door de koning begunstigd, en Evangelische terugwerking. (Herfst 1533.)

Sinds de dood van koningin Anna hadden de mannen van de Hervorming het initiatief

genomen, en Cranmer, Cromwell, Latimer en Alesius schenen in de wedloop de prijs te zullen behalen. De tussenkomst van een voornamer persoon deed echter de kans verkeren.

De ongenade, waarin Anna was gevallen en de bruiloft van Johanna Seymour hadden de koning geen tijd overgelaten, om zich met Godgeleerdheid te bemoeien en Cranmer had ruim baan gehad, om de Hervorming te doen vooruitgaan. Dit was de bedoeling van Hendrik niet; toen hij dit dan ook bemerkte, ontwaakte hij als uit een slaap, en haastte zich om daarop orde te stellen. Niettegenstaande hij het gezag des pausen had verworpen, was hij de pauselijke leerstelsels getrouw gebleven. Hij begon zijn rol als hoofd van de Kerk te spelen, door een banbliksem te slingeren, zoals de pausen dit deden. Reginald Pole had in het beek, dat hij aan Hendrik had gezonden, gezegd, dat wanneer er sprake was van een paus, men op zijn karakter en op zijn leven niet moest letten, maar alleen op zijn gezag, en dat de gebreken van een paus, wat de zedenleer betreft, geen nadeel toebachten aan zijn onfeilbaarheid wat het geloof aangaat.

Hendrik begreep dit onderscheid zeer goed, en toonde in alle opzichten paus te zijn. Hij geloofde, dat liet niet onbestaanbaar met elkaar was, dat hij zich het recht aanmatigde, om wanneer het hem behaagde, door middel van echtscheiding of schavot een andere vrouw te nemen, en tevens uitspraken deed over God, over bekering, rechtvaardigmaking en kerkelijke gebruiken en plechtigheden. Het afbreken van de onderhandelingen met de Protestanten gaf hem meer vrijheid, en deed zelfs bij hem een zekere wrevel ontstaan. Hij had daarover verdriet gehad met toorn vermengd, en het speet hem niet, dat hij nu eens aan die standvastige Duitsers kon tonera, welk nadeel ze er bij hadden, dat ze hem niet hadden opgenomen.

Hendrik geleek toen op een vrouw, die toornig is, omdat ze is teruggestoten door de man van haar keuze, en nu om hem te trotseren, haar hand aan zijn mededinger geeft. Hij zette zich dus weer aan zijn Godgeleerde bezigheden. De leraars van de scholastieke partij bespaarden hem de moeite, om zelf de vereiste opstellen te maken, maar hij zag ze na, en was doordrongen van de belangrijkheid van zijn werk.

"Wij hebben ons," zei hij, "persoonlijk veel moeite gegeven voor zekere artikelen, die van de Kerk de vrede terug zullen geven. Wij hebben er onze studie en onze arbeid aan besteed. Cromwell, die altijd zijn meester onderdanig was, omdat hij wel wist dat tegenstand duur te staan kwam, bracht dit koninklijk werk in het Hogerhuis. Hendrik VIII had op godsdienstig gebied nooit zo'n belangrijk werk verricht.

De leer van het gezag des vorsten ten opzichte van de leer van de Kerk, werd thans een feit. Het leerstellig geschrift van de koning, getiteld: *Artikelen, samengesteld door Z. M. de koning, om de vrede en de Christelijke eenheid onder ons daar te stellen*, geleek veel op de Expositie en op de Type des geloofs, in de zevende eeuw uitgegeven, tijdens de monotheïstisch twist, door de keizers van Constantinopel Heraclius en Constantijn II. De vorst, die uit een staatkundig oogpunt een nieuwe stoot aan Engeland gaf, ging daartoe in het eerste keizerrijk zijn voorbeelden zoeken. Iedereen was verlangend om te weten, welke leer het nieuwe opperhoofd van de Kerk, de vorst, zou afkondigen.

De aanhangers van de Roomse leer stonden voorwaar niet minder verbaasd dan de Hervormden; maar hun verbazing was de verbazing van de blijdschap, en de verwondering van de Evangelischen was schrik. De vicaris generaal nam het woord, om het koninklijk orakel te doen horen.

"Al de woorden, vervat in de complete kanon des Bijbels," zei hij, "en in de drie geloofsbelijdenissen, namelijk die van de apostelen, die van Nicea en die van

Athanasius, uitgelegd in de zin van de heilige kerkleraars, moeten beschouwd en aangenomen worden als het onfeilbaar woord van God, zodat hij, die ze verwerpt, geen lid is van Christus, maar lid van de duivel, en voor eeuwig veroemd.'

Dat was de Roomse leer, en toen Bossuet het document van de koning had onderzocht, was hij over dit artikel zeer voldaan.

"Het sacrament van de Doop moet aan de kinderen toegediend worden, opdat ze de Heilige Geest ontvangen, en door Zijn verbolgen en krachtige invloed gereinigd worden van de zonde. Is een mens na zijn doop tot een val gekomen, dan is het sacrament van de boete nodig, tot zijn zaligheid; hij moet de toevlucht nemen tot de oorbiecht, absolutie vragen uit de handen van de priester en de woorden, die de biechtvader uitspreekt, beschouwen als de stem Gods, die zich van uit de hemel horen laat."

"Dat is het ganse wezen van de Roomse leer," konden de aanhangers van Rome zeggen.

"Onder dé gedaante van brood en wijn is waarlijk in substantie en werkelijk vervat het lichaam en het bloed zelf van de Zaligmaker en van de maagd".

" Dit stelt zeer duidelijk de wezenlijke tegenwoordigheid van het lichaam," hebben de Roomse leraars gezegd.

"De verdiensten van het lijden des Zaligmakers zijn de enig voldoende oorzaak van onze rechtvaardigmaking; maar zal God ons die schenken, dan vraagt Hij van ons een inwendige droefheid, een volkomen geloof, liefde en hoop, en ál de andere geestelijke bewegingen, die noodwendig vereist worden tot vergeving van onze zonden."

Het concilie van Trente sprak een weinig later dezelfde leer uit.

"De beelden moeten in de kerken behouden worden. Alleen moeten zij, die daarvoor knielen en ze aanbidden weten, dat die eer niet aan de beelden, maar aan God bewezen wordt."

"Door zo te spreken," hebben de Rooms-Katholieken gezegd, stemt men toe dat de beeldendienst goed is."

"Het is prijzenswaardig," zo ging Cromwell voort, "om gebeden op te zenden aan onze gelukzalige vrouw, aan Johannes de Doper" aan ieder van de apostelen, of aan een ander heilige, opdat ze voor ons en met ons bidden, maar zonder te menen, dat er in hen meer barmhartigheid is dan in Jezus Christus."

"Als de koning dit voor een soort van Hervorming houdt," zei een voornaam Rooms leraar, "dan doet hij niet anders dan een aardigheid; want ieder Roomse bidt de heiligen alleen aan om hun gebeden.

"Wat de plechtigheden aangaat, zoals het besprengen met wijwater, het uitdelen van gezegend brood, het buigen voor het kruis en het kussen daarvan, het exorciseren (de duivel verbannen) enz. "deze gebruiken, en andere die even lofwaardig zijn, moeten gehandhaafd worden, omdat daaraan geestelijke genadegiften verbonden zijn."

"Zo denken wij er ook over," hebben de aanhangers van de Roomse overlevering gezegd.

"Eindelijk, wat het vagevuur betreft, er zal aan het Christelijk volk geleerd worden,

dat de Christenen bidden, moeten voor de zielen van de afgestorvenen, en aalmoezen geven, opdat er voor haar gebeden worde, en die zielen gedeeltelijk verlichting van hun smarten bekomen.

" Waarlijk, alles wat wij leren wordt hier toegestemd," zegt de grote tegenstander van het Protestantisme.

Ziedaar de godsdienst, welke de vorst, die sommigen de vader van de Hervorming noemen, in Engeland wilde invoeren. Als Engeland Protestants wordt, dan is het waarlijk niet, omdat hij het wil.

Een langdurige beraadslaging werd in de vergadering en elders gevoerd. De besliste Evangelischen zagen in deze artikelen niet anders dan een verwerpen van de Schrift, een staatsgreep, waarmee men niet anders op het oog had, dan zekere personen te behagen en zekere doeleinden te bereiken. De mannen van de middenpartij integendeel zeiden: Moet men niet blij zijn, dat de schriften en oude geloofsbelijdenissen gehandhaafd zijn als regelen des geloofs, zonder dat daarbij sprake is van de paus? Maarte midden van die tegenovergestelde redeneringen klonk de vreselijke stem van de koning; "Ik wil en beveel het! Sic solo, sic jubeo. Als de primate en zijn vrienden tegenstonden, zouden ze op zijde gezet en de Hervorming verloren zijn.

Het blijkt niet, dat Cranmer enig aandeel heeft gehad in het opstellen van de artikelen, maar hij ondertekende ze. Men heeft gezegd om hem te verontschuldigen, dat noch hij, noch veel van zijn ambtgenoten destijds een helder inzicht in deze zaken hadden, en dat ze zich voornamen, wijzigingen in de artikelen voor te stellen; maar dit voldoet niet. Er zijn twee feiten, die verklaren waarom die vrome man zoveel kon toegeven, namelijk de d'Espotische wil van de koning en de natuurlijke zwakheid van de aartsbisschop. Hij boog altijd zijn hoofd; maar dit moet er bijgevoegd worden: om het altijd weerom op te heffen. De aartsbisschop Lee, zestien bisschoppen, veertig abten of priors, en vijftig aartsdiakenen of procureurs tekenden hun naam onder Cromwell en de primate.

De artikelen werden in de vergadering allen zonder enige tegenspraak aangenomen, omdat evenals met het vonnis van Anna Boleyn, de koning het alzo wilde. Het toegeven van Cranmer, van Cromwell en andere in de zaak van Anna Boleyn laat zich het best verklaren door hun instemmen met deze artikelen, die juist het tegenovergestelde waren van de leer van de Schrift, wier zegepraal hun zozeer ter harte ging. In beide gevallen had, de ze op een slaafse wijze gebukt voor dat toverwoord: De koning wil het. Deze vier woorden waren toen genoeg; het was wettig, dat iedere wil week voor de wil des vorsten. Niet dan van lieverlede zouden de vrije beginselen van het Protestantisme bij het volk doordringen, en aan Engeland met de orde ook de vrijheid geven.

Deze verontschuldiging is echter onvoldoende. Cranmers nagedachtenis zou roemrijker zijn als hij de marteldood onder Hendrik VIII had ondergaan, dan nu hij de regering van Maria heeft afgewacht.

Toen de artikelen van de koning bekend werden, brak de ontevredenheid onder de tegenovergestelde partijen los.

"Zwijgt, twistzieke predikers, en gij, partijzuchtige scholastieken," zeiden de staatkundige mannen, "gij, die liever de vrede van de aarde zou verstoren dan de minsten tittel of jota toe te geven."

De artikelen werden door geheel Engeland rondgezonden, met bevel dat een ieder zich

die overeenkomstig had te gedragen.

Cramer beschouwde de zaak niet als verloren. Buigen voor een rukwind, daarna onmiddellijk zich weer opheffen en de Hervorming tot een goed einde brengen, dit was zijn stelsel. Hij trachtte toen het kwaad te voorkomen door middelen daartegen te bedenken. De vergadering besloot, dat er een verzoek aan den koning zou gericht worden, om zijn onderdanen te vergunnen de Bijbel in het Engels te lezen, en te bevelen dat hij opnieuw zou vertaald worden; daarenboven werd een groot getal feesten afgeschaft, omdat daardoor luiheid, onmatigheid, twist, landloperij en diefstal begunstigd werd; eindelijk op de laatste dag van de zitting (20 Juli) verklaarde de vergadering, om duidelijk aan te tonen, dat er geen sprake van was om weer pausezind te worden, dat er niets noodlottiger was dan een algemeen concilie, dat daarom het concilie, dat de paus voorstelde in de Italiaanse stad Mantua te houden, moest verworpen worden. Daarop werd het parlement en de vergadering ontbonden, en de koning riep het in de eerste drie jaren niet weer bijeen.

Hendrik VIII was tevreden over zijn minister. Cromwell werd benoemd tot lord geheimzegelbewaarder, op 2 Juli 1536 tot baron, en enige dagen later tot plaatsvervanger in rebus ecclesiasticis. Met het doel om het al te zeer scholastieke in de artikelen van de koning te verzwakken, zond hij aan alle priesters tamelijk Evangelische voorschriften.

"Ik beveel u," zei hij, "aan uw gemeenteleden te doen weten, dat het Gode veel aangener is wanneer ze werken en voor hun huisgezinnen zorgen dan wanneer ze bedevaarten doen. Waarschuwt de ouders en de meesters, dat ze hun kinderen en dienstboden het *Onze Vader, de twaalf artikelen des geloofs en de tien geboden* in hun moedertaal leren."

Hij beproefde zelfs de geestelijkheid te Hervormen. Dekens, rectors, vicarissen, pastoors en andere priesters is het verboden in kroegen te gaan, na de middag- of Avondmaaltijd te drinken of te twisten, en dag en nacht kaart te spelen. Hebt gij enige ledigen tijd, leest dan de Schrift, of oefent u in een nuttige zaak."

Daarbij bleven Cranmer en Cromwell niet. Ze wilden de Heilige Schrift verspreiden. De vertaling van Tyndal was naar het oordeel van Cromwell te zeer verdacht, om officieel verspreid te worden; hij had daarom een tweede vertaling in bescherming genomen. Coverdale, geboren in 1488, in een plaats van die naam, in Yorkshire, had, zoals wij vroeger zagen, de Bijbel vertaald, en zich tot Cromwell gewend, om de nodige boeken. Tyndal was meer onafhankelijk, standvastiger en stoutmoediger dan Coverdale; hij zocht geen hulp bij mensen, en voltooide zijn werk om zo te zeggen alleen met God.

Coverdale, ongetwijfeld evenals zijn mededinger een vroom man, gevoelde behoefte aan ondersteuning, en schreef aan Cromwell, dat hij " met gebogen knieën des harten" zijn hulp inriep.

Coverdale kende de Griekse en Hebreeuws taal. Hij was zijn arbeid begonnen in 1530; op 4 October 1535 verscheen het boek, waarschijnlijk te Zürich, onder de titel: *Biblia, de Bijbel, dat is de Heilige schrift des Ouden en nieuwe Testaments*, en kwam in Engeland in de eerste maanden van 1536. Vooraan in het boek stond een opdracht aan Hendrik VIII, die besloten werd met het inroepen van de Goddelijke zegen over de koning en over zijn echtgenote, de terecht zeer waarde en zeer deugdzaame vorstin, koningin Anna."

Zulke exemplaren vindt men in het Brits museum, in de bibliotheek van

Lambeth en in die van het college van Sion.

Cromwell moest die vertaling de koning aanbieden, en haar in het rijk verspreiden; maar die zeer waarde echtgenote, die zeer deugdzaame vorstin, was door Hendrik beschuldigd, voor de rechtbanken geslept en onthoofd geworden.

Het was onmogelijk een enkel exemplaar van deze vertaling te verspreiden zonder zich de toorn van de vorst op de hals te halen. Zij, die graag zagen, dat het vaarttuig dat zo'n ver reis gemaakt had, niet bij de haven strandde, namen verschillende middelen te baat. De onthoofde koningin heette Anna en de gekroonde koningin Johanna; dat geleet veel op elkaar. In enige exemplaren, die met de pen verbeterd zijn, staat in plaats van koningin Anna koningin Johanna. In andere is de naam van koningin geheel uitgewist. Deze pogingen waren niet voldoende. Er werd een nieuwe titel gedrukt met het jaartal 1536. Maar alles Tevergeefs, het was niet mogelijk de koninklijke goedkeuring te bekomen.

En toch, al werd de Bijbel van Coverdale in Engeland niet toegelaten, de Hervorming door vrome leraars voorgestaan, nam voortdurend toe. Tevergeefs murmureerden de priesters. "Slechts weinige jaren geleden," zeiden zij, "werden de Lollards ter dood gebracht wanneer ze het Evangelie in het Engels lazen, en nu wordt ons bevolen het in die taal te onderwijzen. Onze inkomsten worden ons ontnomen en ons werk vermeerdert."

Het baatte niet dat de koning die tien artikelen afgekondigd en voorgeschreven had; het geloof gaf aan de vrome leraars en Christenen een moed, die de aanzienlijken van de aarde niet bezaten. John Gale, een prediker te Twaite (Suffolk) een levendig, beslist, maar enigszins onvoorzichtig man, bestreed de koninklijke artikelen van de kansel. Daarbij bleef het niet. Zijn kerk was versierd met beelden van de maagd en de heiligen, voor welke de vromen waskaarsen plaatste. "Augustinus," zei hij op. Zekere dag tot een van zijn gemeenteleden, "volg mij, "waarop de beide mannen heengingen, de ijzeren staven, waarop de vromen de waskaarsen plaatste wegnamen, en de beelden met het aangezicht naar de muur keerden.

"Hoor," zei Dr. Barret, tot zijn gemeenteleden, "de opheffing van de hostie betekent eenvoudig, dat de Vader Zijn Zoon gezonden heeft, en dat de Zoon Zijn bloed gestort heeft voor onze zaligheid."

"Christus," zei Bale, prior van Dorchester "woont niet in stenen kerkgebouwen, maar boven in de hemel en beneden in het hart van de mensen."

De leraar van Hothfield riep van de kansel: "Onze lieve vrouw is niet de koningin des hemels, en heeft niet meer macht dan een andere vrouw."

"Werp hem van de kansel af," riep de vertoornde schout de vicaris toe.

"Dat durf ik niet," antwoordde deze. En werkelijk de vergadering was verrukt wanneer ze haar leraar evenals Petrus hoorde zeggen van Jezus: De zaligheid is in geen ander; en meer dan honderd personen namen die dag de leer van de prediker aan. Hieronymus, vicaris van Stepney, trachtte de zuivere waarheid, zoals die in Christus is, tot de harten te brengen, en de wortels van de ijdele overleveringen en dwaze inbeeldingen er uit te rukken. Geroepen om in de St. Paulus kerk te Londen te preken "hit ouldy u heaven above and in mens heads on Earth." (Strype "bl. 442.) "

bl.443.

x"Iels, V, bl. 425. op de vierden Zondag van de vasten, zei hij: "Er zijn onder u tweederlei soort van mensen, vrijen, die om niet gerechtvaardigd zijn zonder wettelijke boetedoeningen en zonder verdienstelijke werken, en slaven, die nog onder het juk van de wet verkeren." Zelfs een bisschop Barton van St. David, zei in een

prachtige hoofdkerk: "Als twee of drie webers of schoenlappers, door God uitverkoren, in de naam des Heeren bijeenkomen, vormen ze de was gemeente Gods. Dit was teveel; vervolgingen vingen aan tegen degenen, die alzo de artikelen van de koning trotseerden. Hieronymus verscheen voor Hendrik VIII te Westminster. De arme man, voor de koninklijke majesteit bevreesd geworden, erkende bevende dat de sacramenten nodig waren tot zaligheid; maar vijf jaren later liet hij zich voor de zaak des Evangelies verbranden. Gale en andere werden voor het criminele gerechtshof gedaagd, beschuldigd van ketterij en verraad. De boeken werden niet gespaard. Er waren er dan ook, die de perken te buiten gingen.

Een geschrift, getiteld: *De kleine tuin van de ziel* bevatte een opstel, waarin de onthoofding van Johannes de Doper en die van Anna Boleyn aan dezelfde oorzaak werden toegeschreven, namelijk het verwijt van een schuldige liefde gericht aan twee vorsten, het een door Anna, het andere door Johannes. Hendrik vergeleken met Herodes! Anna Boleyn met Johannes de Doper! Tonstall vestigde de aandacht van Cromwell op dit vermetel geschrift.

Overal moesten de beambten van de kroon de leer van de pausen handhaven, maar zonder de paus en zijn gezag. Dit stelsel rust op geen goeden grond. De Heilige Schrift, waarop de Evangelische Christenen zich beroepen, is een hechte grondslag. liet gezag van de paus, ofschoon een slecht beginsel, stelt toch degenen, die zich daaraan onderwerpen, in staat om bekend te worden met hetgeen ze moeten geloven. Het niet Roomse Katholicisme heeft slechts bedrieglijke steunsels. Een ander stelsel neemt, reeds in de zestiende eeuw, de rede aan als het hoogste richtsnoer, maar geeft duizenden verschillende meningen en geenszins de volstreekte waarheid.

Uw woord is de waarheid, zegt Jezus Christus.

DE TIENDE HOOFDSTUK

Opstand in het Noorden van Engeland tot herstelling van het pausdom en vernietiging van de Hervorming (October 1536)

Het bastaard stelsel van een Katholicisme zonder paus, door de koning hemelhoog verheven, genoot niet veel bijval, en de Evangelische Hervorming kreeg voortdurend meer aanhangers. Het pauselijk stelsel, dat zichzelf meer gelijk bleef, beweerde hetzelfde het hoofd te kunnen bieden. Er waren nog veel aanhangers van Rome onder de aanzienlijken en onder de bevolking in het Noorden. Een krachtige poging zou in het werk worden gesteld, om of het Protestantisme van Cranmer" of het Katholicisme van de koning te verjagen, en het pausdom in zijn voorrechten te herstellen. Een grote omwenteling komt zelden tot stand, zonder dat de vrienden van de ouden staat van zaken zich verbinden om haar tegen te houden.

Vele leden van de kamer van de lords zagen met schrik, dat de kamer van de gemeenten een invloed verkreeg, die ze tot nu toe volstrekt niet bezeten had, en Hervormingen trachtte tot stand te brengen, die naar hun mening, niet tot haar gebied behoorden. Die edele heergin, opgevoed in de haat tegen de ketterij, werden er verontwaardigd over, toen ze zagen dat kettters met de bisschoppelijke waardigheid werden bekleed, en een leek, Cromwell, de vergadering van de geestelijkheid meende te kunnen beheersen. Enige van hun maakten een verbond, en lord Darcy, die aan het hoofd, daarvan stond, had daarover een onderhoud met de gezant van Karel V. Deze vorst verzekerde hem, dat hem geen hulp ontbreken kon. Wanneer, zo dacht men, de

Engelse aanhangers van de paus geholpen worden door de Keizerlijken, dan is dit meer dan voldoende, om het gezag van de Roomsse kerkvoogd te herstellen.

De spanning was groot, vooral onder de bewoners der steden en dorpen in het Noorden; die uit de graafschappen van York en Lincoln waren te ver van Londen verwijderd om er de gevolgen van te ondervinden; overigens waren ze onwetend en bijgelovig, en daarom onderworpen aan de priesters als aan de vertegenwoordigers van God zelf. De namen van de Hervormers Luther, Melancton, Oecolampadius en Tyndal, waren bij hun priesters bekend, die hen leerden ze te verfoeien. Alles wat ze zagen maakte hen toornig. Waren ze op reis, dan zagen ze geen kloosters meer, die hun gewone logementen waren. Arbeidden ze op het land, dan zagen ze de een of andere havelozen monnik, met een wanordelijken baard en hoofdhaar, met een zwerfziek oog, zonder brood en zonder dak, maar wiep de haat kracht genoeg verleende om zich te beklagen en te vervloeken. Die ongelukkigen dwaalden overal rond en gingen huis aan huis; de boeren ontvingen ze als heiligen, deden hen aan hun tafel aanzitten, en gaven hun het voedsel, dat ze zelf nodig hadden.

"Ziet," zeiden die monniken, terwijl ze de mensen die hen omringden, op hun gescheurde klederen wezen, "ziet in welk een toestand de leden van Jezus Christus verkeren. Een vorst, die een scheurmaker en ketter is, heeft ons verjaagd uit de huizen des Heeren. Maar de Heilige Vader heeft hem in de ban gedaan, onttroond; niemand moet hem meer gehoorzamen." Deze woorden hadden uitwerking.

Toen de herfst aanbrak (in 1536) vermeerderde de gisting onder de landbewoners, die geen veldarbeid meer tot afleiding hadden. Zij kwamen toen in grote getale rondom de kloosters bijeen, om te zien wat de koning er mee wilde doen. Ze zagen op een afstand toe, en sloegen met woede de commissarissen gade, die dikwijls met geweld te werk gingen, zich aan knevelarij schuldig maakten, of de ene steen na de andere van het zo lang vereerde gebouw met de sloophamer verbrijzelden.

Op een andere dag zagen ze de agent van de een of andere lord met vrouw, kinderen en dienstboden, bezit nemen van het klooster; ze hoorden hoe die ongewijde leken onder gebabbel en gelach, de heilige deuren in en uitgingen, wier drempels tot nu toe alleen betreden waren geworden door de sandalen van de zwijgende monniken. Het gerucht werd weldra verspreid, dat de nog bestaande kloosters ook zouden opgeheven worden. Dr. Makerel, een oude prior van Barlings, als werkman verkleed, en een monnik (sommigen zeggen een schoenmaker) Melton genaamd, die de naam van kapitein schoenlapper ontving, trachtten de gemoederen op te winden en ze tot opstand aan te vuren. Overal gaf het volk gehoor aan de oproermakers. Weldra kwam de hoge geestelijkheid ook op het slagveld.

"Zijn Majesteit de koning," zeiden zij, "noch enig leek, kan het hoofd van de Kerk zijn. De paus van Rome is de stedehouder van Christus, en moet alleen erkend worden als het hoofd van de Christenheid.

Op Maandag 2 October 1536 moest de kerkelijke commissie een bezoek afleggen in het kerspel Louth in Lincolnshire. De geestelijkheid van het district was bijeengeroepen. Weinige dagen te voren was een naburig klooster opgeheven geworden, en twee agenten van Cromwell hadden zich daarin gevestigd, om het te sluiten. Daags voor de inspectie (op een Zondag) maakte een troep volk uit de stad zich meester van een groot zilveren kruis, dat het kerspel toebehoorde, onder de uitroep: "Volgt allen het kruis! God alleen weet of wij dit nog lang zullen kunnen doen!" Daarop trok de processie door de stad met Melton aan het hoofd. Enige

begaven zich naar de kerk, maakten zich meester van de geheiligde kostbaarheden en bleven onder de wapenen om ze te beveiligen, daar ze vreesden, dat de koninklijke commissarissen ze zouden weghalen.

's Maandags morgens kwam een van de commissarissen, die van niets wist, te paard in de stad, alleen door een enkelen bediende gevolgd. Dadelijk wordt de alarmklok geluid, en een menigte gewapende mannen vertonen zich op de straat. De commissaris verschrikt en begeeft zich naar de kerk, menende daar een onschendbare schuilplaats te vinden; maar de verwoede menigte valt hem aan, sleept hem naar het plein, zet hem de degen op de borst en zegt: "Zweer trouw aan de gemeente, of de dood!"

De ganse stad zwoer getrouw te zijn aan de koning, aan de gemeente en aan de heilige kerk. Dinsdags morgens wordt de alarmklok opnieuw geluid; de schoenlapper en een kleermaker" de lange Jakobus geheten, begeven zich op weg, gevolgd door een grote massa mensen te voet en te paard. Ganse kerspelen met priesters voorop, volgden de stoet.

De monniken baden overluid voor de paus, en schreeuwden, dat, indien de edellieden zich niet bij hen voegden, ze allen moesten opgehangen worden; maar edellieden en zelfs sherifs voegden zich bij die oproerige menigte. Twintig duizend man van Lincolnshire waren onder de wapenen. In Engeland was evenals in Duitsland een boerenkrijg; maar terwijl Luther daartegen was opgekomen, werd hij in Engeland door de aartsbisschop van York, de abten en de priesters aangemoedigd.

De opstandelingen kwamen weldra met hun grieven voor de dag. Ze verklaarden, dat, als de kloosters hersteld, de mannen van geringen stand uit de raad verwijderd, en de ketterse bisschoppen afgezet werden, ze de koning als hoofd van de Kerk zouden erkennen. De beweging was verwekt door de monniken, veelmeer dan door de paus: Grote wanordelijkheden hadden plaats.

Deze opstand bracht het hof in verslagenheid. De koning, die geen staand leger had, gevoelde zijn zwakheid, en zijn toorn kende geen palen.

"Hoe!" zei hij tot de verraders, (dat was de naam, die hij hun gaf) "gij zijt ruwe bewoners van een graafschap, en dat nog wel, van het meest dierlijke en onbeschofte van het ganse koninkrijk, meent over uw koning te kunnen heersen! Keert terug naar uw woningen, levert aan onze luitenants honderd van uw hoofdlieden over, en bereidt u zelf tot het ondergaan van de straffen, die wij u waardig zullen keuren. Zo niet, dan zult gij uw leven, uw vrouwen, uw kinderen, uw akkers, uw goederen niet alleen blootstellen aan de toorn Gods, maar ook aan een totale verwoesting door de scherpte des zwaards."

Deze dreigingen maakten de toestand nog erger. "Het Christendom zal worden afgeschaft," zeiden de priesters tot het volk; gij zult onder het zwaard van de Turken komen; maar hij, die met ons zijn bloed zal storten, zal met ons een eeuwige heerlijkheid beërven."

Van alle kanten stroomde het volk toe. Lord Schrewsbury, die door de koning gezonden was, om de opstand tegen te gaan, had niet meer dan drie duizend man kunnen bijeenbrengen, terwijl hij er minstens tienmaal meer te bestrijden had, en had daarom te Nottingham stand gehouden. Men meende reeds de opstandelingen naar Londen te zien optrekken; er werden krachtige pogingen in het werk gesteld. Sir John Russell en de hertog van Norfolk trokken met in van de haast bijeengebrachte korpsen op.

De opstandelingen waren ten getale van zestig duizend, maar zonder een bekwaam

opperhoofd en zonder proviand. Er ontstond onder hen tweeërlei mening: de edellieden en de boeren zeiden "Naar huis!" De priesters en het volk riepen: "Te wapen!"

De partij van de vrienden van de orde groeide voortdurend aan; eindelijk kreeg deze de overhand; de hertog van Suffolk trok op 13 October in. Lincolnshire, en de oproerlingen gingen uiteen.

Een groter gevaar kwam nu weer opdagen. De mannen van het Noorden waren meer ultramontaans dan die van Lincoln. Op 8 October ontstond er een opstand te Beverley in Yorkshire. Een advocaat van Westminster, Robert Aske, die zijn vakantie met de jacht had doorgebracht, keerde naar Londen terug; hij werd door de oproerlingen aangehouden, die hem als hun opperhoofd uitriepen.

Op 15 October trok Aske op York aan, en stelde de monniken weer in het bezit van hun kloosters. Lord Darcy, een oud soldaat van Ferdinand van Spanje en van Lodewijk XII, een vurig aanhanger van de paus, verliet zijn kasteel van Pomfret, om zich bij de opstand te voegen. De priesters hitsten het volk op, en weldra vormde het leger, dat veertig duizend man beliep, een lange processie, "de Genadebedevaart" die het graafschap York doortrok. Ieder kerspel had een kapitein, terwijl, de priesters voorop gingen met het kruis van de Kerk als banier.

Op een grote banier die in het midden dezer menigte zich omhoog verhief, was aan de een zijde afgebeeld Christus aan het kruis met de vijf wonden, en aan de andere zijde een ploeg, de kelk, de heilige hostiekas en een jagers hoorn. Op de mouw van ieder pelgrim waren de vijf wonden afgebeeld met de naam van Jezus in het midden.

De opstandelingen hadden een duizendtal bogen en bijlen en veel andere wapenen, maar nauwelijks een enkel eenvoudig Testament van Christus. Daarom zei dan ook Latimer, in een predicatie in Lincolnshire zelf gehouden: "Ik zal u leren wat de ware bedevaart des Christens is. Men vindt daar, heeft de Zaligmaker gezegd, acht verschillende stations."

Daarna beschreef hij op de meest Evangelische wijze de acht zaligsprekingen: de armen van geest, de treurende, de zachtmoedigen die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, en de andere.

Maar Aske wilde een geheel andere bedevaart, en zich tot het volk van deze streken wendende, zei hij: "Heren ridders, meesters en vrienden! kwalijk gezinde mensen hebben het gemoed van de koning met nieuwe uitvindingen vervuld; het heilige lichaam van de Kerk is beroofd geworden. Wij hebben daarom deze bedevaart ondernomen, ten einde herstel van de grieven en straf van de kettters te bekomen. Als gij niet met ons gaat, zullen wij u tegenkomen."

Op alle heuvels waren grote vuren ontstoken, om het volk te wapen te roepen. Overal waar de nieuwe kruisvaarders verschenen, werden de monniken in hun kloosters hersteld, en de boeren genoodzaakt zich bij de bedevaart te voegen, op straffe van hun huizen verwoest, hun goederen verbeurd verklaard en hun lichamen aan het goeddunken van de hoofdlieden overgegeven te zien.

Er was een belangrijk onderscheid tussen de opstand in Duitsland en die in het Noorden van Engeland. In Duitsland voegden zich slechts enige edelen bij het volk, en waren genoodzaakt dit te doen. In Engeland kwamen de heren van het Noorden bijna allen uit eigen beweging zich aansluiten. De graaf van Westmoreland, lord Latimer, lord Lumley, de graven van Rutland en van Huntingdon, lord Scrope, lord Conyers en de vertegenwoordigers van alle andere voorname families volgden het voorbeeld van de oude lord Darcy.

Een enkele heer, Perry, graaf van Northumberland, bleef de koning getrouw. Sinds het onrechtvaardig vonnis, dat de rechtschapen echtgenote van Hendrik VIII getroffen had, een vonnis, waaraan hij geweigerd had mee te werken, lag Northumberland in zijn kasteel aan het ziekbed gekluisterd, dat weldra zijn sterfbed moest worden. De opstandelingen omringden zijn woning, en verlangden van hem, dat hij zijn instemming met de opstand zou betuigen.

Hij had toen zich kunnen wreken over de misdaad, door Hendrik VIII aan Anna Boleyn bedreven; maar hij weigerde. Enige wilde stemmen schreeuwden: "Slaat zijn hoofd af en maakt Sir Thomas Percy graaf in zijn plaats." Maar die edele en moedige man zei bedaard tot degenen die hem omringden: "Ik kan maar eenmaal sterven; laten ze mij doden, dan maken ze een einde aan mijn smarten."

De koning, die meer verschrikt was van deze opstand dan van de eerste, vroeg zichzelf met angst af, of zijn volk hem wilde noodzaken zich weer onder het verfoeilijk pausdom te buigen. Hij legde toen een grote ijver aan de dag. Hij liet uit Windsor, waar hij zich bevond, brief op brief aan Cromwell schrijven. "Ik zal al mijn zilverwerk verkopen," zei hij. "Ga naar de Tower, wem de edelgesteenten van de kroon, laat ons geld maken."

Hendrik legde niet minder beradenheid als beslistheid aan de dag. Hij benoemde tot bevelhebber van zijn kleine leger, een trouwen dienstknecht, maar die het hoofd was van de ultramontaanse partij aan het hof, de hertog van Norfolk. Dit hoofd van het Katholicisme had Hendrik reeds gekozen om de Protestantse Anna Boleyn te veroordelen. Zijn fijne staatkundige list gelukte de koning in beide gevallen.

Londen, Windsor en het gehele zuiden van Engeland was in een grote spanning. Men verbeeldde zich, dat het pausdom op de sterke armen van de mannen van het Noorden gedragen, in triomf in de hoofdstad zou terugkeren; dat misschien de Roomse koning van Schotland, neef van Hendrik, met haar de hoofdstad zou binnentreden, en Engeland weer onder de pauselijke scepter brengen.

De vrienden van het Evangelie waren diep bewogen. "De Overste van de macht der lucht zei Latimer op de kansels te Londen, "heeft grote vuurmonden, die hij tegen het volk des Heeren afschiet. Die mannen van het Noorden, die het kruis en de wonden des Heeren uithangen, trekken op tegen Hem, die waarlijk het kruis heeft gedragen en wie de wonden zijn toegebracht. Ze staan op zeggen zij, om de koning te steunen, en ze strijden tegen hem. Ze komen in naam van de kerk en trekken op tegen de vergadering van de gelovigen. Laat ons strijden met het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods woord."

De opstandelingen, wel ver van te bedaren, toonden ten minste gedeeltelijk, met de laagste gevoelens bezielde te zijn. Een troep muiters bad het kasteel van Skipton belegerd, de enige plaats in het graafschap York, die nog aan de zijde van de koning bleef. De vrouw en dochters van lord Clifford en andere dames, die het bewoonden, bevonden zich in een naburige abdij, toen het kasteel omsingeld werd. De muiters lieten lord Clifford weten, dat als hij zich niet overgaf, zijn vrouw en zijn dochters de volgende dag buiten het kasteel beneden aan de muur gebracht en daar aan de knechten overgegeven zouden worden. In het midden van de nacht sloop Christoffel, een broeder van Robert Aske, maar die getrouw gebleven was, door het kamp van de belegeraars, sloeg onbezochte wegen in, en het gelukte hem al die dames in het kasteel, te brengen, en ze alzo voor de laagste beledigingen te bewaren.

Robert Aske, lord Darcy, de aartsbisschop van York en veel andere hoofdliden

hadden hun hoofdkwartier in het kasteel van Pomfret. De heraut van Lancaster, door de koning gezonden, vertoonde zich voor dat kasteel op 21 October. Na veel troepen gewapende mannen, met een woest gelaat voorbij gegaan te zijn, werd hij eindelijk voor de grote kapitein gebracht. Toen de heraut de aartsbisschop en lord Darcy, mannen van meer aanzien dan de advocaat van Westminster zag, richtte hij tot hen het woord. Aske hierover gebelgd, stond op en zei met trotsheid, dat hij hem moest aanspreken. De bode bracht zijn boodschap over. Hij gaf de hoofden van de opstand te kennen, dat ze slechts een handvol volks waren tegenover de grote macht van zijn Majesteit, en dat de koning met betrekking tot de godsdienst niets gedaan had, dan hetgeen de geestelijkheid van York en die van Canterbury erkend hadden overeenkomstig te zijn met het heilig woord van God.

Daarop zei Aske, alsof hij de woorden van de heraut verachtte, op een ruwen toon: "Laat mij uw proclamatie "Men zou hem, dacht de gezant, waarlijk houden voor een opperpriester, of voor een tiran."

"Heraut", zei Aske, "die proclamatie zal noch op het plein noch op enige andere plaats gelezen worden. Wij willen herstel van onze grieven, of sterven in de strijd om het te bekomen."

De heraut vroeg welke die grieven waren. "Ik en al de mijnen," hernam het opperhoofd, "zullen ons in optocht naar Londen begeven bij zijn Majesteit, om uit de raad het gemene bloed te verjagen, dat zich daarin bevindt, en er het edele bloed in terug te brengen; en om het volkomen herstel van de Christelijke kerk te verkrijgen." "Gelieve mij dit op schrift te geven," zei de heraut. Aske liet hem de eed overhandigen, die de opstandelingen moesten zweren, en zijn hand over het papier uitstreckende, zei hij met een doordringende stem: "Dit is mijn acte; ik zal die tot mijn dood toe verdedigen, en al mijn volk zal met mij voor die verdediging sterven." De heraut, door de toon van gezag, waarop de hoofdman sprak, bevreesd geworden, boog zijn knieën voor de kapitein van de opstandelingen (het volgende jaar werd hij voor dit feit vervolgd). "Laat een wacht van veertig man hem wegbrengen," zei Aske.

Dadelijk daarop trokken dertig duizend goed gewapende mannen, waarbij twaalf duizend ruiters op, onder bevel Van Aske, van lord Darcy en andere edelen van het land. Norfolk kon slechts een geringe macht daartegenover stellen, waarop hij zelfs niet vertrouwen kon; ook waren de opstandelingen overtuigd, dat wanneer ze verschenen, de soldaten van de koning, en misschien de hertog zelf, zich bij hen zouden voegen.

Het Rooms-katholieke leger kwam aan de oevers van de Don, aan welks overzij (deoncaster) zich het leger van de koning bevond. Die vurige mannen, ten getale van zes tegen een, aangevuurd door monniken, die zeer verlangend waren naar hun nesten terug te keren, waren voornemens de Don over te trekken, Norfolk over hoop te werpen, Londen binnen te trekken, de koning te noodzaken al de aanhangers van de Hervorming te laten ombrengen en de pauselijke macht, in Engeland te herstellen. Dewijl door de zware regens de rivier zeer hoog was, werd hun de overtocht belet. Ieder uur vertraging was winst voor de zaak van de koning; daar de opstandelingen geen mondbehoefden hadden medegenomen, moesten ze uiteengaan om elders voedsel te zoeken.

Norfolk maakte van dit voordeel gebruik, om met kwistige hand onder de opstandelingen een adres te verspreiden. "Ongelukkigen!" zo las men daarin, "hoe is het mogelijk, dat gij opstaat tegen de majesteit van de vorst, door wiep gij grote overwinningen behaald hebt? Foei, het is schande! Vreest gij niet hem te beledigen, die u meer dan al zijn onderdanen liefheeft? Als gij niet een iegelijk naar uw

woningen terugkeert, zullen wij u met zo'n hardheid behandelen, als nooit bewezen is geworden aan mensen, die zozeer bemind worden, als wij u liefhebben." Deze proclamatie was getekend door de lords Norfolk, Shrewsbury, Exeter, Rutland, Huntington, allen Katholiek en de voornaamste mannen van Engeland.

De opstandelingen verkeerden dus in de moeilijkste toestand. Ze moesten de steunpilaren van hun eigen zaak aanvallen. Als de opperhoofden, die de proclamatie getekend hadden, gedood werden, had Engeland zijn beste raadslieden, zijn grootste generaals verloren, en was de kerk van de ijverigste Katholieken beroofd. De rucht van Engeland zou verbroken en het land voor zijn vijanden geleend zijn. De oude lord Darcy was voor de aanval, de jonge Robert Aske voor de onderhandeling. Op Zaterdag 28 October begaven commissarissen van beide partijen zich op de brug, die naar Doncaster leidde. Die van de opstandelingen wilden de wapenen neer leggen, "mits dat de ketterijen van Luther, Wicleff, Huss, Melancton, Oecolampadius en de werken van Tyndal vernield en vernietigd werden; dat de opperheerschappij aan de zetel van Rome werd teruggegeven; dat de opgeheven abdijen weer hersteld werden; dat de ketterse bisschoppen en lords gestraft zouden worden door het vuur of op een andere wijze, en het parlement spoedig bijeengeroepen te Nottingham of te York.

Er viel dus niet aan te twijfelen, het doel van de opstand was de Hervorming te verpletteren. De namen van de meeste Hervormers kwamen in de artikelen voor, en vuur en zwaard moesten de voornaamste van hun aanhangers treffen. Dezelfde avond werd aan Hendrik VIII een brief overhandigd, met dit adres:

Aan zijn Hoogheid de koning. Donsaster, Zaterdag avond elf ure. Spoed, post, spoed, spoed, spoed.

De opstandelingen zelf hadden zo'n haast, dat ze niet langer wachtten.

De volgende dag, 29 October, 's middags ten 1 ure kwamen enige officieren van de koning hem berichten, dat de oproerlingen zich verstrooid hadden en naar hun woningen waren teruggekeerd. Twee hoofden van de opstandelingen echter moesten de koning de voorwaarden overbrengen, en Norfolk moest met hen meegaan. Die ijverige Roomse man had misschien wel enige hoop, dat deze petitie de koning er toe brengen zou om zich met de paus te verzoenen. Hij bedroog zich zeer.

Alzo had God de krachten verdreven van hen, die samenspanden tegen Wicleff, Huss en Luther. Het koninkrijk werd weer rustig. Later vatten de mannen van het Noorden, door de kuiperijen van de paus en van Reginald Pole, die tot kardinaal benoemd was, opgehitst, opnieuw de wapenen op; maar ze werden geslagen; zeventig van hen werden opgehangen aan de muren van Carlisle, en de lords Darcy en Hussey, veel barons, abten, priors en een groot aantal priesters werden in verschillende plaatsen ter dood gebracht; de behendige aartsbisschop van York alleen ontkwam; men weet niet hoe.

De hutten, de pastorieën en de kastelen van het Noorden werden met angst en schrik vervuld. Hendrik, die zijn meest innige vrienden en zijn meest geliefde vrouwen het hoofd liet afslaan, dacht er niet aan om opstandelingen te sparen. De les was vreselijk, maar had niet zeer veel uitwerking. De priesters verloren de moed niet, en eisten altijd weerom het herstel van de paus, de dood der Luthers en de vernietiging van de Hervorming. Maar de wegen Gods zijn niet gelijk aan onze wegen, en, uit hetgeen zijn zaak nadeel schijnt te doen, doet Hij dikwijls haar zegepraal voortkomen.

Deze artikelen zijn meer of minder talrijk al naarmate van de verschillende

bronnen. State papers, "bl. 496.

VEERTIENDE HOOFDSTUK
Dood van de grote Hervormer van Engeland.
(Van 1535 tot October 1536.)

De meeste Hervormers, Luther, Zwingli, Calvijn, Knox en andere hebben zich die naam verworven door hun predikingen, hun geschriften, hun worstelingen, hun daden; dit is het geval niet met de voornaamste Hervormer van Engeland; al zijn werkzaamheid verenigde zich in de Heilige Schrift. Tyndal is schijnbaar minder dan de andere werktuigen Gods verwekt geworden om de kerk op te heffen. Men zou zeggen, dat hij, de onmacht van de mens kennende, zich terugtrekt en zich verbergt, om alleen het woord des hemels te laten werken. Hij bestudeert het, vertaalt het, drukt het, en zendt het over de zee; het moet zelf zijn werk doen. Staat er niet geschreven: De akker is de wereld, en het zaad is het woord Gods? Maar er is een andere trek, of liever een ander feit, waardoor hij van hen onderscheiden is. Daarop zullen wij thans wijzen.

Terwijl de nieuwe tegenstanders van Hendrik VIII, Pole en de pausgezinde partij op het vaste land in de weer waren, was Tyndal, de man, die de koning reeds zoolang vervolgd had zonder hem te kunnen bereiken, in de gevangenis te Vilvoorde, nabij Brussel. Het hinderde Tyndal niet, dat hij aan alle kanten door de dikke muren van dit uitgestrekt en sterk kasteel omringd was. Hij was vrij. "Er is een gevangenschap," kon hij zeggen, "er zijn banden; maar Christus heeft mij daarvan verlost; Hij heeft er mij van bevrijd. Zijn bloed, Zijn dood, Zijn geduld in het verdragen van de kastijdingen en de verwijtingen, zijn gebeden, zijn gehoorzaamheid, hebben de ketens verbroken, die mij zo zeer knelden."

Alzo was Tyndal waarlijk vrij te Vilvoorde, zoals Paulus te Rome vrij geweest was. Hij gevoelde zich gedrongen een gelofte gestand te doen, die hij veel jaren geleden gedaan had. "Als God mij het leven laat, zal ik het zo maken, dat zelfs een boerenknecht, die bedaard achter de ploeg loopt, de Schrift even goed kent als ik." Het was Christendom openbaart zich door het belang, dat men in de kleinen stelt. Het was tijd voor Tyndal" om zijn gelofte te vervullen. Hij begon in zijn gevangenis voor de eenvoudige landbewoners van Gloucester en de omringende streken, een uitgave gereed te maken, in de taal en spelling, die in dit gedeelte van Engeland in gebruik was. Nabij zijn einde, keerde hij met liefde terug tot de taal van zijn kindsheid; de grote Hervormer schreef in de tongval van de boeren, om de boeren te behouden, en plaatste voor het eerst titels boven de hoofdstukken van de Schrift, ten einde ze voor zijn eenvoudige landgenoten duidelijker te maken.

Twee andere uitgaven van het nieuwe Testament verschenen nog in het eerste jaar van zijn gevangenschap. Hij deed meer; hij had het Oude Testament vertaald naar de Hebreeuws en tekst, en ging zich bezig houden met het drukken daarvan, toen hij door Philips verraden werd. De vrees, dat dit werk verloren zou zijn, bedroefde hem meer dan zijn gevangenschap zelf; een vriend belastte zich met het werk, dat hij niet meer doen kon.

Er was toen in Antwerpen, als kapelaan voor de Engelse kooplieden in die stad, een jong mens uit het graafschap Warwick, John Rogers genaamd, te Cambridge opgevoed, en iets ouder dan dertig jaar. Rogers was geleerd, maar onderworpen aan de Roomse overlevering. Tyndal had kennis met hem gemaakt, en hem verzocht hem te

helpen in de vertaling van de Schrift, en Rogers had met blijdschap deze gelegenheid aangegrepen om zijn Grieks en Hebreeuws te gebruiken.

De onmiddellijke en aanhoudende aanraking, waarin hij alzo met Gods woord kwam, bracht bij hem allengs die grote verandering te weeg, die gehele vernieuwing des mensen, die het doel van de verlossing is. "Ik heb in het Evangelie het was licht gevonden," zei hij op zekere dag tot Tyndal; "ik zie thans de verdorvenheid van Rome, en ik werp het zware juk, dat ze mij opgelegd heeft, van mijn schouders."

Van toen af had Tyndal van Rogers de hulp, die hem vroeger was verleend geworden door John Fryth, die vrome martelaar, wiens voorbeeld Rogers zou moeten volgen, daar hij de eerste zou zijn, die onder de regering van Maria de vuurdood zou ondergaan. De Heilige Schrift is in het Engels, om zo te zeggen, geschreven niet het bloed van de martelaren, het bloed van de Fryths, van de Tyndals, van de Rogers; dat is een straalkrans voer die vertaling.

Toen Tyndal op zo'n trouweloze wijze gevangen genomen werd, had Rogers gelukkig het handschrift van het Oude Testament gered, en besloot hij dadelijk te beginnen met het te drukken. Deze tijding, die de Hervormer in zijn gevangenis gebracht werd, schonk hem verlichting in zijn laatste dagen en vervulde zijn hart met blijdschap. De ganse Bijbel, ziedaar het leaat, dat Tyndal na zijn dood zijn volk wilde nalaten.

Het was hem een genot, om in zijn donkere cel in gedachte die Heilige Schrift na te gaan van stad tot stad, en van hut tot hut; zijn verbeelding schetste hem de strijd, die ze te strijden zou hebben, maar ook haar overwinning.

"Gods woord," zei hij, "kan niet bestaan zonder vervolging evenmin als de zon, zonder vuur kan zijn. Met welk recht verbiedt de paus God in het Engels aan te spreken? Waarom zouden de woorden van de apostelen, uitgesproken in de moedertaal van degenen die ze hoorden, thans niet geschreven worden in de taal van degenen die ze lezen?" Tyndal dacht er niet aan, om de Goddelijkheid des Bijbels door geleerde verhandelingen te bewijzen. "De Schrift ontleent haar gezag aan Hem, die haar gegeven heeft," zei hij. "Wilt gij de reden weten, waarom de mensen de Schrift geloven? Die reden is de Schrift zelve. Ze is zelf het werktuig, dat van buiten at de mensen dringt om te geloven, terwijl inwendig de Geest van God zelf, door de Schrift sprekende, het geloof aan Zijn kinderen schenkt. Wij weten niet recht in welke stad Rogers de Engelse Bijbel in folio groot formaat liet drukken.

Men heeft Hamburg, Antwerpen, Marburg, Lubeck en zelfs Parijs genoemd. Er waren ongehoorde voorzorgen nodig, om te beletten dat de vervolgers het huis omsingelden, waar men de vermetelheid had, om het woord des hemels te drukken, en de persen verbrijzelden. Tyndal genoot dus de liefelijke troost, dat de gehele Bijbel zou worden uitgegeven, en dat na zijn dood de profeten, apostelen en Christus zelf door hem spreken zouden.

Die zo werkzame, zo geleerde, waarlijk zo grote man, wiens werken met macht naar buiten verspreid werden, had tevens inwendig een zuiver en weldadig licht, de liefde jegens God en de mensen, waardoor hij liefelijke stralen rondom zich verspreidde. De innigheid van zijn geloof, het aangename van zijn omgang, de oprechtheid van zijn wandel wekten de bewondering op van allen die hem omringden. De gevangenvaarder bracht hem graag zijn voedsel, omdat hij alsdan een gesprek met hem kon aanknopen, en dikwijls bracht hij zijn dochttertje mede, dat gretig de woorden van de vromen Engelsman opving. Tyndal sprak van Jezus Christus; het kwam hem voor, dat de schatten van de Geest Gods de Christenheid veranderen zouden; dat de kinderen Gods geopenbaard zouden worden, dat de Heer Zijn volk in heilig sieraad ging bijeenbrengen.

"De genade is er, de zomer is nabij," was hij gewoon te zeggen, de bomera staan in bloei. En werkelijk stonden jonge heesters en zelfs oude bomera, die lang onvruchtbaar waren, in bloei binnen de muren van het kasteel. De gevangenenbewaarder, zijn dochter en andere van hun huisgenoten waren door de wandel en het woord van Tyndal tot het Evangelie bekeerd. Hoe duister ook de lagen van zijn vijanden waren, ze vermochten niet het Goddelijk licht te verduisteren, dat in zijn hart ontstoken was en scheen voor de mensen. Die Christen bezat een onoverwinnelijke kracht. Vervuld van hoop op de eindelijke zegepraal van Jezus Christus, verdroeg hij moedig de verdrukkingen, de beproevingen en zelfs de dood. Hij geloofde in de zegepraal van het woord. "Ik ben gebonden als een kwaaddoener," zei hij; "maar het woord van God is niet gebonden." De bitterheid van zijn laatste dagen was in een grotere vrede en in een Goddelijke zachtmoedigheid veranderd.

Zijn vrienden vergaten hem niet. Onder de Engelse kooplieden was er een, wiens genegenheid hem dikwijls had doen denken aan dat woord van een wijze van de oudheid: "De vriendschap is de verzameling van alle deugden."

Thomas Poyntz, van wie een voorvader uit Norma idije met Willem de veroveraar in Engeland kwam, had misschien de Hervormer leren kennen in de woning van lady Walsh, die ook tot deze oude familie behoorde.

Bijna een jaar lang had de koopman de vertaler van de Schrift in zijn huis opgenomen, en een weerkerig vertrouwen, dat geen grenzen kende, was tussen hen ontstaan. Toen Poyntz zag dat zijn vriend gevangen genomen was, besloot hij alles in het werk te stellen om hem te redden. De oudste broeder van Poyntz, John, die zich in zijn kasteel North-Ockendon in Essex, had gevestigd, had in 1520 de koning vergezeld naar Champ d' Or, en ofschoon hij niet meer aan het hof was, genoot hij nochtans de gunst van Hendrik VIII.

Thomas besloot aan John te schrijven. "Zeer waarde broeder," schreef hij, "William Tyndal is in de gevangenis, en als de koning hem niet zijn genadige hulp verleent, zal hij ter dood veroordeeld worden. Negen maanden heeft hij bij mij in huis gewoond, en van al de onderdanen van de koning is er, voor zo ver ik weet, geen een, die zijn Majesteit een meer warm en meer oprecht hart toedraagt. Toen de paus aan zijn Majesteit de naam heeft gegeven van verdediger des geloofs, heeft hij evenals Kajafas geprofeteerd. De pausgezinden dachten, "dat onze vorst de verdediger zou zijn van hun gruwelen; maar God heeft hem de goeden strijd doen strijden. Laat de koning weten, dat indien die man ter dood gebracht werd, dit het toppunt van geluk zou zijn voor onze tegenstanders. Als zijn Majesteit zich ten zijn gunste verklaart, zal Brabant weldra van de paus vrijgemaakt zijn. Spreek dus voor hem bij zijn Majesteit."

John liet geen tijd verloren gaan; het gelukte hem de belangstelling van Cromwell voor de Hervormer op te wekken, en op 10 September 1535 bracht een bode te Antwerpen twee brieven van de vicaris generaal, de een was voor de markies van Bergen op Zoom, de andere voor de aartsbisschop van Palermo, Carondelet, voorzitter van de raad van Brabant.

Helaas! de markies was twee dagen te voren met de prinses van Denemarken naar Duitsland vertrokken. Thomas Poyntz stijgt te paard; hij bereikt de stoet op 15 mijlen afstand van Maastricht; de markies leest in haast het schrijven van Cromwell, en antwoordt: "Ik heb geen tijd om te schrijven; de prinses maakt zich gereed om te vertrekken."

"Dan zal ik u volgen tot aan de eerste pleisterplaats," zegt de onvermoeide vriend van Tyndal.

"Goed," was het antwoord vanuit Bergen op Zoom. Te Maastricht gekomen, schreef de markies aan Flegge, aan Cromwell en aan zijn vriend de aartsbisschop, voorzitter van de raad van Brabant, en stelde Poyntz de drie brieven ter hand. Deze gaf de president de brieven van Cromwell en van de markies; maar de aartsbisschop en de raad van Brabant toonden zich niet gunstig jegens Tyndal gestemd. Dadelijk daarop vertrok Poyntz naar Londen, en gaf Cromwell het antwoord van de raad over, terwijl hij hem bezwoer, om er op te staan, dat Tyndal onmiddellijk in vrijheid werd gesteld, want het gevaar was groot. Het antwoord bleef een maand uit. Poyntz legde het over aan de kanselarij van Brabant. Dagelijks ging die ware, die edelmoedige vriend daarheen. "Uw verzoek zal u worden toegestaan," zei een van de beambten hem op de vierden dag. Poyntz sprong op van blijdschap; Tyndal is gered.

De verrader Philips evenwel, die hem overgeleverd had, bevond zich toen te Leuven. Hij was uit Antwerpen gevlucht, omdat hij wist, dat de Engelse kooplieden op hem vertoornd waren, en hij had zijn boeken verkocht met het voornemen om zich naar Parijs te begeven. Maar de priesters van Leuven, die hem nog nodig hadden, stelden hem gerust; en terwijl hij in die vesting van het Rooms-Katholicisme vertoefde, vertaalde hij in het Latijn de plaatsen uit de geschriften van Tyndal, die hij het meest geschikt oordeelde om de Roomsens te verbitteren. Zo ver was hij gekomen, toen het bericht van de aanstaande bevrijding van Tyndal hem en zijn vrienden met schrik vervulde. Wat te doen? Hij meende, dat het enige middel om te voorkomen, dat de gevangene bevrijd werd, daarin bestond, dat de bevrijder zelf gevangen gezet werd. Dadelijk ging Philips naar de procureur generaal.

"Die man," zei hij, "Thomas Poyntz, is evenzeer een ketter als Tyndal." Van toen af werd Poyntz in zijn woning, door twee gewapende mannen bewaakt. Zes dagen achtereen werd hij over honderden verschillende punten ondervraagd. In het begin van Februari 1536 vernam hij, dat hij naar de gevangenis zou gebracht worden; hij begreep wat daarop volgen zou en nam een vast besluit.

Op zekere nacht toen zijn bewakers sliepen, nam hij de vlucht, en verliet 's morgens vroeg de stad, op het oogenblik dat de poorten geopend werden. Ruiters werden uitgezonden om hem op te zoeken, maar Poyntz, die met de wegen bekend was, ontkwam, scheepte zich in, en kwam behouden en wel bij zijn broeder in diens verblijf te North-Ockendon.

Toen Tyndal deze vlucht vernam, begreep hij welke gevolgen dit voor hem zou hebben; maar hij werd daarover niet verslagen, en bijna tot aan de voet van het schavot streed hij moedig een hevige strijd. De leraars van Leuven trachtten hem over te halen zijn geloof af te zweren, en gaven hem te kennen, dat hij door de kerk veroordeeld was. "Het gezag van Jezus Christus is onafhankelijk van het gezag van de Kerk," antwoordde Tyndal. Ze eisten van hem, dat hij zich onderwerpen zou aan de opvolger van de apostel Petrus.

"De Heilige Schrift," zei hij, "is de eerste van de apostelen, en de meester in het koninkrijk van Christus."

Tevergeefs bestormden die Roomse leraars hem in zijn gevangenis; hij toonde hun aan, dat ze in ijdele overleveringen en ellendig bijgeloof verstrikt waren, en al hun woordenpraal wierp hij omver.

Intussen werkte Poyntz in Engeland met alle kracht; om de slag af te wenden, die zijn vriend treffen zou. John hielp Thomas, maar alles Tevergeefs. Hendrik stelde destijds de krachtigste pogingen in het werk om enige van zijn onderdanen, die door hun gehechtheid aan de paus uit Engeland vertrokken waren, te laten vatten.

"Zet spionnen op alle wegen, om ze te vatten," schreef hij aan de overheid in

Duitsland, maar geen woord over Tyndal. De koning bekommerde zich weinig om die Evangelischen. Zijn godsdienst bestond daarin, dat hij de Rooms en paus verwierp, om zichzelf paus te maken.

Wat die Hervormers betreft, laten ze in Brabant verbrand worden! dan heeft hij er geen zorg voor.

Alle hoop was nochtans niet verloren. Men hoopte op de plaatsvervangende bestuurder, de monnikenhamer. Vaughan schreef uit Antwerpen aan Cromwell op 13 April: "Als gij mij een brief zendt voor de ge hennen raad, kan ik Tyndal nog van de brandstapel bevrijden; maar haast u; als gij draalt om dit te doen, zal het te laat zijn. Maar er waren gevallen, waarin Cromwell niet buiten de koning kon handelen, en bij deze was het aan eens doven mans deur geklopt. De koning had toen bijzondere redenen om Tyndal op te offeren; de ontevredenheid, die in het Noorden van Engeland uitbarstte, deed bij hem het verlangen ontstaan om met de Nederlanden bevriend te worden. Karel V zelfs, die door François I scherp was aangevallen, vroeg aan zijn zeer goeden broeder (Hendrik VIII) zich met hem te verenigen voor het welzijn van de Christenheid. Koningin Maria, gouvernante van de Nederlanden, schreef uit Brussel aan haar schone oom, en smeekte hem dat verzoek toe te staan.

De koning was dan ook volkomen bereid om Tyndal aan hen over te geven, ten einde zulke machtige bondgenoten te believe. Maria, die een oprecht hart maar een zwak karakter had, gaf gemakkelijk toe aan vreemden invloed, en leefde toen in een slechte omgeving. "Die dieren (de monniken) zei Erasmus, zijn zeer machtig aan het hof van Brussel. Maria is slechts een speelpop, door ons volk daar geplaatst; Montigny is de speelbal van de Franciscanen; de kardinaal-bisschop van Luik is een heerszuchtige geest en vol van geweld, en wat de aartsbisschop van Palermo betreft, dat is een praatmaker, en niet anders.

Te midden van zulke personen en onder hun invloed werd de rechtbank samengesteld, en nam het proces van de Hervormer van Engeland een aanvang. Tyndal weigerde een advocaat te kiezen. "Ik zal zelf mijn beschuldigers beantwoorden," zei hij. De leer, waarover hij ter verantwoording geroepen werd, was: "De mens, die het werelds bestaan, dat in verwijdering van God leeft, verwerpt, en door een levend geloof de volkomen vergeving van al zijn zonden, die de dood van Christus voor hem verworven heeft, ontvangt, wordt door een heerlijke aanneming ingeleid onder de huisgenoten Gods." Voorwaar een misdaad, waarvoor een Hervormer met blijdschap kon sterven. Tyndal verscheen voor het geestelijk gerechtshof in Augustus 1536.

"Gij zijt beschuldigd," zeiden zijn rechters, "van overtreding van het keizerlijk decreet, dat verbiedt te leren, dat men alleen door het geloof gerechtvaardigd wordt. De beschuldiging was geenszins vals. De onrechtvaardige Mammon van Tyndal was verschenen te Londen met zijn naam en onder de titel van: Over de rechtvaardiging door liet geloof alleen." Iedereen kon daarin de misdaad lezen, waarvan hij beschuldigd werd.

Tyndal had er zijn redenen voor, toen hij verklaard had zijn zaak zelf te willen bepleiten. Het was niet zijn zaak, die hij te verdedigen had, maar die des Evangelies; een advocaat uit Brabant zou het er zeer slecht afgebracht hebben. Het ging hem ter harte, om voordat hij stierf, plechtig te verklaren, dat, indien de menselijke godsdiensten de zaligheid toeschrijven aan de werken van de mensen, de Goddelijke godsdienst haar toeschrijft aan een werk Gods. "De mens," zei hij, "door het gevoel van zijn zonden verontrust, verliest alle vertrouwen en alle blijdschap. Het eerste dus, dat er te doen is om hem te redden, is hem van de zware last te ontdoen, waaronder

zijn geweten gebukt gaat. Hij moet geloven in het volmaakte werk van Christus, dat hem volkomen met God verzoent: dan heeft hij vrede, en deelt God hem door Zijn Geest een heilige weergeboorte mee."

"Ja," riep hij uit, "mijn zonden bestaan niet meer voor God, vanwege mijn geloof. God verklaart mij om des geloofswil geschikt, om in het bezit te treden van Zijn koninkrijk. Wanneer een kind enig kwaad verricht heeft, en zijn vader zegt tot hem: "Ga heen, ik vergeef het u," dan heeft het hart van dat kind vrede. En als een kwakzalver, al was het zelfs een priester of een monnik, hem zeide: "Hoeveel wilt gij mij geven, en ik zal de vergeving van uw vader verkrijgen," dan zou dit kind, weest daarvan verzekerd, van een listige vos kopen wat zijn vader hem om niet gegeven heeft."

Tyndal had gesproken tot het geweten van zijn hoorders, en sommigen begonnen te geloven, dat zijn zaak die des Evangelies was. "Waarlijk," riep de procureur generaal, zoals eenmaal de hoofdman bij het kruis uit, "waarlijk deze man is goed, geleerd en vroom. Maar de priesters wilden zich zo'n kostelijke prooi niet zo gemakkelijk laten ontrukken. Tyndal werd schuldig verklaard aan dwalende, bedrieglijke, vermete, kwalijk luidende, gevaarlijke, schandelijke en ketterse stellingen, en werd veroordeeld om plechtig van zijn bediening vervallen verklaard en daarna in handen van de wereldlijken rechter overgegeven te worden.

Men wilde hem al de gewoonten en zelfs al de belachelijkheden, bij zo'n gelegenheid gebruikelijk doen ondergaan, het geval was te schoon om er iets van achterwege te laten. De Hervormer werd bekleed met de priesterlijke klederen, de heilige vaten en de Bijbel werden hem in handen gegeven, en alzo, werd hij voor de bisschop gebracht. Deze de misdaad van de beschuldigde bekend gemaakt hebbende, nam hem de versierselen van zijn orde af, ontnam de Bijbel aan de vertaler des Bijbels, en nadat vervolgens een barbier zijn hoofd kaal geschoten had, verklaarde de bisschop hem beroofd van de kroon van het priesterschap, en als een ondankbare zoon verjaagd uit het erfdeel des Heeren.

Een dag was voldoende geweest om hem, die het sieraad van de wereld was, uit die wereld weg te nemen, en zij, die in de duisternis van de dweepzucht wandelden, wachtten ongeduldig het noodlottig uur af; maar de wereldlijke macht aarzelde enige tijd, en de Hervormer bleef nog bijna twee maanden in de gevangenis, altijd vervuld van geloof, vrede en blijdschap.

"Als deze," zeiden degenen, die hem op het kasteel van Vilvoorde omringden, "niet een goed Christen is, dan kennen wij er geen op aarde."

De Christelijke moed was in Tyndal verpersoonlijkt. Nooit had hij zich door een moeilijkheid, een ontbering of enig lijden laten terughouden; hij had op een besliste wijze zijn roeping vervuld, om aan Engeland het woord Gods te geven.

Door niets had hij zich laten verschrikken, door niets laten terneerslaan; met een bewonderenswaardige volharding had hij zijn werk voortgezet, en thans zou hij zijn leven daarvoor afleggen. Standvastig in zijn overtuiging, had hij nooit de minste waarheid opgeofferd aan de voorzichtigheid of aan de vrees; standvastig in zijn hoop, had hij er niet aan getwijfeld, dat de arbeid zijns levens vruchten zou dragen; want die arbeid had de beloften, Gods. Die vrome en onverschrokken man is een van de schoonste voorbeelden geweest van de Christelijke heldenmoed.

De geringe hoop, die sommige vrienden van Tyndal hadden gekoesterd, toen ze het uitstel van het vonnis zagen, werd weldra vernietigd. De keizerlijke regering maakte zich eindelijk gereed om de priesters ter wille te zijn.

Vrijdag 6 October 1536 moest de dag zijn, waarop het ellendige, maar roemrijke leven des Hervormers zou eindigen. De deuren van de gevangenis gingen open, de bende trok over de bruggen, die zich over de wateren van de Serene uitstrekten, en ging door de grote omheining en de vestingen. Voordat Tyndal het kasteel verliet, had hij als een dankbare vriend aan de gevangenvaarder een brief voor Poyntz ter hand gesteld; de gevangenvaarder bracht die kort daarna zelf naar Antwerpen; hij is ons niet bewaard gebleven. De Hervormer op de plaats van de straoefening aangekomen, trof daar een talrijke menigte aan. De overheid had het volk willen tonen hoe een ketter gestraft wordt, maar het zag veeleer de zegepraal van een martelaar.

Tyndal was kalm. "Ik neem God tot getuige," kon hij zeggen, "dat ik nooit tegen mijn geweten een enkele lettergreep van Zijn Goddelijk woord verminkt heb. Nee, dat zou ik nooit hebben gedaan, al had men mij al de genoegens, al de eer en al de schatten van de aarde gegeven. De blijdschap van de hoop vervulde zijn hart; evenwel hield eerre pijnlijke gedachte hem bezig. Daar hij ver van zijn vaderland, en door zijn koning verlaten, sterven moest, werd hij met droefheid vervuld bij de gedachte aan die vorst, die reeds zoveel dienstknechten Gods had vervolgd, en die hardnekkig zich bleef verzetten tegen het Goddelijk licht, dat hem aan alle kanten omringde. Tyndal wilde niet, dat die ziel door zijn nalatigheid zou omkomen. Zijn liefde bedekte al de misdaden van de koning; hij bad, dat al die zonden voor het aangezicht van God mochten worden uitgewist hij zou tot elke prijs Hendrik VIII hebben willen redden.

Terwijl de scherprechter hem aan de galg bond, riep de Hervormer met luider stem en smekende uit: "*Heere open de ogen van de koning!*"

Dit was zijn laatste woord. Daarop werd hij door de beul geworgd, en verteerden de vlammen het stoffelijk overschot van de martelaar. Zijn laatste uitroep werd overgebracht naar Groot-Brittannië en in al de vergaderingen van de Christenen herhaald. Zijn sterven had de kroon gezet op zijn leven.

"Dit is zegt de oude geschiedschrijver John Fox, "de geschiedenis van die getrouwe martelaar Gods William Tyndal, die met het oog op zijn werk en zijn lijden, genoemd moet worden *de apostel van Engeland in deze laatste dagen.*"

Zijn volk maakte gebruik van het werk, waaraan hij zijn leven had gewijd. Reeds in 1526 waren meer dan twintig Uitgaven van het nieuwe Testament van Tyndal in het ganse rijk verspreid. Andere waren er sinds aangekomen. Het was als het was een rivier, de Rijn of de Schelde, die onophoudelijk nieuwe wateren in de zee aanvoert. Zou de dood van de Hervormer die stroom plotseling doen uitdrogen? Nee, een nog groter werk moest tot stand gebracht worden; de gehele Bijbel was gereed. Maar zou men hem kunnen verspreiden? De koning had zijn toestemming geweigerd tot het verspreiden van de Bijbel van Coverdale; zou hij hiermede niet veel meer op dezelfde wijze te werk gaan? Een machtig beschermer kon alleen de vrije verspreiding van de Schriften verzekeren. De drukker Richard Grafton kwam te Londen met het doel, om vergunning te vragen het kostbare boek te verkopen, en zich daartoe tot Cranmer te wenden.

Zal Cranmer hem begunstigen? De koning en Cromwell hadden zich tegen Tyndal verklaard, en de primaat had zich daartegen niet verzet; dit was trouwens zijn gewoonte. Zijn buitengewoon voorzichtige aard, de overtuiging, die hij koesterde, dat hij alleen dan goed zou kunnen doen aan de kerk, wanneer hij zijn tegenwoordige betrekking bleef bekleden, en misschien zijn gehechtheid aan het leven brachten hem er toe, om aan de willekeurige wil zijns meesters toe te geven. Zoolang Hendrik VIII op de troon van Engeland zat.

Was Cranmer zoals wij reeds vroeger zeiden, menselijker wijze gesproken, de enig mogelijke Hervormer. Een Johannes de Doper, een Knox zouden reeds bij de eerste schok verbrijzeld zijn geworden. De scepter was toen een bijl; om zijn hoofd te behouden moest men het buigen. De primaat boog dus dikwijls het zijne. Als de koning toornig was verborg hij zich, maar was de storm bedaard dan kwam hij weer te voorschijn.

De primaat was het slachtoffer van een dwaling. Hij had gezegd, dat de koning bevelen moest in de kerk, en, telkens wanneer het bevel van de tiran zich liet horen, scheen hij wel te geloven, dat God zelf hem beval te gehoorzamen. Cranmer was het beeld van zijn kerk, die onder het gewicht van haar grootheid en met de zwakheden, dief onder haar mantel verborgen waren, altijd een krachtig beginsel van waarheid en leven in ziek omgedragen heeft.

De drukker Grafton verscheen voor de aartsbisschop te Forde in Kent; hij bood hem de Bijbel van de martelaar aan, en verzocht hem die te mogen Verspreiden. De aartsbisschop nam het boek, onderzocht het en was er verrukt over. Getrouwheid, duidelijkheid, kracht, eenvoudigheid, zalving, dit alles vond hij in de bewonderenswaardige vertaling.

Cranmer bezat veel overredingskracht, wanneer hij iets wilde voorstellen, dat hij meende nuttig te zijn. Hij zond het boek aan Cromwell, met verzoek het aan zijn Majesteit te vertonen, en vergunning te vragen om het te laten verkopen, "totdat wij bisschoppen," voegde hij er bij, een betere vertaling kunnen tot stand brengen, hetgeen, naar mijn oordeel, wel niet gebeuren zal vóór de dag na het laatste oordeel.

Hendrik doorliep het boek; de naam van Tyndal stond er niet in, en de opdracht aan zijn Majesteit was zeer goed gesteld. Daar de koning niet zonder reden de Heilige Schrift beschouwde als het krachtigste werktuig om het pauselijk stelsel te vernietigen, dacht hij dat die vertaling hem zou helpen om Engeland van de Roomse heerschappij vrij te maken, en nam hij dus een onverwacht besluit; hij gaf vergunning om in het ganse rijk de Bijbel te verkopen en te lezen.

Die ongestadige en grillige vorst liet also in zijn gehele rijk de leer van de Roomse kerk verkondigen, en tegelijkertijd zonder tegenstand het heilig woord Gods verspreiden, dat die leer omverwerpt!

Men zou zeggen, *dat het bloed van een martelaar, kostelijk in de ogen van de Koning van de koningen, de deuren van Engeland voor de Heilige Schrift opende.*

Toen Cromwell van deze koninklijke beschikking aan de aartsbisschop kennis gaf, riep deze uit: "Wat gij gedaan hebt verblijdt mij meer dan wanneer gij mij duizend pond sterling gegeven had. De vruchten, die de Heilige Schrift in de toekomst dragen zal, zullen aan het licht brengen van welk een belang de daad is, die gij tot stand hebt gebracht. Wees verzekerd, mylord, van het loon Gods en de eeuwige dankbaarheid van het nageslacht."

Reeds sinds eeuwen wachtte het Engelse volk op een zoo danige vergunning; dit dagtekent van vóór Wicleff; de Bijbelverspreiding geschiedde dan ook krachtig. Men zou gezegd hebben, dat al de deuren van een wijde sluis te gelijkertijd geopend werden, wanneer men zag hoe de levende wateren neerstortten en alles wat ze op hun weg ontmoetten meeslepten.

Deze grote gebeurtenis, die belangrijker was dan de echtscheidingen, de traktaten, de oorlogen van de koning, was het in bezit nemen van Engeland door de Hervorming. "Het was wonderlijk om te zien," zegt een oude geschiedschrijver. Die de middelen

daartoe bezat, kocht het boek, en las het of liet het door een ander voorlezen. Veel bejaarde mensen gingen het alfabet leren, om de Heilige Schrift Gods te bestuderen. Op verschillende plaatsen ontstonden leesinrichtingen; arme mensen brachten hun spaarpenningen bijeen, kochten een Bijbel, en kwamen in de een of ander afgelegen hoek van een kerk bijeen, waar ze een nederigen kring vormden en met elkaar het Heilige boek lazen. Een menigte mannen en vrouwen en jongelieden, die walgden van de onvruchtbare pracht van de altaren en het dienen van de stomme beelden, schaarde zich rondom hen, om de dierbare beloften des Evangelies te vernemen. God zelf sprak onder de gewelven van die oude kapellen of kathedralen, waar lange tijd niets anders had weerklonken dan missen en litaniën. Ze wilden in plaats van het schreeuwend gezang van hun priesters, de liefelijke stem van Jezus Christus. Van Paulus, van Johannes, van Petrus en van Jacobus horen. Het Christendom der apostelen verscheen weer in de kerk.

Doch daarmee kwam ook de vervolging terug, overeenkomstig het woord des Meesters: *De broeder zal zijn broeder in de dood overleveren en de vader het kind.* Een vader, die toornig was, omdat zijn nog jeugdige zoon zich bij die heilige lezingen voegde, greep hem bij de haren, en sloeg een touw om zijn hals om hem op te hangen. Maar God was de sterkste; overal op het land en in de steden van het vaderland van Tyndal werd de Heilige Schrift geopend, en de verbaasde lezers vonden daarin de schatten van vrede en blijdschap, die de martelaar had bezeten.

Velen riepen evenals hij uit: "Wij weten dat dit woord is van God; zoals wij weten dat het vuur brandt; niet dat een ander ons dit gezegd heeft, maar omdat een Goddelijk vuur in ons brandende is. O, schittering van het gelaat van Mozes! O, glans van de heerlijkheid van Jezus Christus, die door geen sluier bedekt wordt! O, inwendige kracht van het Goddelijk woord, die ons op zo'n zachte wijze dringt om lief te hebben en te doen! O, tempel Gods binnen in ons, waarin de Zone Gods woont. Tyndal had een vuur op de aarde willen werpen, door het woord van zijn Meester, en dat vuur was ontstoken."

De algemene verspreiding van de gehele Heilige Schrift is een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de Hervorming van Engeland. Ze is een van die mijlpalen, die het een gebied van het andere scheiden; en daarbij willen wij voor het ogenblik stil blijven staan en enige tijd rusten, om daarna onze schreden te richten naar andere streken.